

LIETUVOS NACIONALINĖ MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKA
BIBLIOGRAFIJOS IR KNYGOTYROS CENTRAS

Bibliografija 2005-2006

M O K S L O D A R B A I

T U R I N Y S

Pratarmė 5
Preface 6

KATALOGAVIMO IR SKLAIDOS TOBULINIMO INICIATYVOS

- Marie
BALIKOVA Daugiakalbė dalykinė prieiga prie nacionalinių bibliotekų katalogų (MSAC): Čekijos Respublikos bendradarbiavimas su Slovakija, Slovėnija, Kroatija, Makedonija, Lietuva ir Latvija 7
Multilingual Subject Access to Catalogues of National Libraries (MSAC): Czech Republic's Collaboration with Slovakia, Slovenia, Croatia, Macedonia, Lithuania, and Latvia
- John D.
BYRUM, Jr. Rekomendacijos kuo greičiau patobulinti OPAC ir valstybinės bibliografijos tarnybos vaidmuo sprendžiant šį uždavinį 14
Recommendations for Urgently Needed Improvement of OPAC and the Role of the National Bibliographic Agency in Achieving It
- Renate
GÖMPEL IFLA-CDNL Bibliografinių standartų atnaujinimo aljansas (ICABS) 21
IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards (ICABS) Update

Gunilla JONSSON	IFLA Katalogavimo sekcijos Nuolatinio komiteto veiklos ataskaita IFLA Standing Committee of the Cataloguing Section	24
Sally H. McCALLUM	Skaitmeninių išteklių išsaugojimo metaduomenų standartai: atlikti darbai ir siekiai Preservation Metadata Standards for Digital Resources: What We Have and What We Need	25
Bohdana STOKLASOVA	IFLA Bibliografijos sekcijos veikla IFLA Bibliography Section Activities	30
Glenn E. PATTON	FRAR: FRBR koncepcijos praplėtimas autoritetiniais duomenimis FRAR: Extending FRBR Concepts to Authority Data	31
Beacher WIGGINS	Elektroninių išteklių įtraukimas į valstybinę bibliografiją: IFLA apžvalga IFLA Survey on Inclusion of Electronic Resources in National Bibliographies	37
Mirna WILLER	Katalogavimo principai. Nuo Paryžiaus principų iki tarptautinių katalogavimo taisyklių principų Cataloguing Principles. From Paris Principles to Principles of an International Cataloguing Code	41
Maja ŽUMER	Gairės elektroninei valstybinei bibliografijai: tarpiniai rezultatai Guidelines for (Electronic) National Bibliographies: Work in Progress	53
Danutė PETRAUSKIENĖ	ISSN vieta besivystančioje informacinėje visuomenėje elektroninių ryšių amžiuje The Role of the ISSN in the Age of Electronic Links (Summary)	58 63
PAVELDO SKAITMENINIMO INICIATYVOS		
Tomaž ERJAVEC, Matija OGRIN	Literatūrinio paveldo skaitmeninimas, taikant atvirusius standartus Digitisation of Literary Heritage Using Open Standards	64
Bernhard HASLHOFER, Robert HECHT	Metaduomenų valdymas nevienalytėje skaitmeninėje bibliotekoje Metadata Management in a Heterogeneous Digital Library	70
Sofija KLARIN	Skaitmeninės reprodukcijos: katalogo aprašų modeliai ir elementai Digital Reproductions: Model and Elements of Catalogue Descriptions	77
Dunja MLADENIĆ, Marko GROBELNIK, Alenka KAVČIČ-ČOLIĆ	Slovėnijos skaitmeninio paveldo išsaugojimo iniciatyvos Initiatives to Preserve Slovenian Digital Heritage	89

Skirmantė KVIETKAUSKIENĖ, Jolita STEPONAITIENĖ	Projektas „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ – skaitmeninamų objektų atranka The Project “Creation of the Integrated Virtual Library Information System”: Selection of Objects for Digitisation (Summary)	94 100
---	---	-----------

LIETUVOS SPAUDOS PAVELDAS

Violeta ČERNIAUSKAITĖ	Lietuviškų knygų reklamos savitumai po spaudos draudimo panaikinimo: 1904–1914 metai The Advertising of Lithuanian Books after the Abolition of the Ban on the Lithuanian Press in 1904–1914 (Summary)	101 120
--------------------------	---	------------

Audronė MATIJOŠIENĖ	Nacionalinė retrospektyvinė bibliografija Vilniaus universiteto bibliotekoje: raidos bruožai National Retrospective Bibliography at the Vilnius University Library: Tendencies of Development (Summary)	122 126
------------------------	--	------------

Remigijus MISIŪNAS	Neegzistuojanti bibliografija: lietuvių DP planuotų išleisti, spaudai parengtų ir jai atiduotų knygų bibliografinis sąrašas Non-existent Bibliography: Bibliographic List of Books Planned to be Published, Prepared for Publication and Submitted to Publication by Lithuanian Displaced Persons (DP) (Summary)	128 137
-----------------------	---	------------

Arvydas PACEVIČIUS	Senosios regulos karmelitų prie Šv. Jurgio bažnyčios buvusio vienuolyno biblioteka: sovietmečio „spaudos archyvo“ šmėkla ar knygos kultūros faktas? The Former Library of Old Regula Carmelite Monastery Near St. George Church in Vilnius: a Ghost of the Soviet “Print Archive” or a Fact of Book Culture? (Summary)	138 146
-----------------------	---	------------

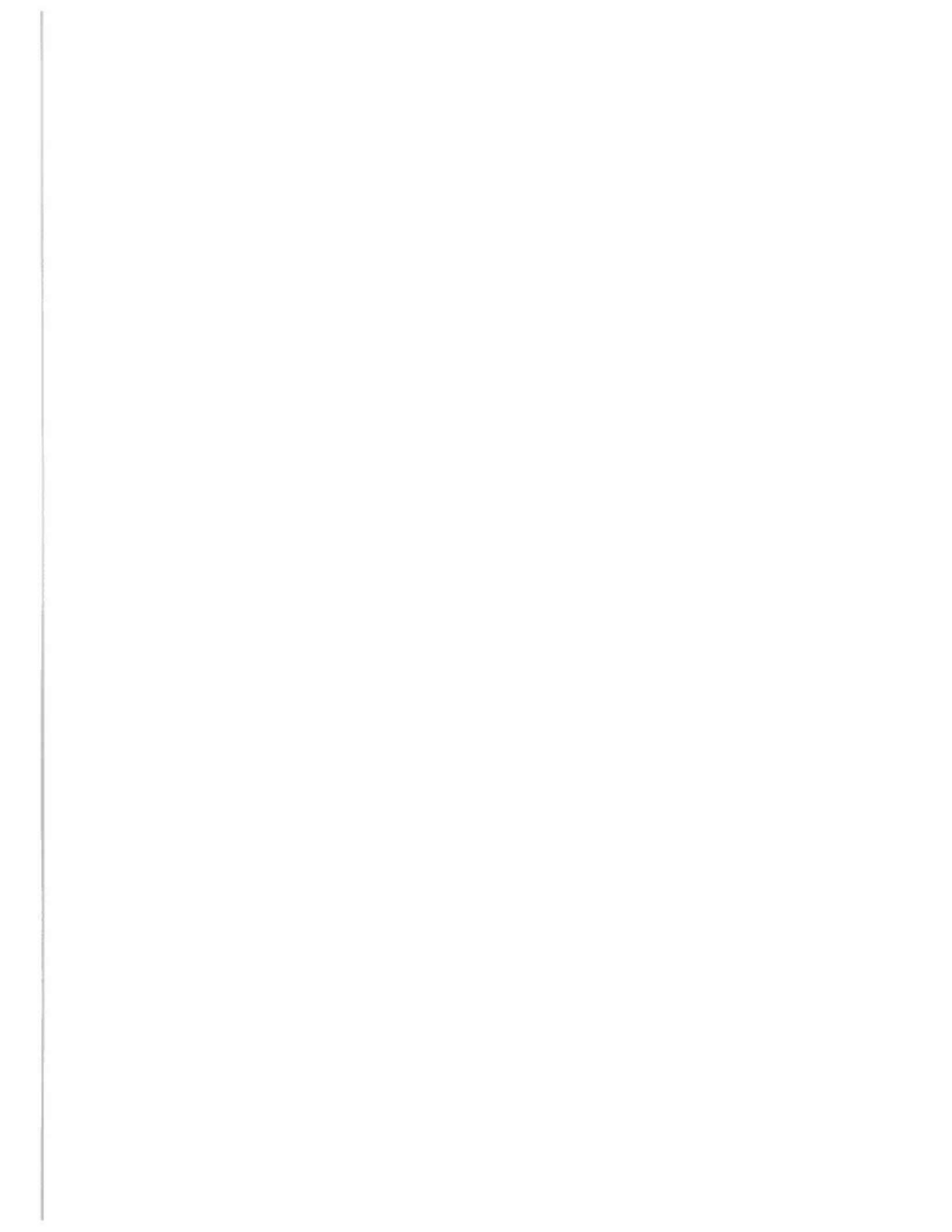
Silvija STAKULIENĖ	Daktaro Kazio Griniaus įnašas į lietuviškos medicinos spaudos paveldą Lietuvoje (1890–1940) Contribution of Dr. Kazys Grinius to the Lithuanian Medical Press Heritage in Lithuania (1890–1940) (Summary)	147 153
-----------------------	--	------------

Jolita STEPONAITIENĖ	„Knygos turi savo likimus“: Karaliaučiaus institucijų knygos ženklai Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomose knygose “Books Have Their Own Fate”: Book Signs of Königsbergian Institutions, Preserved in the Lithuanian National Library (Summary)	154 166
-------------------------	---	------------

BIBLIOGRAFIJOS DĖSTYMAS

Osvaldas JANONIS	„Bibliografijos teorijos“ disciplina Vilniaus universitete The Discipline “The Theory of Bibliography” at Vilnius University (Summary)	167 171
---------------------	---	------------

Marija IVANOVIČ	Krystyna Bednarska-Ruszajowa: nauji darbai ir jos darbų bibliografija New Studies by Krystyna Bednarska-Ruszajowa and the Bibliography of Her Works (Summary)	172 177
--------------------	--	------------

PRATARMĖ

Pasaulyje įsisiūbuojant globalizacijai ir visuotinumui, tautos ir tautiškumo, tautinio tapatumo išsaugojimo problemos tampa itin aktualios. Kultūros paveldo, kaip gyvosios kultūros vertybių sistemos, padedančios išlaikyti tautinį tapatumą ir kartu atveriančios galimybes visavertei kultūros raiškai pasaulio tautų bendrijoje, puoselėjimas ir šios sistemos vertybių sklaida tapo vienu svarbiausių Europos Sąjungos kultūros politikos prioritetų. Tai patvirtina pastarųjų metų Europos Komisijos komunikatai, vykdomos tarptautinės programos, integruojančios daugelį kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo ir sklaidos tobulinimo aspektų. Šia kryptimi formuojama ir daugelio Europos Sąjungos šalių kultūros politika, skatinanti puoselėti kalbą, papročius, meną ir tuo pačiu akcentuojanti, kad šis paveldas ir kultūros žinios turi būti pateikiami viešai prieigai be jokių laiko ir vietos apribojimų.

Šiuo leidiniu buvo siekiama kuo išsamiau atskleisti pačius įvairiausių kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo ir sklaidos aspektus, aptariamus įvairių pasaulio šalių autorių publikacijose. Čekijos nacionalinės bibliotekos projektas, kurį pristato M. Balíková, integruoja kelerių metų Čekijos, Kroatijos, Lietuvos, Latvijos, Makedonijos, Slovakijos ir Slovėnijos pastangas tobulinti daugiakalbę dalykinę prieigą prie nacionalinių bibliotekų katalogų. Nuo šio projekto sėkmės priklausys galimybė vartotojams kreiptis į bendras sistemas nacionaline kalba.

Prasmingos yra Kongreso bibliotekos pastangos tobulinti savo katalogus, kurie, J. D. Byrum nuomone, privalo atliepti nūdienos vartotojo poreikius – bibliotekų katalogai negali atsilikti nuo paieškos galimybių, prie kurių vartotojas jau yra įpratęs. Autoriaus žodžiais tariant, turi „... atsirasti naujos kartos OPAC su daug didesnėmis funkcinėmis galimybėmis, daugeliu atvejų sukurtomis pagal internetinių paieškos sistemų bei virtualių knygynų tipinių funkcijų pavyzdį“.

Aptariamoms temoms kontekste ypač aktualūs tebėra skaitmeninių objektų metaduomenų standartai. Greta jau žinomų ir plačiai naudojamų aprašomųjų metaduomenų ir skaitmeninių objektų saugojimo standartų kuriami nauji, padedantys geriau valdyti objektus skaitmeninėje terpėje, siekiant jų saugumo ir sklaidos efektyvumo. Apie vieną naujausių – PREMIS – modelį rašoma Kongreso bibliotekos specialistės S. H. McCallum publikacijoje.

Revoliuciniu žingsniu tobulinant bibliotekų katalogus galima laikyti „Funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams“ modelį, kurio praktinis pritaikymas žymiai išplečia

funkcines paieškos galimybes. Apie kito modelio – „Funkcinių reikalavimų autoritetiniams įrašams“ – galimybes ir privalumus rašo G. E. Patton.

Nors elektroniniai išteklių visuotinai pripažinti svarbia kultūros paveldo dalimi ir daugelyje šalių yra archyvuojami bei atsispindi valstybinės bibliografijos leidiniuose, šių dokumentų bibliografinės apskaitos problema tebėra kol kas labai aktuali. Elektroninių išteklių archyvavimo įstatymų bazės tobulinimo bei bibliografinės apskaitos prasme reikšmingas yra IFLA Bibliografijos sekcijos atliktas tyrimas, kurio rezultatai pateikiami B. Wiggins publikacijoje.

Leidinio idėją papildoma publikacijos apie skaitmeninimo projektus, atskleidžiančius įvairius šio kompleksinio darbo aspektus: atvirųjų standartų taikymą (T. Erjavec, M. Ogrin), metaduomenų valdymą nevienalytėje skaitmeninėje bibliotekoje (B. Haslhofer, R. Hecht), katalogo aprašų kūrimą skaitmeninėms reprodukcijoms (S. Klarin), organizacinį darbą ir iniciatyvas (D. Mladenić, M. Grobelnik, A. Kavčič-Čolić).

Kaip paprastai, „Bibliografijoje“ pateikiamos mūsų šalies publikuoto kultūros paveldo turinį, jo apsaugą bei sklaidą atspindinčios publikacijos. S. Kvietkauskienė ir J. Steponaitienė pristato reikšmingiausio paveldo atranką skaitmeninimui, kuris vykdomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, V. Černiauskaitė nagrinėja lietuviškų knygų reklamos savitumus po spaudos draudimo panaikinimo, R. Misiūno publikacijoje analizuojama lietuvių DP leidybinė situacija Vakarų Europoje 1945–1952 m., A. Pacevičius supažindina su 1506–1797 m. veikusio Senosios regulos karmelitų vienuolyno prie Šv. Jurgio bažnyčios Vilniuje biblioteka.

Su daktaro K. Griniaus, žymaus Lietuvos tautinio atgimimo sąjūdžio organizatoriaus ir dalyvio, medicinos mokslo žinių skleidėjo įnašu į lietuvišką medicinos spaudą ir bibliografiją supažindina S. Stakulienė. J. Steponaitienės publikacija suteikia galimybę geriau pažinti iki šiol mažai tyrinėtą mūsų šalies kultūros paveldą, kauptą ir saugotą Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijose.

Profesoriaus O. Janonio publikacija pristato vieną fundamentaliausių bibliografijos mokslo disciplinų, dėstomų Vilniaus universiteto bibliotekininkystės ir informacijos mokslo bakalauro studijų programoje – „Bibliografijos teorija“.

Regina Varnienė

PREFACE

As the entire world is increasingly engulfed in globalisation and universality issues of nationality, national identity, and their preservation become especially important. One of the major priorities of the European Union cultural policy have become cherishment and dissemination of the cultural heritage as a value system of the nation's living culture, an instrument for maintaining national identity and uncovering possibilities for a comprehensive expression of the national culture in the context of the global cultural diversity. The European Commission communications of the previous years and multiple current international programmes which integrate various long-term preservation and dissemination aspects of the cultural heritage could serve as a clear evidence of such concern. The cultural policy of many European countries tends to take precisely that direction and encourages cherishment of national languages, traditions, and arts with a strong emphasis on public access without time and space limitations.

This edition is intended to present an exhaustive coverage of multiple aspects related to long-term preservation and dissemination of the cultural heritage, discussed in publications by various authors from different countries. The project of the National Library of the Czech Republic introduced by M. Baliková integrates efforts by the Czech Republic, Croatia, Lithuania, Latvia, Macedonia, Slovakia, and Slovenia of several years to develop the multilingual subject approach to catalogues of national libraries. The successful implementation of the project will determine a possibility for the user to address integrated systems in the native language.

Some meaningful efforts have been made by the Library of Congress to improve its catalogues which, in J. D. Byrum's opinion, should meet the requirements of the modern information user – their functional possibilities of information retrieval should not fall behind the user's experience. In the author's words, "... a new generation of OPACs that offers significantly enhanced functionality, much of which can be based on standard features of Web search engines and online bookstores" should emerge.

In the above-mentioned context, metadata standards for digital objects remain particularly significant. Alongside with well-known and widely used descriptive standards for metadata and those for digital object preservation, new standards are constantly being produced which allow more efficient object management in the digital environment. The publication by S. H. McCallum, an expert from the Library of Congress, deals with one of the recent models – PREMIS.

The model of "Functional Requirements for Bibliographic Records" could be considered a transformative step to the improvement of library catalogues as its practical implementation significantly increases functional possibilities for information search and access. G. E. Patton introduces possibilities and advantages of another model – "Functional Requirements for Authority Records".

Though electronic resources are universally acknowledged as a significant part of the cultural heritage and are being archived and covered by national bibliography publications in a great number of countries issues of their bibliographic control remain very urgent. A survey by the IFLA Bibliography Section, the results of which are presented in B. Wiggins' publication, are very significant for the improvement of legislation on electronic resources archiving and for bibliographic control.

Publications on digitisation projects which unfold various aspects of that sphere of activities: application of open standards (T. Erjavec, M. Ogrin), metadata management in a heterogeneous digital library (B. Haslhofer, R. Hecht), creation of catalogue descriptions for digital reproductions (S. Klarin), organisational activities and initiatives (D. Mladenčić, M. Grobelnik, A. Kavčič-Čolić) compliment the concept of the issue.

As usual, "Bibliography" presents publications on the content of national published heritage, its protection and dissemination. S. Kvietauskienė and J. Steponaitienė introduce selection criteria for the most important cultural heritage segments to be digitised at the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania; V. Černiauskaitė analyses aspects of Lithuanian book advertising after the abolition of the Ban of Lithuanian Press; R. Misiūnas' publication analyses the situation of publishing activities of Lithuanian displaced persons in Western Europe in 1945–1952; A. Pacevičius introduces the Former Library of Old Regula Carmelite Monastery Near St. George Church in Vilnius which was functioning in 1506–1797.

S. Stakulienė introduces the contribution of Dr. K. Griņius, a prominent initiator and participant of the Lithuanian national rebirth movement and a promoter of medical scientific knowledge, to the Lithuanian medical press heritage. In her publication, J. Steponaitienė takes a close look at a neglected section of the national cultural heritage which had been accumulated and preserved at scientific and cultural institutions of Königsberg.

Professor O. Janonis presents one of the most fundamental disciplines of the bachelor study programme at the Vilnius University, i.e., "The Theory of Bibliography".

Regina Varnienė

Daugiakalbė dalykinė prieiga prie nacionalinių bibliotekų katalogų (MSAC): Čekijos Respublikos bendradarbiavimas su Slovakija, Slovėnija, Kroatija, Makedonija, Lietuva ir Latvija

Marie BALÍKOVÁ

Čekijos Respublikos nacionalinė biblioteka, Praha, el. p. marie.balikova@nkp.cz

Čekijos teminių terminų autoritetinis failas sudaromas tam, kad vėliau jo pagrindu būtų sukurtas daugiakalbis kontroliuojamas žodynas. Pasiūlymo tikslas yra suteikti nuotolinių bibliotekų katalogų ir bendradarbiaujančių institucijų internetinių paslaugų vartotojams dalykinimo ir paieškos priemonę, kuri leistų atlikti daugiakalbę paiešką įvairiuose domenuose („one-stop“ vientisa paieška). Projekto tikslas yra sukurti daugiakalbę dalykinę prieigą prie projekte dalyvaujančių bibliotekų (Čekijos, Kroatijos, Latvijos, Lietuvos, Makedonijos, Slovakijos ir Slovėnijos) katalogų. Praktiškai tai reiškia, jog šių šalių vartotojai galės pateikti užklausą norima kalba ir gaus atsakymus iš visų katalogų. Ši iniciatyva atitinka pagrindinius tikslus, kuriuos neseniai Klasifikavimo ir dalykinimo sekcijai nustatė IFLA: „Dalykinės prieigos priemonių vaidmens kaita“ (Berlynas), „Dalykinės prieigos visuotinių priemonių sukūrimas ir jų pritaikymas vietinėms reikmėms“ (Buenos Airės), „Visuotinės prieigos katalogavimo ir dalykinimo priemonės: tarptautinis bendradarbiavimas“ (Oslos).

Reikšminiai žodžiai: bibliotekų katalogai; dalykinimas; daugiakalbė dalykinė paieška; Čekija; Kroatija; Latvija; Lietuva; Makedonija; Slovėnija; Slovakija; nacionalinės bibliotekos; UDK.

Čekijos teminių terminų autoritetinis failas sudaromas tam, kad vėliau jo pagrindu būtų sukurtas daugiakalbis kontroliuojamas žodynas. Pasiūlymo tikslas yra suteikti nuotolinių bibliotekų katalogų ir bendradarbiaujančių institucijų internetinių paslaugų vartotojams dalykinimo ir informacijos paieškos priemonę, kuri leistų atlikti daugiakalbę paiešką įvairiuose domenuose („one-stop“ vientisa paieška). Projekto tikslas yra sukurti daugiakalbę dalykinę prieigą prie projekte dalyvaujančių bibliotekų (Čekijos, Kroatijos, Latvijos, Lietuvos, Makedonijos, Slovakijos ir Slovėnijos) katalogų.

Praktiškai tai reiškia, jog šių šalių vartotojai galės pateikti užklausą norima kalba ir gaus atsakymus iš visų katalogų. Ši iniciatyva atitinka pagrindinius tikslus, kuriuos neseniai Klasifikavimo ir dalykinimo sekcijai nustatė IFLA: „Dalykinės prieigos priemonių vaidmens kaita“ (Berlynas), „Dalykinės prieigos visuotinių priemonių sukūrimas ir jų pritaikymas vietinėms reikmėms“ (Buenos Airės), „Visuotinės prieigos katalogavimo ir dalykinimo priemonės: tarp-

tautinis bendradarbiavimas“ (Oslos).

Projektas yra bendras trijų didžiųjų Čekijos bibliotekų – Čekijos Respublikos nacionalinės bibliotekos, Moravijos bibliotekos ir Olomouco mokslinės bibliotekos (Čekijos nacionalinis dalykų autoritetinis failas (*Czech National Subject Authority File – CZENAS*)) ir bendradarbiaujančių šalių nacionalinių bibliotekų (Daugiakalbė dalykinė prieiga prie nacionalinių bibliotekų katalogų (*Multilingual Subject Access to Catalogues of National Libraries – MSAC*)), sumanymas.

Šios iniciatyvos tikslas yra suteikti nuotolinių bibliotekų katalogų ir bendradarbiaujančių bibliotekų informacinių tinklų vartotojams daugiakalbės dalykinės paieškos interneto erdvėje prototipą. Šių bibliotekų kolekcijos yra didžiulės ir, be abejonės, labai vertingos visos Europos mokslininkams. Todėl būtina sukurti standartizuotą autoritetinę dalykinimo ir paieškos priemonę, kuri sujungtų visus jų katalogus bei duomenų bazines ir leistų atlikti daugiakalbę dalykinę paiešką. Projekto pradžioje buvo

nustatyta keletas faktorių, veikiančių dalykinimo procesą dabartiniame kontekste ir daugiaaspektę dalykinę paiešką.

Faktoriai yra šie:

- dalykinės paieškos proceso bei dalykinimo ir klasifikavimo priemonių standartizavimas;
- dalykinės paieškos būdai;
- skirtingų dalykinimo ir klasifikacijos sistemų tarpusavio sąveikos galimybė;
- daugiakalbiškumo klausimas;
- galimybė padidinti tikslumą ir pagerinti atgaminimą, vartojant Z39.50 protokolą ir jo profilius, bei taikyti autoritetinę kontrolę dalykinės paieškos procese;
- bendradarbiavimo būtinybė.

Standartizavimas

Buvo nutarta, jog dalykinės analizės srityje taikoma standartizacija turėtų:

- sumažinti veiksmų, susijusių su dalijimusi informacija tinkle, dubliavimą;
- užtikrinti dalykinių kreipties elementų, vartojamų skirtingų šalių tarnybų, nuoseklumą ir suderinamumą;
- aktyvinti paskirstytąjį katalogavimo procesą valstybiniu lygiu;
- padėti galutiniams vartotojams įveikti paieškos kliūtis, vykdant paiešką įvairiuose domenuose valstybiniu ir tarptautiniu lygiu.

Dalykinės paieškos būdai: naršymas ir paieška

Naršydamas vartotojas gali matyti visus įrašus, išvardytus ties tam tikru dalykiniu terminu. Toks būdas gali būti naudingas nepatyrusiam vartotojui, neturinčiam specifinio paieškos termino arba nesusipažinusiam su dalyko sritimi.

Paieška suteikia galimybę vartotojui įvesti paieškos terminą ir pamatyti įrašus, kuriuose tas terminas yra. Gali būti leidžiami išplėstinės paieškos būdai, pavyzdžiui, paieška pagal sritį, paieška pagal žodžių junginį, taip pat galima naudoti loginius operatorius. Siūloma pagal MSAC iniciatyvą remti abu paieškos būdus.

Sąveika

Skirtingų dalykinimo ir klasifikacijos sistemų tarpusavio sąveika bei jos nauda galutiniam vartotojui apibendrinama taip:

Internetu prieinami informacijos ištekliai, taip pat bibliotekų katalogai ir skaitmeninės bendradarbiaujančių institucijų kolekcijos yra heterogeniniai ištekliai, kurie buvo sudalykinti pagal skirtingus žodynus ir susisteminti, naudojantis skirtingomis priemonėmis bei sistemomis. Geriausias

sprendimas būtų parengti vartotojams „one-stop“ vientisą paieškos priemonę, sukuriant bendros paieškos mechanizmą, o ne reikalauti, kad vartotojai ieškotų pavienėse duomenų bazėse ar atskirose kolekcijose (Chan and Zeng, 2002).

Buvo paminėti šie būdai, kaip pasiekti sąveiką ir ją tobulinti:

– atitikmenų tarp skirtingų kontroliuojamų žodynų terminų arba tarp žodinių terminų ir klasifikacinių indeksų nustatymą traktuoti kaip intelektinį procesą;

– vartoti jungiančią daugumai suprantamą kalbą, kaip tarpininkavimo priemonę tarp ekvivalentiškų skirtingų žodynų terminų.

Kalbant apie metodus, vartojamus sąsajų tarp klasifikacinių indeksų ir atitinkamų nuorodų grupių kaupimui ir tvarkymui, buvo pareikšta, jog galima vartoti specialius tam skirtus autoritetinių įrašų/formatų laukus.

Autoritetinė kontrolė

Buvo pripažinta, kad dalykinių paieškos terminų autoritetinė kontrolė yra būtina, kadangi ji žymiai pagerina dalykinę prieigą, užtikrinant pradmenų formų, vartojamų dalykams identifikuoti, nuoseklumą.

Z39.50 protokolas ir jo profiliai

Tokių tinklinio bendravimo priemonių kaip Z39.50 vartojimas tarp sistemų pakeitė aplinką, kurioje mes komunikuojame, iš vietinės į tarptautinę. Taikant Z39.50 protokolą pagerės tiek tikslumas, tiek atgaminimas, su sąlyga, jei autoritetinė kontrolė bus vykdoma visais įmanomais atvejais – visose viešosios prieigos duomenų bazėse. Tam būtina vartoti vienodus dalykinės paieškos kriterijus tiek nuotolinėse, tiek vietinėse duomenų bazėse.

Daugiakalbiškumas interneto erdvėje

Daugiakalbiškumas yra sudėtinga problema. Vartotojai gali norėti vykdyti paiešką daugiakalbėje kolekcijoje, pateikdami užklausą viena kalba, arba gauti rezultatus keliomis konkrečiomis kalbomis ir geriau per tą pačią sąsają jų pasirinkta kalba. Kai kuriais atvejais vartotojams gali prireikti dokumento vertimų ar santraukų kitomis kalbomis. Geriausias sprendimas būtų pasiūlyti vartotojams pasirinkti jų pageidaujamą kalbą. Tačiau daugiakalbė prieiga prie informacijos bus ribota, nes tam reikalingos modernios technologijos, kataloguotojai turi pasižymėti gerais kalbos įgūdžiais, be to, būtinas didžiulis finansavimas. Todėl tik keletą kartų bandyta sukurti daugiakalbės dalykinės prieigos priemones arba sujungti jau veikiančias bibliotekų sistemas į daugiakalbės dalykinės prieigos sritį.

Vienas žinomiausių projektų yra *Multilingual Access to Subjects* (MACS). Šio projekto tikslas yra sujungti geriausiai išvystytas ir dažniausiai vartojamas dalykinimo sistemas: *Library of Congress Subject Headings* (LCSH), *Répertoire d'autorité-matière encyclopédique et alphabétique unifié* (RAMEAU) ir *Schlagwortnormdatei* (SWD). Buvo iširta galimybė susieti minėtų dalykinių pradmenų kalbas ir taip suteikti daugiakalbę prieigą prie jų kolekcijų; sukurtos sąsajos tarp LCSH, RAMEAU ir SWD/RWSK buvo išbandytos sporto ir teatro srityse. Buvo sukurtas prototipas ir aptartos galimybės plačiau pritaikyti MACS projekto rezultatus. Manoma, kad MACS gali pasiūlyti vartotojams ir partneriams sprendimą, kaip peržengti kalbos barjerą, ir skatinti toliau dirbti šioje srityje, prijungiant naujas dalykinimo sistemas arba tiriant kitų priemonių, tokių kaip klasifikacijos sistemų, vartojimą, jei jos prieinamos kelioms institucijoms. Tačiau pripažįstama, kad sąsajų sukūrimui ir tvarkymui reikės didelių išlaidų (Clavel, 2003).

Buvo aptarta galimybė prisidėti prie MACS projekto, tačiau tam iškilo keletas kliūčių:

- kai kuriose šalyse nebuvo aprobuotų nacionalinių dalykinimo sistemų;
- dideli skirtumai tarp MACS ir nacionalinių dalykinimo sistemų, jei tokių yra;
- nėra bendro „LCSH“ Centrinės ir Rytų Europos šalyse;
- didelis lėšų trūkumas.

Šiuo metu daugiausia tarp CENL narių vyksta nauja diskusija apie galimybes ir būdus bendradarbiauti MACS ir MSAC projektams. Buvo nutarta ištirti galimybes sujungti šiuos abu projektus.

Bendradarbiavimo būtinybė

Daugiakalbė sisteminimo ir paieškos priemonė gali būti sukurta tik bendradarbiaujant su kitomis nacionalinėmis bibliotekomis. Šalys dalyvės turi priimti atsakomybę už atitikmenų savomis kalbomis prijungimą.

Dalykinės analizės procesas interneto erdvėje

Kad dalykinės analizės procesas taptų efektyvesnis, paprastesnis ir greitesnis, būtų naudinga:

- teikti pirmenybę postkoordinacijos dalykinimo sistemai¹, kuri gali būti tokia pat tiksli kaip ir prekoordinacijos, jei atitinkamas klasifikuojamasis požymis įtraukiamas į paieškos procesą, kad būtų išvengta klaidingų rezultatų. Be to, klasifikacijos sistemos indeksacija suteikia kontekstą žodinės paieškos terminui;
- supaprastinti taikomąją sintaksę – sutrumpinti dalykinių pradmenų struktūrą;
- palengvinti automatinį dalykinių pradmenų patvirtini-

mą ir automatinį dalykų autoritetinių failų tvarkymą;

- sutrumpinti autoritetinius failus;
- užtikrinti leksinių vienetų/tinkamiausių terminų, vartojamų įvairiomis dalykinimo kalbomis, konceptualų bendrumą;
- užtikrinti įvairių dalykinimo kalbų suderinamumą;
- užtikrinti žodinių terminų (leksinių vienetų) ir atitinkamos klasifikacijos sistemų indeksacijos atvaizdavimą;
- pagerinti dalykų autoritetinio failo hierarchinę struktūrą;
- padaryti efektyvesnį kontroliuojamų terminų priskyrimą;
- skatinti ir plėsti paskirstytąjį katalogavimą;
- pagerinti dalykinę prieigą prie OPAC ir interneto išteklių.

Klasifikacijos sistemos interneto erdvėje

Klasifikavimas lanksčiose ir interaktyviose paieškos sistemose yra pagrindinė žinių struktūra, kuri užtikrina sisteminį organizavimą pagal dalykus ir tokiu būdu papildo paiešką, vartojant natūralios kalbos terminus. Universali klasifikacijos sistema gali pagerinti dalykinę prieigą, nes ji:

- apima visas temas;
- greitai ir lengvai gali sukurti tarpusavyje susijusių išteklių kolekcijas hierarchine tvarka;
- moderniais metodais pagerina dalykinę prieigą didelėse duomenų bazėse;
- pateikia kontekstą paieškos terminui;
- palaiko informacijos sistemų tarpusavio sąveiką;
- sudaro sąlygas naudotis daugiakalbe prieiga prie kolekcijų;
- leidžia nuo kalbos nepriklausančią indeksaciją susieti su paieškos terminais įvairiomis verbalinėmis kalbomis;
- leidžia tuo pačiu metu ieškoti keletu kalbų;
- leidžia vėliau prijungti kitas kalbas be pakartotinio išteklių klasifikavimo;
- gali būti naudojama kaip nuorodų arba tarpinė kalba, kuri leidžia pakeisti vieną informacijos kalbą į kitą;
- užtikrina vienodą specifiškumo lygį visomis bendradarbiaujančių šalių kalbomis;
- siūlo nuo kalbos nepriklausantį kodavimą.

Universalioji dešimtainė klasifikacija (UDK)

Internete, kuriame informacija sklendo be jokių apribojimų visais formatais, nekliudoma valstybių ir kalbų ribų, svarbu turėti standartinę žinių organizavimo sistemą, kuri galėtų atspindėti sąvokas nuo kalbos nepriklausančia forma. UDK ir yra tokia sistema, kuri populiori visame pasaulyje, pasižyminti prasminga indeksacija, tiksliai apibrėžtomis kategorijomis, gerai išvystyta hierarchija bei

gausiu ryšių tinklu. UDK yra universali dirbtinė, fasetinė klasifikacija, kurią galima pritaikyti ir vartoti kaip atvaizdavimo tarpinę tarp bendradarbiaujančių šalių kalbų kontroliuojamų terminų.

Ši klasifikacija daugiausia remiasi skaitine indeksacija ir vartoja nuo konkrečios kalbos nepriklausantį kodavimą. UDK MRF (*UDC Master Reference File*) schema yra prieinama kompiuterine forma anglų ir čekų kalbomis. Ji lankstesnė nei kitos universalios klasifikacijos sistemos; ja galima detalai išreikšti sudėtingas temas, vartojant įvairius bendruosius ir specialiuosius rodiklius, specifinius simbolius ir ženklus. Galimybė nurodyti entitetus, randamus keliuose domenuose (klasėse), yra kitas naudingas UDK bruožas. Pvz., sąvoka „kraujomaiša“ vartojama sociologijoje, baudžiamojoje teisėje ir psichiatrijoje; „vanduo“ – neorganinėje chemijoje, hidrologijoje ir vandentvarkoje².

MSAC ir UDK

Po pirmųjų diskusijų apie daugiakalbio projekto (MSAC) ekonominę pagrįstumą prieita išvada, kad UDK sistema labiausiai tinka daugiakalbei, bendrai dalykinimo priemonei sukurti. Teigiamas aspektas buvo ir tas, kad visos bendradarbiaujančios bibliotekos vartoja UDK, nors ir skirtingų versijų.

Kaip ir kituose dalykiniuose vartuose ar portaluose, vartojančiuose UDK, MSAC taiko šią klasifikacijos sistemą kaip numeracinę klasifikaciją. Paprastieji ir sudėtiniai (iš anksto sujungti) UDK indeksai yra traktuojami kaip paprastieji UDK indeksai (bereikšmiai ženklų rinkiniai). Kai UDK vartojama kaip numeracinė, nedirbtinė klasifikacija, ji funkcionuoja panašiai kaip ir DDK (Dewey dešimtainė klasifikacija); vienintelis skirtumas yra tas, kad UDK pasižymi platesniu ir konkretesniu žodynu bei nevartoja tiek daug sunumeruotų ir iš anksto parengtų sudėtinių indeksų, kokius vartoja DDK. Kadangi dabar atliekamų peržiūrėjimų metu stengiamasi UDK pertvarkyti į labiau fasetinę sistemą, vis dažniau gali prireikti vartoti tam tikras indeksų kombinacijų rūšis. Kaip pavyzdį galima pateikti skyrius „821 Literatūra“ ir „94 Istorija“. Nacionalinės literatūros indeksą sudaro indeksas 821, nurodantis literatūrą, ir bendrasis kalbos rodiklis, pvz., 821.162.3 Čekų literatūra. Lygiai taip pat norint sudaryti tam tikros šalies istoriją įvardijantį indeksą, indeksas 94, vartojamas istorijai nurodyti, sujungiamas su bendroju vietos rodikliu, nurodančiu šalį, pvz., 94(437.3) Čekijos istorija. UDK kaip numeracinė klasifikacija (su paprastais indeksais arba iš anksto sukurtais indeksais, kurie traktuojami kaip paprastieji indeksai) gali puikiai atlikti pagrindinę savo funkciją, jei į paieškos sistemą, be indeksų, būtų įtraukiami ir jų žodiniai aprašymai, kurie sistemškai parodomi galutinio vartotojo sąsajoje (Slavic, 2003). MSAC sistemoje UDK klasių indeksai vartojami kartu su jų aprašymais.

UDK indeksų pavyzdžiai (klasės skaitinių kodų angliški ir čekiški atitikmenys)

602.44 -- biotransformation / biotransformace
 602.6 -- gene engineering / genové inženýrství
 602.6 -- genetic engineering / genetické inženýrství
 602.6 -- transgenesis / transgenoze
 602.641 -- viral vectors / virové vektory
 602.7 -- cloning / klonování
 604.4 -- secondary metabolites / sekundární metabolity
 604.6 -- genetically modified organisms / geneticky modifikované organismy
 606:616-056 -- gene therapy / genová terapie
 608.1 -- bioethics / bioetika
 608.3 -- biological safety / biologická bezpečnost
 608.34:663/664 -- genetically modified foods / geneticky modifikované potraviny

Išplėstinių/sudėtinių UDK indeksų išvardijimo tvarka

Vienas iš UDK sistemos privalumų – galimybė išvardyti indeksus vietinius reikalavimus atitinkančia tvarka. Tačiau, keičiantis informacija tarptautiniu mastu, būtina nuosekliai kurti UDK klasių indeksus, todėl reikia priimti vienodą išvardijimo tvarką.

UDK MRF elektronine forma

Norint UDK pagrindu sukurti dalykinę daugiakalbę paieškos priemonę, kuri būtų taikoma interneto erdveje, būtina, kad visos bendradarbiaujančios bibliotekos turėtų elektroninę UDK MRF versiją savo kalba. Tačiau nė viena šalis šio reikalavimo dar neįvykdė. Todėl priimtas specifinis sprendimas: kontroliuojamų terminų kalbiniai atitikmenys, sukurti bendradarbiaujančių bibliotekų, bus įtraukti į Čekijos nacionalinį dalykų autoritetinį failą.

Čekijos nacionalinis dalykų autoritetinis failas – CZENAS

Čekijos nacionalinės bibliotekos dalykų autoritetinis failas yra integruota dalykinimo ir paieškos priemonė, kurioje žodiniai kontroliuojami terminai sujungti su atitinkamais UDK indeksais. Kuriant dalykų autoritetinį failą, vadovautasi IFLA rekomendacijomis – peržiūrėti galimus ryšius tarp dalykų autoritetinių įrašų ir klasifikacijos sistemos.

Čekijos nacionalinį dalykų autoritetinį failą sudaro trys specifiniai autoritetiniai failai: geografinis, žanro/formos ir temų. Temų autoritetinis failas yra daugiakalbio kontroliuojamo žodyno pagrindas.

Temų autoritetinis failas yra tezauras, kuriame esančius terminus sieja tokie ryšiai: atitikimas (išreikšta: USE (vartojama)), hierarchija (išreikšta: BT-Broader term (platesnė sąvoka); NT-Narrower term (siauresnė sąvoka)) ir asociacija (išreikšta: RT-Related term (susijusi sąvoka)).

Atitikimo ryšiai sieja pagrindinius, tinkamiausius terminus, ir jų variantus (sinonimus, įvairias rašybos formas, alternatyvias formas, kai kuriais atvejais – antonimus ir specifinius siauresnės reikšmės terminus).

Hierarchiniai ryšiai gali susieti nustatytus (tinkamiausius) kontroliuojamus terminus, kurie priklauso tam pačiam semantiniam domeniui ir yra sujungti abipusėmis NT ir BT nuorodomis.

Asociaciniai ryšiai gali sieti terminus, kurie susiję ne hierarchiniais ryšiais; šis ryšys yra abipusis.

Be kitų laukų, autoritetinį įrašą sudaro:

- 089 UDK indeksas ir UDK paaiškinamasis terminas
- 150 Pagrindinis pradmuo – temos dalykinis pradmuo
- 450 Kryžminės nuorodos (arba vartojamas nuorodoms – UF)
- 550 Platesnė sąvoka (BT)
Siauresnė sąvoka (NT)
Susijusi sąvoka (RT)
- 750 Pradmenų ryšys – temos dalykinio pradmens atitikmuo kitomis kalbomis ir pradmens šaltinis arba kalbos kodas

Dalykinimo terminų, UDK indeksų ir anglišku atitikmenų atvaizdavimas

Kontroliuojamo žodyno struktūra yra tvirtai susieta su klasifikacijos sistema tam, kad būtų galima tiksliau išreikšti dalykinimo terminus siejančius ryšius.

Čekiškų žodinių išraiškų ir UDK indeksų atvaizdavimo procesas atliekamas intelektualiai. Būsiami kontroliuojami terminai pasirenkami peržiūrint turimą dokumentą (nuo pabaigos) tokiu būdu, kad siūlomi terminai būtų taip konkretūs, kaip reikia (o ne taip, kaip galima). Paprastieji arba išplėstiniai UDK indeksai (iš anksto sudaryti) prijungiami, pasirenkami tinkamiausių terminų angliški atitikmenys, paprastai LCSH terminai. Kartais nepasiseka surasti LCSH atitikmens, nes LC terminai yra per daug platūs. Tokiu atveju pasitelkiami tokie informacijos šaltiniai kaip Kongreso bibliotekos antraščių ir paantraščių failas, enciklopedijos, vadovai, kalbų žodynai, tinklalapiai, visatekstės duomenų bazės ir t. t. Tinkamiausi terminai, susieti su UDK indeksais ir angliškais atitikmenimis, siunčiami redakciniam personalui patvirtinti, tada patvirtintieji autoritetiniai įrašai įvedami į autoritetinių įrašų duomenų bazę, naudojantis specialia programa.

Atvaizdavimo procesas

Kaip jau minėta, čekiškų žodinių išraiškų, UDK indeksų ir atitikmenų kitomis kalbomis atvaizdavimo procesas atliekamas intelektualiai. Čekijos nacionalinė biblioteka yra atsakinga už UDK indeksaciją ir angliškus atitikmenis.

Kitos bendradarbiaujančios bibliotekos atsakingos už dalykinius terminus, išreikštus jų gimtąja kalba. Anglišku žodinių išraiškų, UDK indeksų ir atitikmenų vietine kalba atvaizdavimo procesas taip pat atliekamas intelektualiai. Bibliotekos gauna specialias tinkamiausių terminų anglų kalba kartu su atitinkamais UDK indeksais lenteles; jos prideda duomenis savo kalba, o po to žodiniai terminai yra įvedami į autoritetinį įrašą kaip atitinkami pradmenys, įrašomi MARC21 7-- bloko laukus.

Atvaizdavimo principai

Siūloma sukurti atitikmenis tarp dalykinių kontroliuojamų terminų, vartojamų bendradarbiaujančių bibliotekų dalykinimo sistemose, taikant tarpinę kalbą. Kaip tarpinė kalba vartojami UDK indeksai, sudaryti remiantis UDK MRF, ir angliški atitikmenys. Atvaizduojamos sąsajos tarp tinkamiausių terminų formų, išreikštų tik izoliuotais leksiniais vienetais. Dalykinių pradmenų šrautai, kaip visuma, į atvaizdavimo procesą neįtraukiami ir neatvaizduojami. Autoritetiniai įrašai, kaip visuma, taip pat neįtraukiami ir neatvaizduojami, o sąsajos nustatomos tik tarp dalykinių pagrindinių pradmenų (pagrindinių įrašų) ir jų kalbinių atitikmenų.

Buvo apibrėžti kalbos pagrindu sudaryti specialūs indeksai:

- Dalykai – čekiškai;
- Dalykai – angliškai;
- Dalykai – kroatiskai;
- Dalykai – latviškai;
- Dalykai – lietuviškai;
- Dalykai – makedoniškai;
- Dalykai – slovakiškai;
- Dalykai – sloveniškai.

Dalykų autoritetinį failą galima žiūrėti pagal kontroliuojamus terminus, anglų ir bendradarbiaujančių bibliotekų kalbomis, taip pat pagal UDK indeksus.

Paiešką autoritetiniame faile galima atlikti pagal kontroliuojamus terminus ir UDK indeksus, naudojant CCL paieškos modulį. Galima atlikti paiešką taikant loginius operatorius (AND, OR) ir susieti pirmąjį UDK indekso elementą su teisinga transakcija.

MSAC kuriamas dviem etapais. Pirmasis etapas apima Čekijos teminio autoritetinio failo kūrimą ir bendradarbiaujančių bibliotekų kalbinių variantų integravimą į jį.

Antrojo etapo metu į bendradarbiaujančių bibliotekų duomenų bazėse esančių retrospektyvinių bibliografinių

įrašų specialius laukus įvedami UDK indeksų ir natūralios kalbos žodinių išraiškų deriniai arba UDK indeksų ir anglišku išraiškų deriniai (arba abu variantai). Procesą būtų galima atlikti automatiškai, po to būtina duomenis patikrinti.

Bendradarbiaujančios bibliotekos turi suteikti prieigą per Z39.50 protokolą. Visos bibliotekos, kuriose veikia Z39.50 serveris, bus tiesiogiai integruotos, tuo tarpu protokolu nesinaudojančioms bibliotekoms galima sukurti nedidelę bandomąją duomenų bazę Čekijos Respublikos nacionalinėje bibliotekoje. Ši biblioteka gali suteikti prieigą prie bendradarbiaujančių bibliotekų duomenų bazių per vienintelę sąsają, esančią unifikOTOS informacijos vartuose. Prisijungęs prie sistemos, vartotojas gali (atlikus leidimo ir atpažinimo procedūras) dirbti savo terpėje. Jis gali dirbti ir čekiškoje, ir angliškoje terpėje bei ieškodamas vartoti tiek čekų, tiek anglų kalbas.

Ateities planai

Daugiakalbė Europos interneto bendruomenė vartoja daugiau nei 30 kalbų, pateikiamų gausiais ženklų rinkiniais pagal skirtingus repertuarus ir koduotes. Idėja sukurti

daugiakalbę dalykinės paieškos priemonę arba įdiegti atvaizdavimo schemą į veikiančias sistemas yra svarbiausias Europos bibliotekos paslaugų elementas.

MSAC projektas vis dar yra pradinėje stadijoje. Didžiausia problema yra ta, kad MSAC sistemos kūrimo procesas priklauso nuo savanoriško dalyvaujančių bibliotekų specialistų darbo ir kad daugiausia bendraujama elektroniniais laiškais. Iki šiol išorinės finansinės paramos projektui negauta.

MSAC projekto vystymo perspektyva ateityje yra prisijungti prie TEL-ME-MOR projekto, kurį finansuoja Europos Komisija pagal Šeštąją struktūrinę informacinės visuomenės technologijų programą, kurioje dalyvauti pakviesti nauji Europos Sąjungos šalių nariai³.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

¹ Postkoordinacija – tai elementų jungimas, atliekamas paties vartotojo duomenų paieškos metu. Atskiri terminai priskiriami konkrečioms kūriniams, o vartotojui tenka sujungti terminus su temomis, kurios, jo manymu, atrodo tinkamos.

² Pavyzdžiai:

Heading	a water
UDC	a 546.212 c anorganic chemistry
UDC	a 556-032.2 c hydrology
UDC	a 628.1.03 c water management
Heading	incest
Seen from	krvesmilstvo [o]
Broader term	psychosexuální poruchy sexuální trestné činy
Related term	psychopatologie sexuální morálka
UDC	316.835.2 (sociology) 343.542.5 (criminal law) 616.89-008.442.38 (psychiatry)
English	incest
Lithuanian	kraujomaiša (baudžiamoji teisė) kraujomaiša (psichiatrija) kraujomaiša (sociologija)
Macedonian	Incest (sociologija) Incest (krivično pravo) Incest (psihijatrija)
Slovak	incest (sociológia) incest (trestné právo) incest (psychiatria)

Slovenian	Incest (kazensko pravo) Incest (psichiatrija) Incest (sociologija)
------------------	--

MARC21 formatu

089	a 316.835.2 c sociologie d sociology
089	a 343.542.5 c trestné právo d criminal law
089	a 616.89-008.442.38 c psychiatrie d psychiatry
150	a incest
450	a krvesmilstvo 0 o
550	a psychopatologie
550	a sexuální morálka
5509	w g a psychosexuální poruchy
5509	w g a sexuální trestné činy
75007	a incest 2 cezenas
75047	a Incest b 316.835.2 c sociologija 2 mac
75047	a Incest b 343.542.5 c krivično pravo 2 mac
75047	a Incest b 616.89-008.442.38 c psihijatrija 2 mac
75057	a incest b 316.835.2 c sociológia 2 slo
75057	a incest b 343.542.5 c trestné právo 2 slo
75057	a incest b 616.89-008.442.38 c psychiatria 2 slo
75037	a kraujomaiša b 343.542.5 c baudžiamoji teisė 2 lit
75037	a kraujomaiša b 616.89-008.442.38 c psichiatrija 2 lit
75037	a kraujomaiša b 316.835.2 c sociologija 2 lit
75067	a Incest b 343.542.5 c kazensko pravo 2 slv
75067	a Incest b 616.89-008.442.38 c psychiatry 2 slv
75067	a Incest b 316.835.2 c sociologija 2 slv

³ Nuorodos

Chan, Lois Mai and O'Neill, Edward T. (2003). *Fast (Faceted Application of Subject Terminology) : a simplified LCSH-based vocabulary*. [Paper presented at the 69th IFLA Council and General Conference, Berlin, 2003].

- Slavic, Aida. (2003). *UDC implementation: from library shelves to a structured indexing language*. [Paper presented at the 69th IFLA Council and General Conference, Berlin, 2003].
- Howarth, Lynne C. (2003). *Metadata Schemas for Subject Gateways*. [Paper presented at the 69th IFLA Council and General Conference, Berlin, 2003].
- Clavel-Merrin, Genevieve. (2003). *National libraries as access points: the role of TEL and MACS*. [Paper presented at the 69th IFLA Council and General Conference, Berlin, 2003].
- Chan, Lois Mai and Zeng, Marcia Lei. (2002). *Ensuring Interoperability among Subject Vocabularies and Knowledge Organization Schemes: a methodological analysis*. [Paper presented at the 68th IFLA Council and General Conference, Glasgow, 2002].
- Freyre, Elisabeth and Naudi, Max. (2001). *MACS: Subject access across languages and networks*. In: *Subject retrieval in a networked environment*. [Papers presented at an IFLA Satellite Meeting sponsored by the IFLA Section on Classification and Indexing & IFLA Section on Information Technology, OCLC, Dublin, Ohio, USA, 14-16 August 2001]. Dublin, OH: OCLC.
- Hudon, Michele. (1997). *Multilingual thesaurus construction: integrating the views of different cultures in one gateway to knowledge concepts*. In: *Knowledge Organization* 24(2): 84-91. IFLA Section on Classification and Indexing. (2001) *Newsletter* Nr. 24, December 2001.
- Koch, Traugott, Neuroth, Heike and Day, Michael. (2001). *Renardus: cross-browsing European subject gateways via a common classification system (DDC)*. <http://www.lub.lu.se/tk/renardus/preifla-final.html> (last accessed 25 February, 2005).
- GERHARD - German Harvest Automated Retrieval and Directory*. http://www.gerhard.de/gerold/owa/gerhard.create_index_html?form_language=99.
- DESIRE Information Gateways : handbook*. <http://www.desire.org/handbook/>
- Kuhr, Patricia S. (2001). *Putting the world back together: mapping multiple vocabularies into a single thesaurus*. In: *Subject retrieval in a networked environment*. [Papers presented at an IFLA Satellite Meeting sponsored by the IFLA Section on Classification and Indexing & IFLA Section on Information Technology, OCLC, Dublin, Ohio, USA, 14-16 August 2001]. Dublin, OH: OCLC.
- Olson, Tony. (2001). *Integrating LCSH and MeSH in information systems*. In: *Subject retrieval in a networked environment*. [Papers presented at an IFLA Satellite Meeting sponsored by the IFLA Section on Classification and Indexing & IFLA Section on Information Technology, OCLC, Dublin, Ohio, USA, 14-16 August 2001]. Dublin, OH: OCLC.
- Riesthuis, Gerhard J.A. (2001). *Information languages and multi-lingual subject access*. In: *Subject retrieval in a networked environment*. [Papers presented at an IFLA Satellite Meeting sponsored by the IFLA Section on Classification and Indexing & IFLA Section on Information Technology, OCLC, Dublin, Ohio, USA, 14-16 August 2001]. Dublin, OH: OCLC.
- Holley, Robert P., McGarry, Dorothy, Duncan, Donna and Svenonius, Elaine (ed.). *Subject indexing: principles and practices in the 90's*. [Proceedings of the IFLA Satellite Meeting Held in Lisbon, Portugal, 17-18 August 1993, and sponsored by the IFLA Section on Classification and Indexing and the Instituto da Biblioteca Nacional e do Livro, Lisbon, Portugal]. München: K.G. Saur, 1995.

Rekomendacijos kuo greičiau patobulinti OPAC ir valstybinės bibliografijos tarnybos vaidmuo sprendžiant šį uždavinį

John D. BYRUM, Jr.

Kongreso biblioteka, Vašingtonas, JAV, el. p. jbyr@loc.gov

Šiuolaikinis informacijos vartotojas, pasitikėdamas internetinių paieškos sistemų efektyvumu ir palankia jam interneto terpe, tikisi greitai ir patogiu būdu gauti atsakymą į užklausą. Tuo tarpu vis labiau akivaizdu, kad įprasti bibliotekų OPAC nesuteikia jam tokios patogios ir lengvos prieigos prie informacijos. Visos valstybinės bibliografijos tarnybos (VBT) ir bibliotekos turėtų tinkamai į tai sureaguoti ir imtis priemonių, kad jų duomenų bazės ir kiti bibliografiniai produktai būtų informatyvesni nei šiuo metu ištekliams kuriami įrašai. Tuo pačiu VBT privalo suvokti būtinybę atsirasti naujos kartos OPAC su daug didesnėmis funkcinėmis galimybėmis. Daugeliu atvejų tam gali būti naudojamos tipinės internetinių paieškos sistemų bei virtualių knygynų savybės ir funkcijos. Turint galvoje visiems prieinamas informacijos paieškos alternatyvas, būtina kuo greičiau atsižvelgti į vartotojų reikmes, kitaip XXI amžiuje VBT ir bibliotekos gali juos prarasti. Straipsnyje pateikiamos konkrečios rekomendacijos, padėsiančios VBT ir bibliotekoms įvardyti problemas ir pasiūlyti jų sprendimo būdus.

Reikšminiai žodžiai: valstybinės bibliografijos tarnybos; OPAC; skaitmeniniai turinio sąrašai; visatekstė paieška.

Straipsnio pradžioje svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad per pastarąjį dešimtmetį informacijos vartotojų reikalavimai informacijos paieškai dėl aktyvaus naudojimosi interneto ištekliais ir paieškos efektyvumo labai išaugo. Šių dienų valstybinės bibliografijos ir bibliotekų OPAC vartotojai tikisi kur kas daugiau informacijos, nei gali pasiūlyti tradicinis bibliografinis aprašas ir paieškos būdai. Ši situacija bus nagrinėjama dviem aspektais: 1) būtinybė bibliografinėms duomenų bazėms teikti vartotojui daug daugiau informacijos, nei įprasta; 2) būtinybė atsirasti naujos kartos OPAC su žymiai didesnėmis funkcinėmis galimybėmis, daugeliu atvejų sukurtomis pagal internetinių paieškos sistemų ir virtualių knygynų tipinių funkcijų pavyzdį.

Dėl savo išskirtinio statuso VBT šioje veikloje galėtų imtis vadovaujančio vaidmens ir pačios inicijuoti procesų tobulinimą, paveikti integralių bibliotekų sistemų ir panašių priemonių kūrėjus bei tiekėjus.

Praeitą šimtmetį VBT ir kitos katalogavimo tarnybos siekė vykdyti savo išteklių bibliografinę ir inventorinę apskaitą, sudarydamos jų bibliografinius įrašus. Tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo, nustatančio elementus ir jų išdėstymo tvarką, taip pat standartizuotų UNIMARC ir MARC21 formatų parengimas paskatino keitimąsi įrašais.

„Funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams“ (FRBR) pasirodymas ir tarptautinių katalogavimo principų tebesitęsiantis kūrimas yra dvi papildomos IFLA iniciatyvos, skirtos visuotinės bibliografinės apskaitos tobulinimui. Kad ir kokie vertingi ir svarbūs būtų šie ir kiti tarptautiniai pasiekimai, jie dažniausiai skirti kurti ir platinti tradicinius bibliografinius įrašus ir atspindi pagrindinius bibliotekinės informacijos išteklius. Kitaip tariant, aprašai iš esmės susideda tik iš riboto kiekio būtinųjų elementų, nurodytų ISBD¹.

Šiandieninis vartotojas, kurį vis labiau veikia darbo internete patirtis, tikisi greitai ir nesudėtingai gauti prieigą prie informacijos, pateiktą taip, kad pagal paieškos rezultatus lengvai galėtų atskirti tai, kas jam naudinga. Tokie vartotojo poreikiai ypač akcentuoja būtinybę praturtinti valstybinę bibliografiją ir bibliotekos katalogą bibliografinė informacija, kurios paprastai ten nerandama. Automatizacija ir kiti panašūs pasiekimai leistų reguliariai ir be didelių išlaidų praturtinti mūsų bibliografinės duomenų bazes tam tikru informacijos kiekiu. Kaip pavyzdį pateiksime Kongreso bibliotekos patirtį, kur sėkmingai įgyvendinamas kompleksas projektų, siekiančių tyrėjų darbą sujungti su katalogais ir interneto ištekliais, išplėsti patį katalogo įrašą (t. y. papildyti

jį turinio sąrašais ir apžvalgomis), taip pat bibliografiniuose aprašuose pateikti nuorodas į susijusius elektroninius išteklius (pavyzdžiui, suteikti virtualią prieigą prie atskirų serialinio leidinio publikacijų).

1992 m. KB Katalogavimo skyriaus direktorius pritarė sumanymui sukurti Bibliografinio praturtinimo patariamąją grupę (*Bibliographic Enrichment Advisory Team – BEAT*), į kurią pasisiūlė savanoriai iš įvairių bibliotekos padalinių. Jos uždavinys – vadovauti tiriamajam darbui ir teikti pasiūlymus dėl bibliografinių įrašų praturtinimo. Grupė buvo skatinama atsakyti įprastai katalogavimo praktikai būdingos strategijos ir darbo metodų. BEAT buvo nurodyta dirbti automatizuotais metodais ir kuo mažiau naudotis įprastą katalogavimą atliekančių darbuotojų paslaugomis². Viena pirmųjų BEAT veiklos krypčių buvo įtraukti į bibliografinius įrašus turinių sąrašų (*tables of contents – TOC*) informaciją, nes po keleto atliktų tyrimų buvo prieita išvada, kad ši informacija žymiai išplečia duomenų bazės paieškos funkciją ir leidžia tobulinti vartotojo naudojimosi katalogu įgūdžius. Pavyzdžiui, 1980–1990 m. atliktas tyrimas parodė, kad įrašo papildymas TOC padeda vartotojams greičiau nustatyti atitinkančią savo informacines reikmes antraštę, be to, TOC gerokai efektyvina paiešką ir leidžia peržengti tradicinius apribojimus, būdingus dalykinei paieškai. Po 11 metų trukusio tyrimo buvo padaryta išvada, kad „dalykinę paiešką keičia paieška pagal reikšminius žodžius“, tai tiesiogiai siejasi su TOC, nes jie sudaryti tik iš reikšminių žodžių³.

Tam, kad bibliotekos darbuotojams nereikėtų ranka įvedinėti TOC duomenų, BEAT užduotis buvo rasti šios problemos sprendimą, naudojant programines priemones. Ir iš tikrųjų BEAT tam pritaikė keletą programinių įrankių. Pirmiausia buvo sukurta vadinamoji „Teksto paėmimo ir elektroninės konversijos“ (*Text Capture and Electronic Conversion – TCEC*) programa, kuri buvo naudojama kataloguojant leidinius, Kongreso bibliotekos gaunamus iš leidėjų, dalyvaujančių leidybinio katalogavimo (CIP) programoje. Naudojamas šia programa kataloguotojas nukopijuoja TOC iš elektroninio rankraščio. Po to programa sutvarko TOC duomenis ir gautą rezultatą įtraukia į katalogo įrašo 505 lauką (MARC21 šis laukas yra skirtas turinio sąrašo informacijai). Tarp programos atliekamų veiksmų yra ir turinio informacijos formatavimas pagal AACR2, pavyzdžiui, skyriaus/poskyrio/dalies terminų ir numeracijos pašalinimas, paginacijos panaikinimas ir papildymas ISBD skyryba. Be to, TCEC visus žodžius rašo mažosiomis raidėmis, išskyrus kiekvieno skyriaus antraštės pirmąjį žodį. Todėl kataloguotojui tereikia pažymėti tikrinius daiktavardžius, rašomus didžiąja raide. Svarbiausia, kad informacijos perkėlimas iš elektroninio rankraščio į įrašą trunka tik kelias sekundes ir duomenys užrašomi tiksliai taip kaip elektroniniame rankraštyje. Naudojant šią programą jau parengta daugiau kaip 40 000 TOC pastabų⁴.

Tikimasi, kad šis skaičius augs, nes leidėjai vis aktyviau dalyvauja šioje veikloje. Vien šiais metais katalogavimui buvo gauta apie 35 000 elektroninių rankraščių, iš jų 35–40% bibliografinių aprašų bus atrinkta TOC duomenims įtraukti. Atrinkant leidinius šiam ir kitiems su TOC susijusiems projektams, buvo atsižvelgiama į tris pagrindinius kriterijus:

1. Skyrių antraštės turi gerinti paiešką pagal natūraliosios kalbos reikšminius žodžius;
2. Skyrių antraštės turi atspindėti dokumento turinį tiksliau negu antraštės ir atsakomybės duomenų srityje;
3. Programiniam tvarkymui rengiamiems TOC duomenims neturi būti reikalingas išsamus redagavimas.

Vadovaujantis šiais kriterijais visais atvejais greitai galima priimti reikiamą sprendimą. Programinė įranga gerokai prisidėjo prie dar trijų su TOC susijusių projektų raidos. Pirmasis yra Skaitmeninių turinių sąrašų (*Digital Tables of Contents – D-TOC*) projektas, pradėtas įgyvendinti XX a. dešimtojo dešimtmečio pabaigoje. Jo realizavime dalyvauja daugiausia jaunesnysis techninis personalas ir aukštųjų mokyklų auklėtiniai. Jie nuskenuoja TOC iš leidinių, atrinktų pagal jau minėtus atrankos kriterijus. Toliau duomenys tvarkomi jau programiškai: nuskenuoti TOC yra paverčiami tekstu, naudojant kitą – optinio ženklų atpažinimo programą, o po to jie koduojami HTML ir išsiunčiami į vieną iš Kongreso bibliotekos žiniatinklio serverių. Šios konversijos metu automatiškai koreguojami ir MARC katalogo įrašai: jie papildomi nuorodomis į TOC duomenis. Tokiu būdu šie du informacijos šaltiniai susiejami abipusiu ryšiu. Tam, kad paieška būtų tobulesnė, žodžiai iš bibliografinio įrašo antraštės ir atsakomybės duomenų laukų pateikiami TOC pradžioje. Be to, TOC HTML faile metaduomenų lauko reikšminiai žodžiai apima ir bibliografinio įrašo dalykinės kreipties terminus. TOC tiesiogiai susieti su pagrindiniu katalogo įrašu, tai savo ruožtu sukuria 856 lauko sąsają su TOC įrašu. Be to, *Yahoo!*, *Google* ir kitos paieškos sistemos indeksuoja skaitmeninius turinius, pateikia interneto vartotojams jų HTML įrašus, ir juose esančiomis nuorodomis vartotojams suteikiama prieiga prie Kongreso bibliotekos OPAC įrašų. Įdomu pažymėti, kad 2005 m. birželio 6 d. *Yahoo!*, atsakydama į užklausą „Kongreso bibliotekos turinių apskaita“, pateikė rezultatus su 262 000 įrašų, ir visi jie buvo susieti su D-TOC. Šio projekto įgyvendinimo metu iki 2005 m. buvo išsiųsta apie 30 000 turinių, apie 300 per savaitę. Neseniai D-TOC projektas buvo papildytas kai kuriomis retrospektyvinėmis kolekcijomis, siekiant apimti leidinius kitomis kalbomis, pirmiausia vokiečių. Netrukus D-TOC gamyba turėtų būti dar išplėsta, nes Kongreso biblioteka turi keletą užsienio filialų (Kaire, Delyje, Islamabade, Rio de Žaneire, Nairobyje, Džakartoje), kur jau mėginama pradėti kurti TOC failus ir siųsti juos Kongreso bibliotekai.

Efektyviausias ir pigiausias BEAT su TOC susijęs

projektas yra ONIX-TOC, pradėtas vykdyti 2000 m. Jis perima TOC duomenis iš ONIX leidėjų atsiunčiamų failų. Šis projektas vykdomas naudojant Visual-Basic programą, kuri skenuoja ONIX failus, siekiant sukurti skaitmeninius TOC, kurie vėliau siunčiami į internetą. Kaip ir D-TOC projekte, ONIX-TOC įrašai suteikia vartotojui galimybę naudotis Kongreso bibliotekos kompiuterinio katalogo bibliografiniais įrašais ir gauti tolesnę informaciją. Savo ruožtu programinė įranga leidžia tobulinti bibliografinius įrašus Kongreso bibliotekos OPAC, aktyvuojant ryšius tarp 856 lauko ir ONIX-TOC failo. Kai kuriuose ONIX-TOC įrašuose taip pat yra knygų viršelių atvaizdai. Jau sukurta daugiau kaip 50 000 tokių įrašų; dar pridėjus D-TOC įrašus, bendras užregistruotų įrašų skaičius 2005 m. birželį pasiekė daugiau kaip 6 mln. ribą.

Esminis D-TOC ir ONIX-TOC projektų trūkumas buvo tas, kad jie neleisdavo atkurti bibliografinių įrašų OPAC viduje, nes įrašai įgauna internetinių duomenų pavidalą. Vis dėlto 2005 m. pradžioje šioje srityje pasiekta didelių laimėjimų. Buvo sukurtas programinis metodas, leidžiantis išanalizuoti ir automatiškai paimti iš interneto skaitmeninių TOC įrašų duomenis, būtinus pagrindinei TOC tekstinei daliai. Po to šiai informacijai suteikiamas formatas, naudojamas Kongreso bibliotekos integracijoje sistemoje, tokiu būdu katalogo įrašai papildomi TOC. Šios TOC pastabos ne visiškai atitinka AACR2 nurodymus, todėl pradžioje rašomi įvadiniai žodžiai: „Mechaniniu būdu sukurta turinio pastaba“. BEAT darbuotojai jau dabar programiniu būdu konvertuoja apie 30 000 anksčiau sukurtų D-TOC. Toliau bandysime išsiaiškinti, ar galima taikyti tokią pat metodiką prieigai prie ONIX-TOC, kuri dabar įmanoma tik per internetines paieškos sistemas ir per hipernuorodas OPAC bibliografiniame įrašė. Turinių sąrašų įtraukimo į bibliografinius įrašus projektas aptariamas taip detalčiai tam, kad būtų parodytas automatizacijos vaidmuo turtinant bibliografinį aprašą. Kai programos jau sukurtos ir įdiegtos, nė vienam iš nagrinėtų procesų nereikia ypatingų darbuotojų laiko sąnaudų. Jų piniginė vertė irgi stebėtinai maža. Pavyzdžiui, vidutinė ONIX-TOC įrašo sukūrimo vertė yra apie 0,10 JAV dol.

TOC – tik viena iš Kongreso bibliotekos šios srities veiklos krypčių. Tai projektų kompleksas, besiremiantis laisvai prieinamais ONIX duomenimis, be tų, kurie naudojami turinio sąrašams. Viena iš Kongreso bibliotekos naudojamų ONIX programinių priemonių suteikia interneto ir OPAC vartotojams prieigą prie leidėjų parengtų knygų turinio informacijos santraukų. BEAT darbuotojai pirmiausia įvertina, ar santraukos tinkamos naudoti. Pavyzdžiui, jei kai kurių leidėjų aprašymai jiems atrodo pernelyg reklaminio pobūdžio, jų atsisakoma. Bet jei santrauka patenkinama BEAT reikalavimus, tuomet kiekvienas bibliografinis įrašas, turintis nuorodą į ją, papildomas pastaba: „informacija pagal elektroninius duomenis, pateiktus leidėjo“.

Tai daroma tam, kad vartotojai žinotų, jog santrauka sudaryta ne Kongreso bibliotekos. Šiuo metu jau daugiau nei 100 000 įrašų suteikia prieigą prie leidėjų santraukų.

Kitas ONIX projektas suteikia galimybę skelbti internete leidėjų pateiktas teksto ištraukas (paprastai tai būna pratarmė arba vienas ar daugiau skyrių) su nuorodomis į susijusius bibliografinius įrašus. Vienos ištraukos pateikiamos HTML, kitos – PDF formatu. Taip pasidaro įmanoma pasižiūrėti padidintas pastarųjų iliustracijas, jei jos jų turi. Tokiu būdu jau sutvarkyta apie 17 000 ištraukų pavyzdžių.

Pagaliau nuo 2004 m. internete pradėta skelbti leidėjų pateikiama bibliografinė informacija apie kai kurių leidinių autorius su nuorodomis į atitinkamus bibliografinius įrašus.

Dar vienas BEAT bibliografinės veiklos projektas suteikė prieigą prie mokslinių anotacijų ir recenzijų, kurios padeda nuodugnesniam komplektavimui. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, TOC projektuose, informacija siunčiama į internetą ir sukuriama nuorodos į susijusius bibliografinius įrašus. Kitais atvejais anotacijos ir apžvalgos tiesiog prijungiamos prie bibliografinio įrašo. Pagrindinis metodo pasirinkimo kriterijus yra teksto apimtis. Jei apžvalgos trumpos, programa automatiškai atrenka ir įterpia reikiamą informaciją į susijusius bibliografinius įrašus. Tais atvejais, kai apžvalgos ilgos arba turi išnašų ar bibliografinių nuorodų, jos yra pateikiamos internete ir susijusiuose bibliografiniuose įrašuose į jas sukuriama nuorodos. Viename iš bibliotekos serverių laikomų apžvalgų ilgaamžiškumui užtikrinti biblioteka gauna leidimą jas kopijuoti. Anotacijų ir apžvalgų šaltiniai turi atitikti tam tikrus kriterijus. Turi būti atrenkamos tik laisvai prieinamos, mokslinio pobūdžio, neanoniminės apžvalgos. Be to, jų failų forma turi atitikti turimos programinės įrangos galimybes. Kadangi nemažai komercinių firmų skelbia apžvalgą pelno tikslais, šis BEAT apžvalgų projektas vykdomas palyginti lėtai. Projekte jau dalyvauja:

- „Outstanding reference sources“ from the American Library Association’s Reference and User Services Association;
- Svetainės, atrinktos iš anksčiau minėtos asociacijos Machine-Assisted Reference Section Best Free Reference Web Sites Committee;
- *Handbook of Latin American Studies* (Kongreso biblioteka);
- *H-Net Reviews in the Humanities and Social Sciences* – internetinis akademinis žurnalas;
- *Library Resources and Technical Services* (Association for Library Collections and Technical Services);
- *Education Review* (Arizona State University);
- *Bryn Mawr Classical Reviews*.

Dar du papildomi BEAT projektai, taip pat daugiausia vykdomi naudojant programinę įrangą, parodo, kaip valstybinės bibliografijos ir kitos tarnybos gali pagerinti prieigą prie informacijos, papildydamos bibliografinius aprašus nuorodomis į visateksčius elektroninius išteklius.

Pirmasis jų – „Internetinė prieiga prie serialinių leidinių publikacijų“ (*Web Access to Publications in Series*). Jo tikslas – skatinti susidomėjimą naudinga verslo ir ekonomikos „pilkąja“ literatūra. Iki 2005 m. gegužės naudojantis šiuo projektu buvo sukurta nuorodų į keliolika tūkstančių individualių pavadinimų, esančių apie 305 serialiniuose, daugiausia mokslinio tiriamojo pobūdžio, leidiniuose. Iš jų beveik 40% serialinių leidinių anksčiau nebuvo pateikta Kongreso bibliotekos OPAC. Siekiant sudaryti atskirus bibliografinius įrašus monografijoms, kurios skelbiamos elektroniniuose serialiniuose leidiniuose, buvo sukurta programa, pavadinta „Elektroninio katalogavimo pagalbiklis“ (*Web Cataloging Assistant*). Ji sukuria MARC įrašus, imdama ir naudodama duomenis tiesiai iš pasirinktų serialinių leidinių monografijų antraščių. Taikydamas šią priemonę, techninis darbuotojas peržiūri monografijos referatinį puslapį ir įterpia šio puslapio URL į programą. Po to pagalbiklis suranda atitinkamą interneto puslapį, kopijuoja tekstą su pavadinimu, autoriumi (autoriais), serialinio leidinio numeracija, santraukomis ir reikšminiais žodžiais, jei yra. Programa papildomai prijungia kai kurią esminę informaciją standartinių pastabų forma. Vėliau pagalbiklis įrašus siunčia į Kongreso bibliotekos duomenų bazę. Ši programa elektroninio pašto žinutėmis automatiškai įspėja darbuotojus apie naujos medžiagos pasirodymą įvairių draugijų ir organizacijų kuriamose svetainėse. Nuo 2004 m. birželio iki 2005 m. liepos naudojantis šia programa buvo sukurta beveik 3000 įrašų. Ši priemonė leido bibliotekai sukurti operatyvesnę prieigą prie „pilkosios“ literatūros, o ir darbo kaštai sudarė vos dalelę to, kiek kainuotų įprastu būdu sukuriamas minimalaus lygmens įrašas.

Paskutinis BEAT projektas, kurį aptarsime – „Internetinė prieiga prie viešojo domeno kūrinių“ (*Web Access to Works in the Public Domain*). Jo tikslas – užtikrinti Kongreso bibliotekos fonduose esančių spausdintų monografijų visateksčių elektroninių versijų paiešką. Šis projektas – tai keleto partnerių bendradarbiavimo rezultatas. Pagal šį projektą iš patikimų šaltinių programiniu būdu nuskaityti viešam naudojimui suskaitmenintų monografinių leidinių URL ir jų Kongreso bibliotekos inventorinių numerių sąrašai. Kongreso bibliotekos programinė įranga fiksuoja šiuos duomenis, identifikuoja bibliotekos fonduose esančių spausdintų versijų bibliografinius įrašus ir papildo juos elektroninių versijų URL. Katalogo vartotojui suteikiama tiesioginė prieiga prie elektroninės versijos ir jam nebereikia ieškoti spausdintos versijos. Nurodant ir biblioteką – elektroninės versijos saugotoją, reklamuojami jos fondai.

Aptarti bibliografinės veiklos praturtinimo projektai rodo, kaip elektroninėje eroje viena nacionalinė biblioteka išplečia tradicines paslaugas ir papildo naujomis ir tobulėsnėmis sritimis iki skaitmeninio laikotarpio. Šie projektai lengvai organizuojami ir jų vykdymas nėra brangus. Reikia tik nedaugelio suinteresuotų darbuotojų, daugiausia

anksčiau minėtai programinei įrangai parengti. Įdiegtos programos veikia iš esmės savarankiškai. Valstybinės bibliografijos tarnybos yra kompetentingos pačios jas įdiegti pas save ir tokiu būdu plačiau atverti savo bibliografinių duomenų bazines, OPAC ir fondus. Vartotojai vis labiau įpranta prie greitų paieškos pagal reikšminius žodžius rezultatų ir jų nebetenkina vien tik pagrindinė bibliografinė informacija. Anksčiau aprašyti metodai kaip tik patenkina jų lūkesčius. Įgyvendindamos šiuos patobulinimus, nacionalinės bibliotekos tenkina išaugusius mokslinės informacijos poreikius, pateikia daugiafunkcinę prieigą prie savo informacinių išteklių, patraukia vartotojus prie savo paslaugų ir bibliografinių produktų. Visa tai suteiks galimybę OPAC tapti vertingomis paieškos priemonėmis.

Antroji tema, kurią panagrinėsime: naujos kartos OPAC, siūlančių kur kas didesnę funkcionalumą, daugeliu atvejų atitinkantį internetinių paieškos sistemų ir virtualių knygynų tipines savybes, išaugęs poreikis. Reikia pripažinti, kad dabartiniai OPAC iš esmės pakankamai efektyviai atlieka savo funkcijas. Ir iš tikrųjų vienas didžiausių XX a. technologinių laimėjimų buvo bibliotekos kortelinio katalogo pervedimas į OPAC, šiuolaikinės integralios bibliotekų sistemos (IBS) branduolį. IFLA iniciatyva rengiamame tarptautinių katalogavimo principų išdėstyme išskiriamos 5 pagrindinės katalogo funkcijos: radimas, identifikavimas, atranka, gavimas ir orientavimas, ir reikia pripažinti, kad dabartinės kartos OPAC puikiai atlieka šias užduotis. Tačiau vis dažniau pasisakoma, kad mūsų virtualūs katalogai praktiškai priartėjo prie brandos slenksčio ir, kas svarbiausia, jie nebesusidoroja su vis didėjančia skaitmeninių išteklių paieška. Kadangi elektroniniai žurnalai vis labiau tampa nacionalinių ir mokslinių bibliotekų sudėtinu komponentu, todėl OPAC nesunku rasti bibliografinę informaciją apie žurnalų antraštes, tačiau paprastai nėra prieigos prie pačių straipsnių. VBT ir bibliotekos paprasčiausiai neišgali sudaryti analizinių bibliografinių aprašų. Taip pat dėl finansinių priežasčių OPAC gali suteikti prieigą tik prie palyginti nedaugelio nuotolinių elektroninių išteklių, tarp jų – citatų duomenų bazių, visateksčių rinkinių, žinytų ir svetainių, kadangi paprastai tai yra labai didelės apimties ir sudėtingos struktūros ištekliai, ir vykdyti jų visapusišką, šiuolaikišką bibliografinę apskaitą labai sudėtinga.

Vis daugiau vartotojų juos dominančius išteklius suranda ne naudodamiesi OPAC⁵. Dauguma jų teikia pirmenybę greitesnėms ir daugeliu atvejų tikslesnėms paieškos sistemoms (tokioms kaip *Google*), kurios ir buvo sukurtos orientuojantis į medžiagos kiekybinį augimą. Žinoma, didžiąją daugumą vartotojų šios priemonės tenkina, nepaisant to, kad dažnai užklausų rezultatai būna gausūs ir netikslūs⁶. Tačiau apie 2000 m. pradėjo atsirasti naujos bibliotekinės sistemos, sugebančios atsakyti į daug sudėtingesnes užklausas. Kai kurios jų buvo sukurtos pačių bibliotekų, kitos įsigytos komerciniu būdu. Tarp jų yra

jungtinės paieškos sistemos (kartais vadinamos „portalais“), Open URL atpažintojai ir elektroninių išteklių valdymo sistemos (*Electronic Resource Management Systems – ERMS*). Visų jų paskirtis – pateikti vartotojui elektroninius išteklius, tarp jų ir tuos, kurie prieinami bibliotekos fonde, bet nepasiekiami per OPAC, ir nuotolinius, kurie pasiekiami internetu⁷.

Visos šios naujos priemonės suteikia galimybę naršyti iš karto daugelyje aukštos kokybės bibliografinių duomenų bazių ir visateksčių išteklių, įskaitant informaciją giluminame žiniatinklyje, ir atlikti visapusišką paiešką pagal temą ar užduotį – vartojant paieškos sistemą, panašią į *Google*. Nors pirmosios tų sistemų versijos ne visiškai atlikdavo savo uždavinius, beveik visos didžiosios bibliotekos įsigijo vieną ar kitą jų komplektą, nes vis dėlto su jų pagalba vartotojams tapo prieinama tiesiogiai pati informacija, o ne vien tik medžiagos bibliografiniai aprašai. Iš tikrųjų, Open URL atpažintojų, metapaieškos programų ir ERMS paklausa tokia didelė, kad konkurencija skatina jų tiekėjus aktyviai ieškoti populiarių patobulintų versijų.

Nepaisant visų šių reikalingų priemonių atsiradimo ir tobulinimo, jos iš esmės niekaip nesusietos su OPAC. Todėl Brian Kenney savo straipsnio „Integralių bibliotekų sistemų ateitis: LJ apvalusis stalas“ įžanginiame žodyje pastebėjo: „Galimybė pagerinti sistemų ir kitų priemonių suderinamumą verčia bibliotekininkus kritiškiau žiūrėti į IBS. Kai kas klausia, ar ateities informacinis portalas turėtų remtis vienintele IBS, ar tai turi būti įvairių IBS tiekėjų produktų rinkinys. Toks nevienodas požiūris buvo inicijuotas pačių tiekėjų, platinančių tokius produktus kaip *ExLibris SFX* – nuorodų susiejimo instrumentą ir *Endeavor's ENCompass* – produktą, skirtą skaitmeninio turinio kūrimui ir valdymui. 2004 m. vien tik susiejimo ir skaitmeninio turinio valdymo produktai sudarė beveik 13% visos ILS rinkos“⁸. Šis pastebėjimas šiandien aktualus tiek pat, kiek ir 2003 m., kai jis buvo išsakytas.

Kongreso biblioteka suinteresuota strategiškai vystyti OPAC funkcinį suderinamumą su minėtomis naujomis priemonėmis. Todėl ji finansuoja tyrimą, padėsiantį išsiaiškinti virtualaus katalogo transformacijos dėsningumus, taip pat jo susijungimą su kitomis suradimo priemonėmis. Bus galima ištirti Sarah Thomas dar 2000 m. išsakytą prielaidą apie galimą katalogo „persitvarkymą“ tampant „informacine tarnyba, kuri sistemiskai registruoja konkrečią bendruomenę dominančias publikacijas ir dokumentus, nepriklausomai nuo jų pateikimo formos“. Ji numatė, kad artimiausiu laiku atsiras „hibridas, kuris perims kai kurias geriausias katalogo savybes, bet kartu įsisavins ir vis sudėtingėjančią technologinę infrastruktūrą, siekiant padėti informacijos ieškotojams“⁹. Šis Kongreso bibliotekos mokslinis projektas, po konsultacijų su daugeliu ekspertų, turėtų nurodyti gaires į šį tikslą, kartu ir konkrečias praktines rekomendacijas, kurios taps prieinamos visiems.

Jei norima, kad VBT paslaugos ir katalogai sėkmingai konkuruotų su šių dienų svarbiausiomis išteklių paieškos priemonėmis, tokiomis kaip komercinės paieškos sistemos ir virtualūs knygynai, kitos kartos OPAC, be minėto funkcinio suderinamumo, turės įgyti dar nemažai kitokių savybių. Savo studijoje „Internetinių paieškos sistemų įtaka dalykinei paieškai OPAC“¹⁰ Holly Yu ir Margo Young nustatė, kad „naudojimas internetinėmis paieškos sistemomis tiek paplitęs, kad negali neįtakoti vartotojų reikalavimų OPAC“. Jų tyrimas leido suprasti, kokia turėtų būti kitos kartos OPAC vartotojo, paprastai besinaudojančio bibliotekos katalogu pagal internetinės paieškos sistemos modelį, aplinka. Studijos autorių rekomenduojamos funkcijos:

– Nuoseklus meniu. Tyrimai parodė, kad vartotojai renkas paieškos variantus, esančius sąrašo priekyje, todėl pradžia turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Thorne ir Whitlach priėjo išvadą, kad meniu turi skatinti naują darbą pradėti nuo paieškos pagal reikšminius žodžius. Kalifornijos valstybiniame universitete (Los Andželas) atlikta analizė parodė, kad vartotojui palankiausia buvo tokia seka: reikšminis žodis/frazė, antraštė, autorius, dalykas (pagal „Kongreso bibliotekos dalykiniai pradmenys“) ir šifras.

– Peržiūros funkcijos. Hancock-Beaulieu nustatė, kad nuo 30 iki 40% atvejų po nuotolinės paieškos būdavo peržiūrimos bibliotekos lentynos. Pagal Yu ir Young, „vartotojams surasti reikiamą dokumentą efektyviai gali padėti giminingų dokumentų grupavimas pagal tezaurų terminus“.

– Rezultatų parodymas. Dėl internetinės paieškos įtakos vartotojai tikisi grafinio informacijos atvaizdavimo, tokio kaip piktogramos. Informacijos pateikimas OPAC turi būti modifikuotas taip, kad būtų galima tai pritaikyti. Grafinis informacijos atvaizdavimas palengvintų teksto skaitymą ekrane ir ženklų supratimą.

– Išdėstymas pagal gauto atsako į užklausą prasminę atitiktį. Internetinės paieškos sistemos vartotojams užklausų rezultatų rinkinį pateikia jau išdėstytą prioritetine tvarka. Retai kas peržiūri daugiau nei kelis nuorodų puslapius. Yu ir Young rekomenduoja į prioritetinio išdėstymo mechanizmo algoritmą įtraukti publikavimo metus, dalykinius pradmenis ir terminus, papildant, kad taip pat būtų atsižvelgiama į tokius faktorius, kaip „populiarumas tarp vartotojų ir termino pasikartojimo turiniuose dažnumas“.

– Aprūpinimas naudingais patarimais. OPAC turi teikti pagalbą ir be vartotojo prašymo, pasiūlydami priemones ir idėjas paieškai pagerinti. Be to, sistema turėtų jau paieškos metu teikti patarimus ir nulinio paieškos rezultato atveju pasiūlyti alternatyvų rašybos arba žodžių pateikimo variantą.

Yu ir Young propaguoja ir kitas paieškos sistemų ir virtualių knygynų savybes, kuriomis turėtų pasižymėti

naujos kartos OPAC, būtent tokias, kurios teikia reikšmę informacijos ieškančiojo igūdžiams tobulinti. Profesinėje literatūroje vis daugiau atsiranda straipsnių, palaikančių tokius siūlymus.

– Rašybos taisymo funkcija, panaši į *Google*: „did you mean this“ („ar jūs turėjote omenyje“). Yu ir Young siūlo, kad rašybos klaidos, užfiksuotos katalogo operacijų žurnale, būtų pagrindas, leidžiantis OPAC teikti tokią paslaugą.

– Populiarumo tarp vartotojų fiksavimas, toks kaip vykdomas *Amazon.com*. Katalogo vartotojai turėtų galimybę komentuoti, ir tai būtų lyg „rekomenduojama sistema“; jų komentarai ir apyvartos ypatumų analizė leistų įspėti vartotojus apie galimą alternatyvių fondų pasirinkimą.

– Natūraliosios kalbos vartojimas paieškai, taip kaip tai įmanoma *Google* paprastosios paieškos langelyje. Katalogo vartotojams užtektų nurodyti bet kokia tvarka pavadinimo pirmašias raides ir autoriaus pavardę, taip kaip naudojantis paieškos sistemomis.

Neseniai Kongreso biblioteka užsakė Marcia Bates atlikti tyrimą, kurio tikslas – rasti būdą, kaip išplėsti metaduomenų įrašus, ypač akcentuojant paiešką pagal dalykinius pradmenis, taip pat siekiant detalizuoti prieigą ir atvaizdavimą. Bates pranešime apie atliktą tyrimą pateikia nemaža rekomendacijų, kaip pagerinti prieigą prie bibliotekos katalogo ir informacinio portalo¹¹. Paprastai kalbant, Bates laikosi prielaidos, kad kai kalbama apie paiešką, atpažinimas yra daug patikimesnis dalykas nei atsiminimas, todėl įžanginis tezaurus leistų vartotojui pasirinkti jo paieškos temą atitinkančius žodžius. Todėl ji siūlo, vartotojui įvedus paieškos žodžius, pateikti iš teminių blokų sudarytą žodynėlį. Toks požiūris leistų dabartines bibliografines duomenų bazes papildyti įžangine „paieškos tezauru“ sistema. Šis detalizuotas Bates pasiūlymas galėtų sudominti tiekėjus, siekiančius pagerinti kitos kartos OPAC. Šiuo metu Kongreso biblioteka ieško galimybių realizuoti kai kuriuos Bates pasiūlymus.

Džiugu, kad šiuo metu teigiamos reakcijos sulaukia būtinybė tobulinti OPAC vartotojų igūdžius. Štai, pavyzdžiui, JAV svarbiausios bibliografijos tarnybos stengiasi padidinti savo katalogų vertę. Įspūdingai atrodo Mellon fondo remiamo RLG (Mokslinių bibliotekų grupės) RedLightGreen projekto pastangos įkvėpti katalogams naujos energijos, – „siūlyti turtingą, patikimą, interneto kontekste unikalią bibliotekinę informaciją ir pateikti ją taip, kad nebūtų nuvilti apie internetą nusimanantys vartotojai. RedLightGreen buvo sukurtas koledžo studentų poreikiams. Pasak Richard Parker iš Didžiosios Britanijos Warwick universiteto: „Su RedLightGreen lengva gauti rezultatus, lengva juos konkretinti ir dar daug ką su jais atlikti“. Keletas jo pateiktų pavyzdžių:

- Aiški paieška pagal reikšminius žodžius ar frazes;
- Vartotojas gali konkretinti rezultatus, naudodamas

Kongreso bibliotekos dalykinius pradmenis;

– Rezultatai vertinami pagal du parametrus: atitikimą paieškos žodžiui (žodžiams); bibliotekų, turinčių reikiamą dokumentą, skaičių: sąrašo pradžioje pateikiamus išteklius turi didesnis bibliotekų skaičius, nei toliau nurodytus. Taigi kuo aukščiau sąrašo yra išteklius, tuo jis akademiškai patikimesnis (ir tuo didesnė tikimybė, kad studentas suras jį savo bibliotekoje);

– Visi leidiniai, kurių pavadinime yra vienas ir tas pats reikšminis žodis, sujungiami į vieną grupę, tad nesunku atskirti populiarių literatūrinių tekstų nuo mažiau reikšmingų kūrinių apie jį;

– Vartotojai gali pasitikrinti, ar jų bibliotekoje yra ieškomas išteklius;

– Paieškos rezultatai turi nuorodas į giminingus interneto išteklius, tokius kaip straipsniai, apžvalgos, *Amazon.com* ar kiti knygynai;

– RedLightGreen vartotojai gali patys susikurti savo bibliografinę priemonę pagal vieną iš keturių siūlomų populiarių schemų, ją išsisaugoti ir po to išsiųsti elektroniniu paštu¹².

Svarbu tai, kad surinkdama daug kartų paskelbtus kūrinius į vieną visumą, kuri atitinka paieškos terminus, RedLightGreen realizuoja FRBR schemą. Informacijos apie tebesitęsiančius bandymus pagerinti RedLightGreen funkcionalumą, taip pat atsiliepiamus apie jo efektyvumą galima rasti RLG svetainėje¹³.

Panašiai ir OCLC bando išplėsti ir efektyvinti savo suvestinį katalogą tokiais projektais kaip Open WorldCat vadovas, kuriuo siekiama „integruoti bibliotekos įrašus į populiarias internetines paieškos sistemas ir patikrinti, kaip efektyviai internete vartotojai nukreipiami į bibliotekos medžiagą“. Kitas OCLC projektas, prototipinė sistema FictionFinder, sugrupavo daugiau kaip 2,5 milijonų grožinės literatūros bibliografinių įrašų, parodant santrauką, žanrą, meninį apipavidalinimą ir teminę informaciją. FictionFinder taip pat tarnauja kaip prototipas įgyvendinant FRBR koncepciją, kuria remiasi ir pats FictionFinder. OCLC projekto, pavadinto „Curiouser“ („Smalsuolis“) dėka FictionFinder apims *Yahoo!* pateikiamus Open WorldCat įrašus.

2005 m. OCLC paskelbė, kad Open WorldCat svetainėje yra informacijos apie priemones, leidžiančias patogiau vykdyti bibliotekinės medžiagos paiešką tiesiog asmeninio kompiuterio darbalaukyje. Tai 1) *Yahoo! Toolbar*, speciali *Yahoo!* versija, suteikianti prieigą prie Open WorldCat įrašų per *Yahoo!* paiešką; 2) *Google Toolbar* su automatinės nuorodos funkcija, taip pat visada užtikrinančia pastovią prieigą prie Open WorldCat įrašų; 3) *Firefox* paieškos plėtiniai, kuriuose įvedami paieškos žodžiai ir pasirenkama norima paieškos sistema¹⁴.

Yra sumanymų sukurti WorldCat viki. Pasak vieno iš sumanytojų: „Norėtusi turėti viki, kuris būtų neatskiriama

WorldCat sudėtinė dalis. Kiekvienas galėtų pridėti apžvalgą, viršelių iliustracijas, atsiliepimus ir t. t., taip pat susieti su bibliografiniais įrašais... Reikia tikėti, kad sistema pakankamai lanksčiai reaguos ir į pačius netikėčiausius (gerus) pasiūlymus. Norėtume, kad viki būtų visur, kur tik yra WorldCat įrašai¹⁵.

Šių pavyzdžių turėtų pakakti tam, kad VBT inicijuotų procesinius patobulinimus, kurių dėka jų duomenų bazių naršymas taptų patogesnis vartotojams, įpratusiems ieškoti informacijos internete. Kai kada VBT, panašiai kaip RLG ir OCLC, apsimokėtų pačioms investuoti į rekomenduojamus papildomus funkcinis patobulinimus. Kitais atvejais VBT, pavieniui arba kartu, galėtų to paties reikauti iš tiekėjų, parduodančių ir prižiūrinčių OPAC. Kaip neseniai tiesiai pareiškė Roy Tennant vienoje iš *Library Journal* skilčių: „Mes turime daugiau dėmesio skirti ne antraciliams, o svarbiausiems sisteminiams pakeitimams. Jei jūsų sistemos vykdoma paieška ne tokia efektyvi, kaip *Amazon.com* (o kieno ji tokia yra?), tada jums yra kas veikti. Nustokite prašyti iš tiekėjų smulkių patobulinimų. Pagaliau kiaulė kiaule ir liks, kad ir kiek dažytumėte jai lūpas...“¹⁶

Mūsų valstybinė bibliografija ir bibliotekų katalogai – šimtmečių intelektualinių pastangų rezultatas ir neįkainojamas turtas. Turint omenyje didžiules investicijas į savo kolekcijų viešinimo ir sklaidos priemones, bibliotekos turėtų dėti visas aptartas pastangas tam, kad jų nuolatiniai vartotojai ir toliau naudotųsi OPAC, kaip vertingu paieškos mechanizmu. VBT, kaip savo srities lyderės, turi daugiau galimybių už kitas institucijas ieškoti būdų, kaip skaitmeniniame amžiuje plėsti tradicines paslaugas, turtinant savo bibliografinę veiklą ir propaguojant neatidėliotiną OPAC peržiūrėjimą taip, kad būtų tenkinami XXI amžiaus vartotojų lūkesčiai. Atėjo laikas neatidėliotiniams veiksams, kitaip vartotojai atsisakys ne tik mūsų sukauptų išteklių, bet ir priemonių, kuriomis jie pasiekiami.

Iš anglų kalbos vertė S. Staklienė, R. Varnienė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

¹ Daugiau informacijos apie šią IFLA veiklą: <http://www.ifla.org/VII/s13/index.htm> [June 2005].

² Daugiau informacijos apie BEAT ir visus kitame skyriuje aprašytus projektus: <http://www.loc.gov/catdir/beat/> [June 2005].

³ Apie tyrinėjimus ir pranešimus, įvertinančius TOC duomenis, žr.: Pappas, Evan and Herendeen, Ann, “Enhancing Bibliographic Records with Tables of Contents Derived from OCR Technologies at the American Museum of Natural History Library”, *Cataloging and Classification Quarterly*, 23:4 (2000), pp. 65-67; Winkle, R. Conrad, “An Analysis of Tables of Contents in Recent English-Language Books”, *Library Resources and Technical Services*, 43:1 (1998), p. 14; Morris, Ruth C., “Online Tables of Contents for Books: Effect on Usage”, *Bulletin of the Medical Library Association*, 89:1 (Jan. 2001), pp. 29. Taip pat: <http://www.loc.gov/standards/catenrich/> [June 2005].

⁴ Antruoju E-CIP TOC projektu, vykdomu trijų BEAT programuotojų, sukuriamas virtualus TOC praktiškai 100% visų E-CIP įrašų, kuriuose yra TOC duomenų. Šie duomenys kuriami programiniu būdu, ir TOC kiekvienam įrašui sukuriama tiesioginės nuorodos iš ir į atitinkamą Kongreso bibliotekos įrašą. Šios programos (po neseniai atliktų tobulinimų) atpažįsta daugumą diakritinių ženklų, taip pat papildoma TOC demonstracinę versiją katalogavimo specialistų įvedamais Kongreso bibliotekos dalykiniais pradmenimis. Iki 2005 m. gegužės maždaug 54 000 elektroninių CIP (E-CIP) TOC įrašų buvo papildyta tinklo serveryje.

⁵ Breeding, Marshall, “The many facets of managing electronic resources”, *Computers in Libraries*, v. 24, no. 1 (Jan. 2004). <http://www.infotoday.com/cilmag/jan04/breeding.shtml>.

⁶ Achenbach, Joel, “Search for Tomorrow: We Wanted Answers, and Google Really Clicked, What’s Next?” *Washington Post*, Feb. 15, 2004, D7.

⁷ Išsami šių priemonių apžvalga: <http://www.loc.gov/catdir/lcpaig/paig.html> [June 2005].

⁸ Kenney, Brian, “The Future of Integrated Library Systems: An LJ Round Table”, *Library Journal*, (June 15, 2003), 37.

⁹ Thomas, Sarah E., “The Catalog as Portal to the Internet”, *Proceedings of the Bicentennial Conference on Bibliographic Control for the New Millennium: Confronting the Challenges of Networked Resources and the Web*, Washington, D.C.: Cataloging Distribution Service, 2001, 35. http://lcweb.loc.gov/catdir/bibcontrol/thomas_paper.html [June 2005].

¹⁰ Yu, Holly and Young, Margø, “The Impact of Web Search Engines on Subject Searching in OPAC”, *Information Technology and Libraries*, (Dec. 2004), pp. 168-180.

¹¹ Bates, Marcia, “Task Force Recommendation 2.3 Research and Design Review ... Final Report (Version 3), June 1, 2003”. <http://www.loc.gov/catdir/bibcontrol/2.3BatesReport6-03.doc.pdf> [2005].

¹² Parker, Richard, “Promoting RedLightGreen at the University of Warwick”, *RLG Focus*, (issue 71, Dec. 2004). http://www.rlg.org/cn/page.php?Page_ID=20480#articleO [June 2005].

¹³ http://www.rlg.org/cn/page.php?Page_ID=13061 [June 2005] ir http://www.rlg.org/cn/page.php?Page_ID=20500 [June 2005]

¹⁴ *OCLC Abstracts*, 8:23 (June 6, 2005). <http://www5.oclc.org/downloads/design/abstracts/06062005/index.htm> [June 2005].

¹⁵ Hickey, Thom, “Library Metadata Techniques and Trends”, posting to Outgoing (Blog), May 2005. http://outgoing.typepad.com/outgoing/2005/05/worldcat_wiki.html [June 2005].

¹⁶ Tennant, Roy, “Lipstick on a Pig”, *Library Journal*, April 15, 2005, p. 34.

IFLA-CDNL Bibliografinių standartų atnaujinimo aljansas (ICABS)

Renate GÖMPEL

Vokiečių biblioteka, Frankfurtas prie Maino, Vokietija, el. p. r.goempel@d-nb.de

Beveik prieš dvejus metus Berlyne vykusios IFLA konferencijos metu buvo įsteigtas IFLA-CDNL Bibliografinių standartų aljansas. Šiame straipsnyje trumpai apžvelgiama jo partnerių veikla.

Reikšminiai žodžiai: bibliografiniai standartai; IFLA-CDNL; ICABS.

ICABS partneriai

ICABS (IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards) priklauso Australijos nacionalinė biblioteka, Kongreso biblioteka, Britų biblioteka, Olandijos nacionalinė biblioteka, Vokiečių biblioteka, Portugalijos nacionalinė biblioteka, IFLA ir CDNL. Šios institucijos bendradarbiauja bibliografinės ir išteklių apskaitos, skirtos visoms išteklių rūšims ir susijusiems formatams bei protokolų standartams, srityse. Kiekvienas aljanso partneris susitarė veikti kaip pagrindinė paramos institucija, užsiimanti viena ar daugiau veiklos sričių ir taip įgyvendinanti užsibrėžtus tikslus.

ICABS uždaviniai ir tikslai

ICABS uždaviniai yra šie:

- koordinuoti veiklos sritis, kuriomis siekiama formuoti ir tobulinti bibliografinės ir išteklių apskaitos standartus bei taikomas praktikas;
- skatinti tarptautinius bibliografinių išteklių mainus remiant, skatinant, tobulinant ir tikrinant metaduomenų bei formatų standartų vartojimą;
- užtikrinti naujų susitarimų sklaidą;
- veikti kaip informacijos rinkimo, apdorojimo ir sklaidimo centrui, teikiančiam informaciją apie visą IFLA veiklą šiose srityse;
- organizuoti seminarus ir praktikumus bei juose dalyvauti;
- stiprinti bendravimą tarp bendruomenės narių.

Portugalijos nacionalinė biblioteka

Portugalijos nacionalinė biblioteka yra atsakinga už UNIMARC, kuris yra esminė IFLA veiklos sritis.

2004 m. Buenos Airėse vykusio Pasaulio bibliotekų ir informacijos kongreso (*World Library and Information Congress – WLIC*) metu UNIMARC skyrius surengė posėdį tema „Fondų duomenų įrašas kaip bibliografinės apskaitos priemonė“ (*The Holdings Record as a Bibliographic Control Tool*), kurio uždavinys buvo aptarti fondų duomenų svarbą ir jų įrašų turinį bei vartojimą. Posėdis buvo surengtas kartu su Kongreso bibliotekos MARC21 biuru, todėl atsirado galimybė visiems dalyviams gauti informaciją apie UNIMARC ir MARC21 Holdings formatus. Osle UNIMARC skyrius surengė jungtinį posėdį su Informacinių technologijų sekcija tema „MARC/XML dariniai: naujovės“ (*MARC/XML Derivates: the State of the Art*).

UNIMARC XML schemą galima rasti adresu: <http://www.bookmarc.pt/unimarc>. Schemą sudaro UNIMARC vadovo darbinis prototipas XML formatu, kuris leidžia pateikti vadovą tiek spausdinta, tiek elektronine forma, taip pat parodyti UNIMARC įrašus. XML formato tvarkymo sistema sukurta taip, kad derėtų su standartiniais XML formato pakeitimais, todėl bus daug lengviau sistemose įdiegti UNIMARC.

Viešai buvo pristatyta nauja svetainė *UNIMARC Forum*, kurioje pateikiama išsami informacija apie visus UNIMARC aspektus.

Britų biblioteka

Britų biblioteka remia IFLA IV skyriaus FRBR peržiūros grupės darbą, kuriant ir tobulinant FRBR (funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams) konceptualų modelį ir su jais susijusias rekomendacijas bei skatinant šio modelio taikymą.

Ši biblioteka prisidėjo planuojant seminarą „FRBR XXI a. kataloguose“ (*FRBR in 21st Century Catalogues*), kuris įvyko 2005 m. gegužės mėnesį OCLC, ir toliau jį rėmė. FRBR peržiūros grupėje esantis bibliotekos atstovas sudarė klausimyną, skirtą sistemos tiekėjams, siekdamas surinkti informaciją apie sistemos patobulinimus, susijusius su FRBR, nes Buenos Airėse įvykusios IFLA konferencijos metu buvo dažnai kalbama apie sistemos problemas.

Britų biblioteka taip pat remia IFLA IV skyriaus Funkcinių reikalavimų autoritetiniams įrašams ir jų numeravimui darbo grupę (*Functional Requirements and Numbering of Authority Records – FRANAR*) bei skatina taikyti šį modelį autoritetinių įrašų apskaitoje.

Vokiečių biblioteka

Vokiečių biblioteka prisiėmė atsakomybę remti IFLA Katalogavimo sekcijos ISBD peržiūros grupės veiklą, kuria siekiama tobulinti ir prižiūrėti tarptautinius bibliografinio aprašo standartus. Ji skatina nacionalinių praktikų ir šių standartų suderinamumą bei remia ISBD peržiūrėjimą.

Buenos Airėse ISBD peržiūros grupė sudarė ISBD būsimųjų tendencijų tyrimų grupę. Be kitų klausimų, ji aptarė ir vieno ISBD, jungiančio visos ISBD šeimos nuostatas viename dokumente, vartojimą ir naudą, kad būtų palengvintas peržiūros darbas bei išvengta tolesnių ISBD nuostatų nesutapimų.

Vokiečių biblioteka sutiko paremti tyrimų grupės atliekamą projektą „ISBD jungimas“ (*ISBD Consolidation*) ir pateikti pirmąją sujungtą ISBD versiją tolesniam jungimui. Biblioteka surengė tyrimų grupės posėdį Frankfurte 2005 m. balandį.

Be to, Vokiečių biblioteka ir Kongreso biblioteka yra partnerės, remiančios ir propaguojančios Virtualaus tarptautinio autoritetinių įrašų failo (*Virtual International Authority File – VIAF*) kūrimo projektą, ir bendradarbiauja su IFLA Bibliografinės apskaitos IV skyriaus sekcijomis bei dabartinio VIAF koncepcijos projekto partnerėmis. Šios institucijos taip pat siekia išnagrinėti kitus VIAF modelius ir paskatinti išbandyti jų prototipus.

Šiuo metu Kongreso biblioteka ir Vokiečių biblioteka tiria pirmojo įrašų suliginimo rezultatus tam, kad būtų galima išbandyti taikomus algoritmus ir išanalizuoti įrašų elementus, vartojamus suliginimo procese. Numatoma šiuos darbus tęsti.

Per pirmąjį trejų metų laikotarpį Vokiečių biblioteka pirmininkavo ICABS Konsultacinei tarybai ir atliko grupės sekretoriaus pareigas.

IFLA

IFLA būstinė yra atsakinga už ketvirtinio žurnalo *International Cataloguing and Bibliographic Control* leidybą. Žurnale nagrinėjami klausimai ir aprašomi projektai, tyrimai bei naujovės, susijusios su plačia antraštėje nurodyta sritimi. IFLA organizuoja tarptautinį forumą, kuriame bibliotekų ir informacijos valdymo darbuotojai bei katalogavimo, bibliografijos ir indeksavimo srityse dirbantys asmenys gali pasikeisti nuomonėmis ir geriausios praktikos pavyzdžiais.

Nemažai IFLA leidinių apie bibliografinę apskaitą yra išversta į kitas kalbas ir publikuota. Į kroatų, čekų, italų, japonų, korėjiečių ir kitas kalbas išversta ISBD ir *Functional Requirements for Bibliographic Records* (FRBR), jau neminint vertimų IFLA vartojamomis kalbomis (anglų, prancūzų, vokiečių, rusų ir ispanų).

ICABS Konsultacinėje taryboje IFLA atstovauja Bibliografinės apskaitos skyriaus ir Informacinių technologijų sekcijos pirmininkai.

Olandijos nacionalinė biblioteka

Olandijos nacionalinė biblioteka taip pat yra ICABS partnerė. Ji nagrinėja ilgalaikio elektroninių išteklių archyvavimo keliamus reikalavimus ir jo įgyvendinimo sąlygas. Be to, biblioteka tiria ir populiarina strategijas, metodus ir standartus, taikomus duomenų struktūros perkėlimui ir emuliacijai.

Šiuo metu biblioteka rengia naujausią skaitmeninio archyvavimo standartų taikymo įvertinimą, paremtą didžiausių pasaulio bibliotekų patirtimi skaitmeninio išsaugojimo srityje. Įvertinime bus išanalizuota operatyvinė, tyrimo ir tobulinimo veikla, kurios tikslas – ilgalaikis elektroninių išteklių išsaugojimas.

Olandijos nacionalinės bibliotekos rengiamą ICABS ataskaitą daugiausia sudarys antrinės informacijos tyrimai apie neseniai išleistus leidinius ir atliktus tyrimus. Remdamasi savo patirtimi skaitmeninio išsaugojimo srityje, biblioteka suformulavo keturis specifinius klausimus apie ilgalaikio elektroninių išteklių, kuriems ir skiriamas šis tyrimas, archyvavimo standartizavimą:

- 1) elektroninių saugyklų kūrimui, kaupimui ir tvarkymui taikomų standartų vartojimą tarptautinėje bibliotekų sferoje;
- 2) skaitmeninio išsaugojimo organizacinių aspektų ir darbo eigos standartizavimą;
- 3) standartų taikymą skaitmeninio išsaugojimo stra-

tegių kūrimo tyrimams, siekiant išsaugoti išteklius ir nuolat prieiti prie jų;

4) naujų standartų ateities strategijoms kurti poreikį.

Kongreso biblioteka

Kongreso biblioteka yra atsakinga ne tik už VIAF projektą, bet ir už MARC21 vedinių tobulinimą ir naudojimo skatinimą. Biblioteka skatina taikyti ir naudoti Z39.50 protokolą ir bendradarbiauja su jo kūrėjais, toliau tobulinant Z39.50 protokolą, *Next Generation* ir XML formato pagrindu sukurtos paieškos paslaugas tam, kad būtų pradėti įgyvendinti ateities projektai.

Be to, Kongreso biblioteka glaudžiai bendradarbiauja su IFLA Katalogavimo ir Informacinių technologijų sekcijomis bei jų darbo grupėmis, atliekant metaduomenų reikalavimų tyrimus. Biblioteka renka ir dalijasi informacija apie esamas metaduomenų schemas bei pritaikymo profilius ir prižiūri su nekintančiais identifikatoriais susijusią veiklą.

Kongreso biblioteka atnaujina MARC21 ir daugelį kitų leidinių, pvz., *Understanding MARC Bibliographic* ir *Understanding MARC Authority Records*. Šios bibliotekos svetainėje MARCXML pateikiamas būdas, kaip nuostolingai perkelti įrašus XML formatu iš MARC21 į MARC ir atgal.

MADS, autoritetinių duomenų vadovas bibliografinių duomenų schemai MODS, buvo peržiūrėtas 2004 m. pabaigoje, remiantis daugybe komentarų, gautų laisvosios peržiūros metu. Naujoji versija buvo parengta ir paskelbta įvertinti 2005 m. vasarį. Svarbūs schemas pertvarkymo uždaviniai buvo suderinti ją su MODS ir MARC21 bei supaprastinti.

Toliau buvo tobulinamos *Z39.50 Next Generation (ZING)* paslaugos: SRU (*Search and Retrieve URL Service*) paieškos per URL paslauga, suteikianti galimybę vartotojams siųsti užklausą, įvedus antraštę, vardą, identifikatorių ir kitus parametrus per URL (`http GET`) ir gauti įrašus, ir SRW (*Search and Retrieve Web Service*) paslauga, kuri leidžia ieškoti, naudojantis interneto bazės protokolu SOAP, o ne tiesiogiai per HTTP protokolą.

Keliems vartotojams pareikalavus, ZING redakcijos grupė pradėjo kurti atnaujinimo paslaugą. Jie siekia trumpai apibūdinti standartų ir praktikų, įskaitant ir interneto standartų bei tokių specialių standartų kaip METS pritaikymą

šiai naujai paslaugai. METS sukėlė ypač daug susidomėjimo, nes šios paslaugos dalis yra sudėtiniai dokumentai.

Australijos nacionalinė biblioteka

Australijos nacionalinė biblioteka yra daugiausia atsakinga už paramą interneto išteklių archyvavimo būdų tyrimui ir propagavimui. Ji siekia surengti apklausą apie veikiančius standartus, metodikas ir taisykles, reglamentuojančias skaitmeninės medžiagos išsaugojimą, bendradarbiaujant su IFLA Išsaugojimo ir konservavimo sekcija.

Tarptautinė konferencija *Archiving Web Resources: Issues for Cultural Heritage Institutions* („Interneto išteklių archyvavimas: kultūros paveldo institucijoms kylančios problemos“) vyko 2004 m. lapkričio 9–11 d. Pagrindinis jos siekis buvo išskirti reikšmingas problemas, su kuriomis susiduria kultūros paveldo įstaigos, rinkdamos interneto išteklius, bei išsiaiškinti tų problemų sprendimo būdus.

Šiuo metu Australijos nacionalinė biblioteka MARC formatu kataloguoja visus atrinktus suarchyvuoti interneto išteklius Australijos archyve PANDORA. Siekiant sumažinti šio archyvavimo proceso etapo sąnaudas, bus peržiūrėti standartai ir tarptautiniai metaduomenų kūrimo interneto ištekliams metodai, nustatyti pagrindiniai reikalavimai ir įvertintos priegigos prie jų aprūpinimo galimybės. Šiuo metu vyksta Kongreso bibliotekos pasiūlyto naujojo „priegigos lygmens“ įrašo įvertinimas. Įvertinimo rezultatus bus galima peržiūrėti per PADI (*Preserving Access to Digital Information*) iniciatyvą. Šią veiklą planuota užbaigti 2005 m. pabaigoje.

Siekdamos išvengti veiklos pasikartojimo ir užtikrinti maksimalią abiejose institucijose saugomų išteklių naudą, atliekant tyrimus ilgalaikio elektroninių išteklių archyvavimo srityje, Australijos nacionalinė biblioteka ir Kongreso biblioteka peržiūrės savo veiksmų planą ir skirs daugiau dėmesio artimesniam bendradarbiavimui, kuriant suderintą strategiją.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

IFLA Katalogavimo sekcijos Nuolatinio komiteto veiklos ataskaita

Gunilla JONSSON

Karališkoji biblioteka, Stokholmas, Švedija, el. p. gunilla.jonsson@kb.se

IFLA Katalogavimo sekcija kuria įvairių lygių gaires, teorinius modelius, principus ir standartus. Teoriniu lygmeniu žinomiausias yra FRBR modelis. FRBR peržiūros grupė, kuriai vadovauja Patrick Le Boeuf, toliau tęsia darbą. Nors darbas dar nėra baigtas, kad jį būtų galima išsamiau aptarinėti toliau, tačiau jau aiškėja kai kurie atributų taikymo ir jų apibrėžimų aspektai.

Po paskutinio susitikimo 2004 metais Buenos Airėse Tarptautiniame ekspertų pasitarime dėl tarptautinių katalogavimo taisyklių (IME ICC), kurią suorganizavo ir jai pirmininkavo Barbara Tillett, ekspertų grupė atnaujino principų išdėstymą. Pirmojo susitikimo metu parengtas Frankfurto principų variantas buvo paskelbtas IFLANET informaciniame biuletenyje *SCATnews* 2004 m. Atnaujintas principų tekstas toliau aptariamas kituose susitikimuose, iš kurių vienas jau įvyko 2005 m. lapkričio mėnesį Kaire, o kiti du numatomi 2006 m. Seule ir 2007 m. Durbane.

Sekcijos prioritetas yra autoritetinių įrašų metodologijos kūrimas. Glenn Patton skaitys pranešimą apie FRAR (*Functional Requirements for Authority Records*) (Funkciniai reikalavimai autoritetiniams įrašams) grupės darbą. Ši grupė priklauso skyriui, tačiau jos veikloje dalyvauja ir nemažai Katalogavimo sekcijos darbuotojų. Bendradarbiaujama su Klasifikavimo ir dalykinimo sekcija nagrinėjant autoritetinių įrašų sudarymo problemas įvairiais aspektais, pradedant dalykiniais terminais bei asmenų vardais ir baigiant jų praktinio taikymo principais. Iš praktinių darbų paminėtinas leidinio *Names of Persons* atnaujinimas ir taisymas. Tačiau vis dar ieškoma geriausių darbo su anoniminiais klasikos kūrinių metodų.

John Byrum vadovaujama ISBD grupė jau senokai yra atsakinga už šių aprašomųjų standartų vystymą. Kaip ir visada intensyvus tiriamasis darbas vyksta keliose moks-

linėse grupėse, iš kurių paminėsiu svarbiausią – grupę, sudarančią jungtinį ISBD.

Taip pat gautos ataskaitos iš darbo grupės, kuriančios gaires OPAC atvaizdavimui (*Working Group on Guidelines for OPAC Displays*) ir Metaduomenų schemų vartojimo ir taikymo gairių darbo grupės (*Guidance on the Use and Application of Metadata Schemes*), kurioms vadovauja Lynne Howarth. Ataskaitą apie OPAC atvaizdavimo būdus planuojama paskelbti IFLA serijoje, o remiantis antrąja ataskaita bus suformuota skaitmeninių išteklių metaduomenų darbo grupė.

Patrick Le Boeuf kartu su Sophie Felföldi iš IFLA būstinės nuolat atnaujina ir tobulina Katalogavimo sekcijos interneto puslapius. Juos galima rasti adresu: <http://www.ifla.org/VII/s13/sc.htm>. Buvo įkurtas elektroninio pašto serveris, skirtas bendrauti mūsų sekcijos ir kitų filialų nariams.

2005 metais, pasinaudojant IFLA adresų sąrašą, bandyta susisiekti su pasaulio bibliotekomis ir įtikinti jas katalogavimo problemų strateginiu reikšmingumu bei paskatinti siūlyti kandidatus į sekcijos narius. Tokiu būdu pasisekė padidinti narių skaičių ir apimti daugiau pasaulio regionų nei kada nors anksčiau, nors narių iš Afrikos dar nėra.

2005 metais negalime pasigirti pasauliui skelbtinų ataskaitų gausa vien todėl, kad daugelis svarbių projektų buvo pradėta 2004 metais, ir dar reikia padirbėti, kol bus galima juos pristatyti.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė, T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

Skaitmeninių išteklių išsaugojimo metaduomenų standartai: atlikti darbai ir siekiai

Sally H. McCALLUM

Kongreso biblioteka, Vašingtonas, JAV, el. p. smcc@loc.gov

Svarbiausias sėkmingo skaitmeninių išteklių išsaugojimo komponentas yra metaduomenys, nes jie leidžia automatiškai išsaugoti tokius išteklius. Žmogiškieji ištekliai tampa nebereikalingi tvarkant daugelį skaitmeninių dokumentų, nes protingiau elektroninių išteklių išsaugojimo darbus atlikti kompiuteriu. Praėjusį dešimtmetį daryta nemažai bandymų sukurti skaitmeninę saugyklą. Jų metu buvo taikomi skirtingi metodai, sukurti ir vartoti skirtingi duomenų modeliai, pastūmėję pažangos link. Šiame straipsnyje akcentuojama naujausia iniciatyva, vadinama PREMIS, kurios pagrindą sudaro šiuolaikinės sąvokos ir naujausia patirtis. Ji vertinga tuo, kad atlieka nuodugnų tyrimą, atskleidžiantį, ar identifikuoti metaduomenys gali būti vartojami bendrame kontekste, ir sudaryti pagrindą detalesniems metaduomenims, padeda išsiaiškinti, kiek išteklių dar prireiks išsaugojimo darbams atlikti. Straipsnyje taip pat aptariama iniciatyva sudaryti papildomų techninių metaduomenų ir dokumentų formatų registrus.

Reikšminiai žodžiai: metaduomenų standartai; PREMIS.

Pagrindiniai metaduomenys, vartojami išsaugojimo metu: PREMIS

Ištakos

Projektas „Išsaugojimo metaduomenys: taikymo strategijos“ (*Preservation Metadata: Implementation Strategies – PREMIS*) buvo parengtas, remiantis praėjusį dešimtmetį įgyta patirtimi¹. Bibliotekų bendruomenė, o ypač ICABS priklausančios institucijos ir jų partneriai, vykdo reikšmingą veiklą, kurdami informacijos išsaugojimo sistemas. Buvo kuriami formalių ir neformalių duomenų modeliai, identifikuojami duomenų elementai, skirti išsaugojimo funkcijai atlikti, nors dažnai buvo siekiama daugiau nei išsaugojimo, akcentuojant prieigos ir platinimo klausimus. Tarp tokių projektų verta paminėti NEDLIB (*Networked European Deposit Library*) projektą, kuriam vadovavo Olandijos ir Prancūzijos nacionalinės bibliotekos, CEDARS (*CURL Exemplars in Digital Libraries*) projektą, kurį parengė specialistai iš Jungtinės Karalystės, Australijos nacionalinės bibliotekos vykdytą PANDORA projektą bei dar daug įvairių organizacijų, pavyzdžiui,

OCLC pasiūlytas iniciatyvas, Kongreso bibliotekos vykdytą Nacionalinės skaitmeninės bibliotekos projektą ir kt.

Įdomu, kad visuose projektuose tam tikrais etapais buvo taikomas standartinis OAI modelis², kuris pirmiausia buvo išbandytas kosmoso duomenų sistemose, o vėliau paskelbtas ISO standartu (ISO 14721). OAI modelis darė vienijantį poveikį tyrimams, atliktiems praėjusį dešimtmetį, jau vien tuo, kad pasiūlė bendrą kalbą, vartojamą diskusijose. Paprastai omenyje turimi informacijos archyvavimo, pateikimo ir platinimo paketai (atitinkamai AIP, SIP ir DIP), kaip svarbiausi abstraktieji skaitmeninių saugyklų kūrimo komponentai. Šiuos informacijos paketus sudaro keturios dalys, susijusios su apdorojamu informacijos objektu: turinio informacija, pakavimo informacija, aprašo informacija ir išsaugojimo informacija. 2002 m. OCLC ir RLG (Mokslinių bibliotekų grupė) remto projekto metu modeliai ir metaduomenys, apibrėžti anksčiau minėtų projektų metu, buvo puikiai sujungti į vieną struktūrą ir pritaikyti platesniame standartinio OAI modelio kontekste³. Todėl svarbiausia PREMIS darbo grupės užduotis buvo naudojantis duomenų žodynu išskirti šias gijas ir paversti jas pritaikomų duomenų elementų rinkiniu.

Tikslai

PREMIS projektas – tai daugiametės darbo grupės pastangos, įgyvendinamos kartu su svarbius projektus vykdančiomis institucijomis iš viso pasaulio. Atstovai iš Australijos, Naujosios Zelandijos, JAV, Didžiosios Britanijos, Olandijos ir Vokietijos prisidėjo įvairiais būdais. Veikla, suplanuota vieneriems metams, buvo įvykdyta per dvejus, rezultatas – gautas elementų rinkinys gali būti panaudotas kaip projektų įgyvendinamo pagrindas.

Siekta keletu tarpusavyje susijusių tikslų, kurių visi yra praktiniai ir skirti suteikti pagrindą idėjų įgyvendinimui. Pradiniai tikslai buvo tokie: nustatyti pagrindinį metaduomenų rinkinį ir sudaryti metaduomenų žodyną, ir šiuo metu abu tikslai sėkmingai pasiekti. Bandymai naudotis metaduomenų žodynu sudarys puikiausią pagrindą trečiajam tikslui pasiekti, t. y. kurti alternatyvias įgyvendinimo strategijas. Šiuo metu vykdoma veikla padės pasiekti galutinius tikslus, išmėginti duomenų žodyną ir sukurti pagrindiniais elementais grindžiamas bendradarbiavimo programas.

Tyrimas

Pirmiausia buvo atliktas skaitmeninių saugyklų projektų tyrimas, siekiant nustatyti šiuo metu taikomas praktikas ir skaitmeninių projektų kryptis. Tyrimo metu buvo gauti besiformuojančiai sričiai neblogi rezultatai – 48 atsakymai iš 13 šalių. Toliau pateikiamos pagrindinės išvados⁴, kurios suteikė daugiau duomenų tuo pačiu metu ir vėliau vykdytiems duomenų žodyno kūrimo darbams:

- saugyklos projektavimui ir pradiniais darbams dažniausiai taikomas OAIS standartinis modelis;

- paprastai saugojimo sistemose kaupiama per didelis kiekis metaduomenų; metaduomenys XML arba sąryšinėse duomenų bazėse saugomi tam, kad būtų greitai randami ir lanksčiai pateikiami kartu su turinio objektu apibūdinimo ir išsaugojimo tikslams;

- METS (*Metadata Encoding and Transmission Standard*) plačiai taikomas koduoti skaitmeniniams objektams reikalingiems metaduomenims, tarp jų ir išsaugojimo metaduomenims; METS sistemoje techniniams atvaizdų metaduomenims koduoti taikomas MIX (*Metadata for Images in XML*);

- šiuo metu siekiama išsaugoti originalą ir keletą sunormintų ir (arba) perkeltų turinio objekto versijų su susijusiais metaduomenimis;

- įvairiarūšių strategijų taikymas net ir institucijos viduje neretas šioje eksperimentinėje ir besiformuojančioje srityje.

Be to, tyrimas parodė, kad su skirtingų rūšių objektais (bitų srautais, failais, loginiais objektais ir t. t.) susiję metaduomenys buvo atskiriami, o informacija, nurodanti santykius tarp objektų, dažnai užrašoma. Kadangi tiriama

moji priemonė šioje naujoje srityje nėra galutinė, rezultatai buvo ir įdomūs, ir naudingi duomenų žodyno kūrimui.

Duomenų žodynas

Remdamasi ankstesniu pamatiniu projektu (ir netiesiogiai keliais didžiausiais paskutinio dešimtmečio projektais) bei informacija, gauta skaitmeninių saugyklų tyrimo metu, PREMIS darbo grupė sudarė pagrindinių duomenų elementų žodyną⁵. Pradiniais projekto etapais priimta keletas reikšmingų sprendimų, svarbių praktiškai įgyvendinant projektą.

Darbo grupė pagrindinius duomenų elementus apibūdina kaip „aspektus, kuriuos dauguma veikiančių saugyklų turi žinoti, norėdamos tęsti skaitmeninį išsaugojimą“⁶. Grupė specialiai nenagrinėjo gerai žinomų išsaugojimo aspektų, pvz., detaliųjų techninių metaduomenų, skirtų skirtingoms medijoms. PREMIS darbo grupė toliau gvildeno tik tuos techninius metaduomenis, kurie yra dažniausiai taikomi failų formatams.

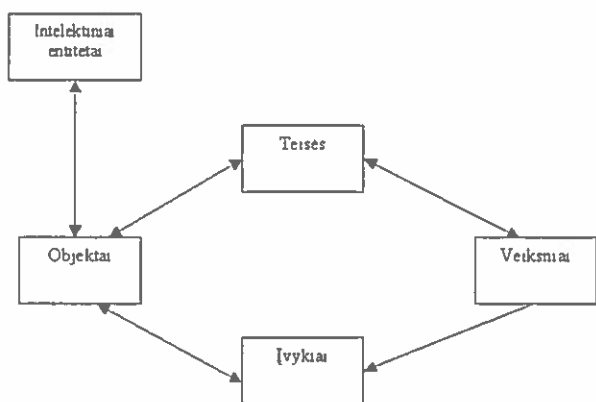
Darbo grupė taip pat nusprendė, kad nurodytieji metaduomenys turi būti automatiškai pateikiami ir vartojami, kiek tai įmanoma. Todėl pirmenybė buvo teikiama autoritetinių sąrašų reikšmėms, o ne tekstiniams aprašams. Pasirinkimas taip pat siejosi su darbo grupės siekiu savarankiškai įdiegti duomenų žodyną. Tyrimas parodė, kad saugyklos jau šiuo metu yra kuriamos, o planuojamų sukurti saugyklų sistemų terpės gali pasižymėti specifiniais bruožais. PREMIS pagrindiniai elementai, kurie bus prieinami saugyklai, nebūtinai turi būti joje saugomi. Elementus būtų galima laikyti pagalbinėse sistemose, jie galėtų atsispindėti saugyklos taisyklėse arba saugomi vietinėje duomenų bazėje ar vidiniu formatu. Svarbu, kad pagrindiniai duomenys būtų pasiekiami, kai juos reikės konvertuoti į atitinkamus standartus, jei jais reikės pasikeisti. Duomenys taip pat turi būti prieinami bet kokia programine įranga, kurią naudoti gali pasirinkti saugykla, tikėdamasi prieiti prie PREMIS pagrindinių duomenų. Sistemų nereikia dar kartą įdiegti arba specialiai pertvarkyti tam, kad būtų išsaugoti PREMIS pagrindiniai duomenys viename iš standartinių formatų. Todėl darbo grupė „metaduomenų elementus“ duomenų žodyne pakeitė „semantiniais vienetais“.

Duomenų modelis

Nesiekiant smulkiai apibūdinti visą duomenų modelį, svarbu išskirti kelis jo bruožus. (Modelis yra smulkiai aprašytas PREMIS ataskaitoje – žr. 5 nuorodą.)

Modelis yra *nesudėtingas*. Jame pateikiamos tik penkios entitetų rūšys: *objektai*, *įvykiai*, *veiksniai*, *teisės* ir pats *intelektinis entitetas*. Į duomenų žodyną įtrauktos informacijos esmingumas buvo kruopščiai ištirtas. Todėl, pavyzdžiui, aprašomieji metaduomenys, apibūdinantys in-

telektinį entitetą (knygą, žemėlapi, tinklalapį ir t. t.) sudaromi pagal vieną iš jau veikiančių standartų, pvz., MARC, MODS (*Metadata Object Description Standard*) ir DC (*Dublin Core*). Detalieji duomenys apie veiksnius taip pat sudaromi pagal MARC, MADS (*Metadata Authority Description Standard*), vCard ir kitus standartus. Teisių duomenis sudaro duomenys, susiję su leidimais vykdyti išsaugojimo veiklą, nes teisės, siejamos su prieiga prie objekto ir jo platinimu, nėra esminės išsaugojimui. Detalūs techniniai metaduomenys, medijos ir techninės įrangos dokumentacija nėra įtraukti, tačiau formato ekspertai turi juos apibrėžti.

Pagrindinis PREMIS duomenų modelis

Pagrindinė modelio koncepcija – semantiniai vienetai objektams apibūdinti, kurie gali būti apibrėžti trimis lygmenimis, taip suteikiant galimybę laisvai pasirinkti, kokią informaciją pagal medžiagą atitinkantį lygmenį įtraukti, bei lanksčiai naudotis saugykla. *Bitų srautas* yra pirmasis lygmuo, įeinantis į kitą, *failo* (arba *failų srauto*) lygmenį. Aukščiausiąjį, pateikimo lygmenį sudaro failų rinkinys, būtinas galutiniam intelektinio objekto *pateikimui*.

Įvykio entitetas, aprašantis su objektu susijusius veiksmus, yra svarbi modelio dalis. Didelė veiksmų įvairovė daro įtaką skaitmeninės medžiagos išsaugojimo procesui, taip pat objekto pakeitimui, tinkamumo ir integralumo patikrinimui, užklausų platinimui ir ataskaitoms. Dažnai įvykiai taip pat siejami tarpusavio santykiais, nes derivacinio įvykio metu sudaromas naujas objektas, o objektų tarpusavio santykis paprastai svarbus įrašyti išsaugojimo tikslams. Duomenų žodyne pateikiami keletą santykio rūšių apibūdinantys semantiniai vienetai, susiję su įrašo derivatu ir struktūrine santykio informacija, priklausomybės ir kitais santykiais.

Reikšmingą duomenų modelio aspektą darbo grupė pavadino 1:1 principu. Iš esamų objektų sukurti nauji objektai (kopijos, versijos, transformacijos ir t. t.) traktuojami kaip nauji objektai ir siejami su „senoju“ objektu įvykio ir santykio informacija. Vienas iš tyrimo rezultatų

parodė, kad saugyklose dažnai saugoma daug objekto kopijų, todėl išsaugojimo tikslams svarbu, kad duomenys apie tokį objektą būtų. Todėl santykio informacija sudaro sąsają ir neklaido užrašyti visą išsaugojimo informaciją apie derivaciją. Nors saugykloje gali susidaryti duomenų medžiai, taip išvengiant informacijos pertekliaus, keisdamosi duomenimis saugykla turi turėti galimybes perleisti atskirą objektą su visais išsaugojimo metaduomenimis.

Kitas etapas – išbandymas

PREMIS yra kruopščiai suplanuoto tarptautinio bendradarbiavimo padarinys. Jo metu buvo parengtas metaduomenų žodynas, galintis sudaryti sąlygas standartiniams išsaugojimo informacijos mainams su skaitmenine medžiaga iš elektroninių archyvų. Dėl to saugyklose nebūtina diegti specialios infrastruktūros, tačiau pateikiamos gairės, nusakančios, kaip sudaryti pagrindinius išsaugojimo metaduomenis. PREMIS projekte dalyvavo specialistai iš viso pasaulio, o jį rėmė OCLC ir RLG, tuo tarpu Kongreso biblioteka buvo atsakinga už kito etapo oficialios svetainės administravimą⁷. Visus projekto dokumentus ir naujienas galima rasti šioje svetainėje.

Dabar galima planuoti, kaip pasiekti galutinius projekto tikslus, išbandyti duomenų žodyną ir pradėti bendradarbiauti, koncentruojantis ties metaduomenimis. Neseniai buvo sukurta XML schema duomenų žodyne nurodytiems semantiniams vienetais identifikuoti⁸. Žodyną būtina išbandyti ir pritaikyti naujiems projektams bei duomenų mainams. Tačiau tikimasi, kad jau įkurtos saugyklos arba planuojami specifinių struktūrų projektai taip pat bus įtraukti į bandymus, analizuojant jų numanomus bei tikslus metaduomenis ir lyginant juos su semantiniams duomenų žodyno vienetais. Tuo tarpu duomenų žodyno ir XML schemas forma paliekama tokia, kokia yra, tačiau bet kada gali būti peržiūrėta, pritaikant bandymų metu įgytą patirtį.

Kiti tikslai

Kaip jau minėta, egzistuoja ir kiti išsaugojimo metaduomenų skaitmeninėse medijose aspektai, kurių neaptarė PREMIS darbo grupė, pavyzdžiui, išplėstiniai teisių metaduomenys ir detalieji techniniai metaduomenys, taip pat skaitmeninio formato informacija.

Teisių metaduomenys

PREMIS apytiksliai apibūdino teisių metaduomenis, todėl būtų galima ginčytis, ar dalis prieigos ir platinimo informacijos yra svarbi išsaugojimo tikslams. Tačiau dauguma iniciatyvų atkreipia dėmesį į teisių išraiškos kalbą ir idėjines standartų problemas, susijusias su prieiga ir

platinimu. Tarp kelių didžiausių tiriamųjų darbų galima paminėti Europos Sąjungos vykdomą „Indecs“ projektą, leidėjų grupių veiklą ONIX projekte ir Skaitmeninių bibliotekų federacijos (*Digital Library Federation – DLF*) Elektroninių teisių valdymo iniciatyvą (*Electronic Rights Management Initiative – ERM*).

Techniniai metaduomenys

PREMIS tyrimo metu nustatyta, kad daugelis saugyklų taiko METS sistemą jose saugomų skaitmeninių objektų metaduomenims susieti, be to, jose saugomi įvairių rūšių techniniai metaduomenys įvairiais kiekiais, priklausomai nuo to, kiek jų saugykla gali automatiškai surinkti. Didelė pažanga buvo padaryta atvaizdų išteklių metaduomenų srityje, kurioje taikomi standartai. NISO (*National Information Standards Organisation*) parengė standartinį duomenų žodyną ir leido jį išbandyti 2002 metais⁹. Tačiau šiuo metu jau dažnai taikoma išplėstinė METS schema MIX, pagrįsta NISO duomenų žodynu¹⁰. Tai, kad ši schema buvo taip greitai pradėta naudoti, rodo, kad saugyklos labai domisi standartais ir detalios techninės informacijos gairėmis. Norėdama turėti detalius techninius metaduomenis, bibliotekų bendruomenė turi bendradarbiauti arba bent jau įdėmiai sekti naujai atsirandančius pramoninius standartus, nes šio lygmens metaduomenis būtina išvesti iš objektų net labiau nei PREMIS lygmens informaciją. METS svetainėje pateikiama keletas vietinių techninių metaduomenų schemų, skirtų įvairių rūšių medžiagai. Jas galima panaudoti kuriant atvaizdų duomenims tinkamus standartus¹¹.

Formatų registrai

Antrasis pakankamai vertingas išsaugojimo metaduomenų aspektas yra lengva prieiga prie elektroninių duomenų formatų. Tokią informaciją dažnai galima rasti už įvairius duomenų formatus atsakingų įmonių svetainėse, jei tokios egzistuoja, tačiau šis informacijos gavimo būdas nėra efektyvus. Žvelgiant iš išsaugojimo perspektyvos, žinios apie duomenų formatus praverčia patvirtinant skaitmeninius objektus arba tikrinant jų integralumą, jos padeda įvertinti riziką, susijusią su įvairiais skaitmeniniais formatais, bei nurodo tinkamas skaitmeninių objektų perkėlimo trajektorijas. Failų formatų suvokimas taip pat gali padėti nustatyti metaduomenis, kuriuos būtų galima

išgauti iš skaitmeninio objekto, ir užpildyti PREMIS bei detaliųjų techninių metaduomenų duomenų bazes.

Igyvendinami du gerai žinomi projektai, kurių metu buvo kolektyviai kuriami nuolat atnaujinami katalogai, tačiau nėra visiškai aišku, ar galima šiuos projektus paremti. Vienas iš projektų yra Jungtinės Karalystės nacionalinių archyvų kuriamas PRONOM¹². Šis registras pradžioje kurtas kaip lokali priemonė, kurios Nacionaliniams archyvams reikėjo kovojant su programinės įrangos senėjimu dokumentų perdavimo procesui reguliuoti. 2004 m. registras buvo pateiktas internete, o 2005 m. buvo sukurta patobulinta nauja jo versija. Kadangi daug dėmesio skiriama viešai prieinamiems įrašams, registras ypač tiko į tekstą orientuotiems programinės įrangos formatams.

Kitas projektas, pasiekęs įgyvendinamumo etapą, yra Pasaulinis skaitmeninių formatų registras (*Global Digital Format Registry – GDFR*), kurio idėja kilo DLF remto susitikimo metu 2003 metais¹³. Kai tik Harvardo universiteto darbuotojai išplatino registro modelį, Pensilvanijos universitetas sukūrė prototipinę formato paslaugą ir pavadino ją Formatų registro demonstracine versija (*Format Registry Demonstration – FRED*)¹⁴. Naudodamiesi šia versija saugyklų kūrėjai gali eksperimentuoti ir aiškintis, kiek naudinga gali būti ši paslauga, kokias paslaugas reikėtų pasiūlyti, kaip ją reikėtų prižiūrėti ir t. t.

Ši sritis nėra patraukli, tačiau paaikškėjo, kad yra svarbi duomenų išsaugojimui visose medijose, o bendras registras būtų labai naudingas visai bendruomeni.

Išvados

Palapsniui, remiantis ankstesniais konceptualiais modeliais ir patirtimi, gairės ir standartai metaduomenims padeda išsaugoti saugyklas. Saugyklų kūrėjams jau nebereikia pradėti darbą nuo nulio. Dabartinė darbotvarkė, siekiant raidos ateityje, yra PREMIS pagrindinių elementų išbandymas, detaliųjų techninių reikalavimų paaiskinimas ir bendradarbiavimas, kuriant duomenų formatų registrą.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

¹ PREMIS oficiali svetainė: <http://www.loc.gov/standards/premis>

² *Reference Model for an Open Archival Information System (OAIS)*. Washington, DC: Consultative Committee for Space Data Systems, 2002. (<http://ssdoo.gsfc.nasa.gov/nost/wwwclassic/documents/pdf/CCSDS-650.0-B-1.pdf>).

³ *A Metadata Framework to Support the Preservation of Digital Objects*. Dublin, Ohio: OCLC Online Computer Library Center, 2002. (http://www.oclc.org/research/projects/pmwg/pm_framework.pdf).

⁴ *Implementing Preservation Repositories for Digital Materials: Current Practice and Emerging Trends in the Cultural Heritage*

Community. Dublin, Ohio: OCLC Online Computer Library Center, 2004. (<http://www.oclc.org/research/projects/pmwg/surveyreport.pdf>).

⁵ *Data Dictionary for Preservation Metadata: Final Report of the PREMIS Working Group, May 2005*. (<http://www.oclc.org/research/projects/pmwg/premis-final.pdf>).

⁶ *Ibid.*, p. ix.

⁷ PREMIS oficiali svetainė: www.loc.gov/premis/

⁸ PREMIS schemas žr.: <http://www.loc.gov/standards/premis/schemas.html>

⁹ *Data Dictionary B Technical Metadata for Digital Still Images, NISO Z39.87-2002/AIIM 20-2002*. (http://www.niso.org/standards/resources/z39_87_trial_use.pdf).

¹⁰ MIX: <http://www.loc.gov/mix>

¹¹ Žr.: <http://www.loc.gov/mets>

¹² Daugiau informacijos: <http://www.nationalarchives.gov.uk/pronom/>

¹³ Daugiau informacijos: <http://hul.harvard.edu/gdfr/>

¹⁴ Daugiau informacijos: <http://tom.library.upenn.edu/fred/>

IFLA Bibliografijos sekcijos veikla

Bohdana STOKLASOVA

Čekijos Respublikos nacionalinė biblioteka, Praha, el. p. bohdana.stoklasova@nkp.cz

Nariai

106 asociacijos, įstaigos ir individualūs nariai.

Nuolatinis komitetas

Atstovaujančios šalys: Danija, Ispanija, Italija, Japonija, JAV, Lietuva, Norvegija, Prancūzija, Rusijos Federacija, Serbija ir Makedonija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Vokietija.

Strateginis planas ir tikslai

Sekcijos strateginiame plane suformuluoti šie tikslai:

1. Plėsti visuotinę bibliografinę apskaitą, propaguojant ir skatinant valstybinės bibliografijos kūrimą.
2. Gerinti bibliografinės apskaitos kokybę ir nuoseklumą, propaguojant Tarptautinės konferencijos, skirtos valstybinės bibliografijos tarnyboms (ICNBS), rekomendacijų įgyvendinimą ir kuriant konkrečius nurodymus, padedančius jas taikyti.
3. Plėsti bendradarbiavimą su leidėjais bibliografinės informacijos gavimo ir jos rengimo klausimais.
4. Viešinti sekcijos veiklą.
5. Skatinti narystę sekcijoje ir geografinę prasme plėsti atstovavimą Nuolatiniam komitete.

Pagrindinės veiklos kryptys ir projektai

Po sėkmingų Buenos Airėse įvykusių posėdžių programų, skirtų Lotynų Amerikai, Nuolatinis komitetas nutarė ir būsimoms konferencijoms siūlyti panašias programas, taip pat daugiau dėmesio skirti oficialioms rekomendacijoms, kaip spręsti svarbiausias valstybinės bibliografijos kūrėjams išskylančias problemas, pavyzdžiui, atrankos kriterijai (ypač elektroninių išteklių), kitos problemos, susijusios su elektroninių išteklių pateikimu, specialios rekomendacijos tarnyboms, dar nesudarančioms valstybinės bibliografijos. Būsimųjų konferencijų, įvyksiančių Osle, Seule ir Durbane, programose bus akcentuojamos atitinkamai Europos, Rytų ir Pietryčių Azijos bei Afrikos specifinės sąlygos ir problemos.

Šių projektų konkretaus plano sudarymui sekcijos Rekomendacijų elektroninei valstybinei bibliografijai kūrimo darbo grupė 2004 m. lapkritį susitiko Prahoje. Be to, Buenos Airėse buvo tariamasi su Claudia Lux, IFLA atstove IFLA ir Tarptautinės leidėjų asociacijos darbo grupėje, kaip toliau spręsti bibliografinės informacijos gavimo iš leidėjų problemas, išskylančias daugeliui valstybinės bibliografijos tarnybų. Sekcija ir ateityje remis šios grupės veiklą.

Iš anglų kalbos vertė S. Stakulienė, T. Auškalnis

Parengta pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

FRAR: FRBR koncepcijos praplėtimas autoritetiniais duomenimis

Glenn E. PATTON

OCLC, Inc., Dublinas, Ohajas, JAV, el. p. pattong@oclc.org

IFLA FRANAR darbo grupė įpareigota praplėsti IFLA „Funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams“ koncepciją autoritetiniais duomenimis. Straipsnyje aptariama esama šios grupės veiklos būklė.

Reikšminiai žodžiai: FRAR; FRBR.

1998 metus galima laikyti konvergencijos, susijusios su autoritetinių duomenų pateikimu, veikla: pirma, buvo išleisti *Funkciniai reikalavimai bibliografiniams įrašams*, kuriuose pripažįstamas „būtinumas ateityje praplėsti modelį, kad jis apimtų ir autoritetinius duomenis“¹; antra, Minimalaus lygmens autoritetinių įrašų ir ISADN darbo grupė dalį autoritetinių duomenų, kurie FRBR traktuojami kaip bibliografiniai duomenys, įtraukė į bazinį autoritetinių įrašų duomenų elementų, vartojamų tarptautiniu mastu, sąrašą; trečia, 1998 m. pabaigoje Kopenhagoje įvykusi Tarptautinė konferencija, skirta valstybinės bibliografijos tarnyboms, pasiūlė keletą rekomendacijų dėl autoritetinių duomenų. Todėl IFLA Bibliografinės apskaitos sekcija kartu su Visuotinės bibliografinės apskaitos ir Tarptautine MARC programa įsteigė IFLA Funkcinių reikalavimų autoritetiniams įrašams ir jų numeravimui (*Functional Requirements and Numbering of Authority Records – FRANAR*) darbo grupę.

FRANAR darbo grupę sudaro nariai iš septynių šalių – Jungtinės Karalystės, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kroatijos, Prancūzijos, Rusijos, Suomijos ir Vokietijos: Françoise Bourdon, Christina Hengel-Dittrich, Olga Lavrenova, Andrew MacEwan, Eeva Murtomaa, Glenn Patton, Henry Snyder, Barbara Tillet, Hartmut Walravens, Mirna Willer, Tom Delsey, Marie-France Plassard.

Šios darbo grupės pirmininke iki 2002 m. sausio mėn. buvo Françoise Bourdon, šias pareigas iš jos perėmė Glenn Patton. UBCIM programos direktorė Marie-France Plassard iki savo atsistatydinimo 2003 m. teikė paramą grupei. Nuo 2001 m. spalio mėn. Tom Delsey tapo konsultantu ir praturtino grupės veiklą savo patirtimi duomenų modeliavimo ir darbo FRBR tyrimo grupėje srityse.

FRANAR darbo grupė sutiko su trimis Françoise Bourdon pasiūlytomis veiklos kryptimis:

- apibrėžti funkcinius reikalavimus autoritetiniams įrašams, tęsiant darbą, kuris buvo pradėtas funkciniais reikalavimais bibliografiniams įrašams;

- atlikti tarptautinio standartinio autoritetinių duomenų numerio (International Standard Authority Data Number – ISADN) įgyvendinamumo tyrimą, nustatyti numerio vartojimo galimybę ir apibūdinti vartotojus, nuspręsti, kokioms autoritetinių įrašų rūšims gali būti taikomas ISADN, nustatyti galimą numerio struktūrą ir jo administravimo reikalus;

- oficialiai atstovauti IFLA reikalams, susijusiems su autoritetiniais failais, ir bendradarbiauti su kitomis šiuo klausimu suinteresuotomis grupėmis.

Su šiomis susijusios veiklos grupėmis buvo lengviausia susitarti dėl bendradarbiavimo: ISO/TC46, CERL (Consortium of European Research Libraries – Europos mokslinių bibliotekų konsorciumas), ICA (International Council on Archives – Tarptautinė archyvų taryba), <indecs> ir INTERPARTY, MALVINE/LEAF, DELOS/NSF Actors and Roles darbo grupė, Dublin Core Agents darbo grupė, HKCAN, HKUST XML Name Access Control Repository, MACS, METAPERS, AFNOR on Authority Metadata darbo grupė, VIAF (Virtual International Authority File – Virtualus tarptautinis autoritetinis failas), FRBR-CRM suderinimo grupė, IME/ICC (IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code).

Keletas organizacijų, tokių kaip <indecs>, ICA Aprašomųjų standartų komitetas (ICA Committee on Descriptive Standards), ISO/TC46 ir CERL, minima siekiant pabrėžti atsakomybę už joms priskirtas veiklos sritis. Kitos organizacijos pradėjo savo veiklą kartu su

mumis arba atkreipė mūsų dėmesį todėl, kad dirbame su giminingomis organizacijomis.

Kiekvieno susitikimo darbotvarkėje buvo skirta laiko bendradarbiaujančių organizacijų ataskaitoms, be to, daug informacijos buvo išsiųsta el. paštu. Kartais darbo grupei buvo sudarytos galimybės pareikšti savo komentarus apie projektus, atliekamus tose organizacijose. To pavyzdžiai yra ISO/TC46 projektas *International Standard Text Code* ir Tarptautinės archyvų tarybos *ISAAR(CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons, and Families* peržiūrėjimas. Darbo grupės veiklos rezultatai turėjo įtakos ISAAR antrajai laidai, kuri buvo paskelbta 2004 m.

Visai neseniai pradėjome bendradarbiauti su FRBR-CRM (*Conceptual Reference Model*) suderinimo grupe. Bendros IFLA Katalogavimo sekcijos ir Tarptautinės muziejų tarybos Tarptautinio dokumentavimo komiteto pastangos leido suderinti CIDOC kultūros paveldo informacijos konceptualų modelį ir FRBR bibliografinių duomenų modelį. Pirmasis grupės susitikimas suteikė galimybę diskutuoti apie FRANAR darbo grupės modelį su muziejų bendruomene.

Taip pat šis darbas daro įtaką Tarptautiniam IFLA ekspertų pasitarimui dėl tarptautinių katalogavimo taisyklių, ypač sudarant glosarijų, kuris yra „Tarptautinių katalogavimo principų išdėstymo“ projekto priedas.

ISADN įgyvendinamumas:

- ISADN pirmą kartą pasiūlytas XX a. 9-ajį dešimtmetį;

- Priskiriamas pradmeniui ar įrašui?

- Dėmesio centras pasislinko nuo vieningos pradmens formos prie entiteto;

- Dėmesio centras pasislinko nuo bendrai naudojamų įrašų.

Sugrįžkime prie kitos mūsų užduoties:

Autoritetinių duomenų standartinio numerio idėja gyvuoja mažiausiai nuo 1984 m., kai buvo išleistas leidinys apie autoritetinių ir nuorodinių įrašų sudarymą *Guidelines for Authority and Reference Entries* (GARE), kuriame ši problema buvo pažymėta kaip „diskutuotinas klausimas“. Nuo pat pasiūlymo teikti autoritetinių duomenų standartinį numerį egzistavo esminis klausimas – numerį priskirti pradmeniui ar įrašui².

Dėl dviejų tarptautinėje aplinkoje įvykusių permainų darbo grupės veikloje atsirado dar ir kitų problemų.

Pirma, autoritetinių duomenų apskaitos dėmesio centras pasislinko nuo bendrai entitetui naudojamos vieningos pradmens formos prie daugybės formų vartosenos, priklausomai nuo vartotojo poreikių. Antra, autoritetinių duomenų apskaitos dėmesys persikėlė nuo bendrai naudojamų įrašų link bendrai naudojamo intelektualinio produkto. Darbo grupė galiausiai sutiko atidėti identifikatoriaus klausimą, kol bus užbaigti funkciniai reikalavimai ir modelis.

Per visą darbo grupės veiklos laikotarpį bandoma spręsti du pagrindinius uždavinius:

- paaiškinti šiuolaikines autoritetinio failo funkcijas;
- išnagrinėti pagrindines sąvokas, kurios sudaro pamatą toliau gilintis ir tobulinti esamą praktinę patirtį.

Uždaviniai yra panašūs į FRBR modelio uždavinius – suvokti, kodėl kataloguotojai daro tai, ką jie daro, kaip iš tikrųjų kataloguojant fiksuojama bibliografinė informacija pasinaudoja nuotolinių katalogų vartotojai, taip pat numatyti racionalų pagrindą tobulinti katalogavimo procesą.

Tam, kad būtų aiškiai suprasta, kaip autoritetiniai failai dabar vartojami bibliotekose, grupė nustatė penkias tokių failų funkcijas:

- Pagrįsti sprendimus

Autoritetiniame faile pagrindžiami kataloguotojo sprendimai renkantis atitinkamus naujo bibliografinio įrašo kreipties elementus ir sudarant naujus kreipties elementus. (Čia būtina pabrėžti, kad darbo grupė vartoja terminą „kreipties elementas“ taip, kaip jis apibrėžtas GARR: vardas, terminas, kodas ir t. t., pagal kurį bibliografinis ar autoritetinis įrašas gali būti ieškomas, surastas ir identifikuotas³.)

- Informacinės pastabos kaip pagalbinė priemonė

Autoritetiniame faile pateiktos informacinės pastabos vartojamos kaip pagalbinė priemonė atlikti pirmąsias dvi funkcijas tuo atveju, kai jose pateikti duomenys leidžia atskirti asmenį, kolektyvą ar kūrinį vieną nuo kito. Jos taip pat gali padėti kataloguotojams nuspręsti, kad nė vienas kreipties elementas autoritetiniame faile nėra tinkamas ir todėl reikia naujo kreipties elemento. Dėl to visas bibliotekos personalas gali naudotis platesne informacijos pateikimo funkcija.

- Kontroliuoti kreipties elementų formas

Autoritetinis failas gali būti naudojamas kontroliuoti kreipties elementų formą bibliografiniame įrašo ir automatiškai keisti tokius kreipties elementus, kai autoritetinis įrašas pats keičiasi.

- Palengvinti prieigą prie bibliografinio failo

Autoritetinis failas palengvina prieigą prie bibliografinių įrašų, vartotojas nukreipiamas nuo jo ieškomos vardo formos, prie formos, vartojamos bibliografiniame faile.

- Bibliografinio ir autoritetinio failų ryšys

Autoritetinis failas gali būti naudojamas kaip bibliografinio ir autoritetinio failų ryšys tokiu atveju, kai, pavyzdžiui, reikia pakeisti duomenis į kalbas ir rašmenis, labiausiai atitinkančius vartotojo poreikius.

Modelis taip pat apibūdina vartotojo užduotis ir pavaizduoja entitetus, atributus ir santykius tokioms užduotims atlikti. Atsižvelgdami į vartotojo keliamas užduotis, darbo grupės nariai pirmiausia išskyrė dvi vartotojų grupes:

- autoritetinio įrašo sudarytojai ir informacijos tarnybų bibliotekininkai, kurie sudaro, prižiūri ir tiesiogiai naudoja autoritetinius failus;

– bibliotekos vartotojai, kurie naudoja autoritetinius duomenis tiesiogiai kreipdamiesi į autoritetinį failą arba netiesiogiai per kreipties elementus (t. y. per aprobuotas formas ir nuorodas) bibliotekos kataloge, valstybinėje bibliografijoje ir t. t.

Taip pat buvo apibrėžtos vartotojo užduotys: rasti, identifikuoti, nustatyti, patvirtinti.

Vartotojų užduotys susijusios su FRBR vartotojo užduotimis, bet yra specifinės kataloguotojams, dirbantiems su autoritetiniais duomenimis. Pirmosios trys užduotys skirtos abiem vartotojų grupėms, tuo tarpu likusioji užduotis – tik pirmajai vartotojų grupei.

Rasti entitetą arba grupę entitetų, kurie atitinka nurodytus kriterijus (t. y. rasti arba vieną entitetą, arba entitetų grupę, kaip paieškos kriterijų vartojant entiteto atributą ar santykį).

Identifikuoti entitetą (t. y. patvirtinti, kad entitetas atitinka ieškomąjį entitetą, atskirti du ar daugiau panašias charakteristikas turinčių entitetų).

Nustatyti asmens, kolektyvo, kūrinio ir t. t. vietą kontekste; išsiaiškinti santykį tarp dviejų ar daugiau asmenų, kolektyvų, kūrinių ir t. t.; arba išsiaiškinti santykį tarp asmens, kolektyvo ir t. t. bei vardo, kuriuo tas asmuo, kolektyvas ir t. t. yra žinomas.

Patvirtinti autoritetinio įrašo sudarytojo argumentus, kodėl jis pasirinko vardą ar vardo formą, kuris tapo kreipties elemento pagrindu.

I-ojeje schemoje parodytas entiteto ir santykio modelis, kuriuo remiasi darbo grupės veikla⁴.

Viršutinėje schemos dalyje pavaizduoti entitetai, į kuriuos sutelktas autoritetinių įrašų dėmesys (tai dešimt entitetų, apibūdintų FRBR – *asmuo, kolektyvas, kūrinys, išraiška, apraiška, vienetas, sąvoka, objektas, įvykis ir vieta* – ir dar vienas papildomas entitetas – *giminė*, kuris buvo įtrauktas bendradarbiaujant su archyvarų bendruomene)⁵.

Apatinėje schemos dalyje pavaizduoti *vardai*, pagal kuriuos entitetai yra žinomi, *identifikatoriai* priskirti entitetams, o *kreipties elementų* pagrindas – autoritetiniame faile įrašyti vardai ir identifikatoriai. Schema taip pat išskiria du entitetus, kurie yra kaip priemonė nustatyti kreipties elementų turinį ir formą – *taisyklės* ir *tarnyba*.

Santykiai, pavaizduoti schemoje, atspindi būdingus ryšius tarp įvairių entitetų rūšių. Linijos ir rodyklės sujungia entitetus viršutinėje schemos dalyje su tais, kurie pavaizduoti apatinėje schemos dalyje ir atspindi *vardo* ir *identifikatoriaus* ir bibliografinių entitetų, su kuriais jie yra susiję (*asmuo, giminė, kolektyvas, kūrinys, išraiška, apraiška, vienetas,*

sąvoka, objektas, įvykis ir vieta), santykius. Tam tikras bibliografinis entitetas gali būti „žinomas“ vienu ar daugiau *vardų* ir atvirkščiai, koks nors *vardas* gali sietis su vienu ar daugiau bibliografinių entitetų. Taip pat konkrečiam bibliografiniam entitetui gali būti „priskirtas“ vienas ar daugiau *identifikatorių*, bet *identifikatorius* gali būti priskirtas tik vienam konkrečiam bibliografiniam entitetui.

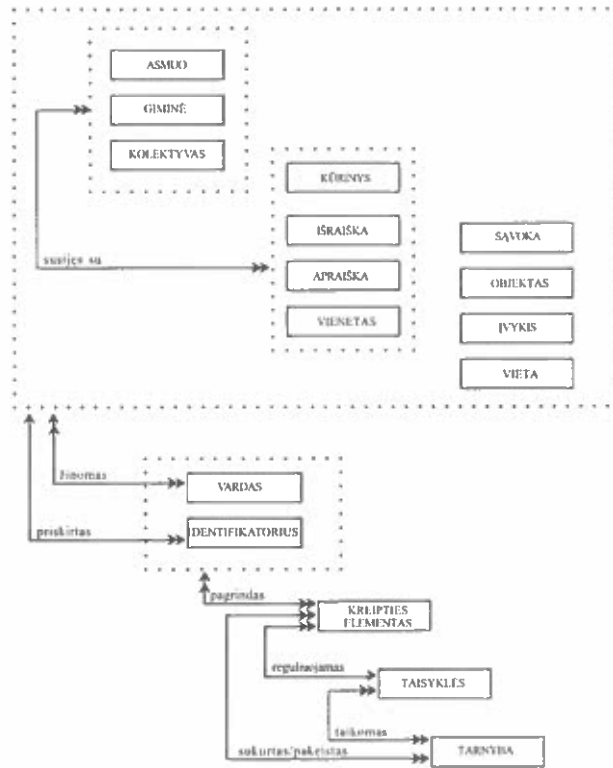
Santykiai, pavaizduoti schemos apatinėje dalyje, atspindi ryšius tarp entitetų *vardas* ir *identifikatorius* ir formalus ar struktūruoto entiteto *kreipties elementas*, taip pat ryšius tarp entiteto ir entitetų *taisyklės* ir *tarnyba*. Tam tikras *vardas* arba *identifikatorius* gali būti *kreipties elemento* „pagrindas“ ir atvirkščiai *kreipties elementas* gali būti *vardo* ar *identifikatoriaus* pagrindas. *Kreipties elemento* pagrindas taip pat gali būti dviejų *vardų* ir (arba) *identifikatorių* derinys tuo atveju, kai vardo ir (arba) antraštės kreipties elementas rodo kūrinį, kuriame yra autorius vardo junginys su kūrinio vardu (t. y. antrašte). *Kreipties elementai* gali būti „reguliuojami“ *taisyklėmis*, o *taisyklės* gali būti „taikomos“ vienoje ar keliose *tarnybose*. Taip pat ir *kreipties elementai* gali būti „sukurti“ ar „pakeisti“ vienoje ar keliose *tarnybose*.

Reikėtų pabrėžti, kad darbo grupė sąmoningai vartoja bendresnį terminą *kreipties elementas* vietoje siauresnės reikšmės terminų *aprobuota vardo forma* ir *vardo formos variantas*, kurie tradiciškai vartojami įvardyti autoritetiniame įrašė rastus duomenų elementus. Darbo grupė sutinka su tokia autoritetinių failų terminija ir pripažįsta, kad visos vardo formos, įrašytos autoritetiniame įrašė, sudaro grupę, kurioje nė viena forma negali būti nustatyta kaip *aprobuota vardo forma*.

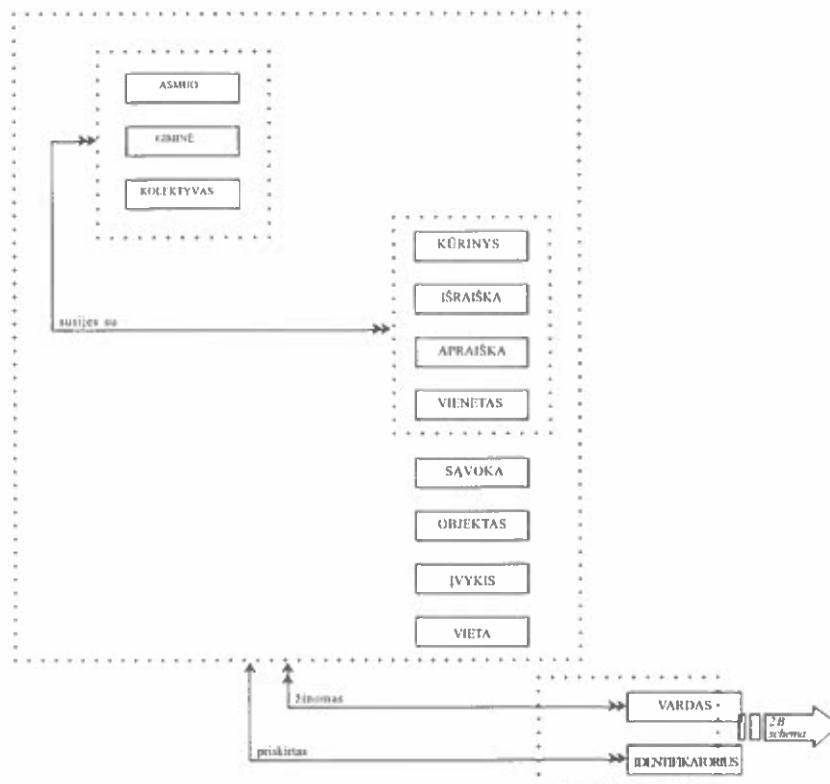
Norėdama susieti bendresnį modelį su vienu iš tų, kuris labiau taikomas tradiciniame bibliotekos autoritetiniame faile ir IFLA GARR, darbo grupė į priedą įtraukė dvi schemas (su pridedamuoju tekstu).

Pirmoji, t. y. 2A schema atitinka viršutinę bendresnio modelio dalį. Antrojeje, t. y. 2B schemoje plėtojama apatinė bendresnio modelio dalis ir dėmesys sutelkiamas į formalius bei struktūruotus entitetus, kurie reikalingi, kai *vardas* ar *identifikatorius* vartojamas sudaryti *kreipties elementui*, kuris vėliau įrašomas į autoritetinį failą kaip *aprobuotas pradmuo* ar *susijęs pradmuo autoritetiniame įrašė* arba *nuorodiniame įrašė* arba kaip *aiškinamasis pradmuo bendrajame aiškinamajame įrašė*. Į šią schemą taip pat įtraukti du entitetai – *taisyklės* ir *tarnyba*, kurie yra kaip priemonė nustatyti pradmenų, nuorodų ir įrašų turinį ir formą.

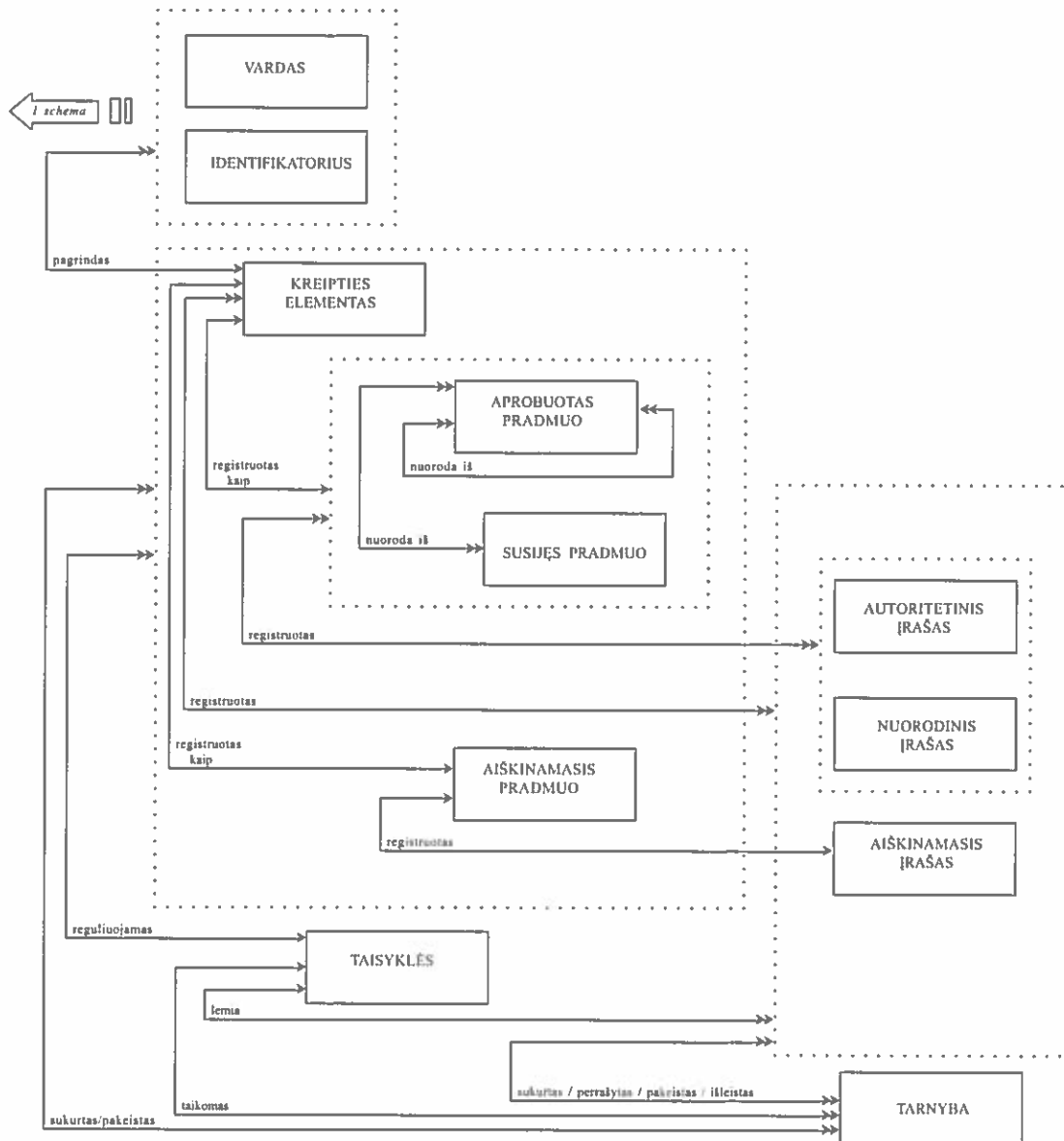
1 schema. Šiuolaikinis FRAR entiteto-santykio modelis

2A schema. Entiteto vardai ir identifikatoriai

2B schema. Kreipties elementai ir autoritetiniai įrašai bibliotekos kontekste

Entitetai, pavaizduoti 1 schemos viršutinėje dalyje (*asmuo, giminė, kolektyvas, kūrinys, išraiška, apraiška, vienetas, sąvoka, objektas, įvykis ir vieta*), yra bibliografiniai entitetai. Iš esmės jie atspindi intelektualius konstruktus arba sąvokas, kurios yra neatskiriama taisyklių, pagal kurias sudaromi bibliotekos katalogai, dalis ir suvokiamos kaip tam tikra rūšis entiteto, kuris gali kisti įvairiose taisyklėse. Pavyzdžiui, tam tikrose katalogavimo taisyklėse į autorius visada žiūrima kaip į realius individus, todėl konkretus bibliografinis entitetas *asmuo* visada atitinka individą. Kitose katalogavimo taisyklėse, kai autoriai turi daugiau nei vieną bibliografinį identitetą, konkretus bibliografinis entitetas *asmuo* pasirenkamas ne pagal individą, o pagal tai, kaip autoriai patys save vadina. Panašiai daugelis katalogavimo

taisyklių reikalauja nustatyti naują pradmenį kolektyvui kiekvieną kartą, kai keičiasi jo vardas.

Nevienodas bibliografinių entitetų supratimas skirtingose katalogavimo taisyklėse tampa dar sudėtingesnis, kai svarstoma apie vieno panašaus modelio, atspindinčio archyvų, muziejų ir teisinio reguliavimo organizacijų, sukūrimą. Siekiant apimti tokią praktiką, kuri skiriasi nuo bibliotekų sektoriaus (pavyzdžiui, atpažinti skirtingus „bibliografinius identitetus“, nustatytus individams ir grupėms), yra galimybė atsirasti asimetriniams santykiams tarp entitetų, į kuriuos koncentruojami bibliotekos autoritetiniai įrašai, su tais entitetais, į kuriuos koncentruojami kituose sektoriuose kuriami autoritetiniai įrašai. Manoma, kad ten, kur yra asimetriniai santykiai, konkretus entitetas,

pripažįstamas viename sektoriuje, panašiai bus suprastas ir kitame, bet iš tiesų taip nėra. Pavyzdžiui, autoritetinis failas, kuriamas archyvuose, koncentruojasi į entitetus, nurodant asmenis, gimines ir kolektyvus. Vargu ar tokio tipo entitetai archyvų kontekste būtų apibūdinami panašiai, kaip tai daroma bibliotekos modelyje. Mažai tikėtina, kad sąvokos, atspindinčios katalogavimo praktiką bibliotekose, tokios kaip „bibliografinis identitetas“, turi tiesioginę analogiją archyvinėje praktikoje. Vadinasi, neįtikėtina, kad archyvuose vienas individas galėtų būti atpažįstamas kaip du ar daugiau asmenų, kaip tai kai kuriais atvejais gali būti bibliotekose. Panašiai teisinio reguliavimo organizacijose toks entitetas kaip kūrinys gali būti apibūdinamas visiškai skirtingai nei bibliotekose, atsižvelgiant į teisinio reguliavimo organizacijos funkciją, kuri į kūrinį žvelgia kaip į entitetą, susijusį su autoriaus teisėmis, o bibliotekos kūrinį mato kitu požiūriu.

Artimiausias darbo grupės uždavinys – užbaigti kurti funkcinį reikalavimų dokumento projektą ir padaryti jį prieinamą pasaulinei apžvalgai. Po tokios peržiūros grupė turės atsakyti į gautus komentarus ir atlikti reikiamas pataisas.

Prieš užbaigdami mūsų darbą turime sugrįžti prie svarstomos numeravimo problemos. Šiuo klausimu siūlome parengti atskirą dokumentą.

Darbo grupės diskusijos ir analizės rezultatas aiškiai parodė, kad būtina peržiūrėti ir pataisyti kai kuriuos IFLA leidinius. Kol kas esame numatę taisyti leidinius *Guidelines for Authority Records and References*, *Mandatory Data Elements for Internationally Shared Resource Authority Records* ir *UNIMARC Manual – Authorities Format*, bet gali būti ir kitų taisytinų leidinių.

FRANAR darbo grupė pradėjo darbą, nes FRBR tyrimo grupė pripažino būtinumą praplėsti modelį autoritetiniais duomenimis. Kadangi manome, kad FRBR pakeitė savo požiūrį į bibliografinius duomenis, tikimės, kad mūsų darbas padės aiškiau suvokti autoritetinius duomenis ir jų santykius kataloge.

Iš anglų kalbos vertė N. Bliūdžiuvienė, L. Buckienė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

¹ Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München : K.G. Saur, 1998, p. 5.

² Daugiau informacijos apie šį darbo grupės aspektą žr.: Françoise Bourdon. Functional requirements and numbering of authority records (FRANAR): to what extent authority control can be supported by technical means? In: *67th IFLA General Conference and Council, August 16th-25th, 2001, Boston, USA* [on line]. The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions, 2001. <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/096-152ae.pdf>; ir Tom Delsey, "Authority Records in a Networked Environment", *International Cataloguing and Bibliographic Control*, 33, no. 4 (2004), p. 71-74.

³ Guidelines for authority records and references / revised by the Working Group on GARE Revision. Second edition. München : K.G. Saur, 2001, p. 2.

⁴ Daugiau apie diskusiją dėl ankstesnės FRAR modelio versijos žr.: Glenn Patton, „FRANAR: A Conceptual Model for Authority Data“, *Cataloging & Classification Quarterly* 38, no. 3/4 (2004), p. 91-104; ir Glenn Patton, "Extending FRBR to Authorities", *Cataloging & Classification Quarterly*, 39, no. 3/4 (2005), p. 39-48.

⁵ Entiteto-santykio modelio aprašymas pritaikytas iš Tom Delsey parengto darbo grupei skirtos teksto.

Elektroninių išteklių įtraukimas į valstybinę bibliografiją: IFLA apžvalga

Beacher WIGGINS

Kongreso biblioteka, Vašingtonas, JAV, el. p. bwig@loc.gov

Straipsnyje pateikiama IFLA Bibliografijos sekcijos atliktos apklausos, siekiant gauti atsakymus į klausimus, susijusius su keturiomis sritimis: 1) privalomojo egzemplioriaus sistema; 2) dabartine archyvavimo ir privalomojo egzemplioriaus kaupimo praktika; 3) bibliografiniu aprašu; 4) prieiga prie tinklo archyvo, surinktų duomenų analizė.

Reikšminiai žodžiai: valstybinė bibliografija.

Siekiant padėti IFLA Bibliografijos sekcijai surinkti kuo išsamesnę informaciją apie atrankos kriterijus, kuriuos bibliografijos tarnybos taiko rengdamos savo šalies valstybinę bibliografiją, sekcija atliko apklausą, kurios elektroninę ir spausdintą formas atsiuntė sekcijos pirmininkas ir Oslo programos pirmininkas. Žiniatinklio ir kitiems skaitmeniniams ištekliams tampant vis prieinamesniems, sekcija suprato, jog nepaprastai svarbu sužinoti, kokiais būdais valstybinės bibliografijos tarnybos įtraukia šiuos išteklius į valstybinę bibliografiją.

Rengiant sekcijos programą 71-ajam IFLA Pasaulio bibliotekų ir informacijos kongresui, apklausa buvo išsiųsta 44 Europos nacionalinėms bibliotekoms ir bibliografijos tarnyboms. Buvo apsiribota tik Europos šalimis, remiantis sekcijos strategija planuoti programas, daugiausia dėmesio sutelkiant ties įvykiais, vykstančiais tame pasaulio regione, kuriame IFLA kongresas buvo organizuojamas. Šiame straipsnyje pateikiama surinktų duomenų analizė.

Kai kuriose šalyse veikia dvi institucijos, atsakingos už šalies valstybinės bibliografijos rengimą ir prisidėjimą prie šio proceso. Nudžiugino tai, jog į anketą atsakė 32 įstaigos, užtikrindamos, jog duomenys yra teisingi. Buvo pasikeista gautais rezultatais, kas yra sekcijos programos dalis, analizėje pateikiami tolesni duomenys, kurie leis sekcijai įgyvendinti savo tikslus: 1) apibrėžti atrankos kriterijus elektroninei valstybinei bibliografijai; 2) parengti elektroninės valstybinės bibliografijos pateikimo gairių projektą; 3) numatyti pagrindines valstybinės bibliografijos pateikimo gaires.

Atsakiusiųjų šalių ir jose veikiančių tarnybų sąrašas pateikiamas toliau. Jei atsakymus atsiuntė dvi vienoje šalyje veikiančios tarnybos (Danijoje, Lenkijoje ir Rusijoje), pavadinimas pateikiamas atskirai lenktiniuose skliaustuose.

Austrija (Austrijos nacionalinė biblioteka)
 Bulgarija (Šv. Kirilo ir šv. Metodijaus nacionalinė biblioteka)
 Čekijos Respublika (Čekijos Respublikos nacionalinė biblioteka)
 Danija (Danijos bibliografijos centras) (Det Kongelige biblioteka)
 Estija (Estijos nacionalinė biblioteka)
 Islandija (Islandijos nacionalinė ir universiteto biblioteka)
 Ispanija (Nacionalinė biblioteka)
 Italija (Nacionalinė centrinė biblioteka – Firenze)
 Jungtinė Karalystė (Britų biblioteka)
 Kipras (Kipro biblioteka)
 Latvija (Latvijos nacionalinė biblioteka)
 Lenkija (Lenkijos nacionalinė biblioteka)
 Lietuva (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras)
 Makedonija (Šv. Kliment Ohridski nacionalinė ir universiteto biblioteka)
 Malta (Maltos nacionalinė biblioteka)
 Norvegija (Norvegijos nacionalinė biblioteka)
 Olandija (Koninklijke biblioteka, Olandijos nacionalinė biblioteka)
 Prancūzija (Prancūzijos nacionalinė biblioteka)
 Rumunija (Rumunijos nacionalinė biblioteka)
 Rusija (Rusijos nacionalinė biblioteka) (Rusijos valstybinė biblioteka)
 Serbija (Serbijos nacionalinė biblioteka)
 Slovakija (Slovakijos nacionalinė biblioteka)
 Slovėnija (Nacionalinė ir universiteto biblioteka)
 Suomija (Helsinkio universiteto biblioteka, Suomijos nacionalinė biblioteka)
 Švedija (Karališkoji biblioteka – Švedijos nacionalinė biblioteka)

Šveicarija (Šveicarijos nacionalinė biblioteka)
 Ukraina (Ukrainos nacionalinė Vernadskio biblioteka)
 Vengrija (Nacionalinė Szechenyi biblioteka)
 Vokietija (Vokiečių biblioteka)

Apklausa parengta siekiant gauti atsakymus į klausimus, susijusius su keturiomis sritimis: 1) privalomojo egzemplioriaus sistema; 2) dabartine archyvavimo ir privalomojo egzemplioriaus kaupimo praktika; 3) bibliografiniu aprašu; 4) prieiga prie tinklo archyvo. Šios sritys yra svarbios, įgyvendinant tris anksčiau išvardytus sekcijos tikslus.

Privalomojo egzemplioriaus sistema

Šiuo metu diskutuojama apie privalomojo egzemplioriaus svarbą, kuriant nacionalinės bibliotekos fondus ir pildant jos valstybinę bibliografiją. Iš tiesų privalomasis egzempliorius yra pagrindas, kuriuo remiasi daugelis nacionalinių bibliotekų.

Respondentai pareiškė, kad veiktai, susijusiai su privalomuoju egzemplioriumi, skiriama daug dėmesio. *Trisdešimtyje* šalių veikia įstatymas, reikalaujantis kai kurių arba visų rūšių leidinių privalomojo egzemplioriaus, iš jų *vienuolikoje* šalių įstatymas apima ir nuotolinius elektroninius išteklius, *dvidešimt šešiose* – nekintančius elektroninius išteklius.

Verta pastebėti, kad iš šalių, kurios privalomojo egzemplioriaus neturi, tik *dvi* pranešė, jog nevykdo elektroninių išteklių bibliografinės apskaitos (visos arba iš dalies).

Reaguodamos į besikeičiančią skaitmeninę aplinką, *dvidešimt viena* šalis planuoja pakeisti privalomojo egzemplioriaus aprėptį per ateinančius penkerius metus. Dažniausiai minimi pokyčiai apibrėžti tokiuose komentaruose:

– „... registruoti visus elektroninius išteklius“ (Slovakija);

– „... įtraukti visą elektroninę medžiagą, apimant ir nuotolinius elektroninius išteklius“ (Vokietija);

– „... įtraukti sąlygas dėl elektroninių išteklių privalomojo egzemplioriaus ...“ (Norvegija).

Tik viena šalis paminėjo radijo ir televizijos laidų transliacijas:

– „... įtraukti elektronines publikacijas, taip pat radijo ir televizijos medžiagą ...“ (Suomija).

Lentelėje nurodomos datos, kada privalomojo egzemplioriaus įstatymas pradėjo veikti arba buvo pakeistas.

Kuriais metais priimtas privalomojo egzemplioriaus įstatymas?	Anksčiausiai Prancūzijoje (1537); vėliau Švedijoje (1661), Bulgarijoje (1897); vėliausiai Islandijoje (2002)
Kuriais metais įstatymas paskutinį kartą peržiūrėtas?	Vėliausiai Latvijoje (2005 ir vis dar taisomas)

Dabartinė archyvavimo ir privalomojo egzemplioriaus kaupimo praktika

Privalomojo egzemplioriaus kontekste siekta surinkti informaciją apie elektroninių išteklių archyvavimo praktiką. Kokiais būdais ištekliai kaupiami? Ar gali tais būdais pasinaudoti kitos nacionalinės bibliotekos? Kadangi labai svarbu suteikti nuolatinę prieigą prie elektroninių išteklių, ką planuota nuveikti siekiant, kad šie ištekliai taptų nacionalinės bibliotekos fondų dalimi, kuria vėliau galėtų naudotis būsimeji vartotojai?

Daugiau nei pusė respondentų nurodė, kad elektroniniai ištekliai kaupiami: *aštuoniolika* bibliotekų kaupia nuotolinius išteklius, o *dvidešimt šešios* – nekintančius išteklius. *Vienuolikoje* šalių už elektroninių išteklių kaupimą atsako kelios tarnybos. Tai – akademijos, archyvai (nacionaliniai ir specialiosios paskirties, pvz., filmų), vyriausybės organizacijos, bibliotekos (vyriausybės, mokslinės), muziejai ir kitos nacionalinės bibliotekos.

Šešiolika bibliotekų kaupia nuotolinius išteklius surinkimo būdu, *keturiolika* renka iš leidėjų, o *septynios* taiko kitas priemones. Kitos priemonės – tai parsisiųsdinimas prisiregistravus, savanoriškas indėlis, pirkimas ir dovanojimas.

Lentelėje pateikiami atsakymai, susiję su nuotolinių elektroninių išteklių tipais, kuriuos šiuo metu archyvuoja tarnybos.

Visa nacionalinio domeno vardo sritis (pvz., .fi, .uk)	11
Atrinkti ištekliai, esantys nacionalinio domeno vardo srityje	12
Ištekliai, paskelbti ne nacionalinio domeno vardo srityje (pvz., .com, .org, .net)	9
Tik skaitmeninės prigimties ištekliai	7
Tik nemokamai prieinami ištekliai	7
Ištekliai, prie kurių prieiga yra mokama	2
Ištekliai, prieinami tik ribotoms vartotojų grupėms	2

Tyrėjai klausė tarnybų, kaip dažnai nuotoliniai elektroniniai ištekliai yra kaupiami ar renkami. Siekiant surinkti duomenis apie platesnį nuotolinių išteklių spektrą, buvo pateiktas 26 tipų sąrašas. Didžioji dauguma respondentų atsakė, kad įvairių tipų ištekliai, tarp jų ir plačiausias – visa nacionalinio domeno sritis, dažniausiai renkami vieną arba du kartus per metus. Įdomu, kad aštuoniolikos tipų ištekliai renkami kasdien! Norėdamos palengvinti rinkimo procesą, *penkiolika* tarnybų sukūrė atrankos kriterijus, taikomus nuotolinių išteklių kaupimui/archyvavimui. *Šešiolikoje* tarnybų sukurti nekintantiems ištekliams taikomi atrankos kriterijai. *Dvylika* iš jų paskelbė šiuos kriterijus. Informacija apie tai, kur galima susipažinti su paskelbtais atrankos kriterijais, pateikiama IFLA Bibliografijos sekcijos svetainėje.

Dėl nuolat besivystančių tinklo išteklių ir sparčiai kintančios jų kūrimo aplinkos gana įprasta eksperimentuoti, ieškant geriausių būdų tvarkyti šiuos išteklius. *Keturiolika* tarnybų (Čekijos Respublika, Danija, Islandija, Jungtinė Karalystė, Latvija, Norvegija, Olandija, Prancūzija, Serbija, Slovėnija, Suomija, Ukraina, Vengrija, Vokietija) pranešė, kad jos atlieka eksperimentus, išbandydamos nuotolinių išteklių archyvavimo ir atrankos priemones. Komentarai atskleidė, kad vykdomi įvairūs eksperimentai:

- „Prieš paskelbiant naują įstatymą, buvo atlikta keletas bandymų...“ (Danija);
- „... eksperimentai, vykdomi nuolatinio atrinktų išteklių surinkimo srityje“ (Islandija);
- „... bandomos surinkimo priemonės, taip pat Suomijos žiniatinklio „universalus“ surinkimas (1–2 kartus per metus) ir dar kelios specifinės priemonės“ (Suomija);
- „Nėra priimta sprendimų, kurie padėtų patenkinti Latvijos žiniatinklio turinio surinkimo poreikius.“ (Latvija);
- „Atranka yra peržiūrima, kad būtų galima pradėti surinkimo procesą.“ (Prancūzija);
- „Šiuo metu yra tiriamos kelios tinklo išteklių rinkimo technologijos...“ (Vokietija).

Buvo įvardytos ir kelios išbandytos surinkimo priemonės: „Heritrix“ (Čekijos Respublika ir Slovėnija), „NEDLIB harvester“ (Latvija) bei „Wget“ ir „Hittrack“ (Vokietija). Didžiąją dalį bandymų remia Tarptautinis interneto išsaugojimo konsorciūmas (International Internet Preservation Consortium – IIPC). Šią bendradarbiavimo iniciatyvą įvardijo keletas respondentų. IIPC yra dvylikos organizacijų, priklausančių chartijai, grupė, kuri siekia surinkti, išsaugoti ir padaryti prieinamą interneto medžiagą. Grupė tikisi į šią veiklą įtraukti ir nacionalines bibliotekas. *Aštuonios* anketa užpildžiusios tarnybos (Danija, Islandija, Italija, Jungtinė Karalystė, Norvegija, Prancūzija, Suomija, Švedija) yra IIPC narės.

Pagrindinis IIPC tikslas yra skatinti tobulinti ir dalytis priemonėmis, metodais ir standartais, kuriais remiantis kuriami tarptautiniai archyvai. (Daugiau informacijos pateikiama adresu <http://netpreserve.org>).

Geriausią skyrių baigti šiais komentarais: „2005 m. Norvegijos nacionalinė biblioteka suplanavo atlikti šią su nuotolinių elektroninių išteklių privalomuoju egzemplioriumi susijusią veiklą:

- rinkti visą nacionalinio domeno vardo sritį keturis kartus per metus; bus renkamos svetainės ir visų kitų tipų dokumentai, prieinami internete;
- kasdien rinkti laikraščius;
- rinkti serialinius leidinius ir elektroninius žurnalus taip dažnai, kaip jie yra atnaujinami;

– rinkti kitas atitinkamas svetaines, pateikiamas ne .no domene (.com, .org, .net ir t. t.).

2005 m. neplanuojama rinkti duomenų bazių ir giluminio žiniatinklio svetainių“.

Bibliografinis aprašas

Džiugina pranešimai, kad didelei daliai elektroninių išteklių yra sudaromas bibliografinis aprašas: *dvidešimt* tarnybų sudaro aprašą kai kuriems arba visiems nuotoliniams išteklams, *dvidešimt septynios* tarnybos tai daro nekintantiems išteklams. *Devynios* tarnybos atlieka šią veiklą kartu su kitomis įstaigomis. Buvo nurodytos įvairios schemos ir katalogavimo priemonės, vartojamos sudarant bibliografinį aprašą. *Dublin Core (vienolika)* ir MARC21 (*šešios*) buvo dažniausiai įvardytos metaduomenų schemos; UNIMARC ir METS (Metaduomenų kodavimo ir perdavimo standartas) kiekvieną taiko po *dvi* tarnybas.

Lentelėje išvardytos dažniausiai taikomos katalogavimo priemonės.

Katalogavimo priemonė	Nuotoliniai elektroniniai ištekliai	Nekintantys elektroniniai ištekliai
AACR	8	10
ISBD	13	21
Kongreso bibliotekos taisyklių interpretacija	2	2

Tarnybų vartojami identifikatoriai parodė, kad ISBN (*dvidešimt viena*) ir ISSN (*dvidešimt dvi*) taikomi reguliariai, o URL ir URN atitinkamai taiko *trylika* ir *dešimt* tarnybų.

Sudarant atsakymų, susijusių su nuotolinių išteklių bibliografinio aprašo lygmenimis, lentelę būtina pažymėti, kad dauguma atsakiusiųjų tarnybų teigė, jog sudaro išsamius standartinius katalogo įrašus. Tačiau tik nedidelis procentas respondentų vykdo autoritetinę apskaitą: *šešios* tarnybos atsakė, kad autoritetinė apskaita vykdoma *dvidešimt šešioms* išvardytų išteklių tipams. Gana daug tarnybų (*dvidešimt dvi*) išsamų bibliografinį aprašą sudaro nekintantiems išteklams.

Atkreipiant didesnę dėmesį į elektroninius išteklius, IFLA Bibliografijos sekciją domino, ar elektroniniai ištekliai atsispindi valstybinėje bibliografijoje.

Toliau pateikiama lentelė su atsakymais apie nuotolinius ir nekintančius išteklius.

<i>Nuotoliniai elektroniniai ištekliai</i>	
Ištekliai tipai	Įtraukiamas į VB
Visa nacionalinio domeno vardo sritis (pvz., .fi, .uk)	2
Teminės svetainės	2
Vyriausybinių institucijų svetainės	2
Nevyriausybinių institucijų svetainės	4
Komercinių įmonių svetainės	
Internetiniai dienoraščiai	1
Pokalbių grupės	
Naujienų grupės	
Monografijos (išskyrus anksčiau išvardytas)	11
Mokslinės ataskaitos, disertacijos ir kiti moksliniai darbai	10
Vadovėliai	7
Elektroninės knygos	12
Serialiniai leidiniai (išskyrus anksčiau išvardytus)	12
Elektroniniai žurnalai	13
Straipsnių archyvai	4
Laikraščiai	9
Laikraščių archyvai	2
Žemėlapiai (taip pat duomenų bazės)	4
Muzikos partitūros	5
Garso įrašai	3
Filmai	2
Žaidimai	2
Bendrieji mokomieji objektai ir komplektai	2
Duomenų bazės (pvz., bibliografinės, visatekstės, skaitmenų, vaizdų, garso, mišrios)	3
Vienadieniai	
Kiti (nurodyti)	
<i>Nekintantys elektroniniai ištekliai</i>	18

Tarnybos taip pat sukūrė atitinkamus atrankos kriterijus, taikomus įtraukiant elektroninius išteklius į valstybinę bibliografiją. *Dešimt* tarnybų pranešė, kad tokius kriterijus sukūrė nuotoliniams ištekliais, *septyniolika* – nekintantiems ištekliais. Savo atrankos kriterijus paskelbusiųjų tarnybų URL pateikiami sekcijos tinklalapyje.

Septynios tarnybos pažymėjo, kad vykdo eksperimentus arba taiko bandomąsias programas, susijusias su elektroninių ištekliai bibliografiniu aprašu. Eksperimentai atliekami tam, kad būtų nustatyti alternatyvūs bibliografinio aprašo sudarymo būdai. Pavyzdžiui:

- metaduomenų generatoriaus taikymas;
- *Dublin Core* taikymas;
- aprašų taikymas straipsnių duomenų bazėje prieigai prie privačioms kompanijoms priklausančių visatekstinių straipsnių;
- naujai sukurtos Kongreso bibliotekos prieigos lygmens įrašo taikymas sudarant katalogo įrašus.

Prieiga prie tinklo archyvo

Prieiga prie turinio yra trokštamas rezultatas, susijęs su į valstybinę bibliografiją įtraukiamais bibliografiniais duomenimis. Šiame anketos skyriuje daugiausia dėmesio skirta būtent šiam svarbiam aspektui. *Keturiolioje* šalių

veikia įstatymai, reguliuojantys vartotojų teises prieigai prie elektroninių ištekliai ir jų vartojimui, *dešimt* tarnybų suteikia savo vartotojams prieigą prie jų archyvo. *Šešiolika* tarnybų turi skaitmenines saugyklas elektroninių ištekliai archyvavimui. *Aštuonios* tarnybos išvardijo URL adresus, kuriuose pateikiama informacija apie techninę struktūrą. URL išvardyti sekcijos tinklalapyje. Itin dažni du respondentų komentarai:

– „Tinklalapių archyvavimas vis dar eksperimentiniame etape“;

– „... akivaizdu, kad iškilis sąlygų, susijusių su prieiga prie tinklalapių, archyvuojamų remiantis privalomuoju egzemplioriumi“.

Išvados

Apklausoje rezultatų duomenys pateikia daug naudingos informacijos tiek apie praktinius poreikius, tiek apie strategijų svarstymus. Ir toliau bus remiamasi šiais duomenimis, nes sekcija planuoja surengti du pasaulinius IFLA kongresus Seule ir Durbane. Sekcijos svetainėje bus paskelbta šiame straipsnyje pateikta analizė ir kita informacija. Taip pat bus URL sąrašas, kuriame galima rasti išsamesnę informaciją, kurią suteikė valstybinės bibliografijos tarnybos, publikuojami nuodugnesni atsakiusiųjų tarnybų komentarai.

Žvelgiant į ateities perspektyvą ir remiantis apklausoje rezultatais, galima drąsiai teigti, kad:

– valstybinės bibliografijos tarnybos ieško būdų, kaip parengti bibliografinį aprašą, pagrįstą esamų metaduomenų surinkimu ir vartojimu;

– bibliografinis aprašas bus tobulinamas, vartojant išsamaus lygmens katalogo įrašus, kurie yra naudojami ir spausdintiems ištekliais;

– privalomojo egzemplioriaus įstatymo peržiūrėjimas bus lemiamas faktorius, įtraukiant interneto išteklius į nacionalinių bibliotekų fondus;

– dauguma Europos šalių planuoja peržiūrėti privalomojo egzemplioriaus įstatymą;

– nacionalinės bibliotekos imasi priemonių kuo labiau įtraukti tiek nuotolinius, tiek nekintančius elektroninius išteklius į valstybinę bibliografiją;

– vykdomi eksperimentai, kad valstybinės bibliografijos tarnybos galėtų lengviau gauti ir išsaugoti tinklo išteklius bei užtikrinti prieigą prie jų;

– įvairūs eksperimentai padės įgyti praktikos ir sukurti standartus;

– IIPC suvaidins svarbų vaidmenį žiniatinklo surinkime, kurį atliks Europos valstybinės bibliografijos tarnybos.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

Katalogavimo principai

Nuo Paryžiaus principų iki tarptautinių katalogavimo taisyklių principų

Mirna WILLER

Kroatijos bibliotekininkystės institutas, Nacionalinė ir universiteto biblioteka, Zagrebas, el. p. mwiller@nsk.hr

Šio darbo tikslas – apžvelgti ir išanalizuoti 2003 m. Vokietijoje, Frankfurte, vykusio Pirmojo IFLA ekspertų pasitarimo dėl tarptautinių katalogavimo taisyklių metu patvirtintus katalogavimo principus, peržiūrėtus 2005 m. sausio mėn. Pirmiausia apibūdinama situacija, dėl kurios susidarė poreikis sukurti naujus principus, t. y. informacijos ir komunikacijos technologijų įtaka revoliuciniams pokyčiams „knygos“ gamybos sektoriuje, metodai, taikyti informacijos organizavimui, paslaugų vartotojams raida ir katalogavimo teorija. Po to išanalizuojami principai, pirmiausia atsižvelgiant į FRBR ir FRAD konceptualius modelius bei katalogo tikslus, apibrėžtus Elaine Svenonius, dokumentus, kuriais remiantis suformuluoti principai. Analizė rodo, kad toliau peržiūrint ir taisant principų tekstą, jį reikėtų nuosekliau susieti su konceptualių modelių abstrakcijos lygmeniu, t. y. tekste neturėtų būti maišomos abstrakcijos lygmens ir įgyvendinimo lygmens sąvokos. Tai atlikus bus ištaisyta didesnė dalis darbe atsiradusių prieštaravimų.

Reikšminiai žodžiai: katalogavimo principai; FRBR; FRAD; katalogo tikslai.

[vadas

1961 m. Paryžiuje surengta Tarptautine katalogavimo principų konferencija buvo siekiama suvienodinti bibliografinį ir katalogo aprašą bei, jį standartizavus, parengti pagrindą sudaryti naujas nacionalines katalogavimo taisykles arba peržiūrėti jau sukurtas¹. Bendras požiūris į abėcėlinio katalogo sudarymą galėjo padėti ir skatinti keistis bibliografiniais duomenimis pasauliniu mastu.

Konferencijos metu daugiausia dėmesio buvo skiriama „pasirinkimui pradmenų formos ir pradinių žodžių [...] spausdintų knygų kataloguose (žodis „knyga“ vartojamas apibūdinti ir kitai bibliotekos medžiagai, turinčiai panašias charakteristikas), kuriuose įrašai iš autorių vardų ir kūrinių

antraščių yra sujungiami į vieną abėcėlinę seką“². Konferencijos išvados paskatino katalogavimo procedūrų vienodinimą, tai buvo išnagrinėta 1969 m. Kopenhagoje įvykusiame tarptautiniame katalogavimo ekspertų pasitarime³ ir tapo neatskiriama Visuotinės bibliografinės apskaitos programos dalis⁴.

Anotuojoje principų laidoje, papildytoje Evos Veronos ir bendraautorių parengtomis pastabomis ir išleistoje po dešimties metų, 1971 m.⁵, jau buvo nurodytos problemos, kilusios pritaikant principus, ir apibūdinti jų taikymo po 1961 m. sukurtose katalogavimo taisyklėse skirtumai. Informacijos ir komunikacijos technologijų vystymasis, ypač paspartėjęs per pastaruosius penkiolika metų, padarė žymų poveikį „knygos“ gamybos sektoriui ir naujų informacijos laikmenų formų bei platinimo raidai, o antra vertus –

¹ Statement of principles. // International Conference on Cataloguing Principles, Paris, 9th-18th October, 1961: report / edited by A.H. Chaplin and Dorothy Anderson. London : Clive Bingley, 1963. Pp. 91-98. Kroatiškas vertimas: Načela prihvaćena na Međunarodnoj konferenciji o načelima katalogizacije, Pariz, listopad 1961. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 8, 1-4(1961), 171-179. Cf., Verona, Eva. Međunarodna načela katalogizacije. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 8, 1-4(1961), 155-170.

² Ibid., p. 91.

³ International Meeting of Cataloguing Experts, Copenhagen, 1969: report. // IFLA Annual 1969. Taip pat: Report of the International Meeting of Cataloguing Experts, Copenhagen, 1969. // Libri 20, 1(1970), 105-132.

⁴ Anderson, Dorothy. Universal bibliographic control : a long term policy, a plan for action. Pullach, München: Saur, 1974.

⁵ Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961. Annotated edition with commentary and examples by Eva Verona, assisted by F.G. Kaltwasser, P.R. Lewis, R. Pierrot. London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971.

metodams, taikomiems organizuojant informaciją, kad būtų sukurtos paslaugos, skirtos vartotojams, kurie skirtingais technologiniais būdais prieina prie informacijos ir ją naudojami.

Reaguodama į per keturiasdešimt metų nuo Paryžiaus principų priėmimo šitaip pasikeitusią bibliografinę erdvę, IFLA suorganizavo nemažai regioninių pasitarimų, siekdama sukurti naujus katalogavimo principus, skatinti dalijimąsi bibliografiniais bei autoritetiniais duomenimis ir sudaryti pagrindą tarptautinėms katalogavimo taisyklėms sukurti. Europos katalogavimo ekspertai, taip pat anglų ir amerikiečių katalogavimo bendruomenė susitiko 2003 m. Frankfurte per Pirmąjį IFLA ekspertų pasitarimą dėl tarptautinių katalogavimo taisyklių⁶, o Lotynų Amerikos specialistai susirinko į Buenos Aires 2004 metais⁷. Po pirmojo pasitarimo buvo parengtas „Tarptautinių katalogavimo principų išdėstymo“⁸ projektas, peržiūrėtas ir priimtas antrojo pasitarimo metu⁹, po to buvo išleistos tolesnės rekomendacijos ir patvirtinti teksto pataisymai¹⁰. Buvo suplanuota, kad kiti trys regioniniai pasitarimai, kuriuose bus tęsiamos diskusijos apie principus, vyks 2005 m. gruodį Aleksandrijoje, Egipte, kur susirinks Viduriniųjų Rytų specialistai, 2006 m. rugpjūtį Seule, Korėjoje, susitikimas bus rengiamas Azijos specialistams, o Afrikos atstovai susirinks 2007 m. rugpjūtį Durbane, Pietų Afrikoje.

Principų išdėstymo įžangoje teigiama, kad svarbiausias tikslas yra sudaryti patogias sąlygas nuotolinių katalogų vartotojams. Naujieji principai pakeičia ir praplečia Paryžiaus principus „ne tik tekstiniams kūriniams, bet ir kitų rūšių

dokumentams ir ne tik pradmens pasirinkimui bei jo formai, bei ir visiems bibliografinių ir autoritetinių įrašų, vartojamų bibliotekų kataloguose, aspektams“. Nors įžangoje teigiama, kad naujieji principai išplečia Paryžiaus principus iki dalykinimo srities, išdėstyme nėra pakankamai elementų, reikalingų pasiekti priede „Katalogavimo taisyklių sudarymo siekiniai“ aiškiai įvardytiems tikslams.

Principai sukurti remiantis turtingomis katalogavimo tradicijomis, kurias puoselėjo tokie teoretikai kaip Cutter, Ranganathan ir Lubetzky, taip pat konceptualiais IFLA dokumentų *Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)*¹¹ ir *Functional Requirements and Numbering of Authority Records*¹² modeliais. Be to, principuose pateikiami katalogo funkcijų ir katalogavimo taisyklių sudarymo siekinių apibrėžimai, remiantis Elaine Svenonius knyga *The Intellectual Foundation of Information Organization*¹³.

Tarptautinių katalogavimo principų išdėstymas: 2005 m. sausio mėnesio projekto analizė

Straipsnyje pateikiami tarptautinių katalogavimo principų aprašymas ir analizė parengti remiantis projekto variantu, patvirtintu 2004 m. Buenos Airėse vykusio antrojo pasitarimo metu ir paskelbtu 2005 m. sausį. Antrasis projekto teksto variantas skiriasi nuo pirmojo šiuose skyriuose:

- 3.1 rasti bibliografinius išteklius: tekstas apie kūrinių sudedamąsias dalis ar kūrinius sudarančius atskirus kūrinius perkeltas į išnašas;

⁶ IFLA Cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code : report from the 1st IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, 2003 / edited by Barbara B. Tillett, Renate Gömpel and Susanne Ochlschläger. München : Saur, 2004.

⁷ IFLA cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code, 2 : report from the 2nd IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Buenos Aires, Argentina, 2004 / edited by Barbara B. Tillett and Ana Lupe Cristán. München : Saur, 2005.

⁸ Statement of international cataloguing principles : draft approved by the IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, 1st, Frankfurt, Germany, 2003. // IFLA Cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code, pp. 20-32. Taip pat: http://www.ddb.de/standardisierung/pdf/statement_draft.pdf [cited: 2006-05-02]. Kroatiskasis vertimas: Izjava o međunarodnim kataložnim načelima : nacrt prihvaćen na Prvom IFLA-inom sastanku stručnjaka povodom izrade međunarodnog kataložnog pravilnika, Frankfurt, Njemačka, 2003. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 47, 3-4(2004), 255-266. Taip pat: http://www.ddb.de/standardisierung/pdf/statement_croatian.pdf [cited: 2006-05-02].

⁹ Statement of international cataloguing principles : draft of January 2005. // IFLA cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code, 2, pp. 26-32. Taip pat: http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/source/statement-draft_jan05.pdf [cited: 2006-05-02].

¹⁰ Antrojo IFLA ekspertų pasitarimo dėl tarptautinių katalogavimo taisyklių, 2004 m. rugpjūčio 17–18 d., Buenos Airės, Argentina, svetainė, taip pat pasitarimo pranešimai ir dokumentai: <http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/imeicc2/papers.html> ir http://www.ddb.de/standardisierung/afs/imeicc_papers.htm [cited: 2006-05-02].

¹¹ Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München : Saur, 1998. Taip pat: <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.pdf> [cited: 2006-05-02]. Kroatiskasis vertimas: Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa : završni izvještaj / IFLA-ina Studijska grupa za funkcionalnost bibliografskih zapisa ; odborio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju ; [s engleskog prevela Tinka Katić]. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.

¹² Functional requirements and numbering of authority records : a conceptual model : draft 2003-11-30 / IFLA UBCIM Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Apie konceptualaus modelio projektą žr.: Willer, Mirna. Uvjeti za funkcionalnost i obrojčavanje preglednih zapisa : konceptualni model – radni nacrt. // 7. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredila Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004. Pp. 121-140. Straipsnyje aprašyta versija išplatinta pasaulinei peržiūrai 2005 m. spalio 28 d.: Functional requirements for authority records : a conceptual model : draft 2005-06-15 (FRAR) [cited: 2006-05-02]. <http://www.ifla.org/VII/d4/FRANAR-Conceptual-M-Draft-e.pdf>. 2005 m. pabaigoje vykusios peržiūros metu buvo pakeistas dokumento pavadinimas į FRAD (Functional Requirements for Authority Data). Tekste vartojama – FRAD.

¹³ Svenonius, Elaine. The intellectual foundation of information organization. Cambridge, Mass. ; London : The MIT Press, cop. 2000. Kroatiskasis vertimas: Intelektualne osnove organizacije informacija / [prevela Mirna Willer]. Lokve : Benja, 2005.

- 5 „Kreipties elementai“
 - 6.2 poskyrio „Autoritetiniai įrašai“ tekstas apie įvairius vardus ar vardų formų variantus, vartojamus asmens, giminės ar kolektyvo, perkeliama į 5.1.2.1, o apie įvairias vieno kūrinio antraštes – į 5.1.2.2;
 - 5.2 „Asmenų vardų formos“ ir 5.3 „Giminių vardų formos“: tekstai buvo peržiūrėti tam, kad būtų nurodyta, jog pradinį žodį reikia pasirinkti pagal atitinkamoje šalyje įsigalėjusią tvarką ir labiausiai su asmeniu/gimine susijusia kalba, tuo tarpu sąlyga, jog pradinį žodį reikia pasirinkti pagal šalį, kurios pilietis asmuo yra, arba šalį, kurioje asmuo/giminė paprastai gyvena, buvo pašalinta;
 - 5.4 „Kolektyvų vardų formos“: pridėtas naujas poskyris, t. y. 5.4.1, kuriame nurodoma, kad kolektyvo vardą reikia pateikti tiesiogine tvarka, kaip randama apraiškose;
 - 5.5 „Unifikuotų antraščių formos“: įterptas šis tekstas: „Visada pridėti kalbą ir datą“.

Smulkesnė pirmojo pasitarimo Frankfurte metu pasiūlytos projekto versijos analizė ir komentarai pateikiami bei šios versijos projekto patvirtinimo procesas aprašomas Carlo Bianchini ir bendraautoriių straipsnyje¹⁴.

Principus sudaro septyni skyriai ir du priedai:

1. Taikymo sritis;
2. Entitetai, atributai ir santykiai;
3. Katalogo funkcijos;
4. Bibliografinis aprašas;
5. Kreipties elementai;
6. Autoritetiniai įrašai;
7. Paieškos galimybių pagrindai ir

priedai: „Katalogavimo taisyklių sudarymo siekiniai“, „Glosarijus“.

1. Taikymo sritis

Principų išdėstymo įžangoje paaiškinta, jog jo sudarytojų tikslas yra padėti „katalogavimo taisyklių kūrėjams sukurti tarptautines katalogavimo taisykles“, tačiau šiame principų skyriuje minėtas tikslas apribotas ketinimu padėti „katalogavimo taisyklių kūrimo procesui“, turint omenyje nacionalines katalogavimo taisykles. Po pirmosios principų projekto versijos publikavimo kilusios diskusijos parodė, kad egzistuoja keletas alternatyvų, kurios faktiškai įvardija principų paskirtį. Buvo iškeltas klausimas, ar šie principai sukurti tam, kad jais remiantis būtų peržiūrėtos jau vei-

kiančios nacionalinės katalogavimo taisyklės ar jų pagrindu sukurtos naujos tarptautinės katalogavimo taisyklės. Katalogavimo taisyklių vykdytojams būtina gauti aiškų ir vienareikšmišką IFLA išdėstymą, be to, tikimasi, kad šis klausimas bus apsvarstytas ateityje, atsižvelgiant į abiejų tekstų suderinimo rezultata.

Principų tikslas – pateikti „nuoseklų požiūrį į visų rūšių bibliografinių išteklių aprašomąjį katalogavimą ir dalykinimą“. Katalogą sudarančios dalys yra bibliografiniai ir autoritetiniai įrašai, tačiau nėra aiškaus teiginio apie įrašų turinį, funkciją ir jų santykius. Jie yra nevienodai apibūdinti 4, 5 ir 6 skyriuose.

4 skyriuje „Bibliografinis aprašas“ teigiama, kad „aprašomoji bibliografinio įrašo dalis turi būti sudaroma, vadovaujantis tarptautiniu lygiu priimtu standartu“ (ISBD) ir kad aprašai gali būti sudaryti „keliais išsamumo lygmenimis, priklausomai nuo katalogo paskirties“. 5 skyriuje „Kreipties elementai“ teigiama, kad kreipties elementai yra bibliografinio įrašo dalis, nes jie skirti – „bibliografinių ir autoritetinių įrašų paieškai“. Remiantis keliamais reikalavimais jų turiniui, kuris taip pat gali būti laikomas papildomu bibliografinio įrašo turiniu, galima daryti išvadą, kad 4 ir 5 skyriuose nurodomas bibliografinio įrašo turinys (aprašas ir kreipties elementai), 5 skyriuje papildomai aptariamos kreipties elementų funkcijos, tačiau bibliografinio įrašo kaip visumos funkcija neapibrėžta.

6 skyriuje „Autoritetiniai įrašai“ apibrėžta autoritetinio įrašo funkcija yra „kontroliuoti aprobuotas vardų formas ir nuorodas“, vartojamas kaip kreipties elementai, visoms entitetų grupėms, apibūdintoms FRBR. Ši funkcija įvardija galimą autoritetinio įrašo turinį: autoritetinis įrašas sudarytas iš aprobuotų vardų formų ir „nuorodų“, pastarosios nukreipia į „žiūrėk“ ir „žiūrėk taip pat“ nuorodas, atsižvelgiant į 5.1.1.2, kuriame pateikiami papildomi kreipties elementai susijusiems vardams, ir 5.1.2.1, kuriame apibūdinama aprobuoto pradmens „kiekvienam konkrečiam asmeniui“ pasirinkimo procedūra. Vis dėlto gaila, kad principuose tuo ir apsiribota, nes būtent autoritetinių įrašų turinio ir jo standartizavimo sritis jau penkiolika metų labiausiai domina tarptautinius ekspertus, siekiančius skatinti autoritetinių įrašų mainus, t. y. dalijantis intelektinėmis pastangomis sukurti autoritetinius duomenis ir papildyti nacionalines katalogavimo taisykles atitinkamomis sąlygomis¹⁵.

Taip pat būtina pabrėžti, kad principuose neapibrėžiamas santykis tarp bibliografinių ir autoritetinių įrašų, detaliam apibūdinamam FRAD conceptualiame modelyje, kurį atitinkama forma būtų galima pritaikyti ir principuose.

¹⁴ Bianchini, Carlo; Pino Buizza; Mauro Guerrini. Verso nuovi principi di catalogazione : riflessioni sull'IME ICC Francoforte. // Guerrini, Mauro con Carlo Bianchini [et al.]. Verso nuovi principi e nuovi codici di catalogazione / a cura di Carlo Bianchini con la collaborazione di Rossano De Laurentiis. Milano : Edizioni Sylvestre Bonnard, 2005. Pp. 35-65.

¹⁵ Cf. Willer, Mirna. Rad na međunarodnoj dostupnosti zapisa preglednih kataložnih jedinica : 1995.-1998. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 42, 1-4 (1999), 43-70.

Frankfurto principuose, priešingai nei Paryžiaus principuose, teigiama, kad juos taip pat galima pritaikyti „bibliotekų, archyvų, muziejų ir kitų institucijų rengiamoms bibliografijos rodyklėms ir duomenų failams“, tačiau šių bendruomenių dar nepaprašyta pateikti komentarų. Pirmojo skyriaus pabaigoje teigiama, kad „svarbiausias principas, kuriuo remiantis turi būti kuriamas katalogavimo taisyklės, – katalogo patogumas vartotojui“. Šis principas yra paimitas iš priedo „Katalogavimo taisyklių sudarymo siekiniai“. Manoma, kad katalogas yra skiriamas vartotojams, ir į katalogo patogumą vartotojams būtina atsižvelgti jo sudarymo metu, tuo tarpu principuose šis klausimas išspręstas netinkamu būdu, nes vartotojai yra apibūdinami tik principų išdėstymo įžangoje kaip „kataloguotojai ir jų klientai, vartojantys OPAC“.

Gaila, kad principuose katalogo vartotojai neapibūdinami taip detalai kaip FRBR ir FRAD konceptualiuose modeliuose, kas yra būtina, remiantis principų autorių siekiu padėti ir archyvams bei muziejams kurti paieškos/informacijos priemones. Tačiau būtina paminėti, kad nors abiejuose dokumentuose minimos iš dalies vienodos vartotojų rūšys ir jų užduotys, kiekviename dokumente įvardijamos ir specifinės vartotojų rūšys bei jų užduotys, atsižvelgiant į įrašo tipą ir jo funkciją kataloge.

FRBR įvardija „bibliografinių įrašų vartotojus – ne tik bibliotekų lankytojus ir personalą, bet ir leidėjus, platintojus, mažmeninės prekybos darbuotojus, informacijos paslaugų tiekėjus bei kitus informacijos vartotojus už tradicinės bibliotekos ribų“¹⁶. FRAD vartotojai padalinti į dvi dideles grupes, kurios yra „autoritetinių įrašų kūrėjai ir informacijos tarnybų bibliotekininkai, sudarantys, tvarkantys ir tiesiogiai vartojantys autoritetinius failus, [ir] bibliotekos lankytojai, kurie vartoja autoritetinę informaciją arba tiesiogiai prisijungę prie autoritetinių failų, arba netiesiogiai per kreipties elementus [...] bibliotekų kataloguose, valstybinėje bibliografijoje ir t. t.“¹⁷.

Be to, pagrindinis arba svarbiausias principas atvirai perima visus Paryžiaus principų ir tarptautinių susitarimų dėl katalogavimo praktikos nukrypimus nuo normos, nes jie atitinka „patogumo vartotojui“¹⁸ principą ir tuo pačiu sudaro galimybę, kurią Elaine Svenonius vadina katalogo „negalutiniais tikslais“¹⁹. Tiesą sakant, bet kuris bibliografinio arba autoritetinio įrašo duomenų elementas, t. y. bet kuris entiteto atributas, gali būti kreipties elementas, priklausomai nuo vartotojo, kuriam katalogas tarnauja, po-

reikių. Šiuo atžvilgiu 3.1.2 apibrėžiama pirmoji katalogo funkcija „išskirti išteklių grupes, reprezentuojančias [...] visus išteklius, apibūdinamus kitais kriterijais (tokiais kaip kalba, publikavimo šalis, publikavimo data, fizinė forma ir t. t.)“²⁰, o 7.1.3 pateikiamas papildomų kreipties elementų sąrašas.

Svenonius perspėja apie neužbaigtumo pavojų, nes jis trukdo išdėstymo ir orientavimo tikslų procesui, taip pat pasirinkti tikslą: „Jei ribos nėra nustatytos, neįmanoma įvertinti tikslų, o jei jie negali būti įvertinti, jie nėra realistiniai“²⁰. Komentarai apie konkretaus katalogo funkcionalumo aspektą, atsižvelgiant į jo sudarymą ir vartojimą, galima papildyti jo, kaip bibliografinės priemonės, funkcionalumo aspektais, keičiantis bibliografiniais duomenimis tarptautiniu mastu ir pakartotinai juos vartojant (katalogo vartotojas yra bibliotekininkas, kaip apibūdinta FRBR ir FRAD), taip pat kaip informacijos šaltinio, skirto galutiniam vartotojui platinamų nuotolinių katalogų paieškos terpėje, kurioje taip pat būtina užtikrinti anksčiau minėtus tikslus: išdėstymą, orientavimą ir pasirinkimą.

2. Entitetai, atributai ir santykiai

Šiame principų skyriuje FRBR ir FRAD sąvokos susijamos su bibliografiniais ir autoritetiniais įrašais.

2.2. Entitetai

Bibliografinio įrašo entitetai, kuriuos bibliografinis įrašas apibūdina arba kurie yra vartotojo domėjimosi objektas, yra kūrinys, išraiška, apraiška ir vienetas, t. y. FRBR pirmosios grupės entitetai. Bibliografinis įrašas turi „dažniausiai atspindėti apraiškas“, kurios šiame poskyryje apibrėžiamos kaip ikūnijančios kūrinį rinkinį, atskirą kūrinį arba sudedamąją kūrinio dalį. Apraiškos gali būti pateikiamos vienu arba keliais fiziniiais vienetais, todėl kiekvienai fizinei formai reikia parengti po atskirą bibliografinį įrašą.

Ši daugiau gairė, o ne principas, yra iš dalies naudinga tuomet, kai reikia nuspręsti, kaip elgtis, kai konkreči išraiška yra ikūnyta daugiau nei viena apraiška, pavyzdžiui, elektroninis išteklius prieinamas keliais formatais arba skaitmeninis išteklius ir analogiškas originalas.

Tačiau, nors ir teigiama, kad bibliografinis įrašas „turi dažniausiai atspindėti apraiškas“, katalogo funkcijos 3

¹⁶ Functional requirements for bibliographic records, p. 4.

¹⁷ Functional requirements for authority records, p. 47.

¹⁸ Apie visuotinės bibliografinės apskaitos koncepcijos pakeitimą į bendrojo autoritetinių duomenų naudojimo koncepciją žr.: Willer, M. Rad na međunarodnoj dostupnosti zapisa preglednih kataložnih jedinica, pp. 52-53, ir šios koncepcijos įgyvendinimą keičiant terminą *unifikuotas pradžmuo* į *aprobuotas pradžmuo*: Guidelines for authority records and references. 2nd edition revised by the IFLA Working Group on GARE Revision. München : Saur, 2001. Pp. ix-xi.

¹⁹ Svenonius vartoja *tikslas*, principuose tame pačiame kontekste vartojama *funkcija*. Svenonius, E. Op. cit., pp. 22-23.

²⁰ Ibid., p. 23.

skyriuje apibrėžiamos pirmiausia atsižvelgiant į bibliografinius išteklius (bibliografinis išteklius „Glosarijuje“ yra apibrėžtas kaip apraška ir vienetas). Šis klausimas bus nagrinėjamas vėliau.

Autoritetinių įrašų entitetai yra kontroliuojamos „bent jau asmenų, giminių, kolektyvų ir dalykų“ vardų formos. Į sąrašą neįeina kontroliuojamos kūrinių antraščių formos, t. y. unifikuotos antraštės, kurios vis dėlto minimos 5 skyriuje „Kreipties elementai“.

Nuorodos į FRBR ir FRAD entitetus abiejuose įrašų tipuose gali sukelti nesusipratimą, nes, be FRBR entitetų, FRAD modelis nurodo tokius papildomus entitetus kaip pavadinimas, identifikatorius, kreipties elementų taisyklės ir bibliografijos tarnyba. Todėl tampa neaišku, ar autoritetinio įrašo entitetai yra tik tie entitetai, kurie sutampa su FRBR modelyje apibūdintaisiais, ar yra kokia priežastis, dėl kurios papildomi entitetai nebuvo įtraukti į sąrašą. Nors šis klausimas susijęs su specifinėmis kiekvieno modelio savybėmis, jis nurodo esant bendrą problemą ir prieštaravimus tekstuose, t. y. prieštaravimą tarp vartojamų modelių abstrakcijos lygmens ir įgyvendinimo lygmens, kuris nurodo bibliografinius ir autoritetinius įrašus bei jų funkcijas konkrečioje duomenų bazėje.

2.3. Atributai

Atributai, kurie identifikuoja kiekvieną entitetą, šiame poskyryje yra susiejami su bibliografinių ir autoritetinių įrašų duomenų elementais.

2.4. Santykiai

2.4 poskyryje sakoma: „Bibliografiškai svarbūs entitetų tarpusavio santykiai turi atsispindėti kataloge“.

Kokie santykiai laikytini „bibliografiškai svarbiais“? Ar tai santykiai, kuriuos konkrečiai apibrėžė FRBR ir FRAD modeliai? Pagal FRBR, santykiai „yra priemonė ryšiu tarp vieno ir kito entiteto nusakyti, jie naudingi kaip būdai padėti vartotojui orientuotis visumoje, kuri pateikta bibliografijoje, kataloge ar bibliografinių duomenų bazėje. [...] Bibliografiame įrašė atspindėti santykiai teikia papildomą informaciją, kuri padeda vartotojui susieti rastą entitetą su kitais susijusiais entitetais“²¹. FRAD apibūdina dvi santykių kategorijas: tipiniai santykiai tarp entitetų rūšių ir santykiai tarp specifinių entitetų (tam tikrų atvejų), t. y. santykiai tarp *asmens* ir *asmens* (taip pat: santykiai tarp *kolektyvo* ir

kolektyvo, *giminės* ir *giminės*, *kūrinio* ir *kūrinio* ir jų derinių), *vardo* ir *asmens* ir santykiai tarp *kreipties elemento* ir *kreipties elemento*²².

Nusakyti „santykio“ sąvoką ir nustatyti jo pateikimo būdą yra nepaprastai svarbu, nes tai susiję su orientavimu, kaip katalogo funkcija, nauja, lyginant su Paryžiaus principais, ir pateikta 3.5 poskyryje. Todėl abejojama, ar pakanka tik pateikti nuorodą į FRBR/FRAD modelius. Toliau svarstomas ryšys tarp 2.4 ir 3.5 poskyrių ir šių poskyrių su 7 skyriumi.

3. Katalogo funkcijos

Frankfurto principuose apibrėžtos katalogo funkcijos žymiai skiriasi nuo Paryžiaus principuose apibrėžtų funkcijų, tačiau taip pat skiriasi ir nuo dokumentų, kurie laikomi jų pagrindu, t. y. FRBR ir Elaine Svenonius peržiūrėto jų varianto.

Paryžiaus principuose katalogo funkcijos apibrėžiamos, vertinant katalogą kaip priemonę ar instrumentą, padedantį nustatyti, ar bibliotekoje yra konkreti knyga, t. y. bibliografinis vienetas (identifikavimo funkcija), ir kokio konkretaus autoriaus kūriniai, t. y. literatūrinis vienetas (išdėstymo funkcija)²³. Tuo tarpu Frankfurto principuose pritaikytos keturios pagrindinės užduotys, pateiktos FRBR, kurias atlieka vartotojai, naudodamiesi duomenimis, todėl šios užduotys tampa funkcijomis, kurias katalogas turi atlikti.

Pradėkime nuo FRBR ir čia pateiktų vartotojų užduočių apibūdinimų:

- *rasti* entitetus, kurie atitinka vartotojo nurodytus paieškos kriterijus (t. y. išskirti vieną entitetą ar entitetų grupę faile ar duomenų bazėje kaip paieškos rezultatą, vartojant entiteto atributą ar santykį);
- *identifikuoti* entitetą;
- *atrinkti* entitetą, kuris atitinka vartotojo reikmes;
- *įsigyti* arba *gauti* prieigą prie aprašyto entiteto²⁴.

Entitetas yra apibrėžtas kaip vartotoją dominantis objektas. Jis gali būti vienas iš dešimties entitetų, FRBR modelyje suskirstytų į tris grupes. Toliau nagrinėjamos sąvokos „rasti“ ir „entitetas“, kurių, deja, negalima analizuoti atskirai nuo kitų vartotojo užduočių.

Svenonius teigia, kad apibrėžiant pirmąją funkciją kaip *suradimo tikslą*, „sužlunga tradiciniai suradimo ir išdėstymo tikslai“. Autorė teigia, kad katalogo funkcijos arba bibliografiniai tikslai turi aiškiai įvardyti, „ką būtent vartotojas

²¹ Functional requirements for bibliographic records, p. 56.

²² Functional requirements for authority records, p. 34.

²³ Sąvokos *literatūrinis vienetas* ir *bibliografinis vienetas*, t. y. dalijimas į informaciją ir jos įkūnijimą, dažnai pasitaiko dvidešimtojo amžiaus katalogavimo teorijoje ir nuolat kito iki tol, kol nebuvo sukurtas FRBR modelis. Žr.: Verona, Eva. *Literary unit versus bibliographical unit*. // Verona, Eva. *O katalogu : izbor iz radova = Selected writings on the catalogue / izabrata i uredila = edited by Aleksandra Horvat*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2005. Pp. 208-233.

²⁴ Functional requirements for bibliographic records, p. 82.

turi rasti“, ir šiuo atžvilgiu atskirti, kas yra „tradicinis *suradimo tikslas*, nusakantis, kad tai, ko ieškoma, yra konkretus žinomas dokumentas, ir kas yra tradicinis *išdėstymo tikslas*, nusakantis, kad tai, ko ieškoma, yra dokumentų rinkinys, apibūdinamas tokiais kriterijais kaip autorius, kūrinys ir dalykas“²⁵. Taigi autorė pataisė pirmąsias FRBR funkcijas, dar kartą pateikdama suradimo ir išdėstymo funkcijų savitumą:

1. *Išskirti* entitetus faile ar duomenų bazėje kaip paieškos rezultata, vartojant entitetų atributus ar santykius:

1a. Rasti pavienį entitetą – tai yra dokumentą (suradimo tikslas);

1b. Išskirti entitetų grupes [išdėstymo tikslas, papildyta M. W.], reprezentuojančias:

visus dokumentus, priklausančius tam pačiam kūrinui,

visus dokumentus, priklausančius tai pačiai laidai,

visus pateikto autoriaus dokumentus,

visus pateikto dalyko dokumentus,

visus dokumentus, apibūdinamus kitais kriterijais²⁶.

Svenonius pripažįsta FRBR informacinį modelį, pagal kurį vartotojas, naudodamasis entiteto atributais (reprezentacinis katalogo aspektas) ir entitetų santykiais (sintaksinis katalogo aspektas)²⁷, randa entitetų „buvimo vietą“ „faile ar duomenų bazėje“ (t. y. kataloge). Kad entitetas taptų konkretus, Svenonius pateikia terminą „dokumentas“²⁸, kurį ji apibrėžė kaip „materialų informacijos įkūnijimą“²⁹. Šį abstraktų terminą autorė vartoja vietoj „knygos“ termino, vartoto Lubetzky ir Paryžiaus principuose, kuris autorės netenkina. Reikia taip pat pažymėti, kad Svenonius vartoja terminą „laida“, kuriuo ji pakeičia FRBR terminus „išraiška“ ir „apraiška“³⁰ bei „autorius“ FRBR antrosios grupės entitetams įvardyti³¹.

Frankfurto principuose toks skirstymas pritaikytas pirmojoje katalogo funkcijoje, tačiau ta pati terminologija nevertinama, taigi ir nepateikiama tokia pati koncepcija: „Katalogo funkcijos turi sudaryti galimybę vartotojui:

3.1. rasti (realiame arba virtualiame) fonde bibliografinius išteklius kaip paieškos rezultata, vartojant išteklių atributus ar santykius:

3.1.1. išskirti vieną išteklių;

3.1.2. išskirti išteklių grupes, reprezentuojančias:

visus išteklius, priklausančius tam pačiam kūrinui,

visus išteklius, priklausančius tai pačiai išraiškai,

visus išteklius, priklausančius tai pačiai apraiškai,
visus tam tikro asmens, giminės ar kolektyvo kūrinius ir išraiškas,

visus tam tikro dalyko išteklius,

visus išteklius, apibūdinamus kitais kriterijais (tokiais kaip kalba, publikavimo šalis, publikavimo data, fizinė forma ir t. t.), kurie paprastai vartojami kaip antrinis paieškos rezultatų filtras“.

Priešingai nei 2.1.1 poskyryje (2.1 poskyris „Bibliografinių įrašų entitetai“), kuriame teigiama, kad bibliografiniai įrašai „dažniausiai atspindi *apraiškas*“, 3.1 poskyryje pateikiamas terminas „bibliografinis išteklius“, kuris pakeičia terminus „entitetas“ ir „entitetas“ ir „dokumentas“, kurie buvo atitinkamai vartojami FRBR ir Svenonius. Šių terminų problema yra dvejojama. Pirmą, pakeitus frazę „išskirti entitetus faile ar duomenų bazėje“ fraze „rasti fonde bibliografinius išteklius“ kalbama jau ne apie reprezentacinius ir sintaksinius katalogo aspektus, o apie konkretų fondą, Paryžiaus principuose – „biblioteką“. Katalogo funkcija „nustatyti, ar bibliotekoje yra konkreti knyga“ yra tinkama Paryžiaus principų, bet ne Frankfurto principų kontekste. Pastarieji įvardija katalogo funkcijas per vartotojo užduotis; pirmąsias iš jų – rasti, identifikuoti, atrinkti – vartotojas atlieka reprezentaciniame katalogo lygmenyje, t. y. „faile“, tuo tarpu ketvirtoji užduotis – įsigyti arba gauti prieigą prie „aprašyto vieneto“, pavyzdžiui, nusipirkti ar pasiskolinti, atliekama konkrečiame lygmenyje. Antra, terminas „bibliografinis išteklius“ nėra apibrėžiamas abstrakcijos lygmenyje, kaip Svenonius apibrėžia „dokumentą“, t. y. apibrėžia jį kaip įkūnytą mintį, bet FRBR vartojami terminai „apraiška“ ir „vienetas“ (žr. „Glosarijų“). Terminas „bibliografinis išteklius“ apibrėžiamas ir vartojimas nesiderina su pirmąja katalogo funkcija, įvardyta 3.1.2, kur teigiama, jog turi būti išskirtos „išteklių grupės, reprezentuojančios visus išteklius, priklausančius tai pačiai apraiškai“. Be to, akivaizdu, kad šis terminas nėra pakankamai konkretus, nes FRBR terminas „vienetas“ yra dar kartą pateikiamas ketvirtojoje katalogo funkcijoje.

Išvada: pritaikius terminą „bibliografinis išteklius“, vartojamą įgyvendinimo lygmens funkcijose, o šiuo atveju bibliografinio aprašo lygmenyje, principuose, kuriuose vartojamas informacinis modelis ir atitinkama terminologija abstrakcijos lygmeniu, netenkama numatyto tikslumo ir aiškumo.

²⁵ Svenonius, E. Op. cit., p. 17.

²⁶ Ibid, p. 18.

²⁷ Apie reprezentacinius ir sintaksinius katalogo aspektus žr.: Horvat, Aleksandra. Kazižnični katalog i autorstvo. Rijeka : Benja, 1995. Pp. 22-26.

²⁸ Svenonius teikia pirmenybę Ranganathan skirstymui, t. y. „dalijimas į išreikštą mintį (kūrinys) ir įkūnytą mintį (dokumentai)“. Svenonius, E. Op. cit., p. 9.

²⁹ Ibid. Cf., diskusiją apie *dokumento* apibrėžimą: ibid., pp. 8-9.

³⁰ Ibid., p. 9.

³¹ Svenonius perspėja, kad „autorystė ... darosi vis neaiškesnė ir mišresnė“, ir teigia, kad sprendžiant šią problemą konstruktyviausia būtų priimti pateikimo principą: „objektas paprastai yra tuo, kuo jis save pateikia“, kuris atitinka Lubetzky „autorystės“ apibrėžimą. Ibid., pp. 44-45.

Ketvirtoji katalogo funkcija, t. y. „įsigyti arba gauti prieigą prie aprašyto vieneto“ („dokumento“ ir „entiteto“ pagal atitinkamai Svenonius ir FRBR vartojamą terminologiją), papildoma FRBR apibrėžta vartotojo užduotis įsigyti arba gauti prieigą prie „autoritetinio arba bibliografinio įrašo“. Funkcija išplečiama tikriausiai dėl to, kad žodžiais išreiškiama užduotis, kurią atlieka vartotojas kartu su bibliotekininku, susijusi su bibliotekos fondo naudojimu ir sistemingu kaupimu³². Tačiau ši vartotojo užduotis yra apibrėžta ne FRBR, o 2003 m. spalio 22 d. FRAD conceptualaus modelio projekte, kuriame trečioji vartotojo užduotis apibrėžiama kaip „duomenų bazės valdymas ir programinės įrangos taikymas tam, kad būtų galima kurti, prižiūrėti, ieškoti, išgauti ir parodyti bibliografiniuose ir autoritetiniuose failuose esančius duomenis“³³. Jau kitame 2003 m. lapkričio 30 d. FRAD projekte, peržiūrėtame atsižvelgiant į pastabas, gautas Pirmajame FRBR-CIDOC CRM derinimo pasitarime, surengtame su CIDOC CRM SIG ir IFLA FRBR peržiūros grupe 2004 m. lapkritį Paryžiuje³⁴, ši vartotojo užduotis pašalinta iš teksto, kuris buvo laikomas „pernelyg glaudžiai susietu su dabartine autoritetinių įrašų kūrimo praktika“, tuo tarpu modelis turi „funkcionuoti tuo pačiu abstrakcijos lygmeniu kaip ir FRBR modelis“³⁵.

Todėl būtų naudinga išsiaiškinti, kodėl šiuo abstrakcijos lygmeniu buvo pateikti autoritetiniai ir bibliografiniai įrašai. Ypač dėl to, kad pirmosios trys katalogo funkcijos yra rasti/iškirti, identifikuoti ir atrinkti „bibliografinį išteklių“, kuris faktiškai yra apraška ir vienetas, o ketvirtoji funkcija – įsigyti/gauti prieigą – yra susijusi ne tik su bibliografiniu ištekliumi, bet ir su įrašais, kurie nėra apibrėžti kaip entitetai ir nepaminėti nė vienoje iš trijų funkcijų.

Prie keturių FRBR apibrėžtų katalogo tikslų Svenonius prideda penktąjį, *orientavimo* tikslą. Autorė teigia, kad yra du argumentai, kodėl šį tikslą reikia išskirti. Pirmasis argumentas „yra paimtas iš vartotojų informacijos paieškos elgesio tyrimo“, t. y. vartotojas „klaidžioja nuo taško A iki taško B ir t. t., siekdamas tikslo – pageidaujamo dokumento“, o antrasis argumentas paimtas iš tradicinių bibliografinio aprašo taisyklių analizės. Esmė ta, kad dabar-

tinės katalogavimo taisyklės, nors ir ne visada sistemiskai, sukuria bibliografinius santykius tarp dokumentų – „manoma, kad egzistuoja orientavimo tikslas“, pagal kurį sudaroma „bibliografinės visatos“ schema. Taigi Svenonius orientavimo tikslo aiškinimas grindžiamas santykių koncepcija, t. y. „rasti kūrinis, susijusius su pateiktu kūrinio apibendrinimu, asociacija arba agregacija; rasti atributus, susijusius lygiavertiškumu, asociacija ir hierarchija“³⁶. Tačiau principuose šis tikslas yra performuluotas taip, kad orientavimas yra pirmiausia nusakomas kaip „logiškas bibliografinės informacijos sutvarkymas ir aiškių naršymo būdų pateikimas“, taip pat „kūrinių, išraiškų, apraiškų ir vienetų tarpusavio santykių pateikimas“. Svenonius teigimu, tikslas netenka savo pirminio statuso, nes išreiškiami santykiai tarp entitetų. Šis klausimas aptariamasis 2.4 poskyryje „Santykiai“ ir 7 skyriaus analizėje.

Taip pat būtina pažymėti, kad orientavimo funkcija apibrėžiama tik tarp pirmosios ir antrosios FRBR entitetų grupės. 3.5 poskyryje orientavimo funkcija nesiejama su kitais FRBR apibrėžtais santykiais, t. y. tarp pirmosios ir antrosios grupės entitetų, pvz., *kūrinio* ir *asmens* bei dalyko santykiais³⁷, taip pat FRAD apibrėžtais santykiais, pvz., tarp pirmtako/įpėdinio ir kolektyvų. Be to, teiginys „logiškas bibliografinės informacijos sutvarkymas“ yra per platus kuriant sistemą, t. y. katalogą.

Lyg ir akivaizdu, kad būtina suformuluoti aiškesnį išdėstymą apie orientavimo funkciją, išreikštą entiteto santykiais ir atributo santykiais. Taip pat iškyla klausimas, ar būtina orientavimo funkciją įvardyti kaip penktąją katalogo funkciją ir pateikti po įsigijimo funkcijos.

5. Kreipties elementai

Kreipties elementai apibrėžiami siejant juos su bibliografiniais ir autoritetiniais įrašais; jie gali būti kontroliuojami ir nekontroliuojami.

Nekontroliuojami kreipties elementai „gali būti, pvz., apraiškoje rasta pagrindinė antraštė arba reikšminiai žodžiai, kurie aptinkami bet kurioje bibliografinio įrašo vietoje arba papildomai į jį įterpiami“. Vėl susiduriama su „neužbaigta“

³² Cf., Verona, Eva. *Abecedni katalog u teoriji i praksi*. 2. preradeno izd. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1971. P. 13.

³³ Functional requirements and numbering of authority records : a conceptual model : draft 2003-10-22 / IFLA UBCIM Working Group on Functional requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR).

³⁴ The First FRBR - CIDOC CRM Harmonization Meeting Held with Representatives of the CIDOC CRM SIG and the IFLA FRBR Review Group in Paris, November 12-14 2004 [cited: 2006-05-02]. http://cidoc.ics.forth.gr/special_interest_meetings.html. Report on the FRBR/CRM Harmonization Group's activity (19/12/2003) [cited: 2006-05-02]. http://cidoc.ics.forth.gr/docs/Joint_Meeting_CRM_FRBR_No1_Report.pdf.

³⁵ 2003 m. gruodžio 1 d. laiškas, pridėtas prie FRANAR darbo grupės pirmininko Glenn Patton peržiūrėto projekto: „Jiems [CIDOC CRM SIG] šis modelis atrodo pernelyg glaudžiai susietas su dabartine autoritetinių įrašų kūrimo praktika ir jie teiktų pirmenybę modeliui, funkcionuojančiam tuo pačiu abstrakcijos lygmeniu kaip ir FRBR modelis“.

³⁶ Svenonius, E. *Op cit*, pp. 18-20.

³⁷ FRBR 5.3 skyriuje „Kiti santykiai tarp pirmosios grupės entitetų“ papildomai „identifikuoja svarbesnius tipus santykių, kurie funkcionuoja tarp tos pačios rūšies entitetų arba tarp skirtingų rūšių entitetų ... bet šie santykiai nėra išsamūs“. Functional requirements for bibliographic records, p. 63.

funkcija. Kontroliuojami kreipties elementai yra tie, kurie „užtikrina nuoseklumą, būtina ieškant susijusių išteklių grupių“ ir turi būti „sunorminti vadovaujantis standartu“. Jie atitinka katalogo išdėstymo funkcija.

5.1.1. Kreipties elementų pasirinkimas

Kreipties į bibliografinį įrašą elementai yra kūrinių ir išraiškų antraštės (kontroliuojama forma), pvz., unifikuota antraštė, apraiškų antraštės (paprastai nekontroliuojama forma), pvz., pagrindinė antraštė ir kitos antraštės, taip pat kontroliuojamos kūrinių kūrėjų vardų formos, pvz., aprobuotos vardų formos.

Kartu su „neužbaigtomis“ funkcijomis ir pirmuoju siekiniu „užtikrinti patogumą vartotojams“ principuose teigiama, kad būtina pateikti papildomus kreipties elementus į bibliografinius įrašus, o konkrečiai – kontroliuojamas kitų asmenų, giminių, kolektyvų vardų ir dalykų formas, kurios gali būti „naudingos“ ieškant, identifikuojant ir atrenkant aprašomą bibliografinį išteklių.

Kreipties elementai į autoritetinį įrašą yra entiteto aprobuotos vardo formos, taip pat to paties vardo formų variantai ir susiję vardai (5.1.1.2). Tai leidžia bendrai vartoti įvairias vardo formas bibliografiniam identitetui, t. y. asmenims, kolektyvams ir giminėms. Tai smulkiai paaiškinta 5.1.2 poskyryje „Aprobuoti pradmenys“. Šiame poskyryje tokia pati procedūra taikoma ir įvairioms vieno kūrinio antraštėms, entiteto rūšis čia neminama.

5.1.2. Aprobuoti pradmenys

Terminas „aprobuotas pradmuo“, pirmą kartą pavartotas GARR (*Guidelines for Authority Records and References*), pakeičia Paryžiaus principuose ir Visuotinės bibliografinės apskaitos (UBC) programoje vartotą terminą „unifikuotas pradmuo“. UBC koncepcijos ir terminologijos pokyčiai šiame straipsnyje neaptariami, tačiau būtina juos paminėti, nes jie yra tiesiogiai susiję su pirmuoju siekiniu „patogumas vartotojui“.

Kartu su šiuo siekiniu taip pat sakoma, kad entiteto aprobuotas pradmuo turi būti vardas, pagal kurį entitetas „nuolat identifikuojamas arba dažniausiai randamas apraiškose, arba yra gerai žinomas ir priimtinas katalogo vartotojams (pvz., sutartinis vardas)“. Norint atskirti vieną entitetą nuo kitų entitetų, turinčių tą patį vardą, prie jo turi būti pridėti papildomi identifikuojantys požymiai.

5.1.3. Kalba

Šiame poskyryje UBC koncepcija lieka ta pati, nors leidžiama vartoti ir vietinius vardų variantus: „pradmuo gali būti paremtas formomis, kurios randamos apraiškose arba informaciniuose šaltiniuose viena iš kalbų ir rašto

sistemų, labiausiai tinkančių katalogo vartotojams“. Kai tik įmanoma, prieiga turėtų būti suteikiama formos, nepasirinktos aprobuotu pradmeniu, kalba ir rašto sistema. Taip pat rekomenduojama vadovautis tarptautiniais transliteracijoms taikomais standartais.

Poskyriuose nuo 5.2 iki 5.5 pateikiamos išlygos, taikomos pasirenkant pradinius žodžius asmenų, giminių, kolektyvų vardų formoms ir unifikuotas antraštes, kurios gali būti vien antraštė arba vardo/antraštės derinys, arba antraštė, papildyta identifikuojančiais elementais. Šie poskyriai jau išanalizuoti įžanginėje šio skyriaus dalyje.

7. Paieškos galimybių pagrindai

Šiame skyriuje kreipties elementai pirmiausia apibrėžiami kaip „bibliografinių įrašų elementai, kurie 1) užtikrina patikimą bibliografinių ir autoritetinių įrašų bei su jais susijusių bibliografinių išteklių paieškos rezultatą ir 2) apriboja paieškos rezultatus“. Bibliografinių ir autoritetinių įrašų funkcijos ir turinys jau buvo aptarti anksčiau. Būtina pažymėti, kad šiame skyriuje pateikiama nauja kreipties elementų rūšis arba nauja kreipties elemento koncepcija, tai kreipties elementas, „apribojantis“ paieškos rezultatus.

7.1.1 poskyryje minimos paieškos priemonės, t. y. nurodoma, kad turi būti sudaryta galimybė atlikti vardų, antraščių ir dalykų paiešką, naudojantis „visomis konkrečiame bibliotekos kataloge ar bibliografiniame faile prieinamomis priemonėmis, pavyzdžiui, pagal išsamias vardų formas, reikšminius žodžius, frazes, sutrumpinimus ir t. t.“ Tiesą sakant, tai yra glausti duomenų bazių kūrėjams skirti nurodymai, kaip reikia sukurti duomenų rodykles ir kokią techniką taikyti formuojant paieškos užklausa, todėl šie nurodymai neįtraukti į katalogavimo principų išdėstymą.

Paskutiniuosiuose principų 7.1.2 ir 7.1.3 poskyriuose nustatomi kreipties elementai į bibliografinį ir autoritetinį įrašą. Šie kreipties elementai gali būti būtinausi ir papildomi.

Būtinausi yra tie kreipties elementai, kurie remiasi pagrindiniais kiekvieno entiteto atributais ir santykiais bibliografiniame arba autoritetiniame įraše. Tokie elementai yra:

- kūrėjo vardas arba pirmojo įvardyto kūrėjo vardas, kai išvardyti keli kūrėjai,
- apraiškos pagrindinė ar dirbtinė antraštė,
- publikavimo ar laidos metai,
- unifikuota kūrinio/išraiškos antraštė,
- dalykiniai pradmenys, dalykiniai terminai,
- klasifikaciniai indeksai,
- aprašomo entiteto standartiniai numeriai, identifikatoriai ir registracinės antraštės.

Būtinausi autoritetinių įrašų kreipties elementai yra šie:

- entiteto aprobuotas vardas ar antraštė,
- entiteto vardo ar antraštės formų variantai.

Papildomi kreipties elementai imami iš kitų bibliografinio arba autoritetinio įrašų dalių ir gali būti vartojami kaip pasirenkamieji kreipties elementai arba priemonės filtruoti arba apriboti paieškos rezultatus, jei randamas didelis įrašų skaičius. Pavyzdžiui, papildomi bibliografinio įrašo atributai, kurie „gali būti, bet nėra ribojami“ yra kitų kūrėjų vardai, pateikti po pirmojo vardo, atlikėjų vardai, taip pat asmenų, giminių ar kolektyvų, atlikusių ne kūrėjo funkciją, vardai, gretutinės antraštės, bibliografinio įrašo identifikatoriai, kalba ir fizinė laikmena. Atributai, vartojami autoritetiniame įrašė, gali būti susijusių entitetų vardai ar antraštės ir autoritetinio įrašo identifikatoriai. Problema kyla dėl „susijusio entiteto“, nes ši sąvoka yra entiteto-santykio modelio dalis, o ne atributas.

Teiginys apie atributus, kurie „gali būti, bet nėra ribojami“, vėlgi reiškia katalogo funkcijos „neužbaigtumą“, taip pat naują kreipties elemento funkciją, t. y. paieškos rezultatų „ribojimą“, funkciją, kuri anksčiau tekste nebuvo apibrėžta.

Iškyla klausimas, ar atitinka entitetų, atributų ir santykių apibrėžimai 2 skyriuje katalogo funkcijų apibrėžimus 3 skyriuje, kuriuose remiamasi entitetų ir santykių apibrėžimais, ir būtiniausių bei papildomų kreipties elementų, kurie sudaro galimybę surasti arba apriboti paieškos rezultatus, remiantis atributais ir santykiais tarp entitetų, sąrašo 7.1.2 ir 7.1.3 poskyriuose. Taigi katalogo išdėstymo funkcija, apibrėžta 3.1.2 poskyryje, apibūdina grupę išteklių, kurie turėtų būti susieti „kitais kriterijais“, kurie iš tikrųjų yra entitetų atributai, visada įvardijami 7 skyriuje kaip būtiniausi (pvz., publikavimo data) arba papildomi bibliografinio įrašo kreipties elementai (pvz., kalba, publikavimo šalis). Tokio atributų suskirstymo priežastis nėra aiški. Be to, jei kitų kūrėjų vardai, einantys po pirmojo vardo, ir atlikėjų vardai, arba FRBR antrosios grupės entitetai, įvardijami kaip papildomi kreipties elementai, principai papildo entiteto sąvoką dar viena funkcija, t. y. santykiu, kuris gali būti sukurtas tarp šių entitetų ir kūrinio, išraiškos, apraiškos ir vieneto, t. y. FRBR pirmosios grupės entitetų.

Tokia būtiniausių ir papildomų kreipties elementų traktuotė primena kortelinio katalogo pagrindinio ir papildomojo įrašo pradmenų sąvokas, prie kurių pridedamos galimybės ieškoti ir išrinkti iš nuotolinio katalogo.

Konceptualaus modelio, kuriuo remiantis sudaromas katalogo funkcijos (atsižvelgiant į pateiktus pastebėjimus), ir paieškos bei jos rezultatų funkcijų pateikimo per kreip-

ties elementus suderinamumas akivaizdžiai nėra išnagrinėtas iki galo. Kreipties elementai yra apibrėžti kaip entitetai FRAD konceptualiame modelyje kartu su atitinkamais atributais ir santykiais, pvz., santykis tarp gretutinių kalbų ir rašmenų, pateiktų kaip siejančios priemonės tam, kad būtų galima manyti, jog šis santykio tipas yra neatsiejama katalogo orientavimo funkcijos dalis. Negalima sakyti, kad paieškos ir jos rezultatų funkcijos tiksliai atitinka orientavimo funkciją, kad šią funkciją būtų galima priskirti prie trečiosios funkcijos įgyvendinimo lygmeniu. Dėl šios priežasties kontroliuojamų kreipties elementų susiejimo funkcija taip pat galėtų būti paaiškinama tuo pačiu lygmeniu. Žinoma, tik po to, jei būtų nuspręsta tai aptarti 7 skyriuje.

Priedai

Siekiniai, kuriais vadovaujantis sudaromas katalogavimo taisyklės, paimti iš darbų E. Svenonius, kuri apibūdina jas pagal bibliografijos teorijos literatūrą, o ypač Ranganathan ir Leibniz³⁸. Pirmasis arba „svarbiausias“ iš šių siekinių yra katalogo patogumas vartotojui, t. y. teigiama, kai „priimami sprendimai rengiant aprašus ir kontroliuojamas vardų formas prieigai, reikia galvoti apie vartotoją“. Kiti siekiniai yra įprastas vartojimas, pateikimas, tikslumas, išsamumas ir būtinumas, svarba, ekonomija, standartizavimas ir integravimas, tuo pačiu katalogavimo taisyklės turi būti pagrįstos ir nepasirenkamos savo nuožiūra.

Reikėtų atkreipti dėmesį į Paryžiaus principuose vartotą terminą „autorius“. Frankfurto principų „Glosarijuje“³⁹ atsakomybė skirstoma į atsakomybę už intelektinį arba meninį *tekstinio* kūrinio turinį – „autorius“ ir intelektinį arba meninį kūrinio turinį – „kūrėjas“, tuo tarpu „veiksny“ („agent“) yra „asmuo [...] ar grupė [...], ar automatas [...], atliekantis tam tikrą funkciją išteklių gyvavimo laikotarpiu“. Remiantis šiuo apibrėžimu, „veiksny“ siejamas tik su apraiška ir vienetu (pagal bibliografinio išteklių apibrėžimą), tačiau autoritetinio įrašo apibrėžime galima išvelgti, kad „veiksny“ yra hierarchiškai aukštesnis apibūdinimas nei prieš tai įvardyti kiti du. O tiksliau, autoritetinis įrašas apibrėžiamas kaip toks įrašas, kurio organizuojantysis elementas yra aprobuotas pradmuo entitetui, kuris yra „veiksny, kūriny/išraiška ar dalykas“⁴⁰.

Kalbant apie autorystės sąvoką, principuose antroje katalogo funkcijoje pateikiamas terminas „veiksny“, t. y. „identifikuoti bibliografinį išteklių ar veiksnį“, tuo tarpu

³⁸ „Žodis „principas“ literatūroje apie bibliografinį aprašą vartojamas bibliografinės sistemos tikslams, pagrindiniams bibliografinių taisyklių sprendimams ir bibliografinės kalbos kūrimo direktyvoms nusakyti. Tai naujausia reikšmė, vartojama šiame tekste ...“. Svenonius, E. Op. cit., p. 67.

³⁹ Glossary. // IFLA Cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code : report from the 1st IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, 2003, pp. 29-32. Žr. taip pat: Glossary for IME ICC, 2 April 2004 (updated following recommendations of the IME ICC2, Buenos Aires meeting August 2004) revised 20 Sept. 2005 [cited: 2006-05-02]. <http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/source/glossary-sep05.pdf>.

⁴⁰ Ibid., p. 29.

3.1 poskyryje aprašomoje pirmojoje funkcijoje „išskirti“ FRBR antrosios grupės entitetai apibūdinami pagal šio konceptualaus modelio terminologiją. Terminas „autorius“ visai nevartojamas tekste, tuo tarpu „kūrėjas“ vartojamas visais kitais atvejais, o ypač 5.1.1 poskyryje „Kreipties elementų pasirinkimas“: „kontroliuojamos kūrinių kūrėjų vardų formos“, 7.1.2 poskyryje „Būtiniausi kreipties elementai“: „kūrėjo vardas arba pirmojo įvardyto kūrėjo vardas, kai išvardyti keli kūrėjai“ ir 7.1.3 poskyryje „Papildomi kreipties elementai“: „kitų kūrėjų vardai, pateikti po pirmojo kūrėjo vardo“. Tačiau paskutiniame minėtame poskyryje „veiksny“ taip pat minimi, nors ir netiesiogiai: „atlikėjų vardai, taip pat asmenų, giminių ir kolektyvų, atlikusių ne kūrėjų funkciją, vardai“. Taip pat būtina pastebėti, kad toks autorystės apibrėžimas prieštarauja 2.1 poskyryje pateikiamai informacijai, kuri teigia, kad norint parengti bibliografinius įrašus „reikia atsižvelgti į entitetus, susijusius su intelektualinės ir meninės kūrybos produktais“, kaip kūrinius, išraiška, apraiška ir vienetas.

Terminų, susijusių su autorystės sąvoka, analizė rodo, kad reikia peržiūrėti ne tik principų terminologiją, bet ir pačią koncepciją, ypač susijusią su aiškiu santykiu tarp pirmosios ir antrosios grupės entitetų pateikimu, kaip yra padaryta FRBR ir FRAD modeliuose.

Išvados

Peržiūrėti Paryžiaus principus ir Visuotinės bibliografinės apskaitos koncepciją yra būtina atsižvelgiant į aplinkybes, kuriomis šiuo metu dirba bibliotekos, taip pat į būtinybę tobulinti katalogavimo teoriją. Todėl net nekyla abejonių, jog reikia sukurti naujus katalogavimo principus.

Tarptautinių katalogavimo principų išdėstymo analizė rodo, kad principų tekstą būtina peržiūrėti keletu aspektų. Pateikiami tokie pasiūlymai:

- įtraukti archyvų ir muziejų bendruomenes į diskusiją apie katalogavimo principus, nes tai neabejotinai paskatins juos apibrėžti abstrakcijos lygmeniu ir išskirti

tipiškas bibliotekų problemas, taip pat įgyvendinant kylančias problemas, pvz., principų išdėstymo įvade minima nuotolinio katalogo terpe;

- išsiaiškinti principų tikslą: ar jie taikomi nacionalinėms katalogavimo taisyklėms ir jų peržiūrėjimui, ar jie skirti tarptautinių katalogavimo taisyklių tobulinimui;

- apibrėžti bibliografinio ir autoritetinio įrašų funkcijas bei turinį ir išsiaiškinti jų santykius, ypač termino „įrašas“ (įgyvendinimo lygmuo) sąryšį su FRBR/FRAD modeliais (abstrakcijos lygmuo);

- iš naujo išnagrinėti „patogumo vartotojui“ sąvoką, t. y. svarbiausius principus, kuriais vadovaujantis kuriamos katalogavimo taisyklės, siejant tai su:

- katalogo vartotojais, kuriuos būtina apibrėžti pagal FRBR/FRAD modelius,

- vietinių ir nuotolinių katalogų „neužbaigtumo“ funkcija;

- išsiaiškinti, kas yra „bibliografiškai svarbūs“ santykiai pagal FRBR/FRAD modelius, ir apibrėžti sąvoką „santykis“ kaip penktąją katalogo funkciją, t. y. orientavimo funkciją;

- suderinti principų terminus su vienu iš FRBR/FRAD informacinių modelių, ypač 3 skyriuje „Katalogo funkcijos“, kuriame būtina išnagrinėti terminą „bibliografinis išteklius“ ir paaiškinti terminų „bibliografinis ir autoritetinis įrašas“ vartojimą ketvirtojoje katalogo funkcijoje;

- peržiūrėti apibūdinimą „kreipties elementas, ribojantis paieškos rezultatus“, vartotą principuose, ir apskritai 7.1.1 poskyrio „Paieškos priemonės“ svarbą;

- sugretinti katalogo funkcijas ir kreipties elementų sąrašą, tai yra išanalizuoti sąsają tarp katalogo funkcijų – rasti/išskirti, identifikuoti, atrinkti, įsigyti ir orientuoti – su konceptualaus modelio elementų – entiteto, atributo ir santykio – funkcija, taip pat su įgyvendinimo lygmeniu – paieška ir paieškos rezultatais;

- nuolat persvarstyti „autorystės“ sąvoką, pateiktą FRBR ir FRAD modeliuose.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

LITERATŪRA

- Anderson, Dorothy. *Universal bibliographic control : a long term policy, a plan for action*. Pullach, München : Saur, 1974.
- Bianchini, Carlo; Pino Buizza; Mauro Guerrini. *Verso nuovi principi di catalogazione : riflessioni sull'IME ICC Francoforte*. // Guerrini, Mauro con Carlo Bianchini [et al.]. *Verso nuovi principi e nuovi codici di catalogazione / a cura di Carlo Bianchini con la collaborazione di Rossano De Laurentiis*. Milano : Edizioni Sylvestre Bonnard, 2005. Pp. 35-65.
- The First FRBR - CIDOC CRM Harmonization Meeting Held with Representatives of the CIDOC CRM SIG and the IFLA FRBR Review Group in Paris, November 12-14 2004 [cited: 2006-05-02]. Available at: http://cidoc.ics.forth.gr/special_interest_meetings.html.
- Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München : Saur, 1998. Also available at: <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.pdf> [cited: 2006-05-02].
- Functional requirements and numbering of authority records : a conceptual model : draft 2003-11-30 / IFLA UBCIM Working Group on Functional requirements and numbering of authority records (FRANAR).
- Functional requirements for authority records : a conceptual model : draft 2005-06-15 / IFLA UBCIM Working Group on Functional requirements and numbering of authority records (FRANAR) [cited: 2006-05-02]. Available at: <http://www.ifla.org/VII/d4/FRANAR-Conceptual-M-Draft-e.pdf>.
- Glossary for IME ICC, 2 April 2004 (updated following recommendations of the IME ICC2, Buenos Aires meeting August 2004) revised 20 Sept. 2005 [cited: 2006-05-02]. Available at: <http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/source/glossary-sep05.pdf>.
- Guidelines for authority records and references. 2nd edition revised by the IFLA Working Group on GARE Revision. München : Saur, 2001.
- Horvat, Aleksandra. *Knjižnični katalog i autorstvo*. Rijeka : Benja, 1995.
- IFLA Cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code : report from the 1st IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, 2003 / edited by Barbara B. Tillett, Renate Gömpel and Susanne Oehlschläger. München : Saur, 2004.
- IFLA Cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code, 2 : report from the 2nd IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Buenos Aires, Argentina, 2004 / edited by Barbara B. Tillett and Ana Lupe Cristan. München : Saur, 2005.
- International Conference on Cataloguing Principles, Paris, 9th-18th October, 1961: report / edited by A. H. Chaplin and Dorothy Anderson. London : Clive Bingley, 1963.
- International Meeting of Cataloguing Experts, Copenhagen, 1969: report. // IFLA Annual 1969. Also: Report of the International Meeting of Cataloguing Experts, Copenhagen, 1969. // Libri 20, 1(1970), 105-132.
- Izjava o međunarodnim kataložnim načelima : nacrt prihvaćen na Prvom IFLA-inom sastanku stručnjaka povodom izrade međunarodnog kataložnog pravilnika, Frankfurt, Njemačka, 2003. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 47, 3-4(2004), 255-266. Also available at: http://www.ddb.de/news/pdf/statement_croatian.pdf [cited 2006-05-02].
- Načela prihvaćena na Međunarodnoj konferenciji o načelima katalogizacije, Pariz, listopad 1961. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 8, 1-4(1961), 171-179.
- Report on the FRBR/CRM Harmonization Group's activity (19/12/2003) [cited: 2006-05-02]. Available at: http://cidoc.ics.forth.gr/docs/Joint_Meeting_CRM_FRBR_No1_Report.pdf.
- Statement of international cataloguing principles : draft approved by the IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, 1st, Frankfurt, Germany 2003. // IFLA Cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code : report from the 1st IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, 2003 / edited by Barbara B. Tillett, Renate Gömpel and Susanne Oehlschläger. München : Saur, 2004. Pp. 20-32. Also available at: http://www.ddb.de/standardisierung/pdf/statement_draft.pdf [cited: 2006-05-02].
- Statement of international cataloguing principles : draft of January 2005. // IFLA cataloguing principles : steps towards an international cataloguing code, 2 : report from the 2nd IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Buenos Aires, Argentina, 2004 / edited by Barbara B. Tillett and Ana Lupe Cristán. München : Saur, 2005. Pp. 26-32. Also available at: http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/source/statement-draft_jan05.pdf [cited: 2006-05-02].
- Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961. Annotated

edition with commentary and examples by Eva Verona, assisted by F. G. Kaltwasser, P. R. Lewis, R. Pierrot. London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971.

Svenonius, Elaine. *Intelektualne osnove organizacije informacija* / [prevela Mirna Willer]. Lokve : Benja, 2005.

Svenonius, Elaine. *The intellectual foundation of information organization*. Cambridge, Mass. ; London : The MIT Press, cop. 2000.

Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa : završni izvještaj / IFLA-ina Studijska grupa za funkcionalnost bibliografskih zapisa ; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju ; [s engleskog prevela Tinka Katić]. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.

Verona, Eva. *Abecedni katalog u teoriji i praksi*. 2. prerađeno izd. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1971.

Verona, Eva. *Literary unit versus bibliographical unit*. // Verona, Eva. *O katalogu : izbor iz radova* = Selected writings on the catalogue / izabrala i uredila = edited by Aleksandra Horvat. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2005. Pp. 182-206.

Verona, Eva. *Međunarodna načela katalogizacije*. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 8, 1-4(1961), 155-170.

Web site of the 2nd IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, 17-18 August 2004, Buenos Aires, Argentina, as well as reports and documents of the meetings, available at: <http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/imeicc2/papers.html>, and at: http://www.ddb.de/standardisierung/afs/imeicc_papers.htm [cited: 2006-05-02].

Willer, Mirna. *Rad na međunarodnoj dostupnosti zapisa preglednih kataložnih jedinica : 1995.-1998*. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 42, 1-4 (1999), 43-70.

Willer, Mirna. *Uvjeti za funkcionalnost i obročavanje preglednih zapisa : konceptualni model – radni nacrt*. // 7. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredila Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004. Pp. 121-140.

Gairės elektroninei valstybinei bibliografijai: tarpiniai rezultatai

Maja ŽUMER

Liublianos universitetas, Slovėnija, el. p. maja.zumer@ff.uni-lj.si

Gairių elektroninei valstybinei bibliografijai rengimo darbo grupė savo veiklą pradėjo nuo vartotojų ir valstybinės bibliografijos (VB) vartojimo analizės. Kokią reikšmę VB turi bibliotekoms ir bibliotekininkams, jau seniai žinoma, tačiau darbo metu buvo išskirti ir kiti VB vartotojai, išanalizuoti jų reikalavimai VB. Šios analizės rezultatai buvo pateikti ir aptarti; atkreiptas dėmesys į esamus ir potencialius vartotojus, taip pat aptartas VB vartojimo pobūdis. Grupė tęs savo darbą, atsižvelgdama į vartotojų poreikių įvairovę ir išskiriant VB funkcines galimybes.

„Einamoji valstybinė bibliografija yra veidrodis, kuriame atsispindi šalies kultūra. Einamoji valstybinė bibliografija leidžia susipažinti kiekvienam besikreipiančiam į ją su šalies savitumais. Žemės ūkis ir technologijos, visuomenės struktūra, atsispindinti tos šalies kalba įvairiausiose publikacijose, tradicijos ir ceremonijos, turinčios reikšmę tautos gyvenimui, švietimo, literatūros ir mokslo vaidmuo, žymūs to meto literatūros autoriai, politinės, socialinės ir religinės šalies vystymosi tendencijos – viskas tampa pastebima. Einamoji valstybinė bibliografija turi taip pat atspindėti šalies interesus ir unikalias savybes, kaip veidrodis atspindi kiekvieno žmogaus unikalumą“ (Bell, 1998).

Reikšminiai žodžiai: einamoji valstybinė bibliografija.

1. Kas yra valstybinė bibliografija?

Lygiai prieš 50 metų buvo pateikiamas toks apibrėžimas: „ideali [einamoji valstybinė] bibliografija yra išsamus sąrašas visų knygų, dokumentų, brošiūrų, serialinių leidinių ir kitos spausdintos medžiagos, išleistos tam tikros šalies teritorijoje, apibrėžtu laiko tarpu: per metus arba trumpiau“ (Conover, 1955). Šis apibrėžimas jau nebeatitinka tikrovės, reikia atkreipti dėmesį į pasikeitimus, įvykusius jos leidybos procese, taip pat ir į bibliografinių įrašų vartojimo būdą, todėl būtinas bendresnis apibrėžimas. Šiuolaikiniame kontekste valstybinė bibliografija gali būti apibrėžiama kaip šalies nacionalinės spaudos (t. y. nacionalinės leidybos produkcijos) patikimų ir išsamių įrašų visuma, reguliariai leidžiama ir, pageidautina, be vėlavimosi. VB sudaro valstybinės bibliografijos tarnybos pagal tarptautinius standartus. Detaliau tyrinėjama ir tikrinama autorystė ir duomenys, susiję su pačiu leidiniu.

Valstybinės bibliografijos apibrėžimas atrodo lyg paprastas ir aiškus, tačiau daugelis klausimų taip ir lieka neatsakytų:

– Kas tai yra nacionalinė spauda (arba nacionalinės leidybos produkcija);

- Kokios yra jos ribos (geografinės, konceptualios);
 - Kokiais standartais reikia vadovautis;
 - Kas yra vėlavimas publikuojant valstybinę bibliografiją;
 - Kokia tinkamiausia valstybinės bibliografijos forma.
- Gairių elektroninei valstybinei bibliografijai rengimo darbo grupė, žinodama visus šiuos klausimus, ir pradėjo nuo jų. Tačiau rasti atsakymus į juos nelengva.

2. Kokia valstybinės bibliografijos misija?

Išsami ir šiuolaikinė valstybinė bibliografija yra svarbus informacinis išteklius:

- bibliotekų ir panašių įstaigų fondų atrankai ir komplektavimui;
- katalogavimui (ir įrašų kopijavimui, ir katalogavimui pagalbėti);
- autorystės ir leidinio istorijos patikrinimui.

„Tradiciškai valstybinės bibliografijos tarnyboms buvo priskiriami trys pagrindiniai tikslai. Pirmasis – padėti rentabiliam katalogavimui bibliotekose. Antrasis – palengvinti bibliotekoms atrankos ir komplektavimo darbą. Trečiasis – prisidėti prie informacijos paieškos ir paties dokumento

suradimo. Šie tikslai iki šiol aktualūs. Šiandien pasikeitė terpė, kurioje šie tikslai yra įgyvendinami“ (Vitiello, 1998). Bet valstybinė bibliografija yra (arba galėtų būti) vartojama ne tik bibliotekose, leidyboje ir knygų prekyboje (Guidelines, 1997):

- jų pagrindu atliekama šalies spausdintos produkcijos statistinė analizė;

- grindžiama vyriausybės švietimo, kalbos, ekonominių programų ir t. t. politika;

- apskaičiuojamos šaliai reikalingų leidinių gamybos apimtys.

Todėl valstybinė bibliografija yra svarbi medžiagos atrankos ir komplektavimo priemonė, taip pat reikšminga leidybos plėtros priemonė. Realizuojant šią funkciją (Lewis, 1991):

- duomenys turi būti prieinami iškart po publikavimo, pageidautina netgi prieš publikavimą;

- atrankai vykdyti svarbūs duomenys apie tematiką ir numatomą auditoriją, paskirtį, taip pat kainą, o komplektavimui – duomenys apie leidėją ir platintoją, pardavimo sąlygos ir standartiniai identifikatoriai, tokie kaip ISSN, ISBN ir t. t.;

- bibliografinių įrašų formatas turi leisti lengvai importuoti duomenis į vietinę informacijos sistemą ar katalogą.

Reikalavimai VB kaip katalogavimo priemonei (Lewis, 1991):

- aukšta įrašų kokybė ir išsamumas;
- aprėpties išsamumas;
- šiuolaikinė prieiga prie naujų įrašų;
- atitikimas šalies ir tarptautiniams standartams;
- tęstinumas tarp retrospektyvinės ir einamosios bibliografijos;

- įrašų kopijavimo į vietinius katalogus paprastumas.

Kaip informacinis išteklius valstybinė bibliografija turi palaikyti (Lewis, 1991):

- sudėtingą paiešką ir daugybę kreipties elementų;
- ryšius su vietiniais katalogais arba su visu tekstu, suteikiant prieigą prie ieškomų publikacijų.

Galime tvirtinti, kad pateikiant valstybinę bibliografiją paliečiami ir valstybiniai, ir tarptautiniai interesai. Ar gali dėl šių interesų kilti konfliktas? Kam tokiu atveju teikti pirmenybę?

Yra sankirta (ir konkurencija) su kitais produktais ir paslaugomis, tokiomis kaip numatomos leisti knygos, nacionaliniai suvestiniai katalogai, didžiųjų universitetų/mokslinių bibliotekų katalogai, netgi Amazon. Ar gali tokiu atveju valstybinė bibliografija pateikti ką nors kita negu šie produktai ir paslaugos? Ar visada valstybinės bibliografijos išskirtinė vertė yra visiems žinoma ir suprantama, kaip ji reklamuojama?

Ar galima manyti, kad tolesnis valstybinės bibliog-

rafijos pateikimas yra savaime suprantamas dalykas? Vis didėjant sunkumams, su kuriais susiduria nacionalinės bibliotekos (ir valstybinės bibliografijos tarnybos) turi pavieniui vykdyti visus tikslus, keliamus valstybinei bibliografijai, atsižvelgiant į reikalavimus, kuriuos jos turi tenkinti, ir vartotojus, į kuriuos jos orientuotos. Ši analizė taip pat yra rekomendacijų, skirtų elektroninės valstybinės bibliografijos duomenų modeliui ir funkcinėms galimybėms, pagrindas.

3. Kas yra vartotojai?

Bibliotekose gerai suprantama, kam reikalinga valstybinė bibliografija, tačiau apie kitus vartotojus nėra pakankamai duomenų. Kai kuriose šalyse (Čekijos Respublikoje, Norvegijoje) nacionalinės bibliotekos jau pradėjo tyrimus, studijuodamos valstybinės bibliografijos vartotojus ir jų poreikius, bet reikalingi išsamesni tyrimai. Be esamų vartotojų, turime atkreipti dėmesį į būsimus ir potencialius vartotojus. To reikia ne tik valstybinės bibliografijos kūrimui pateisinti, bet ir tam, kad būtų suteikiamos reikalingos paslaugos.

Esamų ir potencialių vartotojų sudėtis:

Bibliotekininkai

Kataloguotojai

Kataloguotojai kreipiasi į valstybinę bibliografiją arba tiesiogiai (t. y. kopijuodami įrašus), arba netiesiogiai, ieškodami atsakymų katalogavimo metu. Pastaruoju atveju jie ieško panašių bibliografinių įrašų: dažniausiai tai atsitinka sudarant autoritetinius įrašus (asmenų, kolektyvų vardų).

Komplektuotojai

Jie kreipiasi į valstybinę bibliografiją leidinių užsakyti, leidėjų ir platintojų identifikavimui, leidinio statuso nustatymui.

Fondo darbuotojai

Jiems to reikia leidinių prieinamumo analizei, fondo vystymo atrankai, taip pat susipažįstant su būsimomis publikacijomis (pavyzdžiui, vartojant leidybinio katalogavimo įrašus – CIP).

Informacijos tarnybų bibliotekininkai

Jie rūpinasi galutinių vartotojų (tarp jų bibliotekos lankytojų, formalių ir neformalių grupių, organizacijų) interesais.

Privalomojo egzemplioriaus tvarkytojai

Esamas glaudus ryšys tarp valstybinės bibliografijos ir privalomojo (ar savanoriško) egzemplioriaus leidžia naudoti valstybinės bibliografijos duomenis privalomojo egzemplioriaus analizei ir kontrolei.

Išsaugotojai

Nustatant leidybos tendencijas ir planuojant išsaugojimo veiklą.

Galutiniai vartotojai

Tai labiausiai įvairiarūšė grupė, pradedant bibliotekos lankytojai ir baigiant vartotojai, kurie turi nuotolinę prieigą prie valstybinės bibliografijos. Į šią kategoriją įeina formalios, neformalios grupės, organizacijos. Skirtingi nacionaliniai modeliai labai skiriasi vienas nuo kito. Didžiojoje Britanijoje, pavyzdžiui, VB yra komercinis produktas, didžioji visuomenės dalis neturi laisvos prieigos prie jos. Skandinavijos šalyse, priešingai, VB plačiai vartojama kaip priedas prie suvestinių katalogų. Nepriklausomai nuo modelių, kurie yra VB pagrindas, darbo grupė mano, kad VB turi didelį potencialą viešam naudojimui.

Knygų prekyba

Leidėjai

Komercinis ir nekomercinis sektorius, taip pat vyriausybinių ir oficialūs leidėjai vartoja valstybinę bibliografiją rinkos analizei ir konkurencijai.

Knygų pardavėjai

Šios grupės poreikiai panašūs į fondo vystymo bibliotekinių ir komplektuotojų poreikius. Be to, jie gali atlikti ir funkciją, panašią į informacijos tarnybų darbuotojų, ir gal net nukreipti savo klientus į biblioteką ieškoti buknistinių leidinių.

Agentūros

Finansinės organizacijos

Esamo finansavimo įtakos tyrimui arba finansavimo politikos planavimui.

Oficialioji statistika

Šalies spaudos produkcijos statistinei analizei.

Teisių valdymo organizacijos

Aukštos kokybės autoritetinės apskaitos duomenys ir patikimi duomenys apie autorystę valstybinėje bibliografijoje gali būti (ir yra) vartojami intelektinių teisių valdymui.

Kiti

Gali būti įtraukiami ir kiti vartotojai. Pavyzdžiui, Norvegijoje tai:

- spausdininkai, ieškantys leidėjų, kad pasiūlytų savo bendradarbiavimą;
- žurnalistai, identifikuojantys leidinių kalbą/žanrą/ištakas;
- knygų mugių organizatoriai;
- vertėjų iš/į atitinkamą kalbą identifikavimas;
- iliustruotojų identifikavimas.

Be to, turime suprasti, kad, be „žmogiškų“ elektroninės valstybinės bibliografijos vartotojų, yra dar kompiuterinės programos, kurios turi tiesioginę prieigą prie valstybinės bibliografijos įrašų, tokios kaip jungtinė/išskirstytą paiešką ir surinkimą vykdančios programos. Nepaisant to, kad pastarosios nėra vartotojai tikrąja to žodžio prasme, jų buvimas kelia papildomų techninių reikalavimų, į tai reikia atsižvelgti planuojant nuotolinę valstybinę bibliografiją.

4. Kokie yra informaciniai poreikiai ir reikalavimai?

Išvardijome įvairius esamus ir potencialius valstybinės bibliografijos vartotojus. Šie vartotojai turi skirtingus informacinius poreikius ir įvairias užduotis, kurias jie nori išspręsti naudodamiesi valstybine bibliografija. Turėdami omenyje informacinius poreikius, privalome apibrėžti reikalavimus, pateikiamus VB: paieškos kriterijus (kreipties elementus) ir pagrindinius duomenų elementus, kuriuos reikia nurodyti. Darbo grupė juos apibrėžė:

Katalogavimas

Kopijuodami įrašus kataloguotojai paprastai ieško jau žinomų elementų (turėdami knygą rankose); informaciniais tikslais jie gali ieškoti bet kuriuose autoritetiniuose kontroliuojamuose laukuose. Galiausiai jiems reikalingas išsamus bibliografinis įrašas ir galimybė tiesiogiai importuoti į vietinę sistemą.

Paieška:

– antraštė, autorius, standartiniai identifikatoriai (ISBN, ISSN, ISMN...);

– autoritetiniai kontroliuojami laukai.

Reikalingi duomenys:

– išsamus bibliografinis/autoritetinis įrašas;

– tiesioginis perkėlimas.

Pakartotinis įrašų naudojimas (perkėlimas ar įrašų paketų eksportas į kitas duomenų bazes ir kitus kompiuterinius teikinius (CERL, Index Translationum, bibliotekos katalogai (ypač taikant retrokonversiją)); komercinės agentūros taip pat pripažino, kad tai svarbu (pvz., numatomos leisti knygos))

Paieška: bet kokie atrankos kriterijai.

Eksportas: išsamus įrašas reikalaujama formatu.

Fondo vystymas

VB gali būti naudinga fondo vystymui, taip pat ja naudojantis galima atlikti dalykinę paiešką ir leidinių analizę įvairiais aspektais.

Paieška:

– dalykinė (teminė) paieška: pagal dalykinius pradmenis, klasifikacinius indeksus ar reikšminius žodžius;

– publikavimo data;

– kalba ir publikavimo šalis;

– leidinio tipas/žanras/formatas.

Reikalingi duomenys:

– išsamus bibliografinis įrašas;

– kaina;

– prieinamumas;

– laikas/sąlygos (taip pat teisės, techniniai reikalavimai ir leidinio statusas).

Komplektavimas ir knygų pardavėjai (leidinių užsakymas)

Paieška:

– antraštė, autorius, standartiniai identifikatoriai (ISBN, ISSN, ISMN...);

- publikavimo data.
- Reikalingi duomenys:*
- išsamus bibliografinis įrašas (galimybė importuoti į vietinę sistemą);
 - reikiama informacija leidinių užsakymui (leidėjas ir platinimo sąlygos);
 - kaina;
 - prieinamumas;
 - laikas/sąlygos (taip pat teisės, techniniai reikalavimai ir leidinio statusas).

Laukiami rezultatai:

- ryšys su numatomomis leisti knygomis.

Galutinio vartotojo poreikiai (informacijos gavimas apie autorius ir jų publikacijas, temas; leidinių ir (arba) autorių identifikavimas; prieigos prie leidinių suteikimas)

Paieška: visi kreipties elementai, bet ypač:

- autoriaus vardas (bet kuria forma!);
- antraštės žodžiai;
- leidinio kalba/šalis;
- leidėjas;
- publikavimo metai;
- dalykiniai pradmenys ar reikšminiai žodžiai;
- leidinio tipas/žanras/formatas.

Reikalingi duomenys:

- identifikavimas, atranka ir prieigos prie leidinių gavimas (FRBR, 1998).

Laukiami rezultatai:

- tiesioginė prieiga prie elektroninių išteklių (atsižvelgiant į teises, autentiškumą, autorystę ir t. t.) arba informacijos gavimas apie tradicinių leidinių buvimo vietą.

Leidėjo analizė (rinkos analizei ir konkurencijos įvertinimui)

Paieška:

- teminė: paieška pagal dalykinius pradmenis, klasifikacinius indeksus ar reikšminius žodžius;
- publikavimo data;
- leidėjas;
- leidinio tipas/žanras/formatas.

Reikalingi duomenys:

- pagrindiniai leidybiniai duomenys (citavimo formatai) („citation format“).

Leidybinio sektoriaus, oficialiosios statistikos bendra analizė

Paieška:

- leidinio kalba;
- originalo kalba;
- publikavimo šalis;
- klasifikacinis indeksas;
- publikavimo data;
- numatoma auditorija.

Reikalingi duomenys:

- pagrindiniai leidybiniai duomenys (citavimo formatai).

Teisių valdymas (leidinių aptikimui ir autorių identifikavimui)

Paieška:

- antraštė;
- autoriaus vardas (bet kuria forma!);
- identifikacinis kodas.

Pristatymas:

- pagrindiniai leidybiniai duomenys (citavimo formatai);

- identifikaciniai kodai;
- autoritetiniai įrašai.

Kompiuterinė programinė įranga (jungtinė paieška, išskirstyta paieška, surinkimas ir t. t.) (žr. taip pat Hakala, 2003)

Paieška:

- standartiniai kreipties elementai (Bath profilis).

Eksportas:

- standartiniai formatai (XML), įvairios metaduomenų schemas.

Specifiniai reikalavimai:

- turi atitikti standartus, tokius kaip Z39.50, SRW/SRW, OAI;
- prieigos valdymas su Open URL.

5. Tolesni žingsniai

Prieš dvejus metus buvo kalbėta apie tai, kad būtina sukurti gaires elektroninei valstybinei bibliografijai (Žumer, 2003). Šiuo metu jos jau rengiamos.

Per pastaruosius 20 metų daug kas pasikeitė: leidinių rūšys, leidybos procesas apskritai, valstybinės bibliografijos forma: nuo spausdintos versijos iki CD-ROM ir nuotolinės versijų. Dėl to reikalingi fundamentalūs tyrimai ir visiškai naujas požiūris į valstybinę bibliografiją.

Mes aptarėme VB misiją šiuolaikinėmis sąlygomis. Buvo įvardyti vartotojai ir jų specifiniai poreikiai bei reikalavimai. Taip pat darbo grupė sutelkė savo dėmesį į medžiagos rūšis, įtraukiamas į VB, ir atrankos principus, kai dėl didelės medžiagos apimtys ne viskas gali būti įtraukta į VB.

Kitas žingsnis – funkcinių galimybių nusakymas ir gairių sąsajos. Taip pat bus atkreiptas dėmesys į konceptualių ir techninių galimybių suderinamumą su kita terpe ir sistemomis.

Esame įsitikinę, kad ne tik pasitvirtins valstybinės bibliografijos svarba, bet ir naujoji valstybinė bibliografija taps dar svarbesnė vartotojui.

Iš anglų kalbos vertė S. Stakulienė, T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

- Bell, B.L. (1998). *An annotated guide to current national bibliographies*. 2nd completely rev. ed. München: Saur.
- Conover, H.F. (1955). *Current national bibliographies*. Washington: Government Printing Office.
- Functional requirements for bibliographic records: final report (FRBR)*. (1998). München, Saur.
- Guidelines for the national bibliographic agency and the national bibliography* (1997). Paris: UNESCO.
- Hakala, J. (2003). Future role of (electronic) national bibliographies. *69th World Library and Information Congress, Berlin, 1-9 August, 2003*. (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/155c-Hakala.pdf>).
- Lewis, P.R. (1991). The development of national bibliographic services. Issues and opportunities (Background paper). *Workshop on National Bibliographic Services in the European Communities (Luxembourg, 12 February 1990)*. Report. Luxembourg: Commission of the European Communities. (EUR 13284 EN).
- Vitiello, G. (1998). *Legal deposit and national bibliographic services: developments in the framework of the cooperative perspective and the convergence phenomenon*. (<http://www.ifla.org/VII/3/icnbs/vitg.htm>).
- Žumer, M. (2003). Guidelines for electronic bibliographies: are they needed? *69th World Library and Information Congress, Berlin, 1-9 August, 2003*. (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/108c-Zumer.pdf>).

ISSN vieta besivystančioje informacinėje visuomenėje elektroninių ryšių amžiuje

Danutė PETRAUSKIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. d.petrauskiene@lnb.lt

Straipsnyje pateikiami naujausi ISSN sistemos pasikeitimai: ISSN taikymo srities išplėtimas, formatų suderinimas. Apžvelgiama naujojo ISSN vadovo struktūra, nagrinėjamas ISSN strateginis veiklos planas bei ISSN standarto peržiūros eiga.

Reikšminiai žodžiai: identifikatorius; standartai; ISSN; ISSN Virtua; ISSN portalas.

ISSN identifikatoriaus paskirtis ir reikšmė

Identifikatoriai yra nepaprastai gera priemonė ryšiams palaikyti tarp įvairių bendruomenių ir jų viduje. Pavyzdžiui, tarptautinis standartinis knygos numeris buvo itin reikšmingas gerinant verslo ryšius tarp knygų prekybininkų ir leidėjų. Tarptautinis standartinis serialinio leidinio numeris (ISSN) vaidina lemiamą vaidmenį gerinant ryšius tarp leidėjų, bibliotekų, serialinių leidinių prekybininkų; jis taip pat svarbus bibliotekoms, tvarkant serialinių leidinių registravimą ir vykdant jų bibliografinę apskaitą.

Identifikatorių suteikimas leidiniams yra labai svarbus: jis aiškiai ir nedviprasmiškai parodo, kad tam tikroje intelektinėje struktūroje du leidiniai, kuriems buvo suteiktas tas pats identifikatorius, yra vienodi, o su skirtingais identifikatoriais – skirtingi.

Septintajame XX a. dešimtmetyje, kai ISSN buvo sukurta kaip žurnalų antraščių identifikatorius, serialinių leidinių elektroninės formos dar neegzistavo. Atsiradus elektroninėms straipsnių formoms, kurių turinį jungė ta pati antraštė, ISSN iš kūrinio identifikatoriaus tapo apraiškos (formos) identifikatoriumi. Šiandien nuorodos į nuotolinius žurnalus ir straipsnius elektroninėse duomenų bazėse ir kataloguose yra bibliotekų kasdienybė. Gyvybiškai svarbus šiame procese yra ISSN, nes šio kodo, kaip apraiškos identifikatoriaus, pasikeitimas sukuria dviprasmybę ir lemia klaidų atsiradimą nuorodose.

Identifikatoriai tampa ypač svarbūs elektroninėje ryšių terpėje, kuomet skaitmeninis procesas leidžia vartotojui pereiti nuo identifikatoriaus prie objekto, kuris identifi-

kuojamas: identifikatorius šiuo atveju tampa aktyvus. Pavyzdžiui, ryšiai gali būti sudaromi tarp straipsnių bibliografinių įrašų ir elektroninių cituojamų kūrinių versijų.

ISSN vartojimas serialinių leidinių pasaulyje yra taip plačiai paplitęs, kad jau tapo savaime suprantamu dalyku. ISSN sistema turi daug puikių bruožų ir stipriųjų pusių, kurios lemia jos pirmaujančias pozicijas. ISSN kodas, būdamas universalus, naudojamas įvairiuose kontekstuose, įvairių vartotojų ir įvairiems tikslams, taip pat ISSN yra priemonė kitoms sistemoms arba jų dalims, pvz., leidybos valdymo, prenumeratos tvarkymo, ryšių, brūkšninių kodų, bibliotekinėms, kitoms identifikavimo sistemoms bei suvestiniams katalogams.

Nors jo pagrindinė paskirtis yra serialinių išteklių identifikavimas antraštės ir produkto lygmeniu, jis naudojamas ir prieigai prie turinio elektroninėje terpėje.

ISSN – visuomeninis produktas: jo struktūra yra viešai žinoma ir viešai pereinama.

ISSN sistema, atlikdama serialinių leidinių bibliografinę apskaitą pasauliniu mastu, užtikrina jų unikalų identifikavimą per du esminius elementus: kiekvienam užregistruotam serialiniam leidiniui nustatant registracinę antraštę ir suteikiant ją atitinkantį ISSN. Bibliografinį serialinio leidinio ISSN formatą sudaro ir kiti bibliografinio aprašo elementai, tačiau pagrindinė ISSN įrašo funkcija yra serialinio leidinio antraštės identifikavimas.

ISSN yra visuotinai pripažintas kaip puiki priemonė serialiniams leidiniams – žurnalams, mokslo darbams ir kitoms jų rūšims – identifikuoti bei pirminis žingsnis straipsnių, esančių juose, tvarkymui. Šio identifikatoriaus

vartojimas yra būtinas per visą informacijos grandinę nuo leidėjo (arba kiekvieno atskiro straipsnio autoriaus) iki skaitytojo, įskaitant naudą dokumentų pristatymo, santraukų ir rodyklių sudarymo, prenumeratos tarnyboms, bibliotekoms, suvestiniams katalogams bei efektyviai mokslinių tyrimų, užsakymų, katalogavimo vadybai. ISSN tarnauja daugybei identifikavimo sistemų, kurių sąsajos su straipsnių duomenų bazėmis yra tik viena ir sąlyginai nauja jo panaudojimo galimybė.

Leidėjai, naudodami ISSN, palengvina bibliotekų ir kitų vartotojų darbą, t. y. dirba jų naudai. Tai ypač svarbu, nes išsiplėtus ISSN taikymo sričiai ISSN gali būti suteikiamas praktiškai visai tęsiamųjų išteklių produkcijai.

Kai kuriems vartotojams – prenumeratos ir brūkšniinių kodų agentūroms, platinimo tarnyboms – identifikavimas apraiškos lygmeniu yra lemiamas, kiti norėtų turinio identifikavimo.

ISSN kodas tapo plačiai žinomas bei visur matomas, todėl tikimasi, kad jis tiks viskam ir visiems. Jei ISSN tapimas iš apraiškos identifikatoriaus kūrinio identifikatoriumi galėtų išspręsti visas ryšių ir identifikavimo problemas, jis ir ISSN tinklas būtų tiesiog stebuklingas, bet taip nėra.

Kryptis į skirtingų ISSN suteikimą skirtingoms leidinio laikmenoms, jo laidoms kita kalba buvo priimta 1994 m. vykusioje ISSN direktorių metinėje konferencijoje ir dar kartą patvirtinta 1997 m. Ši kryptis, atrodė, atitiko didžiosios ISSN vartotojų dalies poreikius: didėjantį skaičių skirtingų ISSN, suteikiamų elektroninėms versijoms, ir reiškę ISSN politikos ir praktikos stabilumo pripažinimą.

Kai elektroniniai žurnalai tapo vis sudėtingesni ir galintys apimti garsą, vaizdą, nuorodas į kitus dokumentus, naudojant naujas technologijas, kurios nėra galimos jų spausdintuose analoguose, buvo suvokta, kad elektroniniai žurnalai ir laikraščiai vis labiau skirsis nuo jų spausdintų pirmtakų. Dabar klausimas dėl skirtingų ISSN suteikimo iškilo vėl. Kiek ISSN turi būti suteikta vieno kūrinio skirtingoms apraiškoms?

Kelių ISSN buvimas ir prieštaringas jų taikymas tapo barjeru naudojant jį nuorodose. Šią problemą reikėjo spręsti nedelsiant, kad būtų galima pagerinti ISSN, kaip nuorodų mechanizmo elektroninėje terpėje, vartojimą. Nuorodos yra esminė ISSN naudojimo sritis, turinti didelį potencialą vystytis ir ateityje. Bibliotekų lankytojai ir kiti elektroninio turinio vartotojai nori turėti galimybę spustelėti žymeklį ant straipsnio nuorodos duomenų bazėse ar kituose dokumentuose ir būti tiesiogiai sujungti su visateksčiu straipsniu. Tačiau kelių ISSN, susijusių su dažnai iš esmės tuo pačiu turiniu, buvimas sukėlė problemų tiems, kurie nori vartoti ISSN nuorodose.

Šiuo metu egzistuojanti praktika, kai skirtingi ISSN suteikiami spausdintiems, elektroniniams ir pan. leidiniams, daliai ISSN vartotojų sudaro nepatogumų. Pirma, vartotojai

norėtų nuorodos į leidinį, kuris turi tik vieną ISSN. Antra, duomenų bazių kūrėjai ir URL teikėjai taip pat norėtų tik vieno ISSN. Trečia, elektroninių žurnalų leidėjai nuolat naudoja spausdinto leidinio ISSN. Kas atsitinka, kai kitos serialinio leidinio formos atsiranda arba išnyksta, arba antraštės pasikeitimai nėra koordinuojami visuose formatuose? Atsiranda prieštaravimų tarp bibliotekų ir leidybos pasaulio: bibliotekininkui antraštės pasikeitimas yra svarbus, o leidėjui jis atrodo visai nereikšmingas.

Idealiu atveju darbuotojas, kurdamas įrašą arba suteikdamas ISSN, turėtų žinoti, kuri kūrinio versija labai skiriasi savo turiniu, o kuri ne. Realiame pasaulyje tai vargu ar įmanoma, ypač serialinių leidinių atvejais.

Per visus savo egzistavimo metus ISSN tapo būtinas kaip unikalus ir nekintantis serialinių leidinių ir kitų tęsiamųjų išteklių identifikatorius. Jis, būdamas pripažintas tarptautiniu mastu, standartizuotas ISO ir visuotinai priimtas, yra plačiai naudojamas ir per daugiau nei trisdešimt metų įtiko įvairiausioms vartotojų bendruomenėms, atlikdamas skirtingas funkcijas ir tenkindamas skirtingus poreikius.

ISSN vystėsi visą laiką: plėtėsi jo taikymo sritis, per derinimo procesus tobulėjo jo formatas, plėtėsi naudojimo geografija. Ši sistema, būdama pakankamai stabili, labai lanksčiai sprendžia nuolat iškylančias problemas savo vartotojų naudai, tokiu būdu ne tik įgaudama vis didesnę tarptautinį pripažinimą, bet ir užsirekomenduodama tarp ISSN vartotojų kaip progresyvi, lanksti, atvira naujiems informacinės visuomenės pokyčiams, visuomenės, kuri vystosi tokiais tempais, kad jos jau nebetenkina ilgamečiai svarstymai ir abejonės priimant sprendimus. Norint būti konkurencingam ir neprarasti autoriteto pasauliniu mastu, būti matomam ir reikalingam, reikia būti nors žingsniu priekyje. Šitai galima pasiekti ne tik turint aiškiają ISSN ateities viziją, bet ir žinant vartotojų lūkesčius bei ateities planus.

Pasauliui vos peržengus XXI a. slenkstį, ISSN sistemoje jau įvyko svarbių pokyčių, buvo atlikti dideli darbai: išplėsta ISSN taikymo sritis, baigtas formatų suderinimo procesas. Jie buvo užfiksuoti naujojoje *ISSN Manual* (ISSN vadovo) redakcijoje bei ketvirtojoje *ISO 3297 Information and Documentation – International Standard Serial Number (ISSN)* laidoje, kurią planuojama patvirtinti 2006 m. Baigiamas kurti ir Strateginis veiklos planas 2006–2012 metams.

Kadangi dauguma ISSN centrų yra įsikūrę bibliotekose, ISSN skyrimas ir bibliografinio įrašo kūrimas ilgą laiką buvo susijęs su bibliotekos katalogavimo standartais ir praktika. ISSN formatas visada buvo sudarytas MARC pagrindu ir įrašo ISSN reikmėms kūrimo taisyklės, kurios pastaraisiais metais buvo peržiūrėtos, buvo grindžiamos ISBD(S). Šios peržiūros tikslas buvo suderinti tas taisykles su naujuoju ISBD(CR) ir AACR2. Konkrečios apraiškos aprašas grindžiamas jau minėtomis taisyklėmis ir

standartais, kurių šiuo metu tvirtai laikosi daugelis bibliotekų ir ISSN tinklas.

2003 metų pabaigoje išleistame naujajame *ISSN Manual* buvo užfiksuoti formatų suderinimo rezultatai ir ISSN taikymo srities išplėtimas, kuris buvo priimtas 2000 metų lapkričio mėnesį Vašingtone vykusiame pasitarime formatų derinimo klausimais, kuriame dalyvavo AACR, ISBD(CR) ir ISSN bendruomenių atstovai.

ISSN vadovo peržiūros tikslas buvo pritaikyti jį interneto išteklių identifikavimui, suderinti su ISBD(CR) ir AACR2 taisyklėmis.

Pirmajam tikslui pasiekti buvo išplėsta ISSN taikymo sritis ir pateikti nauji apibrėžimai. ISSN vadovas buvo pritaikytas interneto išteklių identifikavimui (nuo serialinio leidinio prie tęsiamąjo ištekliu). ISSN formatas papildytas naujais bibliografiniais laukais įrašų sukūrimui tęsiamiesiems ištekliams (laikmenos kodas, tipo žyma, URL ir pan.). UNIMARC formatas taip pat buvo pritaikytas ISSN registravimui.

Sėkmingo formatų suderinimo proceso rezultatai leido padaryti šias išvadas:

- ISSN, ISBD(CR) ir AACR2 suderinimas galimas per glaudžius ryšius su bibliotekos bibliografiniais įrašais: vienas ISSN vienam įrašui, vienas įrašas su vienu ISSN.

Vadove pristatytas ir naujas bibliografinio ištekliu modelis.

ISSN standarto peržiūra

Tarptautinis ISSN centras per 2005 metus atliko didžiulį darbą siekdamas išnagrinėti ISSN raidos perspektyvas ir galimybes. Buvo daug ir sėkmingai dirbama bei bendraujama su esamais ir potencialiais ISSN vartotojais, vyko diskusijos, kuriose aktyviai dalyvavo ne tik ISSN vadovaujančiosios tarybos, tinklo nariai, bet ir visos suinteresuotos vartotojų grupės. Norint pagerinti ryšius su jomis Tarptautinio ISSN centro iniciatyva buvo sudaryta ISSN vartotojų grupė, į kurią įėjo tradicinės leidybos pasaulio autoritetai, elektroninės leidybos atstovai, duomenų bazių, kitų identifikavimo sistemų ir taikomųjų programų kūrėjai, bibliotekininkai ir platintojai. Jų aktyvus dalyvavimas diskusijose, apklausose, kolektyviniame naujų idėjų svarstyme bei įvairiuose projektuose jau pradėjo teikti naudą. Jų nuomonės ir pasiūlymai labai pasitarnaus ne tik kuriant ISSN veiklos strategiją, bet ir darant standarto ketvirtosios laidos pakeitimus.

Per 2005 metus buvo parengtas ir svarstomas ISO 3297 *Information and Documentation – International Standard Serial Number (ISSN)* ketvirtosios laidos projektas. Ši laida pakeis trečiąją laidą (ISO 3297: 1998), kurios visas tekstas buvo perrašytas ir pertvarkytas. Projekto paaikškinama, kad skirtingoms laikmenoms turi būti su-

teikiamas skirtingas ISSN. Pripažįstant, kad skaitmeninėje terpėje egzistuoja tiek poreikis jungti, tiek diferencijuoti laikmenas, ši standarto laida pateikia *Medium-Neutral ISSN* (MNI), t. y. tarpinį neutralų ISSN, kuris padės atitinkamoms tarnyboms, kurios siūlo dokumentų paieškos ir pateikimo paslaugas visose laikmenose. Šiam MNI įrašas nebus kuriamas: pirmas antraštei suteiktas ISSN tampa MNI, t. y. jei spausdintas leidinys užregistruotas anksčiau už elektroninį, tai spausdintojo ISSN ir yra MNI. Jis gali būti naudojamas pateikti vartotojams geresnę prieigą prie elektroninių išteklių. Jei elektroninio ir spausdinto leidinio turinys labai skiriasi, kataloguotojas neturėtų jo susieti su spausdinta versija. MNI retrospektyviai suteiks Tarptautinis ISSN centras, t. y. visi įrašai turės automatiškai pridėtą MNI.

Pagrindiniai klausimai, kurie buvo peržiūrėti naujoje standarto laidoje:

- ISSN taikymo sritis;
- ISSN skyrimo politika;
- funkcinė ISSN tarpusavy sąveika su kitomis pagrindinėmis identifikavimo sistemomis ir taikomosiomis programomis;
- ISSN vartotojų vaidmuo ir vieta ISSN sprendimų priėmimo procese.

Standarte užfiksuota, kad ISSN taikymo sritis apima tęsiamuosius išteklius, išlaikant išsamumo principą skiriant ISSN serialiniams leidiniams ir atrankos principą kalbant apie integruojamuosius išteklius. Po daugybės diskusijų darbo grupėje ši nuostata buvo priimta ir patvirtinta.

Atcityje į standartą bus įtraukti informaciniai priedai apie geriausias ISSN naudojimo praktikas kartu su įvairiomis identifikavimo, prieigos ir sprendimų priėmimo sistemomis.

Siekiant pagerinti ISSN registro kokybę reikia atkreipti dėmesį į šiuos du aspektus:

- poreikį pagerinti leidėjo duomenų tikslumą;
- poreikį pagreintinti duomenų įvedimą, siekiant pateikti esamą apimtį.

Darbo grupė pasisakė už glaudų bendradarbiavimą su leidėjais ISSN registravimo metu, leidžiant jiems įvesti duomenis tiesiai į ISSN registrą arba į nacionalines ISSN duomenų bases.

ISSN vartotojų susidomėjimas ir noras dalyvauti standarto peržiūros procese bei ISSN vadovaujančiosios tarybos veikloje paskatino ISSN centrą sudaryti ISSN vartotojų grupę. Šios grupės indėlis turėtų būti labai reikšmingas numatant tolesnes visos ISSN sistemos veiklos gaires.

Kiti klausimai, susiję su standarto peržiūra, – tai ryšiai su tarptautinėmis EAN bei ISO organizacijomis, sutarčių su jomis pasirašymas.

Virtua – naujos kompiuterinės sistemos įdiegimo projektas

Plečiantis ISSN tinklui, didėjant ISSN registro apimčiai, atsirandant naujoms technologijoms ir naujiems duomenų vartotojams bei didėjant poreikiams, senoji sistema jų nebetenkino. Buvo priimtas sprendimas sukurti ir įdiegti visiškai naują, daug pažangesnę sistemą, kuri atitiktų XXI a. reikalavimus. Šiam darbui atlikti buvo pasirinkta *Visionary Technology in Library Solutions* (VTLS) – kompanija, pirmaujanti pasaulyje kuriant ateities technologijas bibliotekoms. Ji įrodė, kad puikiai supranta specifinius ISSN siekius. Naujosios ISSN sistemos, grindžiamos *Virtua*, įdiegimas truko 18 mėnesių (prasidėjo nuo 2003 rugsėjo ir baigėsi 2005 kova). *Virtua* yra kliento-serverio sistema, grindžiama Z39.50 protokolu: tai reiškia, kad, pavyzdžiui, kiekvienas klientas, susiderinęs su Z39.50, gali gauti informaciją iš *Virtua* serverio (tai vienas svarbiausių naujosios sistemos bruožų vartotojams ir partneriams). Ji turi portalą, kuris vadinamas *Chameleon iPortal*.

Tai labai gerai konfigūruota programinė įranga, kurią jos kūrėjas, iškilus reikalui, gali žymiai išplėsti ir modifikuoti (tiek iš serverio, tiek iš kliento pusės) specifiniams poreikiams.

Didžiausia naujovė ISSN tinklui yra ta, kad dabar yra integruota sistema, kurioje bet kokie duomenų pasikeitimai prieinami vartotojams per pasaulinį tinklą arba per Z39.50. Į Tarptautinį ISSN centrą siunčiami nacionalinių centrų įrašų failai įvedami į sistemą žymiai greičiau. Kita naujovė – integruota duomenų bazė, kurioje yra visi ISSN įrašai: nepanaudoti ISSN įrašai, seni įrašai, darbiniai tarptautinio centro bei nacionalinių centrų, kurie kataloguoja tiesiogiai į sistemą, įrašai bei panaikinti įrašai.

Sistemos pagrindas yra MARC21 duomenų struktūra, bet ji gali konvertuoti ir įrašus, pateiktus UNIMARC arba ISSN-MARC formatais. Vidinė rašmenų kodavimo sistema yra Unikodas (tai reiškia, kad sistema gali apdoroti įrašus, kuriuose yra bet kokios kalbos rašmenys). ISSN įrašai ir toliau kuriami transliteruojant nelotyniškus rašmenis, bet jau yra galimybė papildyti įrašą originalo rašmenų duomenimis.

Tarptautinis ISSN centras dabar gali tvarkyti nacionalinių centrų ISSN suteikimo blokus.

Sistemos portalas, kuris pakeitė ankstesnę *ISSN Online*, turi dvi versijas:

- viena yra prieinama ISSN tinklui ir išrinktiesiems partneriams: ši neribota prieiga leidžia surasti bet kurį įrašą, esantį sistemoje, ir jo turinį;

- kita versija (vadinamoji ribota prieiga) yra prieinama tik klientams ir nuotoliniams vartotojams.

Šios prieigos per Z39.50 protokolą leidžia atlikti paiešką ne vien tik ISSN duomenų bazėje, bet ir atrinktuose kataloguose (pvz., Kongreso bibliotekos).

Minėtosios funkcijos buvo papildytos dar keliomis. Tai antraščių žodžių santrumpų tvarkymas; konvertavimas:

- kiti MARC formatai duomenų išvedimui ir įvedimui (ONIX serialiniams leidiniams, *Dublin Core*);

- automatinis ryšių tarp antraščių generavimas ryšių laukuose, naudojant ISSN;

- Open URL, portale atlikdamas formato lauko ir tuo pačiu ištekliaus funkciją, leidžia naudoti ISSN kaip rodyklę, nukreipiančią tiesiai į išteklių.

Nuo 2005-ųjų liepos mėnesio ISSN portalas, žymiai techniškai patobulintas ir turintis daug daugiau interaktyvių sąsajų, pakeitė iki šiol buvusį *ISSN Online*. Pagrindinės ISSN portalo teikiamos paslaugos ir galimybės:

- duomenų bazė atnaujinama realiu laiku;

- daugiakalbė prieiga;

- „išsaugojimo krepšelyje“ galimybė;

- vienos vartotojo paieškos sesijos duomenų išsaugojimas;

- prieiga prie antraščių žodžių santrumpų sąrašo;

- Open URL išorinė sąsaja su ISSN atitinkančiais ištekliais;

- įrašų perkėlimas į UNIMARC ir MARC21 formatus;

- Z39.50 prieiga;

- ISSN sąrašų pateikimas;

- antraščių sąrašų pateikimas;

- peržiūra pagal paieškos kriterijus (antraštė, kolektyvas...);

- duomenų filtravimas pagal paieškos kriterijus;

- duomenų suderinimas taikant Unikodą UTF-8;

- XML įrašų (*Dublin Core*, ONIX) buvimas;

- paieškos rezultatų rūšiavimas.

Naujajame ISSN portale kiekvienas išsamus įrašas (ISBD forma) parodomas mažame ekrano langelyje, kuriame yra nuorodos į visus susijusius ISSN.

Neradusi įrašo, programa parodo ekrane nuorodas į *Google* paiešką (naudojant ISSN), *Yahoo!* paiešką (naudojant ISSN).

Be to, sistemoje yra nuorodos, kurios teikia tiesioginę prieigą prie atitinkamo nacionalinio ISSN centro bibliotekos bibliografinių įrašų.

ISSN ateities perspektyva

ISSN sistema yra gerai pritaikyta egzistuoti tokioje terpėje, kuri yra šiuo metu. Pats ISSN yra didelė vertybė visuomenei. Tai užtikrinta identifikavimo priemonė, vis labiau būtina chaotiškoje ir aktyvioje leidybos terpėje. Jis turi tokias savybes, kurios tampa itin svarbios: aiškus, paprastas, trumpas, patikimas, tarptautinis, nepriklausomas nuo kalbos ir rašmenų.

Norint užtikrinti ISSN klestėjimą ateinančią dešimtmetį,

toliau plėtojant ISSN tinklą reikia sutelkti dėmesį į vartojimo patogumą. ISSN turi būti gaunamas greitai bei lengvai ir tai yra didžiausias ISSN sistemos privalumas. ISSN tinklas turėtų aktyviai siekti, kad būtų patenkintas identifikavimo poreikis straipsnio lygiu bei bendradarbiauti su partneriais užtikrinant ISSN, kaip straipsnio lygio identifikatoriaus, vartojimą identifikuojant straipsnius jų bazėse ir pan. ISSN tinklas galėtų svarstyti galimybę identifikuoti serialinius leidinius su garso ir vaizdo elementais. Tuo pačiu ISSN galėtų būti naudingas identifikuojant antraščių sudedamąsias dalis. ISSN turėtų stengtis išlikti paprastas ir ekonomišką, todėl įgytų dar didesnę lankstumą. ISSN tikslas turėtų būti išlaikyti ISSN bibliografinį įrašą ar minimalius metaduomenis, susijusius su juo. Šie duomenys neturėtų būti labai detalizuoti, taisyklių turėtų būti nedaug. Reikėtų atsakyti rankinio duomenų tvarkymo, kaip ekonomiškai neapsimokančio.

ISSN sistema turėtų aktyviai ieškoti naujų rinkų, sukoncentruodama tarptautinio centro ir tinklo išteklius į rinkodarą, reklamavimą ir į kliento poreikių supratimą.

Reikėtų mažiau koncentruotis į paties ISSN tinklo, kaip visumos, poreikius, o daugiau – į nacionalinių centrų reikmes. Norint, kad visas tinklas funkcionuotų efektyviai, reikia pirmenybę teikti tinklo nariams.

Reikia atverti tinklą ne tik valstybinės bibliografijos tarnyboms, bet ir kitiems jo dalyviams. Tai padaryti bus lengviau, jei reikalavimai metaduomenims bus sumažinti. ISSN tinklas galėtų dar labiau sustiprinti savo vadovaujantį vaidmenį, jei pateiktų vartotojams serialinius leidinius įvairiomis kalbomis ir rašmenimis, pasinaudodamas savo tarptautine prigimtimi.

Ir pagaliau ISSN tinklas galėtų svarstyti galimybę perėti nuo visiškai centralizuotos ISSN įrašų duomenų bazės Paryžiuje prie didesnes galimybes teikiančių virtualių ryšių, siekiant sukurti virtualią duomenų bazę, sudarytą iš komponentų, išdėstytų serveriuose visame pasaulyje.

ISSN tinklas turi aiškiai išreikšti savo ateities viziją, kad išsaugotų savo, kaip autoritetingos serialinių leidinių ir kitų tęsiamųjų išteklių identifikavimo sistemos, pozicijas. Mūsų tikslai turi būti realistiški ir mes turime nuolat sekti serialinių leidinių vystymąsi, kad galėtume planuoti ISSN tobulinimą ateityje.

Štai keletas idėjų, kaip galėtų tobulėti mūsų tinklas:

- išlaikyti vadovaujantį vaidmenį serialinių leidinių pasaulyje;
- sustiprinti tradicinį serialinių leidinių ir kitų tęsiamųjų išteklių standarto vaidmenį;
- nuolat sekti ir reaguoti į visus pasikeitimus bibliografinėje terpėje bei komerciniame sektoriuje;
- pasiekti, kad ISSN būtų labiau matomas, sustiprinti jo svarbą, įskaitant tokius procesus, kaip paraiškų ir kodo suteikimo procedūras;
- išplėsti ISSN tinklo geografiją, prijungiant naujas šalis, taip padidinant tinklo narių skaičių;

- užtikrinti ISSN registro duomenų kokybę, tikslumą bei patikimumą;

- įvesti į ISSN registrą dalykinės paieškos galimybę;
- pritaikyti savo produktus ir paslaugas prie nuolat besikeičiančios leidybos terpės.

Prognozuojama, kad 2012 metais, palyginti su 2006-aisiais, leidybos sritis patirs šiuos pasikeitimus:

- labai išsiplės skaitmeninių tęsiamųjų išteklių leidyba;

- interneto ištekliai taps geromis komunikavimo priemonėmis ir juos, kaip ir kitus teisėtus leidinius, archyvuos viso pasaulio nacionalinės bibliotekos;

- daugės leidinių tokiuose formatuose, kurie tik atsiranda (pvz., internetiniai dienoraščiai) arba jų šiuo metu dar nėra;

- atsiras daugiau garso ir vaizdo serialinių leidinių; vartotojai tikės mažesnio iškraipymo indeksuojant garso ir vaizdo medžiagą;

- daugelis pasaulio bibliotekų sumažins savo lėšas katalogavimui, investuodamos į labiau automatizuotas priemones, teikiančias prieigą prie leidinių, bei autorių ir leidėjų duomenų pateikimą kitiems vartotojams.

ISSN strateginis veiklos planas

Daugelis anksčiau išdėstytų prognozių ir idėjų buvo suformuluota 2005 metų ISSN direktorių metinės konferencijos Kanberoje bei susitikimų su leidėjais metu. Jos turėtų atsispindėti peržiūrėtame ISSN tinklo strateginiame plane 2006–2012 metams. Jame bus nuzymėtos pagrindinės tendencijos ISSN terpėje, leidybos, prieigos prie išteklių, archyvavimo, vadybos poreikiai ir numatomi pokyčiai. Tarptautinis ISSN centras, vadovaudamasis šiomis tendencijomis, sukurs naują ISSN misijos sampratą.

Tai reiškia, kad ISSN raidos kryptis yra tapti pagrindiniu standartu elektroninių serialinių leidinių terpėje.

Specialistai jau turi ISSN vartojimo prieigai prie dokumento patirtį, o daugelis sistemų yra sukurtos naudojant ISSN, kaip pagrindinį identifikatorių. Norint išlaikyti šią poziciją, reikės susidurti su įvairiais išbandymais. Laimė, ISSN tinklas turi daug vertingų bruožų, kurie gali padėti nugalėti sunkumus. Tai jo infrastruktūra, tarptautinė prigimtis, visuotinai pripažinta reputacija, peržiūrėtas ISSN standartas, įskaitant MNI, nauja ISSN vartotojų grupė ir stiprios pozicijos informacinėje serialinių leidinių bendruomenėje.

Pažvelgsime, kaip šie pasikeitimai elektroninėje leidyboje atsiliepia ISSN Lietuvos agentūros veiklai.

Lietuvos nacionalinė biblioteka ir joje veikianti ISSN Lietuvos agentūra dar nesusidūrė su tokia daugybe problemų, susijusių su elektronine leidyba ir jos produktų identifikavimu, kurios jau užgriuvo kitų šalių bibliotekas ir ISSN agentūras.

Požiūris į elektroninę leidybą ir Lietuvoje sparčiai keičiasi. Leidėjai perkelia savo leidinius į interneto erdvę, kuria spausdintų leidinių identiškas arba visiškai pakeistas versijas, pasinaudodami visomis informacinių technologijų teikiamomis galimybėmis. Ypač sparčiai daugėja internete mokslo leidinių. Jų leidėjai vis dažniau pasirenka interaktyvią leidinio versiją, visiškai atsisakydami spausdintos. Jie nedvejodami įsigyja ISSN kodą, nes per jį tampa dar labiau matomi pasaulyje. Per nuorodas ISSN registre (didžiausiame pasaulyje serialinių leidinių kataloge) vartotojai visame pasaulyje gauna prieigą prie leidinio turinio.

Lietuvoje yra sukurta įstatyminė bazė ISSN kodo suteikimui integruojamiesiems ištekliams. Jo privalomą reikšmą leidiniuose reglamentuoja „Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas“. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje nuo 2002 metų pradėjęs veikti LIBIS elektroninių išteklių posistemis, vadinamas Lietuvos elektroninių išteklių archyvu, sudarė galimybę kaupti šio tipo išteklius, juos kataloguoti ir siųsti bibliografinius įrašus į pasaulinį ISSN registrą.

Digital broadband content: scientific publishing / Directorate for Science, Technology and Industry Committee for Information, Computer and Communications Policy. <www.oecd.org/dataoecd/42/12/35393145.pdf>.

ISSN Manual. – Paris, 2003.

Lynch, Clifford. Identifiers and their role in networked information applications. <<http://www.arl.org/newsltr/194/identifier.html>>.

Reynolds, Regina Romano. ISSN: dumb number, smart solution // Cataloging and classification quarterly. – Vol. 36, no. 3/4 (2003).

Reynolds, Regina Romano. Not your father's ISSN! // The serials librarian. – Vol. 40, no. 3/4 (2001).

Summary

The Role of the ISSN in the Age of Electronic Links

Danutė PETRAUSKIENĖ

Identifiers are very powerful tools for communication within and between communities. They become particularly important in the electronic environment. The ISSN system and the ISSN itself, being internationally recognised and standardised by ISO, have been catering for different communities and serving different functions for thirty years and are widely used nowadays.

At the beginning of the 21st century the ISSN system underwent some very important changes: its scope was broadened and harmonization of formats was completed. Those changes are reflected in the new edition of the revised *ISSN Manual*. The main reason of the revision was to adapt the ISSN for identification of integrated continuing resources. During 2005 the preparation of the fourth edition of ISO 3297 was completed. The main issues of the revision are: the new scope of the ISSN, assignment policy, the role and place of the users in the process of making solutions.

In 2005 the ISSN Network moved to the new computer system, ISSN Virtua. The main innovation is that now we have an integrated system where any data change is immediately available for external users through the Z39.50 access. The system is based on the MARC21 data structure, but it is also able to convert records submitted in UNIMARC or ISSN-MARC.

During 2005 the Strategic Plan was revised. The principal tasks include the overview of trends in the ISSN environment, publishing, access to resources, archiving, management, and identification of needs and changes in the ISSN environment.

The changes of the ISSN environment and the increasing number of continuing resources influence activities of the ISSN Lithuanian Agency. The efforts made during the recent years will help to fulfil the expectations of the ISSN International Centre and Lithuanian publishers.

Literatūrinio paveldo skaitmeninimas, taikant atviruosius standartus

Tomaž ERJAVEC

Žinių technologijų skyrius, Jozefo Stefano institutas, Liubliana, Slovėnija, el. p. tomaz.erjavec@ijs.si

Matija OGRIN

Slovėnų literatūros ir literatūros mokslų institutas, Slovėnijos mokslų ir menų akademijos Mokslinio tyrimo centras, Liubliana, el. p. matija.ogrin@zrc-sazu.si

Straipsnyje pristatoma jungtinio Slovėnijos projekto metu taikyta metodika bei technologija ir pasiekti rezultatai. Šiuo projektu siekta literatūrinio palikimo tekstų peržiūrėtas ir pataisytas laidas publikuoti internete. Medžiagos yra nepaprastai daug, nes dažnai prieinama ne tik dokumento faksimilė, bet ir keletas tarpusavyje susijusių jo transkripcijų variantų, užrašai, glosarijai, žodynai, nuorodos į išorinius išteklius, multimedijos pateiktys ir t. t. Svarbiausi medžiagos rengimo etapai yra du: pirmiausia dokumentai paverčiami į kanoniškąjį ir standartizuotą variantą XML formatu, pritaikant Tekstų kodavimo iniciatyvos metodiką, o paskui šis atminties formatas atverčiamas į HTML kalbą ir publikuojamas. Darbo eiga priklauso nuo to, kokių būdu vartojami atvirieji standartai ir kaip intensyviai tarpusavyje bendradarbiauja turinio ir technologijų tiekėjai. Taip pat supažindinama su elektroniniais leidiniais, kuriuos šiuo metu galima rasti projekto tinklalapyje, bei aptariama tolesnė veikla, o ypač kalbinių technologijų pritaikymas publikavimo procese.

Reikšminiai žodžiai: atvirieji standartai; skaitmeninimas; literatūrinis paveldas.

I. [vadas

[vairių rūšių tekstai – religiniai, literatūriniai, istoriniai ir t. t. – yra kultūrinės atminties priemonės. Jei Europos kultūrai svarbūs tekstai nebūtų išlikę, žmonės nežinotų savo kilmės ir esmės. Jie prarastų svarbiausią savo individualybės dalį. Tačiau tokie tekstai negali atlikti savo funkcijos, jei jie nesuprantami. O dėl istorinių priežasčių šie tekstai dažnai nesuprantami originalia forma, nes yra parašyti senovine kalba ir senoviniais rašmenimis arba paprasčiausiai dauguma skaitytojų nemoka perskaityti senų rankraščių. Tekstų atrankos ir redagavimo tikslas yra panaikinti šiuos sunkumus, dažnai pasitelkiant pagalbinius istorijos mokslus, tokius kaip paleografija.

Tam, kad senieji tekstai taptų suprantami, pirmiausia būtina parengti peržiūrėtą ir pataisytą laidą (vadinamąją *editio maior*), kurioje pateikiami nuo pirmųjų, jei reikia, pertvarkytų šaltinių kruopščiai nurašyti tekstai ir jų komentarai. Pagal šią laidą vėliau išleidžiamos supaprastintos komercinės laidos (*editio minor*). Tačiau norint išleisti peržiūrėtą ir pataisytą laidą, kurias sudaro faksimilės,

transkripcijos, informacija apie teksto variantus ir (jei reikia) vertimai į šiuolaikines kalbas, susiduriama su didelėmis finansinėmis kliūtimis, ypač šalyse, kurių knygų rinkos nėra didelės, pvz., Slovėnijoje. Senesnių slovėniškų tekstų pataisytas laidas būtų geriausia publikuoti skaitmenine forma ne tik dėl to, kad pasiekiamas geresnis pelno ir sąnaudų santykis, bet ir dėl galimybių, kurias tekstų pertvarkymui, analizei ir pateikimui siūlo skaitmeninė terpė.

Šiam tikslui būtina sukurti specialią metodiką, kuri ir yra pagrindinė šio straipsnio tema. Ji turėtų apimti specifines slovėnų literatūros redagavimo problemas, tačiau ji turi būti paremta atviraisiais tarptautiniais standartais bei metodika, skirta tekstų kodavimui ir keitimuisi jais. Būtent šito ir siekia jungtinis projektas *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskego slovstva* (<http://nl.ijs.si/ezrc/>). Šiame straipsnyje supažindinama su pirmojo projekto etapo metu sukurta metodika ir pagrindiniais iki šiol pasiektais rezultatais. Tikimasi, kad pirmosios laidos atspindės svarbiausią šio projekto principą: pritaikyti tradicinius tekstų peržiūrėjimo ir redagavimo standartus, tinkančius seniausiems tekstams slovėnų kalba, elektroninėje terpėje,

t. y. sujungti tradicinius redagavimo ir šiuolaikinius tekstų kodavimo standartus.

2. Uždaviniai

Svarbūs kultūros paveldo dokumentai, tokie kaip senieji literatūriniai tekstai, ypač tinka publikuoti daugialypėje terpėje. Jie tinkami vartoti mokymo tikslams, gali padėti moksliniame darbe, pavyzdžiui, literatūros studijose, lingvistikoje, istorijoje ir t. t. Tačiau pirmiausia tekstą (ir su juo susijusią garso ir (arba) vaizdo medžiagą) reikia išanalizuoti, užkoduoti ir pateikti tokiu būdu, kuris geriausiai perteiktų saugomą informaciją. Pagal tai įvardijami projekto tikslai:

- Surinkti originalias tekstų formas (faksimiles) ir sudėti kartu su smulkiai išnagrinėtomis transkripcijomis, informacija apie tekstų variantus ir galimais vertimais, papildant kitomis raiškos priemonėmis (ištraukomis, vaizdo ekranizacijomis), ir susieti šias teksto pateiktis bei nurodyti išorines sąsajas į susijusius išteklius (nuorodas, istorinius faktus).

- Tekstų kodavimas tokiu formatu, kuriuo įmanoma parodyti redaguotos laidos teksto sudėtingumą, yra veiksnys, labiausiai nepasiduodantis technologiniams pokyčiams, tad jį galima perkelti iš vienos kompiuterinės formos į kitą bei panaudoti lengvai užrašomais ir suprantamais būdais.

- Sukurti prieigą prie tekstų, atskleidžiančią ir palyginančią įvairias tekstų pateiktis ir galimą pritaikyti specifiniams poreikiams bei vartotojų grupėms. Mokomasis aspektas yra ypač svarbus, nes vertindami istorines senųjų tekstų ypatybes ir susipažindami su rašytinės kalbos raida moksleiviai ir studentai gaus galimybę palyginti originalų kūrinių arba jo transkripciją su vertimu į šiuolaikinę kalbą. Poveikis mokymo procesui bus dar stipresnis, jei naudojami garso įrašai ir kitos raiškos priemonės.

3. Metodika

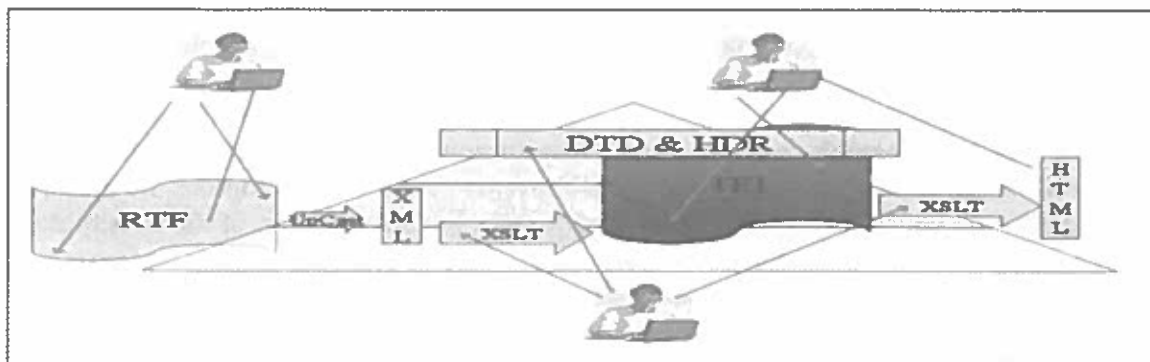
Atsižvelgiant į žmogiškuosius išteklius, šio projekto struktūra yra išties retai pasitaikanti: vienas projekto partneris yra didelis tekstų atrankos ir redagavimo srities žinovas, nors ši procedūra paprastai atliekama klasikiniu būdu, kai kompiuteriu naudojama tik tekstams apdoroti, tuo tarpu kitas partneris yra kalbų inžinerijos specialistas, turintis ypač daug patirties, sudarant anotuotų tekstų rinkinius. Kadangi vienas partneris daugiausia užsiėmė turinio teikimu ir rezultatų patvirtinimu, o kitas diegė formalią struktūrą ir į ją arba iš jos vertė turinį, prireikė sukurti vientisą formą, kuri paveiktų kiekvienos skaitmeninės laidos rengimą.

Rengimo metu taikoma metodika pavaizduota 1 pav. Pagrindinis jos tikslas – sukurti kanonišką, standartizuotą kiekvieno dokumento laidą, saugomą XML formatu pagal metodikoje [1] nurodytus kriterijus ir specifikacijas, skirtas moksliniam tekstų kodavimui (žr. 4 skyrių). Medžiaga parengiama pirmiausia paverčiant originalų skaitmeninį dokumentą į TEI/XML formatą, o po to šis formatas atverčiamas į HTML.

3.1. Medžiagos parengimas

Pirmiausia teksto redaktorius atlieka išsamią teksto atrankos bei redagavimo analizę ir parengia teksto transkripciją. Kadangi paprastai egzistuoja tik vienas seniausių slovenų tekstų variantas, laidoje siekiama ne sugretinti variantus, o parodyti rankraščio originalą, kuriame išryškėja originali teksto istorinė gramatika, leksika ir rašyba. Šiuo etapu būtina nustatyti, kurias teksto ypatybes reikėtų pabrėžti, t. y. kokią „informaciją reikėtų užkoduoti tekste tokiu būdu, kad programa galėtų ją rasti“ [2].

Išanalizavus ir parengus tekstą, o jo transkripcijas, pataisymus ir pastabas surašius teksto redaktoriuje, dažniausiai „Word“, medžiaga pakeičiama į kanoninį

1 pav. Medžiagos parengimo operacijų eiga: horizontalioji ašis parodo laiką/pastangas, reikalingas ištekliui sukurti, vertikali – išteklius naudingąją informaciją

formatą (vartojant XSLT lentelių stiliaus redaktorių, žr. 4 skyrių). Pakeitimas vyksta cikliška, nes duomenys yra automatiškai koduojami TEI (*Text Encoding Initiative*), taikant paskirtą keitimo priemonę; rezultatas pateikiamas HTML kalba, naudojant stiliaus lentelę, ir galiausiai įvertinamas. Paprastai pasitaiko trijų rūšių klaidos: 1) klaidos originaliame faile; 2) klaidos, atsiradusios konversijos metu; 3) klaidos, atsiradusias kodavimo metu. Jei pasitaiko pirmosios rūšies klaidų – taisomas originalus failas, antrosios rūšies – keičiami veiksmai, o trečiosios rūšies – XML schemos duomenų reikšmė, kuri nurodo, koks elementų žodynas taikomas. Ištaisius pastebėtas klaidas, originalus failas dar kartą konvertuojamas, o ciklas pakartojamas. Toks greitas prototipinis metodas skatina bendradarbiauti ir keistis patirtimi.

Kai tam tikrai laidai skirta medžiaga yra sutvarkoma tiek, kad turinys ir anotacijos dar gali būti taisomi „Word“ redaktoriumi, skaitmeninis originalas yra atidedamas ir lieka tik kanoninė TEI versija. Toliau peržiūrima ir tiesiogiai XML redaktoriuje taisoma tik kanoninė versija. Nuo šiol asmuo, redaguojantis medžiagą, turi būti susipažinęs su XML ir TEI kodavimo schemos sąvokomis. Taip pat rašomi ir laidos metaduomenys, t. y. medžiagos aprašas, jo šaltiniai ir pritaikyta kodavimo technika. Visa ši informacija įrašoma į TEI antraštę.

3.2. Medžiagos pateikimas

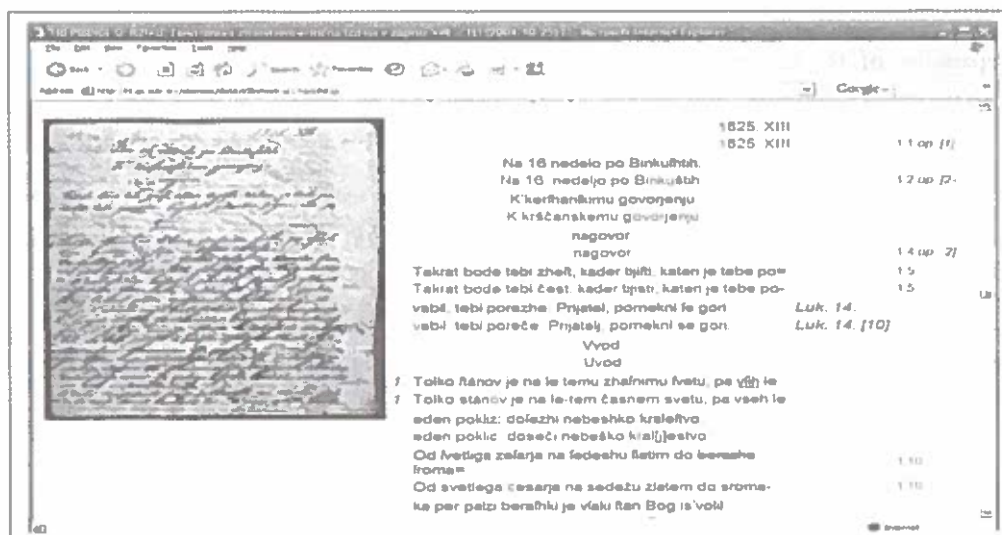
Kai medžiagos kanoninis atminties formatas parengtas, lieka išspręsti klausimą, kaip geriausiai ją panaudoti. Šiuo etapu svarbiausia ne parengti spausdintines versijas, o publikuoti medžiagą žiniatinklyje ir, jei yra tokia galimybė, įrašyti į CD-ROM.

Šiuo metu galima pamatyti po vieną kiekvienos knygos HTML atvaizdą, kuris pagaminamas atjungties būseną, taikant XSLT stiliaus lentelę, 2 pav. matyti, kad pats HTML formatas yra sudėtingas ir atvaizduoja originalą kaip galima tiksliau (pagal struktūrą, išdėstymą, išskyrimą, pataisas ir pakeitimus), pateikia lygiagrečius įvairių transkripcijų atvaizdus bei skaitmeninius priedus, pvz., tikslų nuorodą į Biblijos ištrauką, nurodomą tekste. Stengtasi, kad būtų pateikiama pagal tiesiogiai susijusius prieigos standartus [3].

Dabartinis „kiekvienos knygos vieno HTML atvaizdo“ scenarijus naudingas tuo, kad jį galima pamatyti per bet kokį HTML serverį ir publikuoti tiek žiniatinklyje, tiek išleisti CD-ROM. Tačiau jo neįmanoma pritaikyti skirtingoms reikmėms ir vartotojų grupėms arba pasinaudoti visomis kitomis XML formato anotacijų siūlomomis galimybėmis. Šie patobulinimai bus atliekami ateityje, tačiau jau atsiranda programinė įranga, kuri yra specialiai pagaminta taip, kad suteiktų galimybę atvaizduoti sudėtingus TEI koduotus redaguotų laidų atvaizdus [4]. Todėl šiuo etapu protingiau susitelkti ties turiniu, o ne ties pateikimo būdu.

4. Technologijos apibūdinimas

Pagrindinė skaitmeninių laidų kūrimui naudojama technologija yra XML. Ji apima XML elementų žodyno apibrėžimą (XML DTD specifikacija), pirminės ir antrosios konversijos filtrų sukūrimą (XSLT), naudojant XML redaktorių, ir specialių simbolių istorinių tekstų transkripcijose vartojimą. Šiame skyriuje smulkiai apibūdinami šie technoliniai aspektai, taikomi rengiant ir pateikiant medžiagą.

2 pav. Pateikties HTML formatu pavyzdys

4.1. TEI dokumento rūšies apibrėžimas

XML schema apibrėžia elementų žodyną, tinkamą tam tikrai dokumentų rūšiai, bei tarpusavio santykius tarp šių elementų. Tai svarbiausias XML taikymo aspektas, ypač gamybos etapu, nes formatas nustato pavartotų elementų semantiką ir suteikia galimybę oficialiai patvirtinti pagamintus ir pažymėtus dokumentus. Nors įmanoma sukurti ypatingą schemą, kuri patenkintų konkrečią laidą ar projekto poreikius, šis procesas negali būti paviršutiniškai atliekamas, ypač rengiant tokią sudėtingą medžiagą kaip redaguotos laidos. Todėl daug lengviau bei rezultatyviau pritaikyti standartinę schemą konkrečiai dokumento rūšiai, jei tokia atsiranda.

„Metodikoje“ [1] pateikiama specifikacija, apibrėžianti mokslinį tekstų kodavimo procesą. TEI yra atviroji ilgą laiką didelės vartotojų grupės taikoma kodavimo sistema, kuri tapo standartu „de facto“. Ji apima didelę tekstų ir anotacijų rūšių įvairovę: siūlomi žymenų rinkiniai, skirti prozos, poezijos, dramos kūriniams ir žodynams, redaguotiems seniesiems tekstams, pirminių šaltinių transkripcijoms, lingvistinėms analizėms ir t. t. Taip pat pateikiamas antraštės apibrėžimas, suteikiantis galimybę įterpti detalius metaduomenis bei pritaikyti išplėtimo ir modifikacijos mechanizmus.

Apibendrinant TEI, ši sistema nereikia vienos schemas, kuri apimtų visas dokumentų ir anotacijų rūšis. Dabartinė versija (TEI P4) siūlo daugybę modulių, kuriuos galima sujungti ir toliau tobulinti iki tol, kol sudaroma konkreti schema, įvardijama kaip XML dokumento rūšies apibrėžimas (*Document Type Definition – DTD*). Šiam projektui pasirinkti tokie moduliai:

– *TEI.prose*, skirtas prozos kūriniams koduoti. Jis susideda iš elementų, sudarančių TEI antraštę, pateikiančią detalius metaduomenis apie dokumentą (tokius kaip failas, šaltinis, koduoti ir peržiūrėjimo aprašai), taip pat iš standartinių elementų, skirtų dokumento sandarai (skyrus, paragrafas, lentelė, pastaba, ...), bei specifinių ženklų (kirtis, išryškinimas, ...);

– *TEI.transcr*, papildomas modulis, skirtas pirminių šaltinių, ypač rankraščių, kuriuose esama taisytinių arba keistinių elementų, skirtingomis rašysenomis parašyto teksto įrašų ir t. t., perrašymui;

– *TEI.linking*, papildomas modulis, leidžiantis sukurti sąsajas pačiame dokumente ir su kitais dokumentais bei susidedantis iš elementų ir atributų, kurie susieja skirtingas medžiagos transkripcijas ir pačią medžiagą su išoriniais štekkliais;

– *TEI.figures*, papildomas modulis, skirtas koduoti atvaizdams ir kitai grafiniai medžiagai, vartojamas faksimilei koduoti, t. y. ryšiams su grafiniais failais, kuriuos sudaro faksimilė, pateikta įvairiais dydžiais ir raiškėmis;

– *TEI.extensions*, specialiai vartotojui skirtas modulis, kuris įveda vartotojo plėtinius į standartinį TEI. Jis nustato papildomus elementus ir išvardija atributų reikšmes, pvz., informacijos pateikimą pastabose.

Tačiau net ir nustačius TEI parametrus konkrečiam projektui (t. y. pasirinkus reikalingus modulius ir plėtinius, kurie leidžia sukurti XML DTD), vis dar lieka pakankamai laisvės rinktis, kurie elementai bus konkrečiai vartojami. Į tokį TEI DTD, bent jau šiuo metu naudojamą versiją P4, taip pat įeina nemažai medžiagai nereikalingų elementų ir atributų. Toks per daug informacijos apimantis DTD yra naudingas patvirtinant medžiagą ir ja keičiantis, tačiau neigiamai veikia autorizavimo procesą, nes apsunkina DTD atpažįstančio ir menui valdomo XML redaktoriaus naudojimą tvarkant medžiagą. Dėl šios priežasties, nustačius TEI parametrus, buvo sukurtas griežtas (minimalus) DTD pritaikytas tik prie TEI kodo. Toks DTD buvo naudojamas kūrimo metu, o galutinėje medžiagos versijoje vėl sugrįžta prie „oficialaus“ su TEI suderinto DTD.

3 pav. pateikiamas pagal šiame projekte naudotą DTD koduotos medžiagos pavyzdys. Pavyzdyje matyti, kad elementai gausiai koduoti, kiekvienam skyriui, puslapiui ir eilutei priskirtas atskiras identifikavimo numeris bei nuoroda į jį atitinkantį kitos transkripcijos identifikavimo numerį.

```
<div id="s1d" corresp="s1k" n="1" type="dipl">
<head>Diplomatični prepis</head>
<page id="s1d.f.1" corresp="s1f.1" n="1">
<line id="s1d.1" corresp="s1k.1" n="1" rend="right">1825. XIII</line>
<line id="s1d.2" corresp="s1k.2" n="2" rend="center">Na 16 nedelo po Binkulftih.</line>
<line id="s1d.3" corresp="s1k.3" n="3" rend="center">K'kerfhanfkimu govorjenju</line>
<line id="s1d.4" corresp="s1k.4" n="4" rend="center">nagovor.</line>
<line id="s1d.5" corresp="s1k.5" n="5">Takrat bode tebi zheft, kader tjiŕti, kateri je tebe
po&#301F;</line>
<line id="s1d.6" corresp="s1k.6" n="6">vabil, tebi porezhe: Prijatel, pomekni fe gori.
<note place="right">Luk. 14.</note></line>
<line id="s1d.7" corresp="s1k.7" n="7" rend="center">Vvod.</line>
<line id="s1d.8" corresp="s1k.8" n="8"><note place="left">1.</note> Tolko Itánov je na le temu
zhafnimu fvetu, pa <emph>vfih</emph> le</line>
<line id="s1d.9" corresp="s1k.9" n="9">eden pokliz: dafezhi nebesho kraleftvo.</line>
<line id="s1d.10" corresp="s1k.10" n="10">Od fvetiga zefarja na fedeshu Itatim do
<del hand="AMS">berazha</del> froma&#301F;</line>
<line id="s1d.11" corresp="s1k.11" n="11">ka per palzi beralfiki je vfaki Itan Bog is'voll</line>
...
```

4.2. XSLT filtrai

Kaip jau minėta, yra du etapai, kurių metu konversijos scenarijai taikomi duomenims, t. y. pirminė konversija, kai skaitmeninis šaltinis verčiamas į TEI XML, ir antrinė konversija, kai TEI XML verčiamas į HTML.

Pirminės konversijos metu duomenys pirmiausia paverčiami į „įprastą“ formatą, pvz., iš „Word“ į XML, naudojant vieną iš daugelio keitiklių (pvz., Open Office arba UpCast), RTF formatą keičiančių XML formatu. Po to kiekvienai laidai parašomos tam tikros formos, pagal kurias pateikti skirtas šaltinis XML kanale paverčiamas tiksline TEI koduote. Šie filtrai daugiausia parašyti XSLT kalba, XML transformavimo kalba, kuri taip pat yra W3C rekomendacija, ir dėl to susidaro standartizuotos specifikacijos, kurios igyvendinamos naudojantis įvairiomis priemonėmis, pvz., „IE Explorer“. Tačiau nors XSLT idealiai tinka XML struktūros konversijoms koduoti, ji mažiau tinka tais atvejais, kai tam tikri eilučių pavyzdžiai turi pradėti kurti XML struktūras. Tokiems atvejams filtrai yra užrašyti „Perl“ programavimo kalba.

Antrinė konversija, paverčiant medžiagą atskirai iš HTML, taip pat atliekama taikant XSLT, nors šiuo atveju naudojama ir nemaža dalis kitų kodų. Be to, grafiškai vaizduojant įvairius TEI šaltinio elementus (pavyzdžiui, TEI elementus keičiant į HTML <s> elementus, t. y. perbraukiant), antrinės konversijos metu taip pat sudaromas turinio sąrašas ir, svarbiausia, pagaminamas greta pateiktų faksimilės ir teksto atvaizdas, sugretinus skirtingų transkripcijų atvaizdus.

Mokslininkams, norintiems turėti daugiau informacijos apie (skaitmeninę) laidą, būtina žinoti, kaip HTML vaizduojama TEI antraštė. XSLT šablonas išplečia antraštės žymenas į jų lokalizuotus eilučių aprašus (pvz., <respStmt> į „atsakomybės duomenis“), o paskui susieja kiekvieną žymeną su jos apibrėžimu, pateiktu TEI gairėse. TEI antraštę sudaro ir dokumento pagrindinėje dalyje vartojamų žymenų sąrašas, taigi visi medžiagoje vartojami elementai turi tiesiogiai prieinamą dokumentaciją.

Kadangi medžiaga galima peržiūrėti žymiai lankstesniu būdu, šiuo metu vartojamas modelis yra parankus tuo, kad jį galima taikyti dirbant atjungties būseną (visos TEI gairės taip pat atsispindi kiekvienoje knygoje), todėl nereikia specialios programinės įrangos.

4.3. Ženklių kodavimas

Tam tikra problema kyla dėl sudėtingų (istorinių ir fonetinių) ženklų, kuriuos reikia vartoti perteikiant medžiagą. Didžiąją dalį tokių ženklų galima perteikti taikant Unicodą, bet ne visada. Tada vartojama laisva Unicodo kodų sritis (privačioji sritis) ir specialus viešai prieinamas ZRCola ženklų rinkinys ir šriftas [5].

5. Rezultatai

Svarbiausias šių pastangų rezultatas – slovėnų literatūros kūrinių redaguotų laidų internetinė biblioteka (<http://nl.ijs.si/e-zrc/>). Šiuo metu ją sudaro pirmosios trys redaguotos elektroninės laidos, o konkrečiai – Anton Martin Slomšek (1800–1862) *Tri pridige o jeziku* („Trys pamokslai apie kalbą“) kartu su faksimile, tikslia ir redaguota transkripcijomis bei pastabomis [6], Sigismund Zois (1747–1819) korespondencijos dalis kartu su faksimilėmis, tikslia transkripcija ir vertimu į slovėnų kalbą (korespondencija yra vokiškai) bei pastabomis ir hipersaitiniu laiškuose minimų asmenų vardų žinyne ir Alojz Gradnik (1882–1967) poezijos rinkinys, kurį sudaro 15 skirtingų rinkinio variantų transkripcijos (įvairūs spaudiniai ir autoriaus pataisymai). Šiuo metu rengiama ir nemažai kitų laidų, iš kurių svarbiausia ir sudėtingiausia yra Freisingo rankraščiai (972–1039), t. y. trys religiniai tekstai, kurie yra seniausi tekstai slovėnų kalba ir seniausi slaviški tekstai, užrašyti lotynų abėcėle. Dėl jų svarbos redaguotas laidas sudarys daugybė elementų: faksimilės, tiksliai, redaguota ir fonetinė transkripcijos, vertimai į lotynų, senąją bažnytinę slavų ir penkias šiuolaikines Europos kalbas; žodynas, kurį sudarys redaguotos transkripcijos, o prie kiekvieno žodyno žodžio pateikiama fonetinė forma, gramatinė informacija, vertimai, žodžiai su citatomis iš redaguotos transkripcijos ir t. t. Papildomai spausdintoje laidoje pateikiamos įžangos, pastabos ir bibliografija.

Išskirtinis bibliotekos bruožas yra laisva prieiga prie medžiagos (išskyrus A. Gradnik eilėraščius, nes tai draudžia autoriaus teisių apribojimai) HTML formatu ne tik naršant, bet ir parsisiųsdinant ją kaip TEI/XML šaltinį kartu su grafiniais faksimilės failais. Laisva prieiga prie originalių tekstų galima dėl to, kad jie paprastai yra daugiau nei 100 metų senumo, ir transkripcijų ir žymenų autoriai bei redaktoriai sutiko suteikti laisvą prieigą.

6. Privalumai

Didžiausias elektroninės bibliotekos privalumas yra tas, kad ji lengvai prieinama, todėl nereikia pirkti ar skolintis knygos, o kiekvienas, prisijungęs prie interneto, bet kuriuo metu gali peržiūrėti medžiagą. Be to, multimedija pateikti tokie tekstai aiškiau atskleidžia istorinę patirtį ir yra patrauklesni nei spausdintinė jų forma. Reikšmingas elektroninių laidų privalumas yra tas, kad lygiagrečiai pateikiamos įvairios tekstų transkripcijos, o originalus tekstas sugretinamas su labiau suprantamomis jo formomis. Šiuo metu priemonės toliau tobulinamos, o konkrečiai Freisingo rankraščių kiekvieno fragmento garso įrašais. Tad moksleiviai ir studentai galės aiškiai, o tuo pačiu ir daugiaprasmiškai bei dinamiškai suvokti istorinį kalbos ir tautos kultūros vystymąsi. Autorių nuomone, būtent tokie

yra labiausiai akivaizdūs sudėtingo redaguoto senovinio teksto elektroninės laidos, skirtos skirtingo lygio mokymo tikslams bei tolesniems tyrimams, privalumai.

7. Išvados

Senųjų tekstų ir istorinių dokumentų komunikacinę vertę galima geriausiai atskleisti, susiejant į vieną visumą jų vaizdinius, visateksčius ir garsinius pateikimo būdus. Šį uždavinį reikšmingą tokioms sritims kaip švietimas, muziejininkystė, archyvai, humanitariniai mokslai ir t. t., galima pasiekti suskaitmeninus ir užkodavus medžiagą, griežtai taikant atvirosius kodavimo standartus ir publikuojant gautą medžiagą internete. Metodikos ir technologijos, kuriomis siekta šį uždavinį įgyvendinti, yra: 1) pirminė konversija į TEI/XML/Unicode'ą bendrojo ir cikliško tobulinimo proceso, daugiausia įgyvendinto taikant XSLT transformavimo priemones, metu; 2) antrinė konversija į vartotojui patogų HTML, pateiktą viešai prieinamame URL. Tokia metodika buvo išbandyta trijose užbaigtose elektroninėse laidose. Šiuo metu rengiamos dar kelios.

Siekta, kad laidos būtų kuo naudingesnės jų prieinamumo prasme, pasireiškiančia lengva prieiga prie medžiagos ir neribotomis galimybėmis kopijuoti dokumentus pirminiu XML formatu. Šis metodas veikia panašiai kaip gerai žinoma atviroji programinė įranga, kuri leidžia dokumentus leisti kaip komercinius, o šiuo atveju –

spausdintas ar CD-ROM laidas. Kadangi galimybė gauti atsiperkančių pajamų yra beveik lygi nuliui ir šį projektą finansuoja vyriausybė, maksimaliai atviras kreipties leidimas, atrodo, yra geriausias būdas siekti vieno svarbiausių projekto tikslų, t. y. padaryti laidas kuo labiau prieinamas.

Kaip jau minėta, toliau bandoma papildomai įtraukti garso įrašus, t. y. planuojama sujungti rankiniu būdu suskirstytus garso failus su įvairių etapų elementais tekste (pvz., žodžiais išreikšti ribas, pažymėtas fonetinėje Freisingo rankraščių transkripcijoje) ir rezultatus paversti HTML formatu. Vėliau, jei multimedijos turinys bus sudėtingesnis, planuojama pritaikyti SMIL standartą [7]. Be garso, pirmą kartą planuojama pabandyti įtraukti į baroko laikotarpio Škofja Loka „Passion“ pjesės laidą ir vaizdo įrašą. Tolesniame darbe pageidaujama įtraukti ir ženklinį, skirtą lingvistinei tekstų struktūrai pateikti [8, 9]. Tokios priemonės leis įvesti tekstus į interneto pagrindu sukurtą atitinkamą mechanizmą (kaip jau įgyvendinta kitiems rinkiniams: <http://nl2.ijs.si/>), taip pat iš transkripcijų išskirti lygiagretų žodyną. Visomis šiomis analitinėmis priemonėmis siekiama perteikti skaitmeninėse laidose išspausdintų tekstų sudėtingumą, mokslinį potencialą ir istorinę vertę.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Versta iš: Innovation and the knowledge economy: issues, applications, case studies. Amsterdam [etc.], 2005. Pt. 2, p. 999-1006.

- [1] Sperberg-McQueen, C.M., Burnard, L. (eds.) (2002). Text Encoding Initiative: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange, TEI P4, the XML-compatible edition. TEI Consortium. <http://www.tei-c.org/P4X/>
- [2] Hockey, S. (2000). Electronic Texts in the Humanities. Principles and Practice. Oxford University Press.
- [3] Wymer, K. (2005). Why Universal Accessibility Should Matter to the Digital Medievalist. *Digital Medievalist* 1(1). <http://www.digitalmedievalist.org/>
- [4] Schreibman, S., Kumar, A., McDonald, J. (2003). The Versioning Machine. *Literary and Linguistic Computing* 18(1), 101-107. <http://mith2.umd.edu/products/ver-mach/>

- [5] Weiss, P. (2004). Vnašalni sistem ZRCola. (The text input system ZRCola) In: *Language Technologies: Proceedings B of the 7th Intl. Conf. Information Society, IS 2004*. Ljubljana: Jožef Stefan Institute, p.124. <http://zrcola.zrc-sazu.si/>
- [6] Erjavec, T., Ogrin, M., Faganel, J. (2005). E-Slomšek: A TEI Encoding of a Critical Edition of 19th Century Slovenian Rhetoric Prose. *Review of the National Center for Digitization*. 6(4), 31-41.
- [7] W3C. The Synchronized Multimedia Integration Language (SMIL). <http://www.w3.org/AudioVideo/>
- [8] Erjavec, T. (2002). The IJS-ELAN Slovene-English Parallel Corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*. 7(1), 1-20.
- [9] Erjavec, T., Džeroski, S. (2004). Machine Learning of Morpho-syntactic Structure: Lemmatizing Unknown Slovene Words. *Applied Artificial Intelligence* 18(1), 17-40.

Metaduomenų valdymas nevienalytėje skaitmeninėje bibliotekoje

Bernhard HASLHOFER,
Robert HECHT

Austrijos tyrimų studijos – Skaitmeninės atminties inžinerijos studija, Viena,
el. p.: bernhard.haslhofer@researchstudio.at
robert.hecht@researchstudio.at

Daugelio įstaigų, veikiančių kultūros paveldo srityje, turinys jau prieinamas internete. Tačiau organizacijos, norinčios įgyvendinti projektus, kurie į vieną visumą sujungtų įvairių įstaigų turinį, susiduria su problema, kaip turinį padaryti prieinamą susieta prieiga. Tokiu atveju svarbiausią vaidmenį atlieka metaduomenys, todėl būtų naudinga sukurti metaduomenų valdymo sistemą, kuri galėtų apdoroti įvairiarūšių duomenų aprašus ir lengvai integruotų juos į naujų arba jau veikiančių skaitmeninių bibliotekų struktūras. Autoriai siūlo metaduomenų valdymo sistemą, kurioje taikoma semantinio žiniatinklio technologija nevienalytiškumo problemai spręsti ir kuri remiasi žiniatinklio paslaugos technologija nesudėtingai sistemos integracijai pasiekti. Šis sprendimas palengvina integruotų skaitmeninių bibliotekų sistemų kūrimą ir nuima nevienalyčių metaduomenų valdymo našta nuo taikomųjų programų kūrėjų pečių.

Reikšminiai žodžiai: BRICKS; skaitmeninės bibliotekos; metaduomenų valdymo sistemos.

1. Įvadas

Pastaraisiais metais daugelio kultūros įstaigų skaitmeniniai fondai tapo viešai prieinami, pritaikius vidaus sprendimus arba įdiegus komercines skaitmeninių bibliotekų sistemas. Vis dažniau jos siekia bendradarbiauti su kitomis įstaigomis, kad būtų suburti profesiniai forumai arba sukurtos verslo platformos, kurios sudarytų galimybes išnaudoti skaitmeninius artefaktus. Be tokių problemų kaip skaitmeninių teisių valdymas, viena pirmųjų kliūčių, su kuriomis susiduria šie jungtiniai projektai, yra įvairiarūšių šaltinių turinio sujungimas, kuriam atlikti paprastai reikalingi aukštos kvalifikacijos specialistai ir nemažos sąnaudos.

Svarbiausia skaitmeninių bibliotekų sistemų dalis yra metaduomenų saugyklos. Jose tinkamai saugoma informacija apie turinį sudarančius dokumentus, o pačios saugyklos yra išeities taškas, nuo kurio būtų galima pradėti naudotis paieškos ir radimo paslaugomis. Daugelis skaitmeninių bibliotekų sistemų [1, 2] buvo sukurtos taikyti specifinėje aplinkoje ir vadovaujasi vientisiniu metaduomenų valdymo principu: tvarkydamos savo fondus bibliotekos remiasi specifine su kompiuterio technine įranga susijusia metaduomenų schema. Neseniai sukurtos skaitmeninių bibliotekų sistemos grindžiamos įvairiarūšių meta-

duomenų valdymo principu [3, 4], nes anksčiau įdiegtos sistemos sunkiai vartojamos kitose terpėse. Šios modernios sistemos sukurtos tam, kad padėtų taikyti sutartines metaduomenų schemas ir sudarytų galimybes tvarkyti metaduomenis, apibūdinančius turinį įvairiais, specifiniam domeniui tinkamais būdais. Svarbiausias reikalavimas yra semantinis schemų suderinamumas, reikalingas tam, kad metaduomenų aprašai, parengti pagal skirtingas schemas, būtų prieinami susietu būdu. Pirmieji darbai sprendžiant metaduomenų nevienalytiškumo problemą, pritaikant semantinio žiniatinklio technologiją, jau atlikti [5].

Šiame straipsnyje aprašoma metaduomenų valdymo sistema, kuriama remiantis semantinio žiniatinklio technologija, vykdomi BRICKS integruotą projektą [6], kuris yra viena iš Šeštosios ES bendrosios programos dalių. BRICKS projektu siekiama sukurti organizacinius ir technologinius pagrindus skaitmeninių bibliotekų tinklui kurti, kad taptų įmanoma pasidalinti kultūros paveldo srities žiniomis ir ištekliais. Techniniu požiūriu BRICKS bus paskirstyta, sudedamųjų dalių pagrindu sukurta ir paslaugas teikianti programinės įrangos infrastruktūra, kuri suderins įvairiarūšius turinius ir suvienodins teikiamas paslaugas. Mokslo įstaigos, pramonės įmonės ir kultūros organizacijos galės prisijungti prie BRICKS tinklo, suteikdamos viešą

prieigą prie savo turinio arba kurdamas naujas pritaikymo paslaugas, panaudodamos infrastruktūros komponentus per interneto paslaugų sąsają. Svarbiausias BRICKS metaduomenų valdymo sistemos reikalavimas yra sudaryti sąlygas pritaikyti lanksčią metaduomenų valdymo schemą, nes BRICKS organizacijos narės vartoja skirtingas metaduomenų schemas savo turiniui aprašyti. Toliau aprašoma, kaip lankstumui pasiekti taikoma semantinio žiniatinklio technologija. Kadangi vengiama kopijuoti šią sistemą nuo kitų skaitmeninių bibliotekų, siūlomas sprendimas, kuris užtikrins suderinamumą su veikiančiomis skaitmeninių bibliotekų sistemomis ir lengvą integraciją į jas.

2. Tikslai ir pagrindiniai reikalavimai

2.1. Lanksti metaduomenų schema

Kultūros paveldo srityje žodis „metaduomenys“ vis dažniau taikomas apibūdinti papildomos vertės turinčiai informacijai, sukurtai tvarkyti, sekti ir visomis priemonėmis gerinti prieigą prie informacinių objektų. Informacijos ištekliams aprašyti ir nustatyti vartojami metaduomenys, dar vadinami aprašomaisiais metaduomenimis, visada atitinka tam tikrą metaduomenų schemą, išreiškiančią metaduomenų aprašų duomenų reikšmę ir galiojančią struktūrą. Standartizuotos metaduomenų schemas yra *Dublin Core* [8], *MARC* [9], *MPEG-7* [10] ir kitos įstaigoms priklausančios schemas. Nežinant, ar įstaigos norėtų pertvarkyti turimus metaduomenis pagal bendrąją schemą, siūloma metaduomenų valdymo sistema privalo sudaryti sąlygas taikyti sutartines metaduomenų schemas ir tvarkyti įvairiarūšius metaduomenų aprašus.

Šio įvairiarūšių metaduomenų valdymo principo trūkumas yra tas, jog nėra vieno įėjimo taško teikti paslaugoms, kurių metu naudojamos metaduomenų valdymo sistema, pavyzdžiui, paieškos ir atskleidimo paslaugoms. Apskritai kalbant, metaduomenų valdymo sistema turėtų surasti metaduomenis ne tik pagal pateiktą schemą, bet ir pagal kitas schemas atitinkančius metaduomenis. Todėl BRICKS metaduomenų valdymo sistema turėtų išspręsti įvairiarūšių metaduomenų semantinio suderinamumo problemą ir pasiūlyti mechanizmus, nustatančius sankirtas tarp firminių ir standartizuotų schemų.

2.2. Suderinamumas su jau veikiančiomis skaitmeninėmis bibliotekomis

Pagrindinė skaitmeninių bibliotekų sistemos, kuria norima skleisti prieinamą turinį ir metaduomenų aprašus, problema yra jos suderinamumas su kitomis skaitmeninėmis bibliotekomis. Pastaraisiais metais poreikis sudaryti bendrą susitarimą, kaip adaptuoti ir taikyti standartus, norint

palengvinti metaduomenų aprašų platinimą, paskatino sukurti OAI modelį ir OAI metaduomenų perdavimo protokolą [11]. Šis protokolas apibūdina mechanizmą, kuriuo OAI-PMH ir HTTP protokolus taikančios skaitmeninių bibliotekų sistemos gali keistis metaduomenų aprašais.

OAI-PMH duomenų surinktuvas ir OAI-PMH serveris buvo sukurti kaip viena BRICKS metaduomenų valdymo sistemos dalių, skirtų metaduomenų aprašams surasti ir parodyti. Tačiau sistema privalo užtikrinti, kad priimami ir išsiunčiami metaduomenų aprašai būtų pertvarkomi nuosekliai, nes duomenys saugomi RDF formatu, o OAI-PMH protokolas perduoda metaduomenis XML formatu.

2.3. Nesudėtinga sistemos integracija

BRICKS projekto metu keletas kultūros įstaigų turi integruoti BRICKS metaduomenų valdymo sistemą į savo veikiančias ar ateityje veiksiančias sistemas. Šiam tikslui pasiekti būtina apsvarstyti du pagrindinius integracijos aspektus.

Pirmiausia, būtina atsižvelgti į faktą, kad veikiančios skaitmeninių bibliotekų sistemos buvo kuriamos vartojant skirtingas programavimo kalbas, todėl šiuo metu veikia naudojant skirtingą techninę įrangą. Dėl šios priežasties gali tapti labai sudėtinga prijungti naujus komponentus, pavyzdžiui, BRICKS metaduomenų valdymo sistemą. Norint, kad naujos sistemos integravimui prirciktų minimalių esamos sistemos pakeitimų, sistema kuriama vadovaujantis į paslaugas orientuotos struktūros principais, o pati sistema pristatoma kaip nuo konkrečios kalbos ir platformos nepriklausanti interneto paslaugų dalis.

Antra, naujos įstaigos nenori taikyti šios sistemos, nors įvesti esamus duomenis yra tikrai nesudėtinga. Kadangi skirtingos skaitmeninių bibliotekų sistemos yra diegiamos vietoj skirtingų atminties įrenginių (pvz., sąryšinių duomenų bazių, XML saugyklų ir t. t.), jų prieš tai nepanaikinant, neįmanoma nustatyti bendros visų platformų sąsajos ir išgauti duomenis iš sukauptų duomenų sluoksnių. Šią problemą galima išspręsti taikant OAI-PMH užsilikusius duomenims įkelti. Taigi įstaigos, kurios vietoje esamų sistemų vartoja OAI-PMH serverį, gali lengvai ir be papildomų pastangų įkelti savo metaduomenų aprašus į BRICKS metaduomenų valdymo sistemą.

3. Sistemos konstrukcija ir technologija

Šiame skyriuje apibūdinamos pagrindinės metaduomenų valdymo sistemos sudedamosios dalys ir paaiškinama, kaip žadama įgyvendinti ir patenkinti anksčiau skyriuje išvardytus tikslus ir poreikius. Sistema sukurta remiantis *Java* protokolu, o pateikiama kaip interneto paslauga per *Apache Axis* serverį [13]. Metaduomenų valdymo sistemos dalys, susijusios su semantinio žinia-

tinklio technologija, yra įdiegtos *Jena* semantinio žiniatinklio pamatu [14], suderinus su atviroju kodu *Pellet OWL Reasoner* [15].

3.1. Bendroji struktūra

BRICKS metaduomenų valdymo sistemą sudaro trys pagrindinės dalys – sistemos šerdis (*System Core*), duomenų keitimo lygmuo (*Data Transformation Layer*) ir vidinė atminties sistema (*Storage Back-End*) (žr. pav.).

Sistemos šerdis nustato schemų bei metaduomenų įrašų valdymui ir paieškai reikalingus metodus. Ją sudaro keturi komponentai: schemos tvarkytuvė (*Schema Manager*), tvarkanti schemas ir žiniatinklio ontologijos kalba (*Web Ontology Language – OWL*) sudarytas schemų sankirtas, patvirtinimo įrankis (*Validator*), nustatantis galimus schemų nesutapimus, metaduomenų tvarkytuvė (*Metadata Manager*), nurodanti saugojimo vietą ir randanti metaduomenų įrašus, ir užklausų adapteris (*Query Adapter*), atliekantis bendro išėjimo taško, reikalingo teikti paieškos ir atskleidimo paslaugas, funkciją. Sistemos šerdis veikia per interneto paslaugos sąsają, pritaikytą skaitmeninės bibliotekos domeniui.

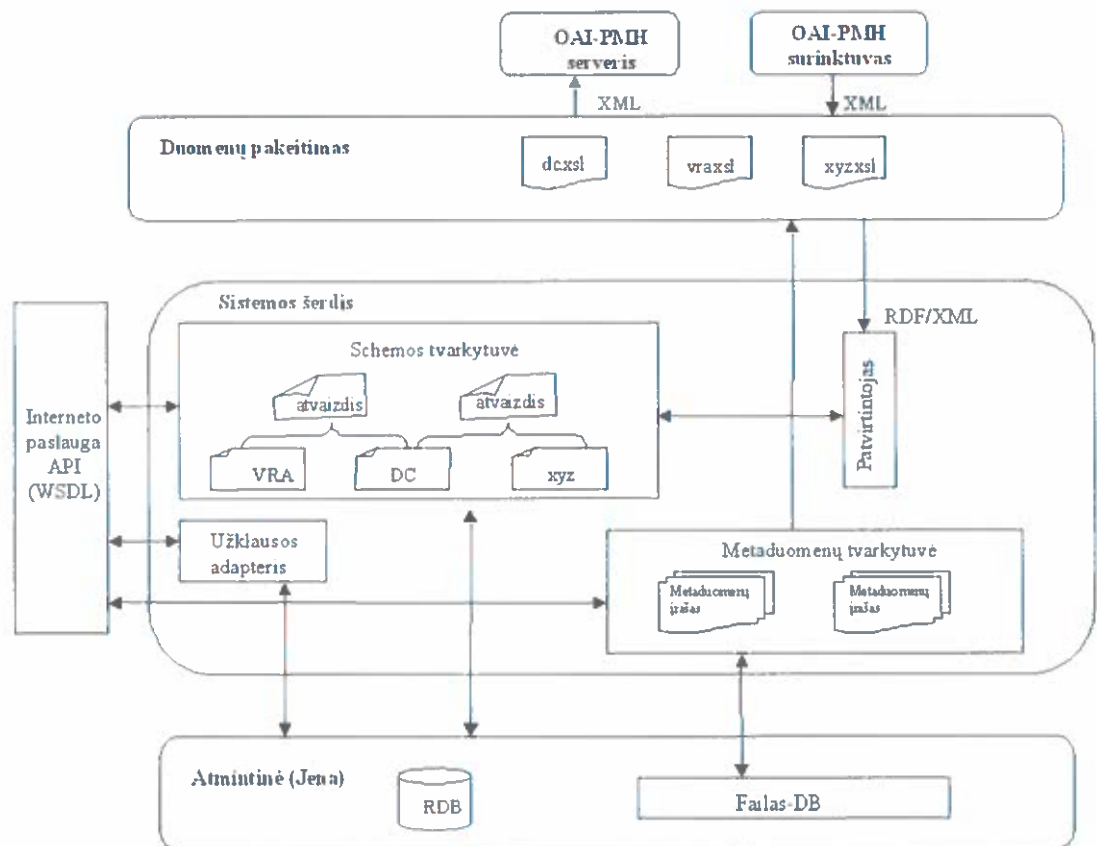
Duomenų keitimo lygmenyje galima įvesti meta-

duomenų aprašus, pateiktus RDF/XML formatais. Kadangi duomenų rinkiniai pateikiami XML formatu, atitinkančiu XML schema, sistema turi paversti XML į RDF. Šaltinyje [5] pateikti rezultatai rodo, kad XSLT lentelių stiliaus redaktorius tinka paversti XML į RDF/XML, nes atlieka vienos duomenų reikšmės pavertimą kita. Tam, kad kultūros įstaigoms nebereiktų kurti keitimo stiliaus lentelių, į sistemą įtrauktos standartinės metaduomenų schemas, tokios kaip *Dublin Core*, *VRA* ir *MARC*, kaip standartinės BRICKS metaduomenų valdymo sistemos dalys.

Vidinė atminties sistema tvarkoma taikant *Jena* sistemą. Joje įdiegtas atminties abstrakcijos mechanizmas sudaro galimybes veikti tokiuose dideliuose duomenų bazių serveriuose kaip *Oracle*, *MySQL* ir *PostgreSQL* arba mažesnės apimties failų kaupimo sistemose.

3.2. Schemos valdymas ir sankirtos

BRICKS metaduomenų valdymo sistema priima schemų apibrėžimus OWL-DL programavimo kalba, kuri yra OWL kalbų šeimos pokalbė. Apsiribota OWL kalbomis, nes mūsų naudojamų sistemų schemų apibrėžimai atlieka įvesties vaidmenį natūraliems išvadų darymo procesams, kurių išbaigtumą turime garantuoti. Kadangi metaduomenų

Bendroji struktūra

įrašų struktūrai nusakyti taikoma OWL, kuri yra žinių pateikimo kalba, būtina išskirti papildomus apribojimus, tuo pat metu suderinant su OWL duomenų reikšmėmis. Svarbiausias apribojimas būtų sudėtinė klasių ir joms priskiriamų savybių peržiūra, atitinkanti duomenų struktūrą nusakančių kalbų peržiūra.

OWL (*owl:equivalentClass* ir *owl:equivalentProperty*) ir RDFS [16] (*rdfs:subClassOf* ir *rdfs:subPropertyOf*) schemas vartojamos perėjimui nuo vienos standartizuotos schemas prie kitos ir firminių schemų sankirtoms. Ši informacija vartojama natūralaus išvadų darymo metu, kuris atlieka užklauskos patenkinimo funkciją. Tokiu būdu pagal specialią schemą sudarytos užklauskos taip pat pateikia rezultatus, apimančius daugybę schemų, jei prieš tai buvo nurodytos sankirtos. Schemas apibūdinamos, taikant išorines priemones, pvz., *Protégé* [17], o ypač *Protégé OWL Plug-in* [18]. Vidinė schemas tvarkytuvė aptinka registruotas schemas ir esamas schemų sankirtas.

3.3. Metaduomenų valdymas ir patvirtinimas

Metaduomenų įrašai tvarkomi, o aprašomieji metaduomenys susisteminiami kaip metaduomenų įrašai, taikant OAI metodiką. Metaduomenų įrašė visada aprašomas turinio vienetas, kurį vienareikšmiškai identifikuoja URI. Turinio vienetai gali būti sudaryti keli metaduomenų įrašai, iš kurių kiekvienas atitinka vieną metaduomenų schemą. BRICKS metaduomenų valdymo sistemoje dokumentai ir jų metaduomenų įrašai sugrupuojami į hierarchinės struktūros saugyklas.

Kai metaduomenų įrašai patenka į saugyklą, jie patvirtinami pagal atitinkamą schemą ir ieškomi metaduomenų schemas taikomi apribojimai. Metaduomenų įrašai, schema ir turimos schemų sankirtos taip pat papildo natūralų išvadų darymo procesą. Šiame procese taikomos žinios, pateiktos schemas apibrėžimuose ir sankirtose, kad būtų galima gauti papildomą informaciją, saugomą lygiagrečioje „numanomose saugykloje“ ir vartojamą paieškos bei atskleidimo paslaugoms teikti.

Kadangi BRICKS metaduomenų valdymo sistema bus pirmiausia prieinama besinaudojantiems paieškos ir atskleidimo paslaugomis, užklauskos adapterio paslauga palengvins visų dokumentų turinio paiešką. Šios paslaugos sąsaja siūlo sudaryti užklauską paprasta objektu paremta kalba, kuri leidžia išrinkti visus pateiktą sąlygą atitinkančius saugykloje esančius dokumentus. Sąlygą gali sudaryti sutartinai įdėtos jungtys ir atrankos predikatų atjungtys. Visos užklauskos yra verčiamos RDQL [19] ir persiunčiamos į *Jena* užklauskų mechanizmą. Užklauskos gali būti pasirinktinai atliekamos ir „numanomose saugyklose“, todėl įmanoma visiškai atsižvelgti į schemas apibrėžimą bei informaciją apie sankirtas.

Su metaduomenimis susijusios operacijos, atliekamos žiniatinklio paslaugos sąsajoje, yra panašios į operacijas, kurias reguliuoja OAI-PMH standartas (pvz., *GetRecord*, *ListItems*, *ListRecords*, *ListRepositories*, *ListMetadata Schemas* ir t. t.). Be to, atliekamos saugyklose esančių metaduomenų įrašų sudarymo, atnaujinimo ir panaikinimo operacijos.

3.4. OAI-PMH serveris ir surinktuvas

Kaip minėta, duomenys į BRICKS metaduomenų valdymo sistemą įvedami ir išsiunčiami taikant OAI-PMH protokolą. Svarbiausias tokio metodo privalumas yra tas, jog metaduomenų valdymo sistemos OAI-PMH serverio vartotojui sudaromos sąlygos reguliariais intervalais rinkti metaduomenis. Taip lengviau suderinamos veikiančios turinio valdymo sistemos. OAI-PMH taip pat galima fiksuoti pokyčius nuo paskutinio duomenų rinkimo – įvedami tik tie duomenys, kurie pasikeitė nuo paskutinio jų rinkimo. Be to, šis protokolas suteikia galimybę susisteminti metaduomenų įrašus į hierarchiškai sudarytus „rinkinius“, kurie turi atitikmenis hierarchinėje metaduomenų saugyklos struktūroje.

4. Konkretaus atvejo analizė ir išankstiniai rezultatai

Skaitmeninės bibliotekų sistemos prototipas, vartojantis metaduomenų valdymo sistemą (ir kitas sudedamąsias dalis), buvo sukurtas tam, kad būtų galima įvertinti šio metodo pritaikymo galimybes bei pademonstruoti BRICKS struktūros privalumus. Siekta sukurti priegią prie keleto kultūros organizacijų atvaizdų kolekcijų per įprastą interneto sąsają. Metaduomenų tvarkybos požiūriu, šio prototipo tikslas buvo parodyti, kad metaduomenis iš nevienalyčių šaltinių įmanoma įvesti į RDF formato pagrindu sukurtą metaduomenų saugyklą, o šią sudedamąją dalį galima lengvai sujungti su kitomis sistemos dalimis.

Veiksmų plano įgyvendinimui buvo pasirinktos kelios kolekcijos, saugomos dviejose kultūros institucijose, dalyvaujančiose BRICKS projekte kaip turinio teikėjos: Austrijos nacionalinės bibliotekos paveikslų archyvas (<http://www.bildarchiv.at>) ir „Consorzio Forma“ paveikslų fondas, sukurtas projekto „La Fortuna visiva di Pompei“ (<http://pompei.sns.it/>) metu. Abiejose įstaigose veikė turinio tvarkybos sistemos, o metaduomenų įrašai buvo naudojami pagal firmines schemas. Schemas buvo sumodeliuotos OWL-DL kalba, įvestos į BRICKS metaduomenų valdymo sistemą, o vėliau sukurtos sankirtos su nekvifikuota *Dublic Core* schema.

Kadangi „Consorzio Forma“ pateikia savo metaduomenų aprašus per OAI-PMH serverį, įrašus buvo

galima surinkti ir išsaugoti saugykloje vietiniu formatu. Austrijos nacionalinės bibliotekos atveju buvo susidurta su problema, kad tyrimo metu joje neveikė tokia sistema. Tačiau biblioteka galėjo parsisiųsti dokumentus XML formatu iš sąryšinėje duomenų bazėje esančio atvaizdu archyvo. Sukūrus tinkamą XSLT stiliaus lentelę, paverčiančią dokumentus į RDF/XML, metaduomenų aprašai buvo sėkmingai ir be didelių pastangų įvesti į metaduomenų valdymo sistemą.

Ištyrus šį atvejį tapo aišku, kad BRICKS metodika tinka naujoms skaitmeninių bibliotekų taikomosioms sistemoms sukurti per trumpą laiką, sujungiant esamas sudedamąsias dalis, priklausančias BRICKS infrastruktūrai. BRICKS metaduomenų valdymo sistemą paprasta prijungti tik prie naujai sukurtų skaitmeninių bibliotekų sistemų, vadovaujantis ankstesniuose skyriuose aprašyta metodika.

Pagrindiniai šio sistemos pritaikymo scenarijaus rezultatai, kuriais būtų galima vadovautis toliau tobulinant metaduomenų valdymo sistemą, yra šie:

- techniškai būdas likusius metaduomenis integruoti per OAI-PMH yra tinkamas ir turinio teikėjų dažnai taikomas. Įdiegti OAI-PMH atitinkantį serverį kultūros įstaigoje ne tik nereikia daug pastangų, bet ir yra naudinga dėl daugelio priežasčių, pvz., galima parodyti turinį interneto paieškos serveriuose;

- RDF, kaip duomenų modelis, yra tinkamas vartoti saugyklose, nes padeda išspręsti nevienalyčių duomenų problemą. Tokios trilypės saugyklos kaip *Jena* puikiausiai tinka smulkių ir vidutinių įstaigų duomenų rinkiniams saugoti. Tačiau prisijungus didesnėms įstaigoms atsiras praktinės sistemos veikimo, apimties ir atsakymo į užklausą greičio problemų.

5. Pritaikymo scenarijai ir komerciniai privalumai

Apibūdinta metaduomenų valdymo sistema bus galima naudotis kaip atvirojo kodo programine įranga nuo 2007 m. birželio mėnesio, pasibaigus BRICKS projektui. BRICKS projekto tikslas yra sukurti plačiai taikomą skaitmeninę biblioteką, kurios narėms įstaigoms priklausos tinklo mazgas, už kurio priežiūrą jos yra atsakingos. Sistemos privalumai yra šie:

- Nedidelės įstaigos, neturinčios turinio ir (arba) metaduomenų valdymo sistemos, galės naudotis BRICKS sistema savo metaduomenims (turiniui) tvarkyti. Kadangi programinės įrangos pagrindas bus atvirasis kodas, sumažės BRICKS įdiegimo išlaidos.

- Įstaigos, kuriose jau veikia turinio ir (arba) metaduomenų valdymo sistemos, galės lengvai integruoti savo sistemas per tinklo mazgą. Joms reikės tik įsidiesti OAI

serverį, kad jų metaduomenys taptų prieinami. Jei toks serveris jau įdiegtas, techniniu požiūriu integruotis į BRICKS tinklą nieko nekainuos.

- Įvedusios savo metaduomenis (ir turinį) į didesnę tinklą ir padariusios juos prieinamus, įstaigos gali tapti žinomos platesnei auditorijai. Semantiškai suderinus skirtingų institucijų metaduomenų rinkinių reikšmes, ne tik padaugės galimybių surasti reikalingus duomenis, bet ir padidės įstaigos atvirumas. Įstaigoms taip pat duos naudos ir sinergetiškas jų metaduomenų sujungimas su kitų tinklo narių metaduomenimis.

- Padidėjus įstaigos atvirumui gali padidėti ir pajamos, nes, pavyzdžiui, atsiras daugiau norinčių pamatyti įstaigai priklausančius objektus arba įsigyti didelės raiškos atvaizdus iš įstaigos saugyklos.

- Mokslininkai arba parodų organizatoriai galės panaudoti sistema reikalingai juos dominančiai medžiagai rasti suformulavę tik vieną užklausą, o ne kreiptis su užklausomis į kiekvieną įstaigą narę atskirai.

Bendra ES remiamų projektų problema yra ta, kad parama nustojama teikti tuomet, kai baigiasi finansavimas. BRICKS projektas nesusidurs su šia problema, nes buvo įkurta turinio teikėjų ir programinės įrangos kūrėjų bendrija. Projektas gyvuos dar ir dėl decentralizuotos struktūros: kadangi kiekviena įstaiga narė yra atsakinga už savo tinklo mazgo tvarkymą, o centrinis valdymas arba palaikymas nereikalingas, tikimasi, kad įstaigos net ir pasibaigus projektui toliau tvarkys savo mazgus. BRICKS mazgai sukurti taip, kad jiems reikėtų nedidelių investicijų ir priežiūros išlaidų.

Kadangi BRICKS infrastruktūra pasižymi į paslaugas orientuota struktūra, jos sudedamąsias dalis galima pritaikyti ir kitokiame kontekste. Pavyzdžiui, metaduomenų valdymo sistemą būtų galima lengvai dar kartą panaudoti žiniatinklio turinio arba įmonių dokumentų valdymo sistemose. Šiuo metu bandoma semantinio žiniatinklio technologiją pritaikyti verslo srityje [20, 21], tvarkant turinį, o tai rodo, kad šis būdas yra įdomus ne tik moksliniu, bet ir komercinės perspektyvos požiūriu.

6. Išvados ir ateities darbai

Straipsnyje buvo pristatyta metaduomenų valdymo sistema, skirta skaitmeninėms bibliotekoms ir suteikianti galimybę tvarkyti įvairiarūšių metaduomenų aprašus. Ji sukurta taip, kad ją būtų galima lengvai ir nebrangiai prijungti prie jau veikiančių metaduomenų valdymo sistemų. Be to, užtikrinamas suderinamumas su kitų skaitmeninių bibliotekų sistemomis, parodytant metaduomenis taip, kaip nurodyta OAI-PMH standarte. koncepcijai pagrįsti buvo sukurtas prototipas, kurio pritaikymas parodė, kad metaduomenų valdymo sistema gali lengvai

veikti kartu su kitais skaitmeninės bibliotekos komponentais ir kad į ją galima be didelių pastangų integruoti metaduomenis iš įvairiausių šaltinių.

Tačiau patirtis taip pat rodo, kad sistemos vartotojai vargu ar pateiks abipuses sankirtas tarp visų metaduomenų schemų. Dėl šios priežasties stengiamasi sukurti naujas sankirtas iš jau esamų, taikant „naujos semantikos“ metodą [22]. Kaip alternatyvi išeitis tiriama galimybė panaudoti CIDOC CRM [23] modelį kaip bendrą semantinę struktūrą, prie kurios būtų galima prijungti visas patentuotas metaduomenų schemas. Geriausiu atveju šiam metodui prireiks tik vieno prijungimo vienai metaduomenų schemai, norint suderinti visas schemas.

Dėl panašių priežasčių būtina apsvarstyti naujus, galbūt pusiau automatinius, metodus sukurti metaduomenų schemas OWL-DL kalba. Šiuo metu jau bandoma pusiau automatiškai sukurti tokias schemas iš esamo XML formato arba susijusių schemų [24, 25]. Šie principai buvo

išnagrinėti, todėl tikimasi, kad toks mechanizmas, priklausantis metaduomenų valdymo sistemai, galėtų ateityje palengvinti integravimo procesą.

Tiriant schemų paskirstymą sužinota, kad OWL sankirtų konstrukty naudojimas turi ir trūkumų: kuriant sankirtas tarp schemų apsiribojama tik užbaigtų schemų parsisiuntimu ir tiesioginiu parsisiųstų elementų pritaikymu. Toks būdas tinka esant nedideliame schemų skaičiui, tuo tarpu kyla problemų, kai atsiranda daug sudėtingų schemų apibrėžimų. Ateityje planuojama atskirti sankirtas nuo schemų apibrėžimų ir sukurti užklausų perrašymo mechanizmą, kuriame tokios sankirtos bus taikomos kaip įvedinio parametrai.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Versta iš: Innovation and the knowledge economy: issues, applications, case studies. Amsterdam [etc.], 2005. Pt. 2, p. 967-974.

-
- [1] R. Tansley, M. Bass, D. Stuve, M. Branschofsky, D. Chudnov, G. McClellan, and M. Smith, The DSpace institutional digital repository system: current functionality. In: Proceedings of the 3rd ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries, Houston, Texas, 2003, pp. 87-97.
- [2] T. Staples, R. Wayland, and S. Payette, The Fedora Project: An Open-source Digital Object Repository System. In: D-Lib Magazine, April 2003.
- [3] C. Lagoze, W. Arms, S. Gan, D. Hillmann, et al., NSDL: Core services in the architecture of the national science digital library (NSDL). In: Proceedings of the 2nd ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries, Portland, Oregon, USA, 2002, pp. 201-209.
- [4] G. Amato, C. Gennaro, F. Rabitti and P. Savino, Milos: A Multimedia Content Management System for Digital Library Applications. In: Research and Advanced Technology for Digital Libraries: 8th European Conference, ECDL 2004, Bath, UK, LNCS 3232, Springer.
- [5] M. Butler, J. Gilbert, A. Seaborne and K. Smathers, Data conversion, extraction and linkage using XML in Project SIMILE. Techninė ataskaita: <http://www.hpl.hp.com/techreports/2004/HPL-2004-147.html>
- [6] BRICKS – Building Resources for Integrated Cultural Knowledge Services, EU FP6 project. <http://www.brickcommunity.org>
- [7] OWL Web Ontology Language Reference. 2004 W3C. <http://www.w3.org/TR/owl-ref/>
- [8] DCMI, “Dublin Core Metadata Element Set”, DCMI Recommendation Version 1.1, Dublin Core Metadata Initiative (DCMI), July 1999. <http://dublincore.org/>
- [9] Library of Congress – Network Development and MARC Standards Office. <http://www.loc.gov/marc/>
- [10] J.M. Martínez, R. Koenen, and F. Pereira, MPEG-7 – The Generic Multimedia Content Description Standard, Part 1. In: IEEE MultiMedia, vol. 9, no. 2, 2002.
- [11] The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH), v. 2.0. 2002-06-14. <http://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html>
- [12] Web Service Description Working Group, The Web Service Description Language (WSDL). Version 2.0, part 0: Primer. <http://www.w3.org/TR/2004/WD-wsdl20-primer-20041221/>
- [13] Apache Axis. <http://ws.apache.org/axis/>
- [14] J. Carroll, I. Dickson, C. Dollin, D. Reynolds, A. Seaborne, and K. Wilkinson, Jena: implementing the Semantic Web recommendations. In: Proceedings of the 13th World Wide Web Conference on Alternate Track Papers & Posters, New York, NY, USA, 2004, pp. 74-83.
- [15] Pellet OWL Reasoner. <http://www.mindswap.org/2003/pellet/index.shtml>
- [16] RDF Vocabulary Description Language 1.0: RDF Schema, W3C Recommendation 10 February 2004. <http://www.w3.org/TR/rdf-schema/>
- [17] Protégé Ontology Editor. <http://protege.stanford.edu/>
- [18] H. Knublauch, R.W. Ferguson, N.F. Noy, and M.A. Musen, The Protégé OWL Plugin: An Open Development Environment for Semantic Web Applications. In: Proceedings of the 3rd International Semantic Web Conference – ISWC 2004, Hiroshima, Japan, LNCS 3289, Springer.
- [19] RDQL – A Query Language for RDF, W3C Submission 9 January 2004. <http://www.w3.org/Submission/2004/SUBM-RDQL-20040109/>
- [20] Aduna. <http://aduna.biz/products/index.html>
- [21] IgentaConnect. <http://www.ingentaconnect.com>

- [22] K. Aberer, P. Cudré-Maroux, and M. Hauswirth, The chatty web: emergent semantics through gossiping. In: Proceedings of the 12th International Conference on World Wide Web, Budapest, Hungary, 2003, pp. 197-206.
- [23] CIDOC Conceptual Reference Model. <http://cidoc.ics.forth.gr/>
- [24] P. Lehti, and P. Frankhauser, XML data integration with OWL: experiences and challenges. In: Proceedings of the 2004 International Symposium on Applications and the Internet, 2004, pp. 160-167.
- [25] M. Ferdinand, C. Zircins, and D. Trastour, Lifting XML Schema to OWL. In: Proceedings of the 4th International Conference on Web Engineering, ICWE 2004, Munich, Germany, pp. 354-358.

Skaitmeninės reprodukcijos: katalogo aprašų modeliai ir elementai

Sofija KLARIN

Nacionalinė ir universiteto biblioteka, Zagrebas, Kroatija, el. p. sklarin@nsk.hr

Straipsnyje pristatomos skaitmeninių reprodukcijų ypatybės ir rūšys bei išryškinamos problemos, atsirandančios sudarant bibliografinius aprašus. Siekiant palyginti faksimilių ir mikrografinių reprodukcijų aprašo modelį, pateikiama Kroatijos katalogavimo taisyklių ir ISBD(ER), ISBD(G), ISBD(M) ir ISBD(NBM) nurodymų analizė, išvardijami aprašo elementai ir UNIMARC formatą atitinkantys laukai. Straipsnyje taip pat pateikiamas skaitmeninių reprodukcijų aprašų modelis, taikomas Kroatijos nacionalinės ir universiteto bibliotekos Zagrebe vykdomame išteklių skaitmeninimo eksperimentiniame projekte.

Reikšminiai žodžiai: skaitmeninės reprodukcijos; katalogo aprašas; versijos aprašas; standartai; ISBD(ER); ISBD(NBM); UNIMARC.

1. Įvadas

Bibliotekos, pradedančios vykdyti iš jų fondų atrinktų išteklių skaitmeninimo projektą, turi ne tik apibrėžti techninius, organizacinius, teisinius, finansinius ir kitokio pobūdžio projekto aspektus, bet ir išspręsti skaitmeninių reprodukcijų katalogo aprašų sudarymo klausimą. Svarstomieji ištekliai yra elektroninių išteklių rūšis, kurios bendri apibūdinimai atsiranda dėl skaitmeninės jų formos, tuo tarpu kiti apibūdinimai priklauso nuo jų kūrimo metu taikomos specifinės procedūros ir yra glaudžiai susiję su tam tikrais konkretais skaitmeninimo projekto tikslais. Kiekvienas skaitmeninimo projektas yra išskirtinis dėl skaičiaus ir rūšies reprodukcijų, kurių kūrimas priklauso nuo vartojamos techninės ir programinės įrangos, skaitmeninamo ištekliaus rūšies ir numatyto vartojimo tikslo. Svarbu įtraukti informaciją apie suskaitmenintus išteklius į bibliotekos katalogą, susieti originalus su jų reprodukcijomis, kad vartotojai galėtų susipažinti su visomis egzistuojančiomis dokumento formomis, taip pritaikant jungiamojo katalogo paskirtį ir funkciją.

ISBD(ER), kuris apibrėžia ir skaitmenines reprodukcijas, nesiūlomas aiškus aprašo modelis ir galutinis sprendimas paliekamas bibliografijos centrums. Be to, standarte konkrečiai neapibrėžtas skaitmeninių reprodukcijų skirtingų versijų aprašas. Jame taip pat aiškiai neapibrėžta,

kokiu būdu reikia užrašyti specifines aprašo pastabas, pavyzdžiui, pastabas apie skaitmeninių reprodukcijų ir jų versijų vartojimo sąlygas ir teises.

Kiti probleminiai klausimai yra susiję su skaitmeninių reprodukcijų kompiuterinio įrašo formato pasirinkimu. Formatas, tradicinis arba naujesnė įrašų sudarymo schema pagal metaduomenis, pasirenkamas remiantis projekto rūšimi ir tikslais, skaitmenines reprodukcijas gaminančios įstaigos tipu bei finansine parama, kurią projekto metu galima išleisti katalogavimo tikslams.

Šiuo metu Kroatijos bibliotekos žengia pirmuosius žingsnius, skaitmenindamos jose sukauptus išteklius, ir susiduria su skaitmeninių reprodukcijų apdorojimo problemomis. Sprendžiant katalogavimo problemas visada naudinga pasikliauti šalies katalogavimo taisyklėmis, net jei problemos susijusios su išteklių rūšimi, kuri neįtraukta į taisykles. Evos Veronos sudarytame leidinyje *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga* („Abėcėlinių katalogų sudarymo taisyklės ir vadovas“ toliau tekste *Vadovas*) pateikiamas aiškus conceptualus faksimilių aprašo modelis, kurį taip pat galima pritaikyti skaitmeninėms reprodukcijoms, nes aprašai panašūs tuo, jog siejasi su reprodukuotu dokumentu. Galimybę pasinaudoti *Vadovu*, sprendžiant problemas aprašant skaitmenines reprodukcijas, reikėtų iširti, lyginant jį su kitais aprašo modeliais, kurie remiasi skirtinguose ISBD pateikiamais nurodymais.

2. Terminologija ir išteklių apibrėžimai

Prieš kataloguojant skaitmenines reprodukcijas pirmausia reikia nustatyti aprašomo bibliografinio vieneto rūšį, po to pasirinkti aprašui taikytinus standartus ir formatus, atsižvelgiant į specifinius konkretaus projekto ar bibliotekos reikalavimus bei būsimą skaitmeninės reprodukcijos paskirtį.

Skaitmeninimas – tai procesas, kurio metu išteklių turinys ir išvaizda skenuojama, kopijuojama, fotografuojama arba kitokiomis įrašymo priemonėmis¹ perkeliama į skaitmeninę formą. Originalaus šaltinio skaitmeninimas vadinamas „pirminiu“ skaitmeninimu, tuo tarpu kitų netiesioginių šaltinių skaitmeninimas yra „antrinis“, kai skaitmeninama originalo fotografinė reprodukcija arba mikrofilmas.

Skaitmeninimo metu gaunami elektroniniai failai arba, pagal ISBD(ER) terminologiją, elektroniniai ištekliai. Šios rūšies elektroniniai ištekliai kuriami kitaip nei gryniesiems skaitmeniniai ištekliai. Analogiškai faksimilių apibrėžimui, ištekliai, sukuriami skaitmeninant kitų laikmenų turinius, galėtų būti apibrėžti kaip „tiksliai rašyto arba spausdinto teksto, piešinio, paveikslų ar kito vieneto reprodukcija“, pagal kurią (skaitmeninė) „faksimilė gali perteikti tikrąjį, padidintą arba sumažintą originalą“².

Skaitmeninimo produktai dažnai vadinami *suskaitmentintais ištekliais*, tačiau mikrofilmavimo produktai vadinami *mikrofilmų reprodukcijomis, mikroformomis, mikrofilmais* ir t. t., terminas *mikrofilmuoti ištekliai* nevartojamas. Todėl tam, kad būtų galima atskirti dvi reprodukcijų formas, kurios, tiesą sakant, turi labai panašius bibliografinius apibūdinimus, šiame straipsnyje ištekliai, gauti skaitmeninimo metu, vadinami *skaitmeninėmis reprodukcijomis*³.

3. Skaitmeninių reprodukcijų rūšys

Vieno iš skaitmeninimo procesų, skenavimo, metu sukuriama failai, kurie dažniausiai yra prieinami, vartojami ir pateikiami internete, siekiant netiesiogiai išsaugoti originalą. Pavyzdžiui, Mathew Woollard išskiria dvi skaitmeninių reprodukcijų rūšis: skaitmeninį *surogatą*, t. y. aukščiausios kokybės skaitmeninę reprodukciją, ir skaitmeninę *repliką*, t. y. papildomai redaguotą, nukopijuotą failą, kuris turi papildomos vertės⁴. Toliau pateikiama klasifikacija ir pasirinkta skirtingų skaitmeninių reprodukcijų rūšių terminologiją reikėtų vertinti kaip negalutinę, nes tikrasis projekto tikslas ir yra apibrėžti skaitmeninių reprodukcijų versijų rūšis ir skaičių, kaip jau buvo minėta anksčiau⁵.

3.1. Skaitmeninis originalas

Pirmoji originalios medžiagos kopija vadinama *skaitmeniniu originalu (faksimilės originalu)*⁶. Tai aukštos kokybės *vaizdinis failas*, dažniausiai TIFF formatu, kurio nereikia papildomai apdoroti ar sumažinti⁷. Tik tokius vaizdinius failus galima naudoti kaip pagrindą sukurti skaitmeniniam originalui, kadangi (iki realaus įrodymo laipsnio) jie atvaizduoja originalo turinį ir išvaizdą⁸.

Skaitmeninį originalą galima apibūdinti kaip *pagrindinę išsaugojimo kopiją (archyvinės kokybės išsaugojimo surogatą, surogatą išsaugojimui)*, jei ji susideda iš vaizdinių failų, kuriuose yra viso originalo kopija ir jei ji sukurta pagal rekomendacijas archyvinės kokybės išsaugojimo surogatams gaminti. Europos mikroformų originalų registras (*European Register of Microform Masters – EROMM*), kuris priima ir skaitmeninių reprodukcijų bibliografinius įrašus, reikalauja, kad išsaugojimui skirti

¹ Kai kuriuose profesiniuose straipsniuose terminai „skaitmeninimas“ ir „skenavimas“ vartojami kaip sinonimai, tuo tarpu kiti autoriai sinonimiškai vartoja „skaitmeninimo“ ir „skaitmeninimo projekto“ terminus, o „skenavimo“ terminą vartoja tik medžiagos įrašymo ir perkėlimo į skaitmeninę formą procedūrai įvardyti. Rečiau vartojami terminai yra šie: *reprodukuojimas, kopijavimas* ir *reformavimas*.

² Verona, Eva. *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga : prvi dio : odrednice i redalice*. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986. p. 379.

³ Skaitmeninimo produktai vadinami: *kopija, perspaudas, faksimilė, surogatas, substitutas* arba *pakaitalas, versija, laida* ir t. t. pridant „skaitmeninis“. Šiais terminais siekiama aiškiau pademonstruoti skirtingų rūšių skaitmeninių reprodukcijų įvairovę.

⁴ Woollard, Mathew. *Digital resources : challenging use or users' challenges : conference proceedings*. // *Examining the impact of digitization upon scholarship in the humanities*, 7 July 2003 / Institute of Historical Research. <http://www.history.ac.uk/conferences/digitisation2003/woollard.html> (2003-12-12).

⁵ Australijos nacionalinė biblioteka vykdo skaitmeninimo projektą, kurio metu kuriami šių tipų duomenų failai: pagrindinis failas, antrasis pagrindinis failas, sumažinta kopija, apžvalginė kopija, mokslinė kopija, spausdintinė kopija ir interaktyvi kopija. Cf.: Atvaizdai pristatomi: <http://www.nla.gov.au/digital/delivery/html> (2003-10-10).

⁶ Terminu *skaitmeninis originalas* kartais įvardijami ištekliai, pradžioje sukurti elektronine forma tam, kad vėliau būtų galima paskelbti spausdintą versiją arba perkelti į kitą elektroninę formą. Tokiais atvejais skaitmeninis originalas neskelbiamas. Kroatijos profesinėje literatūroje taip pat vartojamas terminas *digitalne master datoteke* (cf.: Vrana, Radovan. *Digitalni Babilon : utvrđivanje kriterija za vrednovanje kvalitete izgradnje i sadržaja digitalnih zbirki i usluga*. // 6. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / edited by Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. pp. 49-61.) ir *master-slika* (cf.: Zlodi, Goran. *Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku : magistarski rad*. Zagreb : Filozofski fakultet, 2003.).

⁷ Daugiau informacijos apie skenavimo procedūrą: Zlodi, Goran. *Ibid.*, p. 18.

⁸ Schwartz, Werner. *On the importance of recording microforms and digitised versions produced for preservation on the international level, with a focus on standards*. http://liber.library.uu.nl/publish/articles/000055/article_content.htm (2003-12-14).

originalai būtų minimalios 600 taškų colyje raiškos⁹. Skaitmeninio originalo nebus įmanoma peržiūrėti kompiuteriu dėl jo failų dydžio, taip pat siekiant apsaugoti nuo neleistino vartojimo. Iš esmės skaitmeninis originalas vartojamas kaip šaltinis naujoms kopijoms, redaguotoms ir sutrumpintoms originalios reprodukcijos versijoms, kurios tinkamesnės prieigai ir vartojimui gaminti.

3.2. Kopijos prieigai ir vartojimui

Naujos reprodukcijos versijos sukuriamos iš skaitmeninio originalo (dar vadinama *išvestiniais atvaizdais* arba *failais*), užtikrinant skaitmeninio originalo kaip „archyvinės kokybės surogato“, nevertojamo kitiems tikslams, išsaugojimą.

Skaitmeninio originalo versijos vadinamos toliau išvardytais terminais, kurie priklauso nuo paskirties: *vartotojo kopijos*, *informacinės kopijos*, *vartojimo kopijos*, *skolinamos kopijos* arba *prieigos kopijos*. Panašiai kaip mikrofilmo reprodukcijos, pirmoji skaitmeninio originalo versija gali būti taip pat vadinama *tarpine kopija*¹⁰. *Tarpinė kopija* (taip pat vadinama *pagrindine kopija*) dažniausiai pagaminama suglaudinus pagrindinį skaitmeninį failą į kitą formatą, pavyzdžiui, JPEG. Glaudinant failą nebūtina papildomai jo redaguoti arba atvaizdą galima apdoroti, apkarpanant ar išlyginant kraštus. Bibliotekose originalas vartojamas kitoms kopijoms ir versijoms kurti.

Vartotojo kopijos sukuriamos vadovaujantis konkreto projekto poreikiais. Jose gali būti pateikiami dar labiau suglaudinti ar apdoroti *vaizdiniai failai* arba kitų tipų failai. Dėl jų dydžio apdorotas versijas paprasčiau vartoti nei archyvinės kokybės originalus (pvz., ekrano užsklandai, sukurti pažintiniam CD-ROM ir t. t., vartoti, skolinti arba nusipirkti, publikuoti ir platinti internete)¹¹.

Į vartojimo kopijas taip pat galima įtraukti *tekstinius failus* arba *versijas*, kurios sudaromos iš vaizdinių failų,

pritaikius vieną iš optinio ženklų atpažinimo programų. Atrodo, kad tokios kopijos yra praktiškesnės nei vaizdiniai failai dėl redagavimo ir paieškos galimybių¹².

Reprodukcijoms, skirtoms prieigai ir vartojimui, priklauso ir *interaktyvūs failai* arba *versijos*. Jos sukuriamos, suglaudinus skaitmeninį originalą arba tarpinę kopiją, pritaikius tinkamą programinę įrangą, kuri leidžia interaktyviai matyti vaizdinio failo turinį ir pritraukti konkrečią atvaizdo dalį¹³.

Vartojimui ir prieigai skirtos reprodukcijos taip pat netiesiogiai išsaugo originalą, nes sumažėja jo vartojimo intensyvumas ir galimybė jam pakenkti. Matydami ir lygindami net ir labai sumažintus atvaizdus, pavyzdžiui, *sumažintas kopijas*, vartotojai gali surasti norimą dokumentą ir užsisakyti jo originalą.

4. Skaitmeninių reprodukcijų aprašo modelio pasirinkimas

Knygos, rankraščio, žemėlapio ar laikraščio skaitmeninės reprodukcijos katalogavimo procesas pradedamas pasirenkant reprodukcijos aprašo modelį, po to pasirenkamas modelis, kuris bus vartojamas aprašyti įvairioms jos kopijoms. Aprašo modelio pasirinkimas priklauso nuo tokių faktorių: ar aptariama skaitmeninė reprodukcija yra nauja kūrinio laida, kuriai reikia sudaryti atskirą katalogo vienetą, ar reprodukcija yra tik išsaugojimui arba originalo vartotojo kopija, kurią reikia tik trumpai apibūdinti kaip pastabų dalį, pridėdamą prie bendrojo originalo aprašo, ar į kurio aprašą reikia įtraukti fondo duomenis. Nors gali pasirodyti, kad ši dilema paprastai išsprendžiama pritaikius faksimilių ir mikroformų aprašo modelį, konkrečių skaitmeninio projektų metu taikomi aprašo modeliai rodo ką kita¹⁴. Priežastys slypi katalogavimo taisyklių skirtumuose, taisyklių interpretacijose¹⁵, konkrečios bibliotekos

⁹ <http://www.cromm.org/standards.htm> (2003-12-14).

¹⁰ UNIMARC formato mikroformų koduotų duomenų 130 lauko polaukyje Sa/9 išvardytos šios skaitmeninių reprodukcijų rūšys: *pirminė kopija* (pagrindinė), *spausdintinė pagrindinė kopija* ir *informacinė kopija*. Gali pasitaikyti ir šie terminai: *archyvinės pagrindinės kopijos negatyvas*, *iš pagrindinės kopijos pagamintos tarpinės kopijos* ir *pozityvas tolesniam vartojimui ir skolinimui*. Cf.: IFLA principles for the care and handling of library material / compiled and edited by Edward P. Adcock with the assistance of Marie-Thérèse Varlamoff and Virginie Kremp. Paris : IFLA PAC ; Washington DR : CLIR, 1998. p. 67.

¹¹ Złodi, Goran. Ibid.

¹² Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama ištekliais, kurie pagaminami perkėlus tekstinę, vaizdinę, spausdintinę arba rankraštinę medžiagą į skaitmeninę formą, nuskenavus arba nufotografavus skaitmeniniu fotoaparatu. Jame neaptariamas garso įrašų, filmų ir kitos medžiagos perkėlimas į skaitmeninę formą, nors bendruosius anksčiau pristatyto modelio, skirto katalogo aprašams sudaryti, būdus galima pritaikyti ir šioms medžiagos rūšims.

¹³ Dažniausiai jie sukuriama didelės apimties medžiagos skaitmeninėms reprodukcijoms arba dokumentams, kurių miniatiūrinės detalės reikia padidinti (pvz., žemėlapiai, miesto planai ir t. t.), pavaizduoti.

¹⁴ Copeland, Ann. Works and digital resources in the catalog : electronic versions of Book of Urizen, The Kelmscott Chaucer and Robinson Crusoe. // Cataloging & classification quarterly 33, 3-4 (2002). p. 171.

¹⁵ Anglų-amerikiečių katalogavimo taisyklių (AACR2) antrosios laidos 11-ajame skyriuje nurodoma, kaip sudaromas atskiras katalogo vienetas mikrofilmo reprodukcijoms, taisyklės gali būti analogiškai taikomos skaitmeninėms reprodukcijoms aprašyti. Tačiau JAV Kongreso biblioteka nesutinka su tokio tipo aprašais ir teigia, kad jis būtų nepraktiškas tiek vartotojams, tiek patieks bibliotekininkams, o vietoj to siūlo duomenis apie mikroformas ir skaitmenines reprodukcijas įtraukti į originalo aprašą. Žr. taip pat šiuos Kongreso bibliotekos dokumentus: Draft interim guidelines for cataloguing electronic resources. http://lcweb.loc.gov/catdir/cpso/dcmb19_4.html. (2004-02-04).

praktikoje, kuria siekiama patenkinti vartotojų poreikius ir skirtingų bibliotekų informacijos sistemų, patenkinančių konkrečias užklausas, vartojime, taip pat individualių skaitmeninio projektų finansavimo galimybėse.

Tai, kad šią problemą būtina neatidėliotinai išspręsti, patvirtinta diskusijos apie skaitmeninių reprodukcijų aprašo modelį, vykusios 2003 m. liepos 28–30 dienomis Frankfurte, surengto Pirmojo tarptautinio ekspertų pasitarimo dėl tarptautinių katalogavimo taisyklių (*International Meeting of Experts on an International Cataloguing Code – IME ICC*), metu¹⁶. Diskutuodami apie vieno kūrinio įvairių formų aprašus, ekspertai sutiko, kad kiekvienai formai reikia sudaryti atskirą įrašą, tačiau vis dėlto numatyti galimybę išvardyti duomenis apie reprodukciją kartu su jos originalo įrašu.

Skirtumai aprašant vieno kūrinio įvairias formas rodo, kad nėra bendro tarptautinio standarto, kurį bibliografijos centrai galėtų taikyti, kataloguodami originalą ir jo reprodukcijas.

ISBD(G) valstybinės bibliografijos centrums rekomenduojama sudaryti atskirus bibliografinius įrašus ištekliams, kurie prieinami įvairiomis formomis, laikmenomis ar atvaizdavimo formatais, nors jie gali nuspręsti taikyti ir kitus aprašo modelius, atsižvelgdami į bibliotekos ir jos katalogo vartotojų poreikius¹⁷. Tam tikra prasme ISBD(ER) taip pat skatina priimti skirtingus sprendimus, kurie akivaizdžiai prieštarauja tam, kad ISBD būtų pripažintas standartu, taikomu keičiantis bibliografiniais įrašais tarptautiniu mastu¹⁸.

Analizuodama senųjų išteklių skaitmeninių reprodukcijų aprašą IFLA tyrime *Functional Requirements for Bibliographic Records* („Funkciniai reikalavimai bibliografiniams įrašams“) pasiūlyto sprendimo kontekste Tinka Katić atkreipė dėmesį, kad skaitmeninės reprodukcijos (kaip ir mikrografinės reprodukcijos) yra nauja laida, t. y. nauja kūrinio pasirodymo forma, kuriai reikia sudaryti naują bibliografinį įrašą¹⁹.

4.1. Faksimilių katalogavimas

Kaip jau minėta, *Vadove* pateikiamos aiškiai suformuluotos naujų laidų, atspaudų ir faksimilių aprašo taisyklės, pagal kurias reprodukcija arba antroji kūrinio pasirodymo forma nusakoma kaip nauja laida, kuriai reikia sudaryti atskirą katalogo įrašą. „Faksimilinė kopija arba antrasis perspaudas, padarytas naudojant spaudos formą, fotomechaninį, fotolitografinį ar kokį kitą būdą, tinkamą surinkti senąją laidą, turėtų būti vadinama nauja laida“²⁰. Faksimilinei kopijai reikia sudaryti atskirą bibliografinį įrašą ir pateikti pastabą (pastabas) apie jos originalą.

Kopijos aprašo elementai skiriasi nuo originalo aprašo elementų, pradedant informacija apie publikavimą, kartais skiriasi net kopijos ir originalo antraštės (faksimilės apraše antraštė gali būti sutrumpinta arba pakeista, jei faksimilė išleista pridėjus naują pirmąjį puslapį), atsakomybės duomenimis tik apie faksimilinę laidą, leidybine informacija, fiziniiais duomenimis, pastabomis apie kopijos sukūrimą ir t. t. Daugumą nurodymų, paskelbtų *Vadove* ir ISBD(M) apie faksimilių aprašą, galima taikyti ir sudarant skaitmeninių reprodukcijų aprašus.

4.2. Mikrografinių reprodukcijų katalogavimas

Aprašant mikroformas, funkcionuojančias kaip kitų kūrinių reprodukcijos, vadovaujamosi ISBD(NBM) pateiktais nurodymais. Šie nurodymai sudaryti pagal anksčiau aprašytą faksimilių aprašo modelį. Nors mikroformų aprašas ir nėra tiesiogiai įtrauktas į *Vadovą*²¹, jo autorė E. Verona šį klausimą pamini 1977 m. parašytame straipsnyje²², kuriame ji aiškina: „Jei vienetas yra perkeliamas į kitokią laikmeną nei jo originalas, sudarant vieneto aprašą reikia remtis naująja laikmena. Kitaip tariant, jei spausdintas leidinys yra įrašytas į mikrofilmą, pirmiausia jis turi būti aprašytas kaip mikrofilmą, vadovaujantis ISBD(NBM) nurodymais, o originalaus leidinio duomenys pateikiami pastabų forma. Nors ši procedūra atitinka tarptautinį susitarimą, iškyla klausimas, ar ji visada yra geriausias sprendimas vartotojui“²³.

¹⁶ IME ICC : report of the 1st Meeting, Frankfurt, Germany, July 28-30, 2003 / reported by Barbara B. Tillett. http://www.ddb.de/news/pdf/ime_icc_report_berlin.pdf (2003-10-02).

¹⁷ ISBD(G) : General international standard bibliographic description : draft for world wide review / recommended by the ISBD Review Group. 2003 revision.

¹⁸ ISBD(ER) : Medunarodni standardni bibliografski opis elektroničke grade : prerađeno izdanje ISBD(CF)-a : Medunarodnoga standardnoga bibliografskog opisa računalnih datoteka / preporučila Radna grupa za pregled ISBD(CF)-a ; s engleskog prevele, hrvatske primjere odabrala i izradila Tanja Buzina i Sofija Klarin. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001.

¹⁹ Katić, Tinka. Digitalizacija stare grade. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 46, 3-4(2003), 41.

²⁰ Verona, Eva. *Pravilnik i priručnik*, p. 192.

²¹ Iki šiol Kroatijos katalogavimo praktikoje mikrofilmų katalogavimas užimdavo tik menką dalį. Pavyzdžiui, Nacionalinė ir universiteto biblioteka pradėjo kataloguoti laikraščių mikrofilmus tik 2002 metais.

²² Verona, Eva. Upute za medunarodni standardni bibliografski opis bibliotečne grade : (Program Medunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova). // 2. jugoslavensko savjetovanje o primjeni kompjutera u bibliotekama, Zagreb, 28-30. ožujka 1977. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977. (Izdanja Hrvatskoga bibliotekarskog društva ; knj. 15). pp. 86-87.

²³ Problema, apie kurią E. Verona kalba savo straipsnyje, taip pat buvo nagrinėjama Dvišimtojoje bibliografinės apskaitos konferencijoje, skirtoje naujam tūkstantmečiui ir vykusioje Kongreso bibliotekoje 2002 m. Joje buvo nutarta, kad įvairioms formoms aprašyti reikia sudaryti atskirus įrašus ir pateikti įrašus kaip grupę, nes tai atitiktų katalogo vartotojų poreikius.

5. Skaitmeninių reprodukcijų įrašo formato pasirinkimas

Tyrimu, kurį 1999 m. JAV bibliotekose atliko Jutta Reed-Scott, siekta išsiaiškinti, koks įrašo formatas naudojamas skaitmeninimo projektuose²⁴. Rezultatai parodė, kad aukštos kokybės MARC21 formatas nenaudojamas, paprastai dėl laiko ir finansavimo stokos, todėl labiau taikomi kiti išteklių aprašo būdai. Didelėje dalyje projektų ištekliams aprašyti naudojamas *Dublin Core* formatas²⁵, tuo tarpu kiti įrašai sudaromi skaitmeninių fondų lygiu²⁶ arba netiesiogiai per archyvinės paieškos priemones²⁷. Katalogavimo išlaidos toliau didėja, nes, remiantis ilgalaikio elektroninių išteklių išsaugojimo standartu, sukuriama administraciniai ir struktūriniai išteklių²⁸ duomenys. Naudojant tradicinius kompiuterinio katalogavimo formatus (MARC21, UNIMARC ir t. t.), bandoma vadovautis rekomendacijomis, vartojamomis aprašant naujus elektroninių išteklių tipus, tarp jų ir skaitmenines reprodukcijas.

UNIMARC formatas leidžia taikyti įvairius reprodukcijos aprašų modelius, kurie yra detalai nusakyti UNIMARC taikymo aprašant mikroformas metodikoje²⁹. Atsižvelgiant į įvairias katalogavimo taisykles, metodikoje siūlomos įvairios duomenų apie reprodukciją pateikimo galimybės. Reprodukciją galima aprašyti kaip atskirą įrašą, kuris yra originalaus įrašo kopija, pateikiant pastabą apie reprodukciją ir (arba) nuorodą į originalą (1.1.0 ir 1.2 modeliai). Ją taip pat galima apibūdinti pastaboje, pridėtoje prie originalo įrašo (1.1.1 modelis) arba kaip atskirą reprodukcijos įrašą, su pastaba apie originalą ir (arba) nuoroda į originalą (2.1 ir 2.2 modeliai)³⁰.

Jei reprodukcijai yra sudaromas atskiras įrašas, UNIMARC formato laukuose rašomos pastabos apie originalą ir reprodukciją (324 laukas (originalo versijos pastaba), 325 laukas (reprodukcijos pastaba), taip pat 4-- bloke susiejami originalo ir jo reprodukcijos įrašai (455 laukas (reprodukcija iš leidinio) ir 456 laukas (reprodukcija kaip))). Trečiajame antrosios *UNIMARC Manual: Bibliographic Format* laidos atnaujinime 135 lauke (koduotų duo-

menų laukas: elektroniniai ištekliai), pateikiama daugiau kodų, taikomų skaitmeninių reprodukcijų savybėms, tipui ir paskirčiai įvardyti. Koduoti duomenys taip pat gali patenkinti reikalavimus, keliamus ilgalaikiam vieneto išsaugojimui³¹, be to, katalogo vartotojai gali sužinoti reprodukcijos tipą ir kokybę, nes taip pat pateikiama informacija apie elektroninio išteklių tipą, vieneto spalvą ir garsą, reprodukcijos spalvų skaičių, suglaudavimo laipsnį, skaitmeninio performavimo kokybę ir t. t. Taigi, pavyzdžiui, daugiakalbio grupinio katalogo EROMM 135 koduotų duomenų laukas gali būti automatiškai išverstas į anglų kalbą ir išspausdintas, tokiu būdu pateikiant katalogą užsiprenumeravusiems vartotojams informaciją apie dominančios reprodukcijos tipą.

Sudarant skaitmeninių reprodukcijų bibliografinius įrašus, galima naudotis *Guidelines for Using UNIMARC for Electronic Resource Description* („UNIMARC taikymo aprašant elektroninius išteklius metodika“)³².

6. Skaitmeninių reprodukcijų versijų aprašymas

Kiekvienas bibliografijos centras gali pasirinkti, ar aprašyti visas skaitmeninės reprodukcijos versijas viename bibliografiniame įrašo, ar kiekvienai sudaryti po atskirą bibliografinį įrašą³³. Jei kiekvienai versijai sudaromi atskiri bibliografiniai įrašai, padidėja katalogavimo darbų apimtis, todėl šios procedūros dažnai vengiama, apie versijas rašomos tik pastabos arba apie jas pažymima fondo duomenyse.

Šio tipo ištekliai išsiskiria tuo, kad atskiras reprodukcijos versijas galima laikyti fiziniuose laikmenose (vienos ar daugiau rūšių), t. y. ištekliai, apibūdinami kaip vietinės prieigos ištekliai ir viena jų versija, esanti internete ar vietiniame bibliotekos tinkle, jau laikomi nuotolinės prieigos ištekliais. Nėra įprasta skaitmeninės reprodukcijos įrašo pateikti tik nuotolinės prieigos versijos apibūdinimus, tuo tarpu duomenys apie skaitmeninį originalą ir kitas vartotojo kopijas apibūdinami kaip kitos sistemos dalis, t. y. kaip suskaitmenintų išteklių duomenų bazės.

²⁴ Reed-Scott, Jutta. Cataloging of resources digitized for preservation. <http://www.arl.org/spcc/249fly.html> (2003-24-04).

²⁵ Daugiau informacijos apie *Dublin Core* taikymą, aprašant suskaitmenintus išteklius, žr.: Cromwell-Kessler, Willy. Dublin Core metadata in the RLG information landscape. // D-lib magazine, December 1997. <http://www.dlib.org/dlib/december97/12cromwell-kessler.html> (2003-02-28).

²⁶ Cf.: Dunsire, Gordon. Development of a relational database schema for collection-level descriptions in SCONE, the Scottish Collection Network. // 7. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / edited by Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004. pp. 58-68.

²⁷ Reed-Scott, Jutta. Ibid.

²⁸ Šio straipsnio tikslas nėra diskutuoti apie šio tipo suskaitmenintų išteklių aprašą. Cf.: Willer, Mirna. Metapodaci za dugoročnu zaštitu elektroničke grade. // 5. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2002. pp. 55-69.

²⁹ Guidelines for using UNIMARC for microforms. www.ifla.org/VI/3/p1996-1/guid2.htm (1999-05-01).

³⁰ Ibid., p. 7.

³¹ Cf.: Willer, Mirna. Ibid.

³² Smjernice za uporabu formata UNIMARC za opis elektroničke grade / prevela i hrvatske primjere izradila Sofija Klarin. <http://www.nsk.hr/e-izdanja/421118093.htm> (2003-11-01).

³³ ISBD(ER), p. 13.

6.1. ISBD(ER) taikymas

Bibliografijos centras, nusprendęs keletą skaitmeninės reprodukcijos versijų aprašyti viename bibliografiniame įrašė, gali vadovautis ISBD(ER) įžanginėse pastabose pateiktomis rekomendacijomis apie įvairiomis formomis, laikmenomis ar formatais prieinamų išteklių fizinių aprašą. Duomenys apie versijas gali būti pateikiami fizinio aprašo toje pačioje eilutėje arba iš naujos eilutės. Toliau iš ISBD(ER) pateikiami pavyzdžiai, iliustruojantys duomenis apie skirtingas fizines laikmenas.

Pavyzdys

- . – 1 optinis diskas, 3 diskeliai, 1 vadovas

Pavyzdys

- . – 1 optinis diskas (CD-ROM) : gars., spalv. ; 12 cm
- . – 3 diskeliai: gars., spalv. ; 9 cm
- . – 1 vadovas (123 p.) ; 20 cm

ISBD(ER) nenurodo, kokią procedūrą reikėtų taikyti, jei versijos yra tose pačiose laikmenose, bet skirtingu atvaizdavimo formatu, t. y. nepateikiamas pavyzdys, kaip aprašyti skirtingas versijas, laikomas tos pačios rūšies fizinėse laikmenose arba prieinamas žiniatinklyje. Pavyzdžiui, dvi skaitmeninės reprodukcijos versijos (originalas ir vartotojo kopija) gali būti laikoma vienos rūšies laikmenoje (pvz., CD-ROM arba DVD), o viena versija prieinama internete. Kaip aprašyti daugiau versijų, laikomų tos pačios rūšies laikmenose, galima pasirinkti, vadovaujantis taikomais standartais³⁴. Jei anksčiau pateiktas modelis būtų taikomas aprašyti versijoms tik viename reprodukcijos bibliografiniame įrašė, versijų fizinius duomenis būtų galima pateikti toje pačioje eilutėje arba kiekvienos versijos naujoje eilutėje³⁵. Kadangi ISBD(ER) nenurodo, jog galima turinio rūšis išvardyti kaip fizinio aprašo dalį, vartotojas negali susidaryti aiškaus vaizdo apie skirtingas versijas, todėl būtų geriau vadovautis ISBD(NBM) ir jo skyriumi apie mikrografinių reprodukcijų fizinių aprašą kaip taisyklėmis tuo atveju, kai aprašoma keletas skaitmeninių reprodukcijų versijų.

6.2. ISBD(NBM)

Kaip jau minėta, mikrografinės reprodukcijos yra panašios į skaitmenines reprodukcijas: norint naudotis abiejų rūšių ištekliais, būtina speciali įranga; paprastai abiejų rūšių ištekliams skirtingiems tikslams pagaminama keletas originalios reprodukcijos versijų; pastebima ir keletas

panašumų tarp šių reprodukcijų charakteristikų ir paskirties. Skirtumai iš esmės atsiranda dėl šių laikmenų funkcionalumo, kuris ypač akivaizdžiai matyti tuomet, kai reprodukcijos turi būti prieinamos internete kuo didesniai vartotojų skaičiui, tuo tarpu mikrofilmo privalumas pirmiausia yra jo ilgalaikiškumas.

Skirtumai pastebimi ir tarp kai kurių jų aprašo elementų. Pavyzdžiui, elektroninių išteklių apraše taip pat nurodomi sistemos reikalavimai, tuo tarpu mikrofilmo apraše nepateikiami jokie duomenys apie reikalingus prietaisus. Kalbant apie versijas, svarbiau pažymėti, kad pagal ISBD(NBM) nurodymus, mikroformos aprašo fiziniuose duomenyse galima pateikti jos rūšį, taip pat mikrofilmo reprodukcijos versiją 5 srityje (5.2.2 skyrius).

Pavyzdys

- . – 1 mikrofilmo ritė : diazo

P a s t a b a. Diazo (šviesai jautrus) filmas vartojamas tarpinėms originalo kopijoms sukurti.

Be to, ISBD(NBM) rekomenduojama pateikti ir vaizdo sumažinimo santykį, kai sumažinimo santykis skiriasi nuo standartinio santykio (5.2.3.1 skyrius) arba kai neįmanoma sumažinimo santykio tiksliai apibrėžti (5.2.3.2 skyrius).

Pavyzdžiai

- . – 1 mikrofilmo ritė : diazo, 14 x
- . – 3 permatomos mikrofišos : ypač didelis sumažinimas

Abiejų standartų nurodymų suderinimas padėtų bibliografijos centrams apibrėžti versijų aprašus, nes šiuo metu jie apibūdina versijas (tiek mikrografinių, tiek skaitmeninių reprodukcijų) viename bibliografiniame įrašė. Pritaikius ISBD(ER) 5 srities nurodymus mikrografinių reprodukcijų aprašui, būtų galima viename įrašė išvardyti daugiau mikroformų rūšių ar versijų, tuo tarpu taikant 5 srities nurodymus, pateiktus ISBD(NBM), būtų įmanoma išvardyti versijos detales, kurias reikia įtraukti į skaitmeninės reprodukcijos fizinį aprašą. Taip būtų galima lengviau peržiūrėti keleto reprodukcijos versijų fizinius duomenis, nes jos būtų apibūdintos viename bibliografiniame įrašė.

6.3. UNIMARC bibliografinis formatas

Išvardyti skirtingų versijų duomenis viename bibliografiniame įrašė galima kartojant 215 lauką (fiziniai duomenys), taip pat viename įrašė apibūdinti kelias versijas galima kartojant 135 lauką (koduotų duomenų laukas: elektroniniai ištekliai), kuriame galima pateikti kiekvienai versijai tinkančius koduotus duomenis.

³⁴ Sunkiausias Kroatijos nacionalinės ir universiteto bibliotekos vykdyto eksperimentinio projekto uždavinys buvo apibrėžti versijų aprašą.

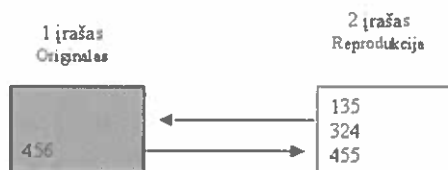
³⁵ Išsamiau žr. ISBD(ER), p. 82-83.

7. Skaitmeninių reprodukcijų katalogavimas vykdamas Kroatijos nacionalinės ir universiteto bibliotekos eksperimentinį išteklių skaitmeninimo projektą

Kai 2001 m. Nacionalinės ir universiteto bibliotekos darbuotojai pradėjo vykdyti eksperimentinį išteklių skaitmeninimo projektą, vienas pagrindinių jo tikslų buvo nustatyti skaitmeninių reprodukcijų, t. y. skaitmeninių originalų ir vartotojo kopijų, aprašo modelį. Kuriant modelį remtasi pasiūlymu įtraukti skaitmeninių reprodukcijų aprašus į bibliotekos katalogą ir sudaryti bibliografinius įrašus, kurie atitiktų ISBD reikalavimus ir nacionalines katalogavimo taisykles (kaip yra daroma su kitomis bibliotekos medžiagos rūšimis). Sudarant kompiuterinius įrašus taip pat buvo sutarta taikyti UNIMARC.

Skaitmeninės reprodukcijos pirmiausia yra aprašomos kaip elektroniniai ištekliai, remiantis ISBD(ER) nurodymais, o specifiniai aprašo elementai, atsižvelgiant į konkretų reprodukuoto išteklių turinio tipą, pritaikomi iš kitų ISBD, tinkančių konkrečiai išteklių rūšiai (pvz., ISBD(CM) žemėlapiams ir ISBD(PM) natų leidiniams)³⁶.

Buvo nuspręsta, kad aprašant skaitmenines reprodukcijas bus sudaromas atskiras įrašas, kuriame būtų vartojami 4-- bloko laukai, pateikiantys originalo įrašą (žr. pav.), ir kad viename įrašė bus apibūdinamos visos skaitmeninės reprodukcijos versijos. Tokiame įrašė tiek vartotojai, tiek bibliotekininkai galės aiškiau matyti įvairias konkretaus kūrinio formas, be to, bus išvardytos visos prieinamos versijos. Šiuo tikslu buvo peržiūrėta bibliotekos informacijos sistema CROLIST, leidžianti sudaryti reprodukcijų įrašus, kopijuojant originalo įrašą ir papildomai įtraukiant lauką, kuriame aprašoma reprodukcija. Galimybė kopijuoti įrašus sutaupo nemažai kataloguotojų laiko, nes nukopijuotą reprodukcijos įrašą reikia šiek tiek papildyti atitinkamais duomenimis.

Skaitmeninių reprodukcijų aprašo modelis UNIMARC formatu

Taip pat buvo nuspręsta keletą skaitmeninės reprodukcijos versijų fizinio aprašo elementus įtraukti pagal ISBD(ER) ir ISBD(NBM) atitinkamus nurodymus. Kiekvienos versijos fiziniai duomenys rašomi iš naujos eilutės (vartojant pasikartojantį UNIMARC 215 lauką).

Pavyzdys

215##\$a3 optiniai diskai (CD-ROM)

\$sarchyvinės kokybės originalas

\$d12 cm

215##\$a1 optinis diskas (CD-ROM)

\$svartotojo kopija

\$d12 cm

215##\$aŽiniatinklio versija

P a s t a b a. Trys skaitmeninės reprodukcijos versijos apibūdintos viename įrašė.

Pagal anksčiau aptartus sprendimus į įrašą taip pat reikia įtraukti ir pasikartojantį 135 lauką (koduotų duomenų laukas: elektroniniai ištekliai) kiekvienai skaitmeninės reprodukcijos versijai.

Taikant ISBD(NBM) nurodymus, fizinį aprašą galima dar labiau išplėsti įtraukiant kitas fizines detales, pavyzdžiui, duomenis apie sumažinimo santykį, kai aprašomos tarpinės kopijos ir vartotojo versijos, arba failo formatą, kuris taip pat atskleidžia suglaudavimo lygį. Jei reikia, pastaboje taip pat galima pateikti duomenis apie failo dydį³⁷.

Buvo įtraukti ne tik elektroninių išteklių aprašo elementai (pvz., pastaba apie sistemos reikalavimus, pastaba apie kreipties būdą, bendras medžiagos apibūdinimas, kuris Kroatijos nacionalinės ir universiteto bibliotekos praktikoje visada pateikiamas elektroninių išteklių įrašuose, ir t. t.), bet ir apibrėžti specifiniai skaitmeninių išteklių aprašo elementai.

Originalo publikavimo duomenys ir suskaitmenintos jo kopijos šifras, įrašytas pastaboje apie kūrinio bibliografinę istoriją, taip pat įtraukiamas į reprodukcijos įrašą. Jei nors viena fonde saugoma originali kopija suskaitmeninama, į įrašą reikia įtraukti ne tik šifrą, bet ir duomenis apie skaitmeninimui naudotą kopiją³⁸.

³⁶ Pagal ISBD(ER), bibliografijos centras gali pasirinkti įvairių formų leidinių aprašo būdą. Rekomenduojama pirmiausia taikyti ISBD(ER), o tik paskui, jei reikia, kitus ISBD. Kai kurios rekomendacijos buvo parengtos pagal IFLA Katalogavimo sekcijos ISBD peržiūros grupės nurodymus. Cf.: Treatment of publications in multiple formats : initiated by the IFLA Section on Cataloguing ISBD Review Group <http://www.ifla.org/VII/s13/pubs/multiplefrm.htm> (2002-11-03). Tačiau peržiūrėtame ISBD(ER) projekte rekomenduojami kiti, daugiau tinkantys ISBD ir po to taip pat ISBD(ER). Galbūt toks siūlymas rodo, kad ISBD(ER) gali būti traktuojamas tarsi ISBD(G) elektroniniams ištekliais, kuriame pateikiami bendri aprašo nurodymai, o kiekvieno išteklių elektronine forma rūšies specifiškumas bus įtrauktas į kitų specifinių išteklių rūšių standartus.

³⁷ Vartotojai dažnai pasikliauja duomenimis apie skaitmeninės reprodukcijos ypatybes. Pavyzdžiui, leidėjai nori sužinoti, ar galima pagerinti konkretės nuotraukos kokybę, kad ši atitiktų tam tikrus spausdinimo standartus, arba asmeniui, ieškančiam interneto failų, gali parūpti, kiek laiko užims perkelti reikalingus duomenis žiniatinkliu.

³⁸ Nuspręsta, kad į pastabą nebus įtraukiami išsamūs originalo leidybiniai duomenys, kaip buvo nurodyta *Vadovo* 236/8 straipsnyje, aprašant senuosius leidinius, kadangi peržvelgti originalo įrašą galima spustelėjus sąsają 455 lauke.

Pavyzdžiai

324##\$aSkaitmeninė 1650 m. laidos reprodukcija; S-JZ-XVII-23
324##\$aSkaitmeninė 1522 m. laidos reprodukcija; RIIC-8o-100
b kopija

Ištekliaus vartojimo sąlygos rašomos 333 lauke (pastaba apie numatomus vartotojus)³⁹. Šios pastabos turinys yra suderintas su bibliotekos pasirinktu prieigos būdu ir eksperimentinio projekto skaitmeninių reprodukcijų vartojimo sąlygomis, o vėliau jį reikės pakoreguoti pagal projekto tipą ir medžiagą, pasirinktą skaitmeninimui, bei prieigos sąlygas.

Pavyzdys

333##\$aTik asmeniniais arba moksliniais tikslais; dauginti draudžiama; skaitmeninės ir spausdintinės reprodukcijos gaminamos tik pateikus prašymą

336 laukas (elektroninio ištekliaus tipo pastaba) gali būti vartojamas versijų failo/failų tipui ir apimčiai apibūdinti, jei šie duomenys nėra įtraukti į fizinį aprašą, arba tais atvejais, kai tai yra vienintelė reprodukcijos versija.

Pavyzdys

336##\$aFailo tipas: skaitmeninis originalas
336##\$aFailo tipas: archyvinės kokybės originalas (90 MB)

Į tą patį lauką taip pat galima įtraukti duomenis apie skaitmeninių reprodukcijų raišką ir formatus⁴⁰.

Pavyzdys

336##\$aOriginalas, suskaitmenintas 300 taškų/colyje TIFF formatu; vartotojo kopijos JPEG formatu

Projekto metu buvo parengtas dokumentas, apibrėžiantis skaitmeninių reprodukcijų aprašo modelį ir elementus pagal anksčiau minėtus standartus ir nutarimus⁴¹.

Pasirinktas skaitmeninių reprodukcijų aprašo modelis buvo išbandytas eksperimentinio projekto metu, o galutinai modelis bus įvertintas po to, kai bus pritaikytas didesniam įrašų skaičiui⁴².

8. Neišspręsti klausimai: suskaitmenintų originalo priklausomų dalių aprašas

Suskaitmenintų reprodukcijų aprašo modelis buvo analizuojamas, remiantis originalo visumos reprodukcijomis. Tačiau bibliotekos dažnai pasirenka skaitmeninti tik dalį kūrinio, norėdamos pristatyti tik atrinktus jų fondo kūrinius arba sumažinti skaitmeninimo išlaidas, todėl sukuria vadinamas *suskaitmenintas originalo priklausomas dalis*. Tokias suskaitmenintas priklausomas dalis gali sudaryti tik viršelis, turinys, santraukos, iliustracijos, lentelės ir t. t., o senųjų leidinių gali būti suskaitmenintos atrinktos turinio dalys, pavyzdžiui, iliuminacijos, marginalijos arba išorinės vieneto ypatybės, pavyzdžiui, įrišimas, sąsagos ir t. t.

Aprašant suskaitmenintas originalo priklausomas dalis visų pirma iškyla problema dėl to, kad aprašomos dalys yra nepriklausomos savo turiniu, tačiau priklausomos bibliografinių apibūdinimų atžvilgiu, kitaip tariant, problema aprašant kūrinio atspaudus, ištraukas ar paragrafus. Smulkinimas arba skaidymas, kaip bendras elektroninių išteklių bruožas, skatina persvarstyti, kokio detalumo turėtų būti suskaitmenintos medžiagos aprašai. Bibliotekoms iškyla klausimas „kaip apibrėžti bibliografinį vienetą skaitmeniniame kontekste?“⁴³ ir ar būtina sudaryti papildomus atskirus įrašus suskaitmenintoms originalo priklausomoms dalims, t. y. tokiems vienetams, kurie tradiciškai buvo kataloguojami kaip vieno bibliografinio vieneto dalys⁴⁴. Kas sudaro savarankišką bibliografinį vienetą, turint omenyje, kad bet kuri kūrinio ištrauka gali būti suskaitmeninta, laikoma arba pateikiama kartu su kitomis panašiomis ištraukomis arba gali būti vartojama kaip savarankiškas entitetas? Kokiais kriterijais reikėtų vadovautis, sprendžiant, kuris entitetas sudaro vieną bibliografinį vienetą?

Aleksandra Horvat plėtoja mintį apie bibliografinių vienetų apibrėžimo ir katalogo vienetų sudarymo procedūras, pabrėždama, kad kūrinių galima apibūdinti kaip nepriklausomą vienetą, remiantis tam tikrais katalogo reikalavimais arba tam tikra konkrečios bibliotekos bibliografinė politika⁴⁵. Ar reikėtų *suskaitmenintas ištraukas* apibūdinti kaip „tam tikros reprodukcijos“ tipą? Kokia jų reikšmė atskirai nuo leidinio, kuriam jos priklauso, konteksto ir

³⁹ 333 laukas pasirinktas kaip labiausiai tinkantis įtraukti duomenis apie suskaitmeninto ištekliaus vartojimo sąlygas.

⁴⁰ Pagrindą, kuriuo galima remtis pateikiant techninius reprodukcijos duomenis, galima rasti *Ladove*: 236/8 straipsnyje rekomenduojama, kad „faksimilės kopijų katalogo aprašus (...) turi sudaryti pastabose pateikiami kiti svarbūs duomenys apie originalą, duomenys apie kopijavimo techniką ir duomenys apie originalo publikavimą ir (arba) spausdinimą“.

⁴¹ Klarin, Sofija. Upute za katalogiziranje digitalnih reprodukcija. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005. (projekto versija).

⁴² Suskaitmenintų išteklių bandomuosius įrašus galima pamatyti Nacionalinės ir universiteto bibliotekos kataloge, ieškant išteklių skaitmeninimo eksperimentinio projekto antraštės. URL: <http://www.nsk.hr>

⁴³ Cf.: Jonsson, Gunilla. The bibliographic unit in digital context – how to define it? Working Group 4 report / 1st International Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, Germany, July 28-30, 2003. http://www.ddb.de/standardisierung/pdf/papers_jonsson.pdf

⁴⁴ Reed-Scott, Jutta. Ibid., p. 3.

⁴⁵ Horvat, Aleksandra. Abecedni katalog i autorstvo. Rijeka : Benja, 1995. pp. 34-35.

kokios rūšies informaciją jos pateikia vartotojui? Kokiu būdu reikėtų jas susieti su leidinio, kuriam jos priklauso, bet kita laikmena, įrašu? Šiuos klausimus galima praplėsti taip, kad jie apimtų ir bibliotekos katalogo funkciją.

Vienas iš realistiškesnių būdų rasti sprendimą būtų: atskirti vienetus, apibūdinamus kaip nepriklausomi kūriniai (pavyzdžiui, žemėlapiai iš atlaso, straipsniai iš žurnalo ir t. t.), nuo mažesnės apimties vienetų dalių (pavyzdžiui, santraukos, vieneto turinio puslapiai, pirmasis puslapis arba puslapiai, kuriuose pateikiamas sąrašas ypatybių, susijusių su konkrečiu vienetu, pavyzdžiui, ankstesnių savininkų parašai, įrišimas, apgadinti puslapiai ir t. t.), kurias reikėtų apibūdinti kaip priklausomas kūrinio dalis.

Nepriklausomų kūrinių skaitmenines reprodukcijas būtų galima aprašyti kaip atskirus vienetus, t. y. sudedamuosius arba analizinius vienetus. Tokius įrašus reikėtų susieti su originalo, t. y. leidinio, kuriam jie priklauso, įrašu.

Visai priimtina suskaitmenintas kūrinių priklausomas dalis apibūdinti tik pastabose (pvz., pastaba apie aprašomą kopiją), remiantis penktuoju antrosios „UNIMARC vadovo“ laidos atnaujinimu⁴⁶. Kai kurie laukai papildyti polaukiu \$u, skirtu pateikti URL, prie pastabos pridėtomis sąsajomis, nurodančiomis vartotojui skaitmeninę reprodukciją, iliustruojančią ir paaiškinančią pastabos turinį⁴⁷.

Pavyzdys

```
316##$aBaltos odos įrišimas
    $NSB, RIIC-8o-100 b kopija
    Suhttp://nscrolist.nsk.hr/judita/uvez.html
317##$aAnotacija glagolica pirmojo puslapio viršuje
    Suhttp://nscrolist.nsk.hr/knjiga1/nasl-str.html
320##$uTin Ujević bibliografija: p. 176-178
    Suhttp://nscrolist.nsk.hr/ujevic/bibliografija.html
P a s t a b a. Pavyzdžiuose pateikti adresai yra išgalvoti.
```

Kyla papildomas klausimas, susijęs su to paties autoriaus arba skirtingų autorių nepriklausomų kūrinių aprašu arba anoniminių kūrinių, neturinčių bendrosios antraštės ir dėl paprastesnio vartojimo laikomų vienoje fiziniėje laikmenoje, aprašu (pvz., 100 žemėlapių reprodukcijos viename DVD). Nesivieliant į gilesnes diskusijas apie tai, ar vienetą reikėtų traktuoti kaip rinkinio aprašą, ar ne, verta pastebėti, kad pagrindinės aprašo problemos kyla dėl to, kad skaitmeninių reprodukcijų fizinė laikmena nėra (leid-

jo) nustatyta konstanta, bet yra įprasta ir reikalinga procedūra, leidžianti perkelti medžiagą į kitą laikmeną tam, kad būtų apsaugotas medžiagos turinys, pavyzdžiui, iš CD-ROM failai perkeliama į DVD arba skaitmeninį archyvą. Skaitmeninių reprodukcijų aprašas taip pat patvirtina, kad stiprūs tarpusavio ryšiai sieja elektroninių išteklių katalogavimo procesą ir jų išsaugojimo priemones.

9. Išvados

Vadove rekomenduojami skirtingose laikmenose laikomų reprodukcijų katalogo aprašo modelis ir elementai gali padėti apibrėžti skaitmeninių reprodukcijų aprašo modelį ir elementus. Skaitmeninės reprodukcijos aprašomos, remiantis ISBD(ER) ir kitais ISBD, atitinkančiais specifines išteklių rūšis. ISBD(NBM) nurodymus, taikomus aprašant mikroformas, taip pat galima pritaikyti sudarant aprašo elementus, susijusius su tam tikru reprodukcijos pobūdžiu.

Kalbėdama apie didesnio skaičiaus ISBD vartojimą aprašant išteklius, Eva Verona pabrėžė: „Poreikis tuo pačiu metu taikyti du ar daugiau ISBD, sudarant vieną aprašą, aiškiai rodo, kad šių rekomendacijų nėra ir jų nereikėtų traktuoti kaip visiškai savarankiškų dokumentų, o kaip dokumentus, kurie yra glaudžiai susiję tarpusavyje ir tik kartu gali suformuoti vieną visumą. Glaudūs ryšiai patvirtina, jog būtina rekomendacijas abipusiškai suderinti“⁴⁸.

Norint užtikrinti ilgalaikį išteklių išsaugojimą, labai svarbu sudaryti atskirus bibliografinius įrašus originalui ir jo skaitmeninei reprodukcijai, nes tada galima organizuočiau įtraukti duomenis apie reprodukcijos fizines ir technines detales, vartojimo teisių ir sąlygų duomenis bei koduotus duomenis, reikalingus ilgalaikiam išsaugojimui.

Atsižvelgiant į katalogo įrašų tvarkymą duomenų bazėje, sudarius atskirus įrašus galima kokybiškiau ieškoti įrašų, kuriuose pateikiami atitinkami koduoti duomenys, taip pat vartoti įrašus kooperuoto katalogavimo sistemoje. Be to, atskirais skaitmeninių reprodukcijų bibliografiniais įrašais galima keistis arba juos perkelti (tuo pačiu arba skirtingu formatu) į kitą duomenų bazę (pvz., bazę, kurioje kaupiami tik elektroninių išteklių įrašai). Atskiri įrašai taip pat leidžia surinkti duomenis per protokolus, skirtus metaduomenų rinkimui, pavyzdžiui, OAI-PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*)⁴⁹.

⁴⁶ UNIMARC manual : bibliographic format / International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Programme. 2nd ed., Update 5. München : K.G. Saur, 2005. (UBCIM Publications. New Series, vol.14).

⁴⁷ Jei taikomi šie aprašo modeliai, tokių dalių skaitmeninių reprodukcijų versijų apibūdinimo klausimas lieka neišspręstas. Ar šis modelis prieštarauja anksčiau pateiktam reprodukcijos aprašymo atkirusose įrašuose modeliui (kartu išvardijant ir visus reikalingus duomenis apie reprodukciją), t. y. kuri bibliotekos sistemos dalis būtų atsakinga už suskaitmenintų kūrinių priklausančių dalių aprašus?

⁴⁸ Verona, Eva. Upute za medunarodni standardni bibliografski opis bibliotečne građe : (Program Medunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova), p. 87.

⁴⁹ Išsamiau žr.: Melinščak Zlodi, Iva; Martina Melinščak. OAI@AKM.

Paprasciau pateikti duomenis vartotojams ir lengviau rasti įvairias kūrinių formas būtų galima sukūrus grupinį įrašų pateikimą, kaip siūloma FRBR modelyje⁵⁰.

Pagal ISBD(ER) nurodymus, skaitmeninės reprodukcijos įrašą gali sudaryti keleto reprodukcijos versijų aprašas, nors taip pat galima sudaryti ir po atskirą įrašą kiekvienai reprodukcijai. Sprendimą dėl skaitmeninių reprodukcijų versijų aprašo, taip pat į nacionalines katalogavimo taisykles neįtrauktų kitų aprašo elementų, reikėtų priimti kartu su katalogavimo įstaigomis, suinteresuotomis

skaitmeninėmis reprodukcijomis, atitinkamais ekspertų komitetais ir katalogavimo ekspertais.

Kadangi skaitmeninimo projektai toliau tobulinami, ribos tarp tam tikrų skaitmeninių reprodukcijų aprašų tipų ir vartotojams bei bibliotekininkams svarbių aprašo elementų taps aiškesnės, t. y. ryšiai tarp aprašomųjų ir kitokio tipo duomenų bibliotekų kataloguose, skaitmeniniuose archyvuose ar kitose sistemose, skirtose skaitmeninių išteklių tvarkymui, taps labiau apibrėžti.

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

⁵⁰ Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records ; approved by the Standing Committee of the IFLA Section on Cataloguing. München : Saur, 1998.

LITERATŪRA

- Benchmark for faithful digital reproductions of monographs and serials : version 1. / The Digital Library Federation Benchmark Working Group (2001-2002). <http://www.diglib.org/standards/bmarkfin.htm> (2003-05-13).
- Cole, Jim E. The cataloging of digitized texts. // *Cataloging & classification quarterly* 28, 3(1999), 45-54.
- Copeland, Ann. Works and digital resources in the catalog : electronic versions of Book of Urizen, The Kelmscott Chaucer and Robinson Crusoe. // *Cataloging and classification quarterly* 33, 3-4(2002), 161-180.
- Cromwell-Kessler, Willy. Dublin Core metadata in the RLG information landscape. // *D-lib magazine*, December 1997. <http://www.dlib.org/dlib/december97/12cromwell-kessler.html> (2003-02-28).
- Draft interim guidelines for cataloging electronic resources. http://lcweb.loc.gov/catdir/cpsd/dcmb19_4.html (2004-02-04).
- Dunsire, Gordon. Development of a relational database schema for collection-level descriptions in SCONE, the Scottish Collection Network. // 7. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / edited by Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004. Pp. 58-68.
- Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records ; approved by the Standing Committee of the IFLA Section on Cataloguing. München : K. G. Saur, 1998.
- Guidelines for using UNIMARC for microforms. <http://www.ifla.org/VI/3/p1996-1/guid2.htm> (2003-03-22).
- Horvat, Aleksandra. Abecedni katalog i autorstvo. Rijeka : Benja, 1995.
- IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom / sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Thérèsom Varlamoff i Virginiom Kremp ; [prevela s engleskoga Koraljka Golub ; uredila i usuglasila s engleskim izvornikom i stručnim nazivljem na području zaštite Tatjana Mušnjak]. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003.
- Images for web delivery. <http://www.nla.gov.au/digital/delivery.html> (2003-10-10).
- IME ICC : report of the 1st Meeting, Frankfurt, Germany, July 28-30, 2003 / reported by Barbara B. Tillett. http://www.ddb.de/news/pdf/ime_icc_report_berlin.pdf (2003-10-02).
- ISBD(ER) : International standard bibliographic description for electronic resources : draft for world wide review / recommended by the ISBD Review Group ; proposed for approval by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section. 2004. revision. http://www.ifla.org/VII/s13/guide/isbder_ww2-1-04.pdf(2004-02-06).
- ISBD(ER) : Međunarodni standardni bibliografski opis elektroničke građe : prerađeno izdanje ISBD(CF)-a : Međunarodnoga standardnoga bibliografskog opisa računalnih datoteka / preporučila Radna grupa za pregled ISBD(CF)-a ; s engleskog prevele, hrvatske primjere odabrale i izradile Tanja Buzina i Sofija Klarin. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001.
- ISBD(G) : General international standard bibliographic description : annotated text / prepared by the ISBD Review Committee Working Group set up by the IFLA Committee on Cataloguing. Rev. ed. München [etc.] : Saur, 1992.
- ISBD(G) : General international standard bibliographic description : draft for world wide review / recommended by the ISBD Review Group. 2003 revision.
- ISBD(NBM) : Međunarodni standardni opis neknjižne građe / preporučila Komisija za pregled ISBDa ; s engleskoga prevela, hrvatske primjere odabrala i izradila Vedrana Juričić. Prerađeno izd. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1993.
- Jonsson, Gunilla. The bibliographic unit in digital context – how to define it?: Working Group 4 report / 1st International Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, Germany, July 28-30, 2003. http://www.ddb.de/standardisierung/pdf/papers_jonsson.pdf (2006-05-06).
- Katić, Tinka. Digitalizacija stare građe. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 46, 3-4(2003), 33-47.
- Klarin, Sofija. Upute za katalogiziranje digitalnih reprodukcija. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2003. (radna inačica).
- Priručnik za UNIMARC : bibliografski format / prevela i priredila Mirna Willer. 2. hrvatsko izd. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica ; Hrvatsko knjižničarsko društvo, 1999.
- Reed-Scott, Jutta. Cataloging of resources digitized for preservation. <http://www.arl.org/spec/249fly.html> (2003-04-24).

Report of the cataloging digital reproductions task force : revised draft. December 11, 1995 / Preservation Department at Yale University Library. <http://www.library.yale.edu/~mbeacom/crepros2.pdf> (2003-11-01).

Schwartz, Werner. On the importance of recording microforms and digitised versions produced for preservation on the international level, with a focus on standards. http://liber.library.uu.nl/publish/articles/000055/article_content.htm (2003-12-14).

Smjernice za uporabu formata UNIMARC za opis elektroničke grade / prevela i hrvatske primjere izradila Sofija Klarin. <http://www.nsk.hr/e-izdanja/421118093.htm> (2003-10-02).

Standards for surrogates that are to be recorded in the EROMM database. <http://www.eromm.org/standards.htm> (2003-12-14).

Treatment of publications in multiple formats : initiated by the IFLA Section on Cataloguing ISBD Review Group. <http://www.ifla.org/VII/s13/pubs/multiplefrm.htm> (2002-11-03).

UNIMARC manual : bibliographic format / IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Core Programme (UBCIM). 2nd ed., 3rd upd. München : K.G. Saur, 2002.

Verona, Eva. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga : drugi dio : kataložni opis. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1983.

Verona, Eva. Upute za međunarodni standardni bibliografski opis bibliotečne grade : (Program Međunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova) // 2. jugoslavensko savjetovanje o primjeni kompjutera u bibliotekama, Zagreb, 28-30. ožujka 1977. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977. (Izdanja Hrvatskoga bibliotekarskog društva ; knj. 15). Pp. 85-90.

Vrana, Radovan. Digitalni Babilon : utvrđivanje kriterija za vrednovanje kvalitete izgradnje i sadržaja digitalnih zbirki i usluga. // 6. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredila Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko Knjižničarsko društvo, 2003. Pp. 49-61.

Willer, Mirna. Metapodaci za dugoročnu zaštitu elektroničke grade. // 5. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2002. Pp. 55-69.

Woollard, Mathew. Digital resources : challenging use or users' challenges : conference proceedings. // Examining the impact of digitization upon scholarship in the humanities, 7 July 2003. / Institute of Historical Research. <http://www.history.ac.uk/conferences/digitisation2003/woollard.html> (2003-12-12).

Zlodi, Goran. Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku : magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2003.

Slovėnijos skaitmeninio paveldo išsaugojimo iniciatyvos

Dunja MLADENIĆ,
Marko GROBELNIK

Jozefo Stefano institutas, Liubliana, Slovėnija,
el. p.: dunja.mladenic@ijs.si
marko.grobelnik@ijs.si

Alenka KAVČIĆ-ČOLIĆ

Nacionalinė ir universiteto biblioteka, Liubliana, Slovėnija, el. p. alenka.kavcic@nuk.uni-lj.si

Šiame straipsnyje apibūdinama Slovėnijos skaitmeninio paveldo išsaugojimo iniciatyva, siūlanti įsteigti Slovėnijos nacionalinį skaitmeninį archyvą. Buvo pasiūlyta elektroninių leidinių archyvavimo metodika, grindžiama jau sukurtais teoriniais modeliais ir taikoma specifinėms procedūroms bei standartams apibrėžti, remiantis tradicine Slovėnijos bibliotekų praktika. Taip pat buvo sukurta efektyvi žiniatinklio leidinių rinkimo sistema ir galinga skaitmeninio turinio, rasto žiniatinklyje arba kituose elektroninių leidinių šaltiniuose, archyvavimo sistema. Abi sistemos grindžiamos standartine metodika ir sujungia keletą naujoviškų būdų. Numatoma, kad sukurtame archyve bus galima viešai ieškoti medžiagos, naudojantis žiniatinklio naršykle, taigi šios sistemos vartotojo sąsaja yra panaši į populiarių paieškos mechanizmų sąsajas. Suvokta, kad šiam darbui būtina darni tarpdalykinė tiriamoji grupė, žinanti skaitmeninių bibliotekų bei tekstinių duomenų išsaugojimo ir analizavimo standartus.

Reikšminiai žodžiai: skaitmeninis paveldas; skaitmeninis archyvas.

1. Įvadas

Slovėnijos nacionalinės ir universiteto bibliotekos misija yra rinkti, saugoti ir išlaikyti Slovėnijos rašytinį paveldą visų rūšių laikmenose. Tiek skaitmenine forma, tiek iš analogiškų originalų suskaitmeninti elektroniniai leidiniai taip pat priklauso šiam paveldui, o nacionalinių bibliotekų pareiga yra išsaugoti kultūros paveldą ateities kartoms. Ši užduotis suvokiama kaip labai svarbus kultūros paveldo išsaugojimo etapas, todėl tikimasi, kad pasiūlytas modelis ir metodika gali būti pritaikyta kitose šalyse, besirūpinančiose savo kultūros paveldo išsaugojimu, archyvuojant elektroninius leidinius, taip pat nacionalinio žiniatinklio turinį.

Elektroninių leidinių neįmanoma perskaityti be kompiuterio, kaip popieriuje išspausdintų leidinių, o vidutinė jų gyvavimo trukmė siekia penkerius metus arba trumpiau, jie pateikiami skirtingais formatais, o jų turinys dažnai keičiamas. Dėl to būtina surasti kitokių jų archyvavimo ir ilgalaikio išsaugojimo būdų.

Remiantis įvairių Europos, vietinių ir tarptautinių projektų, susijusių su skaitmeniniu archyvavimu, rezultatais, kuriamas Slovėnijos nacionalinis skaitmeninis ar-

chyvas. Šiame straipsnyje apibendrinamas projekto kūrėjų požiūris, apibūdinama bibliotekos patirtis bei būtinos spręsti problemos ir pateikiami sistemos vartojimo pavyzdžiai.

2. Tikslai

Darbo tikslas buvo sukurti metodiką ir sistemą, kuri sudarytų sąlygas rinkti ir archyvuoti Slovėnijos elektroninius leidinius iš įvairiausių šaltinių ir išsaugoti juos ateities kartoms. Kuriamą sistemą galima pavadinti Slovėnijos nacionaliniu skaitmeniniu archyvu. Archyvas kuriamas, remiantis „patikimos skaitmeninės saugyklos“ koncepcija, kurią apibrėžė Mokslinės bibliotekos grupė ir OCLC [1].

Pateiktame darbe labai svarbus yra tarpdalykinis komponentas, kuris laikomas esminiu faktoriumi, lemiančiu tikslų įgyvendinimą. Sistema pasitarnaus visai šaliai, kadangi ji suteiks labai realią galimybę išsaugoti kultūros paveldą bei pateiks pavyzdį kitoms šalims, turinčioms panašių poreikių. Naršyti po sukauptus fondus galės ne tik mokslininkai, taikantys duomenis savo tyrimams, bet ir visa visuomenė. Šis milžiniškas projektas įgyvendinamas, finansiskai parėmus Slovėnijos vyriausybei.

3. Metodikos ir technologijos apibūdinimas

Aprašomame darbe susikirto dvi mokslinės sritys, t. y. kultūros paveldas, susijęs su skaitmeninėmis bibliotekomis, ir tekstinės informacijos kaupimui bei analizei skirtos programinės įrangos kūrimas. Slovėnijos nacionalinės ir universiteto bibliotekos specialistai buvo atsakingi už skaitmeninę biblioteką ir projekto turinį. Tuo tarpu J. Stefano instituto Žinių technologijų skyriaus specialistai rūpinosi kompiuterių mokslo aspektais bei tekstinės informacijos kaupimu bei analize.

3.1. Elektroninių leidinių archyvavimo metodika

Elektroniniai leidiniai pradėti archyvuoti, pritaikius standartinį OAIS [2] modelį elektroninių leidinių suradimo, archyvavimo ir prieigos procesams. Vadovaujantis Europos projekto NEDLIB rezultatais buvo sukurta Elektroninių leidinių kaupimo sistema [3], kurią bibliotekos reikmėms pritaikė projekto partneriai. Iškilę būtinybę nustatyti konkrečias procedūras ir standartus, kurie būtų taikomi tradicinėje Slovėnijos bibliotekų praktikoje, nes OAIS ir DSEP buvo tik teoriniai modeliai [14].

Atrenkant elektroninius leidinius nuspręsta vadovautis nacionalinės bibliografijos kriterijais, taikomais fizinėse laikmenose esantiems leidiniams: visi leidiniai slovėnų kalba, išleisti Slovėnijoje, slovėnų autorių arba pateikiantys svarbią informaciją apie Slovėniją. Buvo nuspręsta išsaugoti elektroninius leidinius originaliais failo formatais, taip pat konvertuoti juos į dažniau naudojamus formatus, taip išsaugant jų turinį. Archyvuojant tinklalapius daugiausia dėmesio skirta *.si domeno rinkimui. Buvo nuspręsta susieti šį metodą su atrankos būdu, prieš tai susisiekus su įdomių Slovėnijos komercinių ir viešai nepreicinamų tinklalapių autorių teisių savininkais.

Slovėnijoje veikia 280 bibliotekas vienijanti bendrojo katalogavimo sistema COBISS. Aprašomųjų metaduomenų įvesties formatas yra paremtas MARC katalogavimo formatu (COMARC). Siekiant skirtingų sistemų suderinamumo, projekto metu nuspręsta remtis UNIMARC. Pradiniu etapu daugiausia dėmesio skirta keturioms elektroninių leidinių rūšims, kurios skyrėsi struktūra ir bibliografiniu aprašu, t. y. monografijoms, serialiniams leidiniams, tinklalapiams ir žemėlapiams. Jų bibliografiniuose aprašuose įvedami dažniausiai vartojami ir reikalingiausi katalogavimo formato struktūriniai laukai. Svarstant

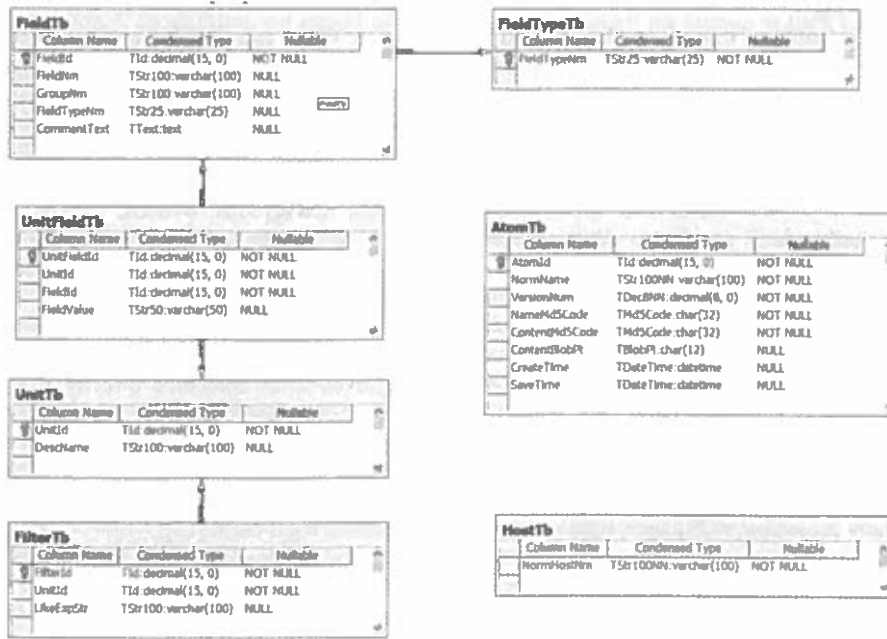
ilgalaikį metaduomenų išsaugojimą, buvo nuspręsta pasinaudoti Naujosios Zelandijos nacionalinės bibliotekos [4] patirtimi, kuri suteikė galimybę automatiškai įvesti beveik visus techninius ir kitus svarbius metaduomenis, reikalingus ilgalaikiam elektroninių leidinių išsaugojimui.

3.2. Elektroninių leidinių rinkimo ir archyvavimo sistema

Projekto dalyviai sukūrė efektyvią žiniatinklio leidinių rinkimo sistemą ir galingą skaitmeninio turinio, rasto žiniatinklyje arba kituose elektroninių leidinių šaltiniuose (t. y. tiesiogiai iš leidėjų) archyvavimo sistemą.

Žiniatinklio paieškos sistema sukurta remiantis standartine metodika, atsižvelgiant ir į neryžtingą elgesį, lankantis tinklalapiuose. Be to, buvo pasiūlyta keletas būdų, užtikrinančių efektyvią žiniatinklio paiešką [5]. Pavyzdžiui, būdai, padedantys išvengti aptiktų tinklalapių dubliavimosi (remiantis žiniatinklio adresų MD5 kodavimo sistema) bei sukimosi uždarame rate, jei puslapiai nurodo vienas į kitą. Taip pat pasiūlyta keletas kriterijų, taikytinų sudarant pirmenybinį toliau ieškomų tinklalapių adresų sąrašą. Tarp pasiūlytų kriterijų galima įvardyti puslapio santykinę svarbą (įvertinamą per atstumą nuo tinklalapio pagrindo), dabartinę tinklalapio apkrovą (kaip lengvai galima pateikti užklausas), nuorodos į tinklalapį spartą ir t. t. Ieškomi dokumentai yra kaupiami duomenų bazėje, leidžiančioje nuosekliai prieiti prie duomenų, taip pat ir skirtingais formatais esančių tekstų (pvz., HTML, PDF, DOC), atvaizdų (pvz., JPG, GIF), garso įrašų (pvz., WAV, MP3) ir vaizdo įrašų (pvz., MPEG, WMF).

Skaitmeninio turinio archyvavimo sistema sukurta remiantis SQL duomenų baze, kuri leidžia kaupti metaduomenis sąryšinėse duomenų bazėse ir susijungti su anksčiau aprašyta elektroninės medžiagos duomenų baze. Efektyviai sujungti dvi duomenų bazes leidžia modernus būdas, vartojamas koduoti dokumentą, atsižvelgiant į tinklalapyje esančių dokumentų hierarchinę išdėstymo tvarką. SQL duomenų bazėje kaupiamiems duomenims tvarkyti nustatytas duomenų modelis, sudarytas iš septynių duomenų lentelių (žr. pav.). Paprasta vartotojo sąsaja leidžia bibliotekininkams tvarkyti metaduomenis. Tekstinis turinys indeksuojamas taikant standartinę metodiką, kurios pagrindas yra inversinė rodyklė. Sistema taip pat leidžia atlikti paprastą duomenų analizę, nes pateikia pagrindinę statistinę informaciją apie duomenų savybes.

Duomenų modelio, vartojamo elektroninių leidinių metaduomenims kaupti, grafinis atvaizdavimas

Visi programos moduliai įrašyti „Windows2000/XP“ C++. Vartojamas specialiai sukurtas formato dokumento turiniui išsaugoti ir „Microsoft SQL“ serveris metaduomenims išsaugoti. Abi duomenų bazės yra tvirtai susietos ir suteikia galimybę lengvai išbandyti sistemą ir išspręsti problemas, galinčias atsirasti tvarkant duomenis.

4. Komerciniai aspektai

Sunku apskaičiuoti komercinę naudą, kalbant apie viešai prieinamą sistemą, sukurtą tam, kad prisidėtų prie nacionalinio skaitmeninio paveldo išsaugojimo. Tačiau yra keletas komercinio pobūdžio, o tiksliau – su projekto teisiniais aspektais susijusių problemų, kurias būtina išspręsti.

Teisinių projekto aspektų tvarkymui reikėjo daug pastangų, ypač dėl to, kad galiojantys įstatymai stabdo informacinių technologijų vystymąsi. Kaip minėta, jau du šimtmečius pagrindinė Nacionalinės ir universiteto bibliotekos funkcija yra išsaugoti rašytinį ir žodinį kultūros paveldą bet kurioje laikmenoje. Šią funkciją remia Privalomojo egzemplioriaus įstatymas. Tačiau šiuo metu veikiantis Privalomojo egzemplioriaus įstatymas buvo priimtas iki 1972 m. ir apima visus leidinius (taip pat ir elektroninius), išspausdintus tik fizinėse laikmense. Interneto leidinių atžvilgiu buvo nuspręsta vadovautis dviem skirtingais požiūriais.

Pirmasis taikomas Slovėnijos viešajam žiniatinkliui.

Kaip minėta, renkami leidiniai, turintys *.si domeną ir parašyti slovėnų kalba, o daugiausia dėmesio skiriama HTTP protokolui. Kadangi Slovėnijos žiniatinklis yra labai nedidelis, pigiau būtų surinkti visą jo turinį iš karto, nei rinkti kiekvieną puslapį atskirai. Be to, neįmanoma numatyti, kurie puslapiai ateityje taps nebeaktualūs. Internete yra daug daugiau informacijos, nei įmanoma įsivaizduoti, ir jis taps turtingu informacijos šaltiniu archeologiniams, sociologiniams, architektūriniais, politiniams bei istoriniams tyrimams ir analizėms, kurias atliks slovėnų ateities kartos.

Šio požiūrio teisėtumas vis dar svarstomas. 2001 m. priimto Slovėnijos bibliotekininkystės įstatymo [14] 33-iajame straipsnyje teigiama, kad viena pagrindinių Nacionalinės ir universiteto bibliotekos funkcijų yra kaupti visus leidinius slovėnų kalba, parašytus slovėnų autorių ir išleistus Slovėnijoje, bet jame neapibrėžta laikmena. Bibliotekos darbuotojų požiūriu, internetas yra leidinio laikmena, o tinklalapiai yra jo leidiniai, todėl bibliotekai privalu juos kaupti. Nekaupiami konferencijų, naujienų grupių, elektroninio pašto ir kiti dokumentai, susiję su tarpusavio bendravimo priemonėmis. Prieiga prie bibliotekos medžiagos galima moksliniais ir nekomerciniais tikslais, taip pat gali būti organizuojama prieiga prie archyvo. Šis požiūris vis dar svarstomas.

Antrasis požiūris susijęs su viešai neprieinama Slovėnijos žiniatinklio dalimi, kurią sudaro komerciniai leidiniai, interaktyvios duomenų bazės ir kiti dokumentai, galintys

papildyti Nacionalinės bibliotekos fondus. Iki šiol juos savanoriškai pateikdavo patys autoriai. Suvokta, kad taip kišamasi į autorių komercinius interesus, todėl buvo išanalizuoti skirtingi autorių teisių valdymo aspektai bei numatyti įvairūs veiklos būdai ir galimi susitarimai su visais autorių teisių savininkais.

Atkreiptas dėmesys į tris aspektus, susijusius su komercinių ir viešai neprieinamų tinklalapių archyvavimu, kurių kiekvienas remiasi skirtingais įstatymais [13]:

- tinklalapių ir internete publikuojamų elektroninių leidinių rinkimas, reiškiantis, kad jie bus atkuriami saugykloje;

- viešosios prieigos prie jų užtikrinimas;

- išsaugojimas ateičiai, reiškiantis, kad bus taikoma ilgalaikio išsaugojimo strategija, kuri gali paveikti loginę ir formalią elektroninių leidinių struktūrą.

Visi trys aspektai yra minimi autorių teisių susitarimuose. Pagrindinis aspektas, keliantis daugiausia diskusijų su autorių teisių savininkais, yra antrasis – viešosios prieigos prie šių leidinių užtikrinimas. Vieni autoriai reikalauja suteikti tik vietinę prieigą ir (arba) paskelbti viešosios prieigos apribojimus. Suprantama, kad bus atsižvelgta į autorių teisių savininkų keliamus reikalavimus prieigai, nes nenorima pažeisti jų komercinių interesų. Tačiau derybos dėl tokių leidinių rinkimo ir išsaugojimo negali tęstis ilgai, nes tam reikia daug laiko ir darbuotojų veiklos sąnaudų. Taip pat rizikuojama prarasti didelę dalį leidinių, nes sutrumpėja jų gyvavimo trukmė.

Tiesą sakant, manoma, kad minėtų leidinių įsigijimo ir išsaugojimo problemas galima išspręsti priėmus naują Privalomojo egzemplioriaus įstatymą. Šiuo atžvilgiu Nacionalinė ir universiteto biblioteka bendradarbiavo su Slovėnijos kultūros ministerija, rengiant naujo Privalomojo egzemplioriaus įstatymo projektą, kuriame atsižvelgta į elektroninių leidinių rūšis ir siūloma Nacionalinei ir universiteto bibliotekai suteikti teisę juos rinkti teikiant viešąją prieigą prie jų ir ilgalaikiam archyvavimui pagal valstybinės bibliografijos kriterijus. „Viešosios prieigos“ sąvoka reiškia, kad leidiniai bus prieinami nacionalinės bibliotekos ribose. Lygiai taip pat kaip prieiga prie fizinėse laikmenose esančių elektroninių leidinių, prieiga prie šių leidinių galėtų būti ribojama laiko ar vietos aspektu taip, kad nesikirstų su komerciniais autorių teisių savininkų interesais. Privalomojo egzemplioriaus įstatymo projektas taip pat įvardija Nacionalinę ir universiteto biblioteką kaip už Slovėnijos žiniatinklio archyvavimą atsakingą organizaciją. Šiame projekte Mariboro universiteto biblioteka (apie 130 km nuo Liublianos) nurodoma kaip pagalbinė saugykla, nes neoficialiai joje kai kurie bibliotekos fondai jau saugomi daugelį metų. Tikimasi, kad Slovėnijos parlamentas priims šį Privalomojo egzemplioriaus įstatymą.

Nors ir sudėtinga tiesiogiai nustatyti komercinę nacionaliniam skaitmeniniam paveldui išsaugoti sukurtos sis-

temos naudą, akivaizdu, kad tokią pačią metodiką galima pritaikyti ir kitose šalyse. Keletas svarbių techninių aspektų jau buvo paminėti trečiajame skyriuje. Galima pridėti, jog, nepaisant to, kad sistema yra sukurta tvarkyti didelius duomenų kiekius, nuolatinis beveik viso žiniatinklio archyvavimas pagal šią sistemą sunkiai įgyvendinamas didelėse šalyse, turinčiose didesnius kiekius archyvuotinių tinklalapių nei Slovėnija. Todėl reikėtų papildomai padirbėti tam, kad būtų optimizuotas procesas, atrinktos žiniatinklio dalys, kurios bus archyvuojamos, bei nustatytas archyvavimo dažnumas.

5. Rezultatai ir išvados

Novatoriški projekto rezultatai yra trys. Pirma, buvo pasiūlyta nauja skirtingų rūšių leidinių archyvavimo metodika. Antra, buvo sukurta efektyvi interneto paieškos erdvė, vartojanti keletą būdų efektyviai ieškoti žiniatinklyje, įskaitant MD5 kodavimo sistemą, kuri padeda išvengti tinklalapių dubliavimosi, bei keletą euristinių metodų, kurie padeda sudaryti pirmenybinį tinklalapių, kurių ruošiamasi ieškoti, adresų sąrašą. Trečia, buvo sukurta skaitmeninio archyvo sistema, leidžianti lengvai apibrėžti metaduomenis, atlikti metaduomenų paiešką pagal reikšminį žodį ir laisvojo teksto turinio paiešką.

Numatoma, kad archyvas bus viešai vartojamas turinio paieškai. Todėl buvo sukurtas specialus HTTP serveris, kuris suteiks galimybę atlikti paiešką pagal metaduomenis ir laisvatekstę paiešką. Sistema galima naudotis per standartinę žiniatinklio naršyklę (pvz., *Internet Explorer*). Vartotojo sąsaja panaši į populiarių paieškos mechanizmų sąsajas (pvz., *Google*). Šiuo metu sistema gali atlikti paprastą duomenų analizę, pateikdama svarbiausius statistinius duomenis apie informacijos savybes. Sistemą numatoma papildyti keliais sudėtingesniais metodais, pvz., duomenų vizualizacijos [6], daugiausia dėmesio skiriant tekstų rinkinių vizualizacijai [7]. Taip pat galima apvarstyti galimybes įdiegti natūraliosios kalbos apdorojimo priemones [8] ir informacijos gavimo metodus [10], sudaryti sąlygas pusiau automatiškai skirstyti dokumentus [11], įterpti į tinklalapio temos ontologiją [9] ir identifikuoti panašių dokumentų grupes [12].

Internetas tapo labai svarbus informacijos platinimo kanalas, o autorių, besinaudojančių šia priemone savo leidiniams publikuoti, sparčiai daugėja. Reikėtų tikėtis, kad perspektyvoje Slovėnijos žiniatinklio išsaugojimo pastangos bus įvertintos labiau nei dabar. Ateityje numatoma tobulinti apibūdintos sistemos veikimo metodus, kurie suteiks galimybę atlikti sudėtingą duomenų analizę, vizualizuoti duomenis, atskleisti kryptis ir t. t., susijusias su žiniatinklio turinio raidos ir kaitos struktūra. Manoma, kad ši sritis domina ne tik kompiuterių mokslo tyrinėtojus, bet ir socialinių mokslų, istorijos studijų ir kitus specialistus.

Pripažinta, kad šiam darbui būtina suformuoti tarpdalykinę tiriamąją grupę, kuri žinotų skaitmeninių bibliotekų bei tekstinių duomenų saugojimo ir analizavimo standartus. Veiksmingos sistemos kūrimas ir ilgalaikio išsaugojimo klausimai taip pat reikalauja pagrindinių žinių apie klasikinę bibliografinį archyvavimą ir efektyvios programinės įrangos kūrimo įgūdžių. Kitas svarbus faktas yra tas, kad prototipinę sistemą reikia sukurti iš anksto tam, kad bibliotekininkai galėtų ją išbandyti ir suteiktų galimybę sėkmingai atlikti paiešką bei smulkiau sužinoti, kurios rūšies turinį galima sėkmingai aptikti (tekstinius

puslapius, vartojant standartinį formatą, ir pagamintus, vartojant standartines priemones), o kurias rūšis aptikti sunku arba visai neįmanoma (pvz., Flash puslapius arba JavaScript pagamintus tinklalapius).

Iš anglų kalbos vertė S. Racevičiūtė

Versta iš: Innovation and the knowledge economy: issues, applications, case studies. Amsterdam [etc.], 2005. Pt. 2, p. 993-998.

-
- [1] Research Libraries Group (RLG) (2002). *Trusted Digital Repositories: Attributes and responsibilities : an RLG-OCLC Report*. Mountain View, CA : RLG. URL: www.rlg.org/longterm/repositories.pdf. (21.9.04).
- [2] *Reference Model of an Open Archival Information System (OAIS) : Recommendation for space data system standards : CCSDS 650.0-B-1*. Blue Book (2002). Washington: CCSDS (Consultative Committee for Space Data Systems) Secretariat. URL: http://ssdoo.gsfc.nasa.gov/nost/isoas/ref_model.html (5 Apr. 2004).
- [3] Steenbakkens, J. (2000). *The Nedlib Guidelines : Setting up a Deposit System for Electronic Publications*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek. (NEDLIB Report series; 5) URL: <http://www.kb.nl/coop/nedlib/results/NEDLIBguidelines.pdf> (5 Apr. 2004).
- [4] *Metadata standards framework – preservation metadata* (2002). Wellington: National Library of New Zealand. URL: http://www.natlib/nz/files/4initiatives_metaschema.pdf (5 May 2004).
- [5] Chakrabarti S. (2002). *Mining the Web: Analysis of Hypertext and Semi Structured Data*, Morgan Kaufmann, San Francisco, CA, USA.
- [6] Fayyad, U., Grinstein, G.G. and Wierse, A. (editors) (2001). *Information Visualization in Data Mining and Knowledge Discovery*, Morgan Kaufmann, San Francisco, CA, USA.
- [7] Grobelnik, M., and Mladenić, D. (2002). Efficient visualization of large text corpora. Proceedings of the seventh TELRI seminar. Dubrovnik, Croatia.
- [8] Manning, C.D., Schütze, H. (2001). *Foundations of Statistical Natural Language Processing*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- [9] Mladenić, D., Grobelnik, M. (2003). Feature selection on hierarchy of web documents. *Journal of Decision support systems*, 35, 45-87.
- [10] Sebastiani, F. (2002). *Machine Learning for Automated Text Categorization*, ACM Computing Surveys.
- [11] Steinbach, M., Karypis, G. and Kumar, V. (2000). A comparison of document clustering techniques. Proc. KDD Workshop on Text Mining. (eds. Grobelnik, M., Mladenić, D. and Milic-Frayling, N.), Boston, MA, USA, 109-110.
- [12] Kavčič-Čolić, Alenka (2002). "Archiving the web : some legal aspects". Paper presented at 68th IFLA General Conference, Glasgow, 18-24 August 2002. (<http://www.ifla.org/IV/ifla68/papers/116-163c.pdf>); *Library Reviews* 52, no. 5 (2003), 203-208.
- [13] Kavčič-Čolić, Alenka (2004). "Teoretični model digitalnih arhivov" (A theoretical model of digital archives). *Knjižnica* 48 (4), 63-75.
- [14] Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1) (2001). In: *Uradni list Republike Slovenije*, nr. 87 (8 Nov. 2001), pp. 8685-8693.

Projektas „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ – skaitmeninamų objektų atranka

Skirmantė KVIETKAUSKIENĖ,
Jolita STEPONAITIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius,
el. p.: s.kvietkauskiene@lnb.lt
j.steponaitiene@lnb.lt

Projekto „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ rengimo metu buvo suformuoti kultūros paveldo atrankos skaitmeninimui kriterijai, grįsti MINERVA programos rekomendacijomis. Tačiau universalių kriterijų, tinkančių visiems, rasti neįmanoma, nes skirtinga kultūros paveldo objekto vertė bei pačios organizacijos, dalyvaujančios skaitmeninimo programoje, profilis lemia atrankos kriterijų būtinybę. Todėl Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, vykdydama jai pavestas publikuoto kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo funkcijas ir siekdama atkreipti valstybės institucijų dėmesį į poreikį integruotis į Europos elektroninio turinio erdvę, parengė kilnojimų kultūros vertybių ilgalaikio išsaugojimo koncepcijos projektą, kuriame numatoma integruoti atminties institucijas, skaitmeninti kultūros paveldą ir sukurti bendrą informacinę sistemą. Koncepcijoje pateikti ir bendrieji kultūros paveldo skaitmeninimo objektų atrankos kriterijai.

Reikšminiai žodžiai: atrankos kriterijai; skaitmeninimas; kultūros paveldas, atminties institucijos.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vienas iš pagrindinių uždavinių yra kaupti, išsaugoti ir sudaryti galimybes savo šalies ir užsienio vartotojams pažinti publikuotą ir rankraštinių Lietuvos kultūros paveldą. Visa tai vykdoma ir tradicinėmis formomis, ir pritaikant naujoves. Sparti informacinių technologijų raida, žinių visuomenės keliama uždaviniai daro didelę įtaką kultūros paveldo ir jo sklaidos sampratai, keičia atminties institucijų (bibliotekų, archyvų, muziejų) funkcijas ir vaidmenį. Pasaulyje sparčiai kuriamos ir diegiamos skaitmeninimo programos. Tai dalis fondų apsaugos programų. Bibliotekas ir kitas atminties institucijas, saugančias savo šalies kultūros paveldą, kurti tokias programas skatina tarptautinės organizacijos, tokios kaip UNESCO, IFLA, LIBER ir kt. Šios programos užtikrina ne tik patikimą sukauptų vertybių saugojimą, bet ir jų pateikimą vartotojui jam priimtina forma. Ne tik Lietuvos nacionalinės bibliotekos, bet ir kitų Lietuvos, užsienio institucijų patirtis rodo, kad daugiausia dėmesio buvo skiriama kultūros paveldo išsaugojimui, o vykdomų skaitmeninimo programų pagrindinis tikslas – saugomą objektą konvertuoti į skaitmeninį formą, tačiau nuveiktų darbų ir vartotojų poreikių analizė

parodė, kad požiūris į prieigą ir vartotojo poreikiai keičiasi. Virtualiosios komunikacijos terpės kūrimas skatina atminties institucijas ieškoti optimalaus skaitmeninto kultūros paveldo valdymo šioje terpėje metodų, įvertinant vidaus ir išorės veiksnius, vadybinius, metodinius ir techninius sprendimus, keisti požiūrį į vartotoją, jungtis į bendrus tinklus ir kurti prieigą prie kultūros paveldo, naudojant modernius informacijos pateikimo ir valdymo metodus.

Šiame straipsnyje bus aptariama Lietuvos publikuoto ir rankraštinių kultūros paveldo atranka skaitmeninimui bei atrankos kriterijų formavimas.

Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomo publikuoto ir nepublikuoto paveldo dokumentus galėtume suskirstyti į tokias grupes:

- rankraštiniai ir archyviniai dokumentai: tekštai, autografai, kartografija, natos, ikonografija, dauginimo priemonėmis leisti mažatiražiai rankraštiniai dokumentai;
- spausdinti dokumentai: knygos, periodiniai leidiniai, oficialieji dokumentai, kartografija, natos;
- garso dokumentai: šelako plokštelės, vinilo plokštelės, magnetinės juostos, kompaktinės plokštelės;

– vaizdo dokumentai: fotodokumentai, garso ir vaizdo dokumentai;
– elektroniniai ištekliai.

Nuo publikuoto ir nepublikuoto kultūros paveldo turinio priklauso atrankos kriterijų formavimas.

Dažniausiai atminties institucijų profilis, jų saugomų dokumentų vertė nulemia prioritetų ir atrankos kriterijų pasirinkimą. Straipsniuose, kuriuose aptariamos skaitmeninimo problemos, nerekomenduojama skaitmeninti visko iš eilės, sakoma, kad reikia visapusiškai įvertinti dokumento vertę ir reikšmę, vartotojų poreikius ir tuomet suformuoti dokumentų atrankos kriterijus. Priešingu atveju kyla grėsmė pakartoti XX a. bibliotekų klaidą, kai buvo siekiama sukaupti universalų pasaulio literatūros fondą¹.

Pradėjus skaitmeninimo darbus Europos bibliotekose vyravo nuomonė, kad vykdomų programų pagrindinis tikslas – dokumentų apsauga. Todėl pagrindiniai atrankos kriterijai buvo dokumento fizinė būklė, jo unikalumas, reikšmė pasaulio ir krašto kultūrai. Rengiant projektą „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“, išanalizuota atminties institucijų, jau turinčių patirties skaitmeninimo srityje, veikla. Pastebėta, kad vyravęs požiūris kinta. Dabar dažniausiai išskiriami du požiūriai į publikuoto kultūros paveldo objektų atrankos skaitmeninimui kriterijus: dokumentų apsauga ir prieiga prie kultūros paveldo bei mokslo žinių. Tai patvirtina ir jau dešimtmečio skaitmeninimo srities patirtį turinčios Čekijos nacionalinės bibliotekos darbo rezultatai. 1995 m. siekdama apsaugoti originalus ji pradėjo vykdyti viduramžių rankraščių skaitmeninimo programą. Tačiau dabar Čekijos nacionalinės bibliotekos vykdomos programos sprendžia kur kas platesnius uždavinius, kaip kultūros paveldo apsauga ir jo sklaida, mokslo žinių kaupimas ir prieigos prie jų organizavimas, įsitraukimas į naujus projektus ir naujų partnerių pritraukimas. Geros patirties pavyzdžiai galėtų būti Suomijos², Australijos³ nacionalinės skaitmeninimo programos ir vykdomi projektai, kurie jau turi keletą metų patirtį, ir nauji skaitmeninimo srities vardai, pavyzdžiui, Estijos nacionalinė biblioteka⁴.

Atrankos kriterijų formavimą diktuoja paties skaitmeninimo projekto tikslas, pavyzdžiui, 1999–2000 metais Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (nuo 2001 m. Retų knygų ir rankraščių skyrius) kartu su Matematikos ir informatikos institutu rengė bendrą projektą „Pergamentų kolekcija“⁵. Suprantama, kad šiam projektui dokumentai buvo atrenkami pagal vieną bendrą požymį – priklausymą bibliotekoje saugomai XIV–XX a. istorinių dokumentų, parašytų ant pergamento, kolekcijai⁶. Tarpvalstybinis projektas MUSICALIA – tai Europos ankstyvosios muzikos rankraščių skaitmeninės saugyklos dalis⁷, todėl dokumentų atranką lemia tai, kad pats dokumentas turi būti atitinkamo laikotarpio muzikinis rankraštis. Tokių pavyzdžių galėtume rasti ir daugiau, nes dokumentų skaitmeninimo projektų kiekviename

šalyje ar institucijoje, taip pat bendrų tarp šalių ir institucijų vykdoma daug.

Sunkiau vykdyti objektų ir kolekcijų atranką skaitmeninimui, kai imamasi šalies publikuoto ir nepublikuoto kultūros paveldo skaitmeninimo programos, nes tai apima daugiau nei penkis šimtus metų kurtų vertybių skaitmeninimą. Atranka yra sudėtingas procesas, todėl, siekiant objektyvumo, reikia nusistatyti kriterijų sistemą, kuri geriausiai atitinka konkrečios šalies esmę ir tikslus. Dažniausiai atsižvelgiama į du kriterijus:

- objekto vertė, būklė, turinys;
- vartotojų poreikiai.

Pasirinkimą skaitmeninti vieną ar kitą kolekciją ar kitokį objektą gali lemti vienas kriterijus (pvz., dokumento unikalumas arba fizinė būklė ir kt.), bet dažniausiai įvertinama keliais pagrindiniais aspektais. Iširti vartotojų poreikius nėra lengva, dokumentų panaudos statistiniai duomenys nėra patikimas rodiklis nustatant vartotojų poreikius.

„Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo koncepcijoje“ bendraisiais kultūros paveldo skaitmeninimo objektų atrankos kriterijais įvardijama: unikalumas; turinys ir vertė; fizinė būklė; amžius⁸.

Būtent šiais kriterijais ir remiamasi atrenkant dokumentus skaitmeninimui vykdam „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimo“ projektą.

Formuluojant Lietuvos publikuoto kultūros paveldo atrankos kriterijus, kuriais vadovaujantis sudaromos skaitmeninamų objektų kolekcijos, remtasi mokslinė ir specialiaja literatūra, kurioje įvardyta ir pagrįsta Lietuvos raštijos raidos istoriškumo samprata⁹, Lietuvos knygos istorija, pateikta lietuviškos knygos raidos periodizacija¹⁰, bei santykiais su kitais mokslais: kultūros istorija, literatūros istorija, kalbos, iš dalies ekonomikos bei technikos raidos istorija. Geriau suvokti publikuoto Lietuvos kultūros paveldo savitumus leido Lietuvos nacionalinės bibliografijos leidiniai ir jų rengimo principai¹¹. Atsižvelgta ir į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ rekomenduojamus kriterijus, įvardijant svarbiausiuosius šalies dokumentinio paveldo objektus¹².

Vienas svarbiausių dokumentų atrankos kriterijų būtų dokumento publikavimo ar sudarymo istorinis laikotarpis (amžius). Jis liudija krašto ekonomines, politines ir socialines permainas bei krizes, kultūros lygį, spaudos atsiradimą ir raidą, raštijos ir mokslo vystymąsi, tradicijų formavimąsi.

Daug žalos šiam krašto paveldui padarė karai ir okupacijos. Suiručiu metu, dėl cenzūros, politinių bibliotekų „valymų“ kai kurie dokumentai tapo raritetais. Dalis archyvinių dokumentų rinkinių ir bibliotekų kolekcijų išliko fragmentiškai, kiti pateko į užsienio saugyklas. Dėl to labai svarbu išsaugoti išlikusius dokumentų egzempliorius. Todėl atrenkant dokumentus skaitmeninimui svarbu neužmiršti dokumentų retumo ir unikalumo kriterijaus.

Politinės, ekonominės ir socialinės sąlygos nulemia dokumentų turinį. Jame atsispindi šalies visuomeninės ir mokslinės minties raida, atskirų visuomenės grupių ir bendruomenių identitetai, sąsaja tarp praeities, dabarties ir ateities visuomenės raidos, istoriniai, kultūriniai ar intelektualiniai socialinių ir humanitarinių mokslų, politikos, ideologijos, meno sričių įvykiai. Publikuoto ir nepublikuoto paveldo dokumentai liudija esminius lietuvių kalbos, kultūros, visuomenės elgesio, religijų, meno, politikos plėtros aspektus ar socialinį, etninį ir visuomeninį kontekstą, kuriame tas paveldas buvo sukurtas. Juose gali būti atspindėta krašto istorija, pereinamųjų laikotarpių progreso ir regreso esmė, žymių asmenybių ar asmenų grupių įtaka. Tai sąlygoja turinio kriterijaus išskyrimą.

Dar vienas labai svarbus atrankos kriterijus – dokumentų fizinė būklė. Šio kriterijaus svarbą sąlygoja tai, kad kyla didelis pavojus prarasti vertingą kultūros paveldo dalį. Visos pasaulio institucijos, saugančios publikuotą ir nepublikuotą kultūros paveldą, susiduria su XIX a. pabaigos dokumentų, ypač periodinių leidinių, spausdintų rūgščiame popieriuje, kuris yra trumpaamžis, apsaugos problemomis. Kai kurios šalys, nustatydamos paveldo apsaugos prioritetus (Lietuva, Čekija, Suomija, Didžioji Britanija), vykdo šių dokumentų mikrofilmavimo ir skaitmeninimo programas, kurios padeda sutaupyti lėšų, nes tokių dokumentų restauravimas yra labai brangus ir pinigine, ir laiko, ir saugojimo vietos prasme. Naujos technologijos sukūrė naujas dokumentų laikmenas, atsirado galimybė informaciją fiksuoti ne tik dokumentuose, rašytuose ir spausdintuose popieriuje, pergamente ir t. t., bet ir vaizdo, garso dokumentuose: nuotraukose, kino juostose bei šelako, o vėliau ir vinilo plokštelėse. Tačiau tobulėjant technologijoms atsirado naujų problemų: kaip šias laikmenas išsaugoti ir jose esančią informaciją padaryti prieinamą visuomenei. Vis labiau įsigali emuliacijos metodas, kuris aktualus saugant bei naudojant jau ir šių dienų elektroninius dokumentus.

Dar vienas kriterijus – dokumento kalba. Mūsų šalies politinė padėtis iki XX a. pradžios buvo ypač nepalanki lietuviškam rašytam ir spausdintam žodžiui. XIV–XVIII a. lietuvių kalba taip ir netapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarine kalba, o dėl istorinių bei religinių peripetijų rašytinis lietuviškas žodis tapo opozicija. Tai nulėmė, kad pirmoji lietuviška knyga buvo išspausdinta Rytų Prūsijoje ir beveik šimtmečiu vėliau negu Vakarų Europoje, o pirmąjį šimtmetį po pirmosios knygos pasirodymo išleista tik per 50 knygų lietuvių kalba. Projektą praplėtus, kuriant „Integralią virtualią bibliotekų informacinę sistemą“, atsirado naujos, daug platesnės galimybės, leidžiančios apimti ir kitus rašytinio ir publikuoto paveldo barus. Savo vietą projekte rado ir Lietuvoje išleistos knygos lotynų, lenkų kalbomis.

Vieno dokumento ar visos kolekcijos pasirinkimą lemia ne vienas, bet keletas kriterijų. Įvertinus tai, kad

daugiausia dėmesio skiriama senojo publikuoto kultūros paveldo daliai, daugelis dokumentų atitiks visus kriterijus.

Lietuvos atminties institucijose sukauptas publikuotas ir nepublikuotas kultūros paveldas, kuris formavosi šimtmečius. Jis saugomas įvairiose Lietuvos ir užsienio saugyklose. Kiekvienos atminties institucijos misija, veikla ir uždaviniai nulemia, koks kultūros paveldas joje saugomas.

Lietuvos archyvų departamento skaitmeninimo objektas – Romos katalikų bažnyčios krikšto, santuokos ir mirties metrikų aktų knygos. 1545–1563 m. vykęs Tridento visuotinis Romos katalikų bažnyčios susirinkimas įpareigojo visas katalikų bažnyčias rašyti krikšto, santuokos ir mirties metrikų aktų knygas. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos beveik visų Lietuvos Romos katalikų bažnyčių krikšto, santuokos ir mirties metrikų aktų knygos, kurių chronologinės ribos yra nuo 1599 iki 1940 m. Tai yra pagrindinis XV–XX a. istorijos šaltinis, naudojamas genealoginiams tyrimams. Šios aktų knygos yra svarbus istorijos šaltinis tyrinėjant regionų istoriją, toponimiką, onomastiką, lingvistiką, medicinos istoriją, gyventojų genealogiją ir demografiją. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos trijų rūšių metrikų aktų knygos: *unicata* – originalios bažnytinės knygos, *extractum* – nuorašai, kurie buvo siunčiami į vyskupijos kanceliariją, ir *vėlesni nuorašai*, kurie buvo siunčiami į apskrities teismą. Pačios vertingiausios yra autentiškos bažnytinės knygos. Nuo 1990 m. intensyviausiai naudojamos Romos katalikų bažnyčių metrikų aktų knygos. Archyvo skaitykloje per vieną darbo dieną išduodama daugiau kaip 300 metrikų aktų knygų. Didelį susirūpinimą kelia šiuo metu labai intensyviai naudojamų Lietuvos Romos katalikų bažnyčių fondų metrikų knygų fizinė būklė. Galima teigti, kad iškilo reali grėsmė jų išsaugojimui: kadangi didesnės dalies šių bažnytinių metrikų knygų nėra pagaminta atsarginių kopijų, tiek archyvo darbuotojai, tiek skaitytojai naudoja jų originalus. Šiuo metu archyvas jau sustabdė 1420 bažnytinių metrikų knygų išdavimą į skaityklą ir šis skaičius sparčiai didėja. Dėl lėtų restauravimo tempų šių bylų išdavimas gali būti ribojamas dešimtmečiais. Todėl prioritetas teikiamas blogos fizinės būklės metrikų aktų knygų skaitmeninimui.

Lietuvos dailės muziejus pirmenybę teikia gausiems muziejaus lituanistikos rinkiniams. Skaitmeninti pradeda nuo įvairiomis grafikos ir tapybos technikomis sukurtų eksponatų popieriuje, bibliografinių retenybių, archyvo dokumentų, kurie dėl savo unikalumo, medžiagos trapumo bei neilgalaikiškumo ar nepatenkinamos, o kartais ir visiškai prastos būklės yra itin pažeidžiami, dažnai neprieinami ir nežinomi tyrinėtojams bei visuomenei.

Atsižvelgiant į Lietuvos rašytinio ir publikuoto kultūros paveldo apimtį, būtina nustatyti ne tik dokumentų atrankos kriterijus, bet ir skaitmeninimo darbų etapus.

Remiantis Lietuvos spaudos ir knygos istorijos vertinimais bei senosios Lietuvos knygos periodizacija, buvo parengti skaitmeninamų objektų ir jų kolekcijų sąrašai. Lietuvos nacionalinės bibliotekos specialistai, vykdydami savo įsipareigojimų projektui dalį (projekte yra numatytas labai konkretus skaitmeninamų puslapių skaičius), sąrašus rengia orientuodamiesi į šioje bibliotekoje sukauptus dokumentus, jų reikšmę spaudos ir kultūros istorijai, jų fizinę būklę ir, be abejo, vartotojų poreikius. Todėl šiuo etapu nenumatytas žemėlapių, atvirukų ir panašių dokumentų skaitmeninimas, nes jų kolekcijos Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje labai negausios, o dokumentai dėl savo specifikos ne visi sukataloguoti elektroniniame kataloge, be to, svarbu ne tik dokumento skaitmeninis vaizdas, bet ir struktūruotas, išsamus dokumento bibliografinis įrašas.

Rengiant dokumentus skaitmeninimui lygiagrečiai vykdoma keletas darbų. Remdamesi sąrašu, kuris sudarytas pagal Lietuvos bibliografiją¹³, Nacionalinės bibliografijos duomenų banką¹⁴, naujo Virtualios bibliotekos kūrimo skyriaus darbuotojai dokumentą identifikuoja: nustato jo autentiškumą, patikrina, ar visi dokumente pateikti duomenys atitinka bibliografiniuose šaltiniuose nurodytus duomenis, bei nustato dokumento fizinę būklę, skaitmeninimui pasirinkdami išsamiausius ir geriausios fizinės būklės egzempliorius.

Skaitmeninimui atrinktų dokumentų sąrašus tvirtina ir egzemplioriaus pasirinkimo iš kelių egzempliorių klausimus sprendžia Lietuvos nacionalinės bibliotekos generalinio direktoriaus sudaryta Skaitmeninamų objektų aprobavimo komisija, kurią sudaro bibliotekos knygotyros ir restauravimo specialistai. Kiekvienam skaitmeninimui atrinktą dokumentui yra užpildomas „Skaitmeninamo objekto pasas“, kuriame fiksuojami duomenys apie dokumentą: skyrius saugotojas, dokumento rūšis, inventoriaus numeris, šifras, autorius, pavadinimas, išleidimo/sudarymo vieta, metai, apimtis, objekto vertė (žinomas egzempliorių skaičius), pastabos apie iliustracijas, įklijas, antspaudus, marginalijas, paginacijas ar foliacijas klaidas. Šiame pase pažymimi nurodymai restauratoriams ir skaitmenintojams.

Pagal projektą iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos fondų turi būti suskaitmeninta:

Dokumentų rūšis	Puslapių skaičius
Laikraščiai lietuvių kalba (mikrofilmai)	680 000
Laikraščiai kitomis kalbomis (mikrofilmai)	338 000
Žurnalai kitomis kalbomis (mikrofilmai)	66 000
Žurnalai lietuvių kalba, 1883–1940 (mikrofišos)	506 000
Periodiniai leidiniai lietuvių kalba (originalai)	1 175 512
Knygos lietuvių kalba, 1547–1904	337 655
Knygos lotynų kalba, XVI–XVII a.	31 932
Knygos lenkų kalba, XVI–XVIII a.	192 555
Lietuvos Respublikos oficialieji dokumentai (spaudiniai)	12 000
Rankraštiniai dokumentai	20 000
Iš viso:	3 327 654

Lietuvos dailės muziejaus indėlis į projektą yra 98 000 objektų. Tai grafikos darbų, nuotraukų ir negatyvų, rankraštinė ir spausdintų, planų ir piešinių, tekstilės darbų, bonistikos, sfragistikos, vaizduojamosios dailės darbų skaitmeninės kopijos. Kito projekto partnerio, Lietuvos archyvų departamento, indėlis – 180 000 skenuotų puslapių istorinių dokumentų. Archyvo objektas – Lietuvos Romos katalikų bažnyčių krikšto, santuokos ir mirties aktų knygos.

Lietuvos nacionalinė biblioteka, atsižvelgdama į dokumentų svarbą šalies istorijai, kultūrai ir mokslui, dokumentų fizinę būklę bei vartotojų poreikius, skaitmeninimui pasirinko šias dokumentų kolekcijas:

I. Senoji lietuviška knyga (1547–1863). Pirmoji lietuviška knyga buvo išspausdinta tada, kai Europa jau turėjo šimtąmetę spausdintos knygos patirtį. Ji sudaro tik neįdomią dalį to laikmečio visos įvairiakalbės spaudos. Pagrindiniai lietuviškos knygos leidimo ir spausdinimo centrai buvo Vilnius ir Karaliaučius. Keičiantis Europos ekonominiams ir politiniams sąlygoms visa spauda, taip pat ir lietuviška, suaktyvėjo XVIII a. pabaigoje. Išaugo tiražai, praplėtė repertuaras, knyga tapo preke. Turinio prasme šio laikotarpio spaudą sudaro dvi grupės:

1. Religinė (katekizmai, biblijos, giesmynai, maldaknygės, pamokslų knygos);

2. Pasaulietinė (elementoriai, žodynai, gramatikos, grožinė literatūra, oficialūs valdžios raštai, knygos praktikos reikalams, kalendoriai). Didžiausią kolekcijos dalį sudaro knygos (per 1470).

II. Spaudos draudimo laikotarpio spauda (1864–1904). Šio laikotarpio lietuviškos knygos spaudos raidą lėmė svarbūs XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios reiškiniai: baudžios panaikinimas, lietuviškos spaudos lotynišku raidynu uždraudimas bei caro valdžios mėginimas įvesti lietuviškiems spaudiniams rusišką raidyną – „graždanką“. Todėl lietuviškos spaudos leidybos centrais tapo Mažoji Lietuva ir JAV. Lietuviškos spaudos draudimo metais buvo dažnai leidžiamos kontrafakcijos (leidiniai, kuriuose sąmoningai klastojama išleidimo vieta, metai ar autoriaus pavardė). Per šį laikotarpį buvo išleista daugiau kaip 4000 dokumentų lietuvių kalba. Pagal leidinių turinį išskirtinos šios spaudos grupės:

1. Mokslinė literatūra (moksliniai leidiniai (knygos, atspaudai), skirti lituanistikos problemoms: gramatikos, žodynai, lietuvių kalbos, jos tarmių tyrinėjimai, senųjų ir tarminių tekstų publikacijos, kitų kalbų vadovėliai, chrestomatijos ir Lietuvos istorijos leidiniai);

2. Mokslo populiarinimo ir praktinės knygos (tematika – geologija, geografija, biologija, astronomija, fizika, technika, medicina, žemės ūkis, ekonomika, istorija, knygos istorija, praktinės knygelės, skirtos žemės ūkiui, amatams, medicinai);

3. Mokomoji literatūra (elementoriai, vadovėliai);

4. Informaciniai leidiniai (kalendoriai, knygų katalogai, bibliografijos rodyklės);

5. Grožinė literatūra ir tautosaka (beletrizuoti istorinio, geografinio turinio pasakojimai, poezijos, prozos, dramos kūriniai, verstinė literatūra, vaikų literatūra, mokslinės ir šviečiamosios reikšmės tautosakos rinkiniai, grožinės literatūros leidiniai pagal tipus – raštai, leidinių rinkiniai, serijos);

6. Religinė literatūra (biblijos, maldaknygės, giesmynai, religinė grožinė literatūra, pamokslai);

7. Oficialioji dokumentinė literatūra (valdžios įsakymai, skelbimai, draugijų įstatai, pakvietimai į susirinkimus, renginius, jų programos ir t. t.);

8. Masinė agitacinė literatūra (atsišaukimai).

Didžiausią kolekcijos dalį sudaro knygos ir kalendoriai (per 3300). Į atskirą grupę išskirti smulkieji spaudiniai: atšišaukimai, renginių programos, kvietimai (iš viso per 650). Taip pat periodiniai leidiniai, daugiausia rūgščiajame popieriuje.

III. XVI–XVII a. Lietuvos lotyniškos knygos. Lotyniškos knygos sudarė dalį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) įvairiakalbės raštijos. Lotynų kalba, į Lietuvą atėjusi dar XIII a., buvo labai svarbi įvairiose valstybės raiškos sferose. Nuo XIV a. ji buvo vartojama kanceliarijoje, XV a. pr. į lotynų kalbą buvo išversta Lietuvos kunigaikščių metraščio seniausioji dalis, vis dažniau vartota valstybiniais reikalams. Nuo XV a. pab. buvo parašyta religinių, politinių, publicistinių, istorinių, poleminių, mokslo, mokomųjų veikalų, grožinės literatūros: poezijos, panegirikų. Geografinis spaudos centrų paplitimas nėra platus: daugiausia išspausdinta Vilniuje, Kėdaičiuose, likusieji spaudiniai – kituose LDK priklausiusiuose miestuose: Liubčioje, Nesvyžiuje, Slucke ir kitur. Per šį laikotarpį išleista per 1500 spaudinių lotynų kalba. Pagal turinį išskirtinos šios spaudinių, išleistų lotynų kalba LDK XV–XVII a., grupės:

1. Mokslinė literatūra (gramatikos, žodynai, kitų kalbų mokymo vadovėliai ir pan.);

2. Mokslo populiarinimo ir praktinės knygos;

3. Mokomoji literatūra (vadovėliai, vadovai);

4. Grožinė literatūra (poezija, proza, dramos veikalai, verstinė literatūra, memuarai, kalbos, panegirikos);

5. Religinė literatūra (šventųjų gyvenimo aprašymai, popiežių, vyskupų kreipimaisi ir laiškai);

6. Oficialieji valdžios leidiniai;

7. Kiti smulkieji spaudiniai (apimtis – iki 4 p.).

IV. XVI–XVIII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kolekciją sudaro 1601–1800 metais LDK teritorijoje išleistos lenkiškos knygos, knygos su gretutiniais kelių kalbų tekstais, keliakalbės knygos, kuriose didžioji dalis teksto lenkų kalba. Tai mokslinė, grožinė, bažnytinė ir kt. literatūra:

1. Mokslinė literatūra (gramatikos, žodynai, kitų kalbų mokymo vadovėliai ir pan.);

2. Mokslo populiarinimo ir praktinės knygos (vyrauja geografijos, medicinos, biologijos, žemės ūkio, istorijos tematika, praktinės knygelės, skirtos liaudies medicinai, amatams, žemės ūkio įgūdžių tobulinimui);

3. Mokomoji literatūra (vadovėliai (elementoriai, chrestomatijos), vadovai (žinynai));

4. Grožinė literatūra (poezijos, prozos veikalai, dramos, verstinė literatūra, memuarai, kalbos, panegirikos);

5. Informaciniai leidiniai (kalendoriai, spaustuvių katalogai, teatrų vaidinimų programos);

6. Religinė literatūra (biblijos, maldaknygės, giesmynai, katekizmai, šventųjų gyvenimo aprašymai, popiežių, vyskupų kreipimaisi ir laiškai);

7. Oficialieji leidiniai (valdžios įsakymai, statutai, teisės aktai, teisminių tyrimų medžiaga).

V. Lietuviška periodinė spauda (iki 1940 m.). Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių periodika lietuvių kalba daugiau kaip aštuoniasdešimt metų (1823–1904) telkėsi ir plėtojosi Mažojoje Lietuvoje ir JAV. 1904 m. vėl leidus lietuvišką spaudą, pasirodė periodinių leidinių ir Didžiojoje Lietuvoje. Suaktyvėjo leidyba Vilniuje. Savo spaudą ėmė ugdyti partijos, atsirado įvairioms skaitytojų grupėms skirtų leidinių, pirmieji literatūriniai spaudiniai. Be to, lietuviai tęsė periodikos leidimo tradicijas emigracijoje. 1919–1940 m. leidybos centru tapo Kaunas. Imta leisti oficialius Lietuvos valstybės ir vyriausybės laikraščius. Spausdintos produkcijos srautas didėjo, galima išskirti šias jos grupes:

1. Politinių partijų periodiniai leidiniai (tautininkų, krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų, komunistų);

2. Bendrojo pobūdžio periodiniai leidiniai (visuomeniniai politiniai, bulvarinio pobūdžio);

3. Atskiroms skaitytojų grupėms skirta periodika (darbininkams, jaunimui, moterims, vaikams, skautų, studentų, moksleivių, religinė);

4. Specializuoti periodiniai leidiniai (kultūros ir meno, mokslo, literatūriniai, pedagogikos, medicinos ir sveikatos apsaugos, teisės, ekonomikos ir technikos, skirti įvairių ūkio šakų darbuotojams, karinės ir krašto apsaugos tematikos, sporto, kalbos, spaudos ir bibliografijos, satyros ir humoro leidiniai);

5. Regioninė ir Vilniaus krašto periodika (Klaipėdos ir Vilniaus krašto, kitų Lietuvos regionų);

6. Periodika lietuvių kalba užsienio šalyse (JAV, Didžiojoje Britanijoje, Latvijoje, Kanadoje, Pietų Amerikoje, Australijoje ir kt.).

Bibliografijos rodyklėse yra užregistruota apie 3400 periodinių leidinių – laikraščių, žurnalų, tęstinių ir vienkartinų. Gan vėlai lietuvių kalboje pasirodęs terminas „žurnalas“ lėmė, kad taip periodinius leidinius imta vadinti tik XX amžiaus antrąjį dešimtmetį. Iki tol žurnalais laikytini leidiniai buvo vadinami laikraščiais.

Apie 1100 laikraščių ir žurnalų – rankraštiniai bei

leisti dauginimo priemonėmis. Šie leidiniai turi turtingą istoriją, jų reikšmė lietuviams kovojant už kultūrinės teisės yra neabejotina. Laikui bėgant, rašalas blunka ir tekstai tampa sunkiau įskaitomi. Spaustuvėse spausdinti periodiniai leidiniai (apie 1700) yra daugiausia rūgščiame popieriuje, kai kurių išlikę po vieną egzempliorių arba yra labai reti. Kai kurių vertingų spaudinių originalai saugomi tik užsienyje: Rusijoje (Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje, Rusijos nacionalinėje bibliotekoje, Rusijos valstybinėje bibliotekoje), Vokietijoje (Marburgo prie Lano bibliotekoje, Berlyno miesto bibliotekoje), Lenkijoje (Poznanės universiteto bibliotekoje, Torunės universiteto bibliotekoje) ir kt.

VI. 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos teisės aktai ir kiti oficialieji dokumentai. Šioje kolekciijoje sukaupti Lietuvos valstybės teisės šaltiniai, liudijantys Lietuvos teisės ir diplomatijos kūrimo procesą:

1. Lietuvos Respublikos konstitucijos;
2. Lietuvos Respublikos teisės aktai, Respublikos Prezidento ir kiti valdžios aktai, įstatymai, nutarimai taisyklės ir kiti oficialieji dokumentai, spausdinti 1918–1940 m. „Vyriausybės žiniuose“;
3. Steigiamojo Seimo darbai [posėdžių stenogramos] 1920–1927;
4. 1-ojo Seimo stenogramos 1922–1927, 1936–1939;

5. Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1940;

6. Lietuvos Respublikos tarptautinių santykių dokumentai 1918–1940;

VII. Rankraštiniai ir archyviniai dokumentai, atspindintys Lietuvos socialinių sluoksnių ar bendruomenių identitetą. Kolekciją sudaro XV–XIX a. Lietuvos istorijai ir kultūrai svarbių dokumentų rinkiniai. Kolekcija apibūdinama pagal LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje priimtą fondų paskirstymą.

1. Pergamentų kolekcija (1329–1899 m. dokumentai);
2. Lietuvos evangelikų reformatų sinodo fondas (1413–1938 m. dokumentai);
3. Mažosios Lietuvos istorinių aktų rinkinys (1665–1898 m. dokumentai);
4. Kunigo, botaniko A. J. Pabrėžos rankraščiai (1739–1843 m. dokumentai);
5. Istoriko, švietėjo S. Daukanto rankraščiai (1825–1850 m. rankraščiai);
6. Kunigo, rašytojo, knygų rengėjo ir leidėjo M. Valančiaus fondas (1686–1977 m. dokumentai);
7. Kultūros veikėjo, muziejininko, numizmato Aleksandro Račkaus XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių bendruomenių JAV dokumentai (1867–1917 m.).

¹ Glosienė, Audronė, Manžuch, Zinaida. Skaitmeninio ir skaitmeninto kultūros paveldo valdymo strategijos atminties institucijose // Informacijos mokslai. – T. 25 (2003), p.19-31.

² National Projects. <www.lib.helsinki.fi/english/siteindex.htm>. Digitisation policies framework // National and Regional Policies and Programmes on Digitisation of Cultural and Scientific Content. <<http://www.minedu.fi/minedu/fidigi/nationalpages-3-fin.html>>.

³ A digital preservation policy for the National Library of Australia. <<http://www.nla.gov.au/policy/digpres.html>>.

⁴ Digitised documents in the collection of the NLE. <<http://www.nlib.ce/17535>>.

⁵ Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. Pergamentų kolekcija. <<http://pergamentai.mch.mii.lt/>>.

⁶ Rankraščių skyriaus rinkiniai : rodyklė. – Vilnius, 1997. – 47 p.

⁷ MUSICALIA. <<http://www.musicalia.lt/>>.

⁸ Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninio koncepcija : patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 25 d. nutarimu Nr. 933 // Valstybės žinios. – 2005, rugpj. 30 (Nr. 105), p. 6.

⁹ Lietuviškoji knyga : istorijos metmenys : nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais / Audronė Glosienė ... [et al.]. – Vilnius : Vilsa, 1996. – 226 p.

¹⁰ Kaunas, Domas. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba // Bibliografija : mokslo darbai. – 2001, p. 52-57.

¹¹ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547-1861. – Vilnius, 1969. – 728 p.

¹² UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinio registro nuostatai. <<http://www.unesco.lt/documents/Paveldas/registro%20nuostatai.pdf>>.

¹³ Lietuvos TSR bibliografija ...

¹⁴ Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. <www.libis.lt:80082>.

Summary

The Project "Creation of the Integrated Virtual Library Information System": Selection of Objects for Digitisation

Skirmantė KVIETKAUSKIENĖ, Jolita STEPONAITIENĖ

The Conceptual Framework of Digitisation of Lithuanian Cultural Heritage approved by the Resolution No. 933 of 25 August 2005 by the Government of the Republic of Lithuania has determined uniqueness, content and value, physical state, and age as the principle selection criteria for cultural heritage objects to be digitised.

The same selection criteria were highlighted during the preparation of the project "Creation of the Integrated Virtual Library Information System".

The Lithuanian memory institutions have collected printed and non-printed cultural heritage that has been forming for ages. It has been stored in various repositories in Lithuania and worldwide. The mission, activities and objectives of each memory institution determine the type of cultural heritage it is going to store. The main mission of libraries is to collect, store and disseminate cultural heritage which is in manuscript, printed or some other form. The Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, an initiator and creator of the project "Creation of the Integrated Virtual Library Information System" stores and preserves a significant part of printed and non-printed Lithuanian cultural heritage (books, serials, manuscripts, microforms, audio, visual and electronic documents, etc.), also creates and preserves the National Archive of Printed Documents. Over two million printed and other documents are stored in the library. The most important part of the fund of the National Library consists of 15–21th century printed Lithuanian documents and documents related to Lithuania, the number of which amounts to over 800 thousand. At the beginning of the project, the National Library selected 250 Lithuanian books of 16–19th centuries, 60 files from the collection of historical documents of Lithuania Minor and nearly 350 titles of periodicals, published until 1940.

The objects, digitised by the Lithuanian Archives Department, include registers of birth, marriage and death of the Roman Catholic Church. The General Assembly of Roman Catholic Church in Trident (1545–1563) obliged all catholic churches to fill out registers of birth, marriage

and death. Almost all volumes of registers of birth, marriage and death of the Lithuanian Roman Catholic Church ranging from 1599 to 1940 are stored at the State Historical Archive of Lithuania. It is the main historical source of 15–20th centuries used for genealogical research. The volumes of those registers also represent an important historical source for investigation of history of separate regions, toponymy, onomastics, linguistics, history of medicine, genealogy, and demography. The volumes of registers of Roman Catholic churches have been most frequently used since 1990. The reading room of the Archive provides over 300 books of registers per working day. The largest concern is the physical state of volumes of registers of Lithuanian Roman Catholic churches that are now frequently used. It must be stated that their preservation is in real danger: both the staff of the archive and visitors use originals of church registers since the copies have not been produced for the majority of those books. The Archive has already suspended the provision of 1420 church registers to the reading room; however, this number is constantly growing. Due to slow restoration, the provision of those files may remain restricted for several decades. Therefore, priority has been given to the digitisation of church registers, which are in bad physical state.

The Lithuanian Art Museum prioritises the large Lituianistic collections stored at the museum. Digitisation has been started of exhibits, created on paper using various techniques of graphics and painting, archival documents, and bibliographic rarities that are exceptionally sensitive and vulnerable due to their uniqueness, frailty of the material and non-durability or unsatisfactory state and sometimes absolute disrepair; therefore, they may not be accessed and remain unknown to researches as well as the general public.

Concerning the scope of Lithuanian written and printed cultural heritage, it is necessary to identify not only the selection criteria of documents but stages of digitisation as well.

Lietuviškų knygų reklamos savitumai po spaudos draudimo panaikinimo: 1904–1914 metai

Šviesa – galybė

(„Šviesos“ knygų leidimo bendrovės katalogo pavadinimas, 1908)

Violeta ČERNIAUSKAITĖ

El. p. cerleta@delfi.lt

Straipsnyje išanalizuotos lietuviškų knygų reklamos raidos aplinkybės bei savitumai pirmajame atgautosios lietuviškos spaudos dešimtmetyje. Tyrimo objektu pasirinkta spausdintinė lietuviškų knygų reklama suprantama kaip tikslinga ir kryptinga informacija apie išleidžiamas ar parduodamas knygas, siekiant didinti jų paklausą bei pardavimą. Analizuojant laikmečio pirminius šaltinius, atskleista knygų reklamos įtaka jų populiarinimui ir sklaidai, pilietinės visuomenės brandimo, savišviotos, tautinės knyginkystės, spaudos bei kitų lietuviško verslo sričių formavimuisi. Išsamiau aptartos knygų reklaminių skelbimų periodinėje spaudoje, kitose knygose bei išleistų atskirais lapeliais ar lankstiniais formos bei turinio ypatybės, įvertinti pirmieji profesionalios knygų reklamos žingsniai, remiantis knygų anotavimo bei recenzavimo patirtimi, pirmųjų lietuviškų spaudos agentūrų reikšmė reklamos raidai.

Reikšminiai žodžiai: knygų istorija; 1904–1914; knygų leidyba ir prekyba; knygų reklama.

Panaikinus spaudos draudimą lotyniškais rašmenimis, su spauda buvo siejami nauji visuomenės lūkesčiai pasiekti kultūrinę brandą. Pirmajame lietuvių dienraštyje „Vilniaus žinios“ teigta, kad be kultūrinio subrendimo tautai nepavyktų išgauti ir geidžiamos autonomijos.

Pažymint didelius lietuviškos spaudos pokyčius 1904–1914 m., „Viltyje“ buvo rašoma: „Spaudos reikšmė neapsakoma. Yra tai galybė, kurios pagalba įkūnijama žmonijon įvairiausios nuomonės, visokios pakraipos, pažiūros, sumanymai, sickiai. Spauda – žmonių dvasios paveikslas, gyvenimo atspindis. Spaudos galybė suprantama visur. Kiekviena tauta, kiekviena pakraipa ir partija stengiasi turėti savų organų, leidžia tinkamos dvasios knygas, brošiūras. Nes spauzdintas žodis, lyg tasai misijonorius į nežinomas šalis, eina į plačiąsias minias ir skelbia tokį mokslą, kokį tuo įrankiu kas paleido“¹. Demokratai tikėjosi, kad legali spauda skatins daugiau skaityti, lavintis, ugdyti tautinę savimone. Socialdemokratai perspėjo: „Cenzūros pančiai juo yra laisvesni, juo daugiau jie yra tampomi“². Todėl numatė, kad tik nelegalioje spaudoje bus galima skelbti tikruosius tautos lūkesčius.

XX a. pradžioje plėtojantis masinėms informavimo priemonėms, pasikeitusį caro valdžios požiūrį į spaudą pastebėjo net užsienio žurnalistai. Jie buvo nustebinti, kai 1905 m. paskirtas naujas Rusijos premjeras S. Vitė į pirmą pasitarimą sušaukė ne valstybės veikėjus, bet 30-ies Peterburgo laikraščių redaktorius, pranešęs jiems, kad „valdyti negalima be visuomenės nuomonės pritarimo“, ir prašė pagelbėti šiame darbe³. Kunigaikštis P. Sviatopolkas-Mirskis, memorandumo carui „Dėl lotyniško-lietuviško raidyno“ (1903) iniciatorius, užimdamas Rusijos vidaus reikalų ministro pareigas 1904 m. pab.–1905 m. pr., ne kartą interviu žurnalistams išreiškė savo asmenines paskatas suteikti spaudai daugiau laisvės. Jis pabrėždavo teikias provincijos spaudai ypatingą reikšmę, tikėdamasis jos paramos valstybės valdymui⁴. Cenzūra ir spaudos priežiūra lietuviškai spaudai buvo pripažintos veiksmingesnėmis nei draudimas Rusijos tautinės kolonijinės politikos įgyvendinimo priemonėmis. Oficialūs dokumentai ir kanceliarijos raštai tegalėjo būti išspausdinti lietuvių kalba kartu su gretutiniu tekstu valstybine rusų kalba. Todėl labai svarbu, kad pradėta leisti spauda Lietuvoje buvo lietuvių rankose ir plėtojosi kaip savarankiškas verslas.

Po spaudos draudimo panaikinimo lietuviškų knygų sratai išaugo daugiau negu dvigubai. Vien Lietuvoje iki 1918 m. pavyko išleisti daugiau kaip du tūkstančius knygų, o per visą 1905–1917 m. laikotarpį buvo išspausdinta 5187 lietuviškos knygos Lietuvoje ir užsienyje⁵, t. y. kasmet pasirodydavo beveik po 400 naujų lietuviškų knygų, iš jų – beveik po 200 kasmet pasirodydavo Lietuvoje bei lietuvių gyvenamose bendruomenėse Rusijos imperijoje: Rygoje, Varšuvoje, Peterburge ir kitur. Pirmasis atgautosios spaudos dešimtmetis nebuvo pats palankiausias knygų raidai,

nes ir amžininkų jau buvo įvardytas kaip „laikraštinkystės epidemijos“ laikotarpis. Amerikoje buvo išleidžiama apie 37 pavadinimų periodinių leidinių, Mažojoje Lietuvoje – apie 12, Lietuvoje tuo metu buvo išleidžiama apie 20 periodinių leidinių, kurių tiražai siekė nuo kelių šimtų iki 15 tūkstančių egzempliorių per metus. Tiesa, šios efektyvios masinės komunikacijos priemonės buvo labai paranki priemonė knygų reklamai. „Dviejų nuomonių, rodosi, negali būti: vienu iš reikalingiausių, pirmiausia apšvietimui daiktų buvo ir tebėra dar knygos“, – skelbė 1905 m. pavasarį pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“⁶. „Visi mes žinome, kad šiandien mūsų kaimo šviesos jieškotojui apart knygos ir laikraščio, kito į šviesą kelio nėra – mokyklų maža, ir tos suaugusiems neprieinamos, draugijų ir paskaitų taip-gi kaimo negirdėti. Man matos, vienas iš to sunkaus padėjimo išėjimas: imties mūsų inteligentams sistematiškai (per laikraščius ar knygas) lavinti mūsų šviesos jieškančią jaunuomenę“, – rašyta 1910 m. liberaliajai inteligentijai skirtame savaitraštyje „Lietuvos žinios“⁷.

Lietuviškų knygų reklama po spaudos draudimo panaikinimo Lietuvoje sparčiai augo. Pagrindinė to priežastis buvo atgijusi knygų rinka, suvienijusi Lietuvos, Mažosios Lietuvos ir Amerikos bei kitų užsienio šalių knyginkus, leidėjus bei spaudos darbuotojus. Nuo nelegalios spaudos gabenimo ir platinimo metodų, kurie buvo paremti per 40 metų išugdyta tautine knygnešystės tradicija, teko pereiti prie naujais principais organizuotos lietuviškų knygų leidybos ir platinimo sistemos, kurios pagrindą sudarė tautinės knyginkystės ir spaudos įmonės bei įstaigos. Savarankiškai suorganizuota lietuviška spauda buvo svarbus pilietinės visuomenės telkimo ir valstybingumo idėjos ramstis. Carinės Rusijos imperinė politika ribojo lietuvių inteligentų įsidarbinimo galimybes Lietuvoje. Lietuviškos knygų leidybos ir prekybos įstaigos buvo svarbi tautinės ekonomikos dalis. Atgautoji spauda suvaidino svarbų vaidmenį reklamos istorijoje, nes suteikė naujų galimybių plėtoti pirmuosius žingsnius žengiantį lietuvišką verslą, būdama vienu iš pagrindinių jo variklių. Reklamos plėtra buvo dar vienas modernėjančios tautos požymis.

Besikuriančioms naujoms lietuviškoms knygų leidybos ir prekybos įstaigoms, spaudos įmonėms teko konkuruoti su daug didesnę patyrimą, gausesnius finansinius išteklius ir geresnes raidos sąlygas turėjusiomis kitataučių spaudos įmonėmis bei įstaigomis, kurios taip pat operatyviai pasinaudojo išaugusia lietuviškų knygų paklausa. Nuosekliai XX a. pradžios lietuviškų bibliotekų ir knygynų padėtį analizavusios knygotyryninkės G. Raguotienės apskaičiavimais, 1904–1918 m. Lietuvoje veikė 102 lietuvių spaudos knygynai 58 vietovėse⁸. Ji pastebėjo, kad pirmieji lietuvių knygynai buvo daugiau kultūros ir švietimo nei komercijos įstaigos, todėl nemaža jų dalis neatlaikė kitų knygynų konkurencijos, kai po kelerių metų knygų pasiūla Lietuvoje viršijo paklausą. Išlikę knygynai bei knygų leidėjai,

prisiaikydami prie naujų lietuviškų knygų rinkos pokyčių, pradėjo daugiau dėmesio skirti knygų reklamai. Ji įgavo įvairesnes formas, tapo masine, neatsiejama knygų leidybos ir prekybos informacinės sistemos dalimi, padėjo orientuoti naujoje lietuviškų knygų rinkoje, skatino skaitymo pomėgius, prisidėjo prie lietuviškų knygų platinimo bei švietimo gerinimo. Pastebėta, kad reklama propaguoja ne vien prekes, bet perša tam tikrus įvaizdžius, vertybes, tikslus, supratimą, formuoja pažiūras. XX a. pradžios lietuviškų knygų reklamos istorija – iškalbi visuomenės sociologinio portreto dalis.

Straipsnyje siekiama atskleisti 1904–1914 m. knygų reklamos Lietuvoje raidos savitumus, galinčius papildyti naujais faktais šio laikotarpio knygos, spaudos ar žurnalistikos istoriją. Lietuviškosios knyginkystės ir leidybos verslo istorinė patirtis organizuojant knygų reklamą gali praversti šiuolaikiniam rinkodaros specialistui. Straipsnyje nagrinėjama spausdintinė lietuviškų knygų reklama suprantama kaip tikslinga ir kryptinga informacija apie išleidžiamas ar parduodamas knygas, siekiant didinti jų paklausą bei pardavimą. Knygų leidyboje terminas „reklama“ suprantamas labai plačiai ir gali apimti visus leidėjo naudojamus būdus pranešti pasauliui apie naują knygą ir padaryti taip, kad žmonės ją pirktų⁹. Knygos reklamos tyrinėtojai linkę manyti, kad jos esmę nulemia ne tik būtinybė informuoti apie knygas, bet ir poreikis skatinti skaitytojus jas įsigyti naudojant ne vien informacinius, bet ir ekspresyvius bei sugestyvius metodus¹⁰.

Iki pat XX a. pradžios reklamos raidai didžiausią įtaką darė spaudos bei knygų leidybos technologijos. Jos sudarė sąlygas sukurti daugelį reklamos žanrų: reklaminių skelbimų, katalogą, prospektą, plakatą, spaustuvininkų ir leidėjų firminių ženklus-logotipus. Knygų reklamos istorija Lietuvoje siekia XVI a. Jos raida suaktyvėjo XVIII a. antroje pusėje, pradėjus sistemingai leisti knygų prekybos katalogus, spausdinti informacinius pranešimus periodiniuose leidiniuose¹¹. XIX a. viduryje lietuviškų knygų sąrašai buvo sistemingai skelbiami Lauryno Ivinskio leidžiamuose kalendoriuose (1859, 1861–1863), reklamuojami Vilniaus periodiniuose leidiniuose („Dziennik Wileński“, „Tygodnik Wileński“ „Kurjer Wileński“ ir kt.), leidėjų ir knygynų kataloguose. Daugiausia katalogų (apie 100) iki spaudos draudimo įvedimo 1864 m. išleido J. Zavadzkiego firma¹². Knygų prekybos bibliografija tuo metu buvo labiausiai plėtojama bibliografijos šaka ir viena reikšmingiausių knygų reklamos priemonių.

Lietuviškų knygų reklama Lietuvoje po spaudos draudimo panaikinimo vystėsi, perimdama nemažą Mažosios Lietuvos leidėjų ir knyginkų sukauptą patirtį. Pirmieji reklamą apie lietuviškas knygas ėmė skelbti XVIII a. Mažosios Lietuvos periodiniai leidiniai vokiečių kalba¹³. XIX a. pab.–XX a. pr. knygų leidybos ir prekybos informavimo priemonės lietuviškų knygų reklamai nuolat skyrė nemažai

dėmesio. Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėtojas prof. D. Kaunas pastebėjo, kad XX a. pradžioje neliko spaudos nepastebėta nė viena reikšmingesnė pasaulietinė knyga¹⁴, susiklostė tam tikros knygų anotavimo bei recenzavimo tradicijos. Knygų reklama buvo skelbiama periodinėje spaudoje, kalendoriuose, knygose, bibliografijos priemonėse, atskirai buvo leidžiami naujai išleistų arba parduodamų knygų bibliografiniai sąrašai ir informaciniai lapeliai, sudaromi knygų prekybos katalogai. Knygų prekybos įstaigų reklama lietuvių kalba čia pasirodė XIX a. 7-ąjį dešimtmetį, o nuo 9-ojo dešimtmečio plačiai reklamavosi jau visų lietuviškų knygynėlių ir knygynų savininkai¹⁵.

Lietuviškos reklamos tyrinėtojų nuomone, reklama Lietuvoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą nebuvo vien komercinė, o vakarietiško tipo reklama čia pradėjo formuotis tik paskelbus nepriklausomybę 1918 m. vasario 16 d. Analizuojant pirmojo lietuviško dienraščio „Vilniaus žinios“ reklamos pobūdį pastebėta, kad joje jaučiamas patriotizmas, nustelbiantis pelno siekimą¹⁶. Atgavus lietuvišką spaudą, knygų reklama švietimo ir tautinio susipratimo ugdymo tikslais išliko suinteresuota visa visuomenė, ir šią nuostatą dienraštis rėmė. „Dabar mės patys kasdien galėsime apsvarstyti klausimus, kurie mums labiausiai rupi ir ant kurių labiausiai mažiaus mūsų gyvenimo gerovė guli. Dabar mės nebesijausime palaidais, o busime, tarsi, į vieną kuną surišti: viens apie kitą lengviau žinią turėti galėsime, viens su kitu lengviau susiprasime“¹⁷, – skelbė 1904 m. gruodžio 23 d. pirmajame dienraščio puslapyje jo steigėjas P. Vileišis, o redakcijos įvardiniame straipsnyje buvo pakiliai pasakyta: „mums visuomet rūpės Lietuvos apšvietimas, gerovė ir laimė. Turėdami prieš save tą gairę, nešime savo skaitytojams iš Lietuvos ir iškitur tikras žinias, tas žinias jiems aiškinsime, teiksime jiems ir šaip-jau sveiko dvasios maisto, duosime jiems sveikų naudingų pasiskaitymų, ir tiek“¹⁸.

P. Vileišis dienraštyje negailėjo vietos savo spaustuvių išspausdintų ar knygyne parduodamų knygų reklamai, kiti leidėjai ir knyginkai taip pat netrukus pasinaudojo šia pirmąja lietuviška itin operatyvia masinės informacijos priemone.

Lietuviškų knygų reklama sparčiai keitėsi, pereinama nuo tiesioginių patriotinių raginimų: „šią knygą reikėtų perskaityti kiekvienam lietuviui“, „labai naudinga knygelė visiems lietuviams ir lietuvaitešms“ ir kt., vyravusių spaudos draudimo metais, iki gerai motyvuotos, apskaičiuotos ir literatūrine kritika paremtos J. Rinkevičiaus bei kitų leidėjų skelbtos knygų reklamos pirmajame atgautosios spaudos dešimtmetyje. Be to, knygų reklama atliko labai svarbią visuomenės informavimo funkciją. Pradėjus nuosekliai, įvairiai, patraukliai ir plačiai skelbti informaciją apie pasirodančias naujas knygas, Lietuvos gyventojai bene pirmą kartą turėjo daugiau galimybių ne tik susipažinti su

lietuviška knyga, bet ir jų įsigyti. Ne paslaptis, kad ir po spaudos draudimo smulkūs prekyviai knygomis mieliau pirkdavo tas knygas, kurios neturėjo pažymėtos kainos. „Mūsų sodietis, kad ir iš šviesiausiojo kampelio, dar neįpratęs orientuotis tautinėje raštijoje, pats pasirinkti ir pareikalauti knygelių (išskyrus, žinoma, maldaknyges); ... nežino kas tai yra vadinamosios „naujėnos“ knygų rinkoje ir jei pareikalauja kokių knygų, tai nežiūri pačių naujausiųjų toje šakoje veikalų ir t. t. žodžiu, sakant, mūsų sodietis dar yra reikalingas nuolatinio patarėjo, keliavedžio“, – rašyta dienraštyje „Viltis“ 1914 m.¹⁹ Dėl įvairių šio laikotarpio aplinkybių įtakos lietuviškų knygų reklama, nebūdama vien komercijos įrankiu, atliko pakankamai sąžiningo knygų eksperto ir skaitytojų patarėjo funkcijas.

P. Višinskio suorganizuota kooperatinė knygų leidimo bendrovė „Šviesa“, remiama Vilniaus inteligentijos, savo išleistame knygų kataloge 1908 m. deklaravo, kad „geros knygos mūsų laikais yra svarbiausias apšvietimo šaltinis ir galingiausias įrankis pagerinti savo padėjimą“²⁰. Tačiau skirtingos visuomeninės ir politinės partijos, būdamos įtakingais reklamos užsakovais, XX a. pradžioje jau formavo ir rėmė gana kryptingą išleidžiamų, savo supratimu, „gerų“ knygų reklamą. Knygų reklamos priemonių pasirinkimas atskiroms visuomenės grupėms bei politinėms partijoms buvo apribotas jų veiklos ypatybių, įtakos masinėms informavimo priemonėms, jų tiražų ir paplitimo. Tik liberaliuoju 1905–1906 m. laikotarpiu pavyko plačiau viešai Lietuvoje reklamuoti socialdemokratų spaudą: „Vyrai, skaitykit ir platinkit mūsų partijos raštus!“, „Velyjame mūsų skaitytojams skaityti ir platinti šias knygeles...“ ir kt. Net „Vilniaus žiniuose“ galėjo būti paskelbta, kad iš M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno atsistūtos į redakciją paminėti Socialdemokratų partijos išleistos ir cenzūros praleistos knygelės: „Komunistų manifestas“ (1904), K. Kautskio „Partija, klasa ir visūmenė“ (1905), „Ar dabar yra baudžiava?“ (1904), „Varžytinės. Ką jos duoda kapitalistams, darbininkams ir visuomenėi, ir kaip jos reikia panaikinti“ (1903) ir kt., vėliau platintos tik slaptai²¹. Socialdemokratų savaitraščio „Naujoji gadynė“ ir kitų redaktoriai stengėsi informuoti apie visas išleistas lietuviškas knygas, „idant skaitytojais žinotų, kurias jiems naudinga būtų perskaityti, nes yra daug ir niekam vertų, kurias skaityti – tai bereikalingai gaiszinti laiką ir leisti pinigus“²².

Demokratijos idėjas remianti lietuvių visuomenė ir toliau būrėsi apie 1905–1915 m. leistą savaitraštį „Lietuvos ūkininkas“ bei 1909–1915 m. inteligentijai skirtas „Lietuvos žinias“, leido knygas, palaikė J. Jablonskio „Aušros“ ir P. Višinskio „Šviesos“ 1905 m. įkurtų knygų leidybos bendrovių siekius. „Reikia, pagaliaus, taip įtaisyti, kad laikraščius ir knygas galėtų spausdinti ir leisti kiekvienas žmogus, kurs nori ir išsigali, nes tik tokiu būdu žmonės galės gauti pigiai visokių gerų skaitymų ir su skaitymais visokių tikrai sveikų ir reikalingų žinių. Apskritai sakant,

reikia visa daryti, kad mokslas ir šviesa galėtų išsiplatinti visame krašte ir kad žmonės galėtų pagaliaus ne tikrai rankomis ir kojomis, bet ir galva dirbti. Darbas yra žmonių lobio versmė. Apšvietimas gi ir mokslas duoda ne tikrai lobį tautai, bet gyvatą ir laimę; tauta, kuri bijo apšvietimo, visuomet skursta, nyksta ir miršta“, – rašė J. Jablonskis 1906 m. savaitraštyje „Lietuvos ūkininkas“, vadovaudamas savo įkurtai knygų leidimo bendrovei „Aušra“, kuri per pusantų metų išleido apie dešimtį aktualių mokslo populiariosios ir grožinės literatūros leidinių²³.

Vis dėlto knygų reklama XX a. pradžioje jau plėtojosi gana aštrios ideologinės kovos sąlygomis. Jau „Vilniaus žiniuose“ J. Burba pastebėjo, kad skaitymo propaganda yra politinis dalykas – kurios nors visuomenės dalies siekimas palenkti kitus į savo pusę²⁴. „Visos partijos, net ir Lietuvoje suprato spaudos svarbumą ir nori ją paglemžti sau. Juo labiau, kad gyvename kritiškoje valandoje politiškos, ekonomiškos ir protiškos revoliucijos. Taigi dabar mums Lietuvos krikščionims demokratams irgi „išsijusius“ reikia darbuotis, jei nenorime mūsų žmonių pavesti globon kitų partijų. Svietiškujų mūsų inteligentų, platinančių ir palaikančių laisvamanišką spaudą, nors palyginant ir nedidelis skaitlis, dargi tankiausiai gyvena miestuose – toli nuo sodiečių, vienog sugeba praplatinti savo laikraščius, surasti pardavėjus, tarpininkus ir visokius agentus“ – rašė pirmasis katalikų leidžiamas savaitraštis „Nedėldienio skaitymas“²⁵.

Palankiausias sąlygas knygų reklamai turėjo kompaktiškiausiai Lietuvos teritorijoje gyvenanti ir gausiausiai lietuvių inteligentijos sluoksniui atstovaujanti katalikų bendruomenė, kuriai pavyko užimti lyderio pozicijas visuomeninėje, kultūrinėje ir šviečiamojoje veikloje: įsteigti ir išlaikyti gausiausią tinklą katalikiškų švietimo ir kultūros draugijų, leisti ar kontroliuoti 60–70 proc. lietuviškos periodinės spaudos, organizuoti stambiausių akcinių knygų leidimo bendrovių veiklą Kaune ir Seinuose, kurių bendra produkcija sudarė daugiau kaip ketvirtį visų šiuo laikotarpiu išleistų lietuviškų leidinių.

Vienas pirmųjų stambiausios katalikiškos Šv. Kazimiero knygų leidimo bendrovės leidinių buvo 1906 m. 20 tūkstančių egzempliorių tiražu iš lenkų kalbos išverstas veikalėlis „Atsargiai su ugnimi! t. y. su knygomis“. Bendrovės leidžiamuose savaitraščiuose „Nedėldienio skaitymas“ (1905–1907) bei „Vienybė“ (1907–1915) buvo plačiai reklamuojami visi nauji jos leidiniai, katalikų „Blai-vybės“ draugijos išleisti spaudiniai, M. Kemėšytės knygyno Utenoje, J. Naujalio knygyno Kaune ir kitų katalikiškų knygynų leidiniai ir veikla.

Čia pasirodydavo ir išsamesnių atskirų leidinių recenzijų, kurių autoriai bei iniciatoriai buvo pirmasis savaitraščio redaktorius A. Dambrauskas-Jakštas, vadovavęs vienai didžiausių Šv. Kazimiero kunigų knygų leidimo bendrovei. Šv. Kazimiero draugija viename pirmųjų lietuviškame

rekomendaciniame knygų kataloge, skirtame katalikiškoms skaitykloms, ragino negailėti jėgų knygų reklamai: „Katalikiškuose laikraščiuose n u o l a t turi būti garsinamos geros knygeles, ypatingai neseniai į svetią išėjusios. Gerai būtų, kad mūsų katalikiškuose laikraščiuose būtų tam tikras skyrius garsinąs k a s r e i k i a, o k o n e r e i k i a s k a i t y t i [išretinta red.], kaip tat yra įvesta Baltgudžių savaitraštyje „Naša dola“. Katalikiškųjų knygų katalogai turi būti visur žmonėms dalinami: vartotojų bendrijose, katalikiškose krautuvėse, arbatnamiuose, pas pauperius (škaplerninkus), zakrastijose ir t. t. Sakant pamokslus gerai yra visuomet nurodyti tam tikras knygeles ar veikalus, iš kurių galima būtų plačiau sakomąjį dalyką pažinti ir apskaityti. Toks paraginimas labai padeda prie gerų knygų išsiplatinimo. Reikalingi yra taipogi tankūs paraginimai žmonių prie apšvietos su išrodymu apšvietos naudingumo ir jos sąrیشio su dora ir laimingu gyvenimu. Mūsų žmones knygų skaitymą ir abelnai apšvietą vis dar laiko per nieką, žiurėdami į tą dalyką kaip į „ponų ir kunigų“ žaislą; dėlto kart kartėms leidžia pinigus, neretai ir nemažus, ant visokių niekų, žibučių, girtuoklystės, o kelių kapeikų knygelei nusipirkti gailis“²⁶. Steigiant antrąją stambiausią katalikišką knygų leidimo bendrovę „Šaltinis“, Seinų vyskupijos kunigų suvažiavime 1905 m. buvo akcentuota, kad vien parašyti ar išleisti knygą negana, nes reikia pasirinkti tinkamą jos išplatintumui: „tam tikslui reikia agitacijos. Ne laukti skaitytojų atsirasiant, reikia patiems jų jį ieškoti: savo raštus siūlyte siūlyt, brukte į rankas brukti. Reikia mums užversti knygų rinką savo pakraipos raštais, leidžiamais pigiai – be uždarbio, jei norime pataisyti tai, ką pagadinome „Varpai“, „Ukininkai“, „Balsai“ ir tt.“²⁷

Prieš kunigų agitaciją buvo nukreiptas 1913 m. atskirai išleistas „Lietuvos žinių“ priedas „Persekioja pirmievių laikraščius“. Jame aprašant katalikų persekiojamos liberaliosios spaudos atvejus padaroma išvada, kad tokio persekiojimo ir ekonominė nauda nemaža (o gal ir daugiausia) svarbos turi. „Taigi kunigams norisi „L. Ukininką“ ir kitus „bedievių“ laikraščius su visais jų kitais spauzdiniais nugramzdyt, kad saviškiams „Šaltiniui“, „Vienybei“ ir kt. daugiau ėmėjų liktų. Per tai jie taip ir kariauja su „bedievių“ laikraščiais ir su pačiais „bedieviais““²⁸. Skirtingų idėjinių pasaulėžiūrų priešpriešą atspindėjo ir atviras raginimas kovoti, tačiau civilizuotomis spaudos ir viešos diskusijos priemonėmis: „Tik kova galėsime atsikratyti nuo nelėmtos kunigų cenzūros. Žinoma, kad mūsų kova turi būti *kulturinga dorais įrankiais*“²⁹.

Lietuvių pasaulietinės inteligentijos brandą rodo ir pasirinktoji kovos taktika: „Mūsų nuomone, mes gyvename dar tokiu laiku, kuomet kiekvienas spauzdinys, prasiplatines tarp minių jau yra mūsų tautai plusas. Todėl neleistina drausti perkantiems spauzdinių, kurie ne mūsų yra išleisti. Teskaito visokių pakraipų laikraščius“³⁰.

Knygų reklamos motyvai skaitymo naudos, savi-

švietos, saviugdros tikslais buvo labai plačiai išnaudojami. Štai Šv. Kazimiero knygų leidimo bendrovės reklaminius skelbimai pasižymėjo įtaigumu, gerai suredaguotais didaktiniais tekstais:

„PER ŠVIESĄ Į LAIMĘ

Žmogus nemokytas gyvena lygu aklas [pajuodinta red.]. Jis daugiau dirba, mažiau pelno ir labiau yra išnaudojamas. Gana tų vargų! Ženkime visi per šviesą į laimę! O kaip beapsišviesi paaugęs žmogus? Jei nori gerai lengvai apsišviesi, skaityk geras knygas ir gerus laikraščius!

Atmink, kad knyga yra geriausias mokytojas. Jis ant tavęs niekados nesupyks ir neišbars. Kada tik nueisi, jo niekad miegančio neatrasi, kada tik paklausi, jis vis atsakys, kada, apsiriksi, jis tavęs neišjuoks.

Bet kur gauti, tokių gerų knygų? Nesirupink, tai labai lengva! [įrašyk į Šv. Kazimiero Draugijos narius, o draugija tau atsiųs jas...“³¹

Nemokantiems rašyti ar išsiųsti pinigus reklaminiame skelbime buvo patariama paprašyti vietinio kunigo ar kito raštingo parapijiečio pagalbos. Šv. Kazimiero draugijos narių skaičius išaugo nuo 4063 aktyvių rėmėjų 1906 m. iki 10 872 narių 1914 m.³² Jos vadovas A. Dambrauskas-Jakštas minėjo, kad į draugiją stėjo ne tik jaunimas, bet ir vyresnės kartos žmonės, net beraščiai: „mat, gautąsias iš draugijos knygas jie dalindavo savo jaunesniems giminaičiams, skleisdami tuo būdu lietuviškus raštus net ir ten, kur jie lig šiol yra buvę didelė retenybė. Todėl juo draugija daugiau turėdavo narių, juo daugiau ji paskleisdavo knygų po Lietuvą“³³.

Pasitaikydavo poetinių reklamos tekstų. Populiariųjų skaitinių mažai išsilavinusiems kaimo gyventojams leidėjas ir autorius K. Stiklius savo leidiniuose ar knygų pratarmėse ieškojo itin glaudaus kontakto su skaitytoju:

ARTOJAS IR RAŠĖJAS

ARTOJAS:

Pergyvenau daug metelių,
Mokiaus arti nuo tėvelių;
Visą amžį prakaituoju –
Šaļu, trokštu ir baduoju...

RAŠĖJAS:

Šia, dėduka, paskaityk,
O paskaitęs pamatysi –
Viską dailiai apsvastyk,
Tuo sau būvį pataisysi.

ARTOJAS:

Et, ką galvą jįs man sukat,
Popiergalius man tik brukat;
Jįs galvojat, rašot, rašot,
O nuo manęs duonos prašot!

RAŠĖJAS:

Apšvietimo tau tik reikia
Tuosyk visko tu turėsi –

Geros knygos laimę teikia,
Ten sau rasi ką norėsi.

ARTOJAS:

Gal ir būti tas teisybė?
O prakeikta ta tamsybė!
Kad skaityti aš mokėčiau,
Gal tiek vargo nekentėčiau...
Spirgutis.

LEIDĖJO PRIERAŠAS:

Ei! Artoją reik mokyti,
Kad galėtų jis skaityti,
O skaitydams, kad suprastų,
Kad jam knygos naudą neštų.

*D-n.*³⁴

Reklaminiuose skelbimuose vyravo spausdintinė tekstinė reklama, kuri iš nepasizymėjusių šriftų įvairove lietuviškų standartinių leidinio tekstų išsiskirdavo gražesniais šriftais, įrėminimu, vinjetėmis, rečiau naudotos iliustracijos. Ūkininkams ir mažiau išsilavinusiems Lietuvos gyventojams skirtos iliustruotos reklamos buvo daugiau.

Šalia knygų reklamos ideologiniais, visuomenės švietimo ir ugdymo tikslais vis daugiau pasirodydavo komercinio pobūdžio reklamos. Leidėjai, knygų autoriai ir prekybininkai, supratę ekonominę tokios informacijos naudą, prieš knygos išleidimą sutardavo, kiek kartų, kur ir kada ji bus reklamuojama. Tokios reklamos kaina buvo įskaičiuojama ir į spaudos sąnaudas. Pavyzdžiui, Seinų „Šaltinio“ leidybinė bendrovė nemokamai reklamuodavo knygas savo periodiniuose leidiniuose – „Vadovė“, „Šaltinyje“, „Spindulyje“ – tiek kartų, kiek jų spaustuvėje buvo išspausdinta šios knygos spaudos lankų.

Reklamą komerciniais tikslais skatino ir pati spauda. Dienraščiu tapęs „Vilties“ savaitraštis reklamavo savo teikiamų skelbimų naudą: „Visiems, kurie turi fabriką, laiko krautuvę, užsiima koku amatu, nori gauti vietą ar darbą, labai svarbu, kad apie tai žinotų aplinkiniai ir tolimesnieji gyventojai. „Viltis“, visur apsilankydamas, visur nuneša tokių žinių. Taigi žmonėms, turintiems kokius-nors reikalus, būtinai reikia skelbties, nes tai visada gerai apsimoka“³⁵. Su dienraščiu konkuruojančios „Lietuvos žinios“ taip pat spausdino reklaminius skelbimus: „Duodantieji skelbimų į „Lietuvos žinias“ patys gerai uždirba ir gerai palaiko mūsų dienraštį“. Rygos leidėjas L. Jakavičius spausdino išsamesnes skelbimų teikimo ir panaudos instrukcijas, taip pradėta ugdyti reklaminių skelbimų rinka: „skaityti apskelbimus nėra taip tuščiu darbu, kaip nekurie skaitytojai, kad mąsto. Skaitymas apskelbimų pats per save užsimoka. Juk kad reikia surasti kokį adresą, kur galima būtų kokius sau reikalingus daiktus ar tai ukei, ar prekystei, ar kitam kam nusipirkti – prisičina kartais gerokai už adresą užmokėti. Iš apskelbimų-gi visokius sau reikalingus adresus veltui gali surasti ir kitam dar patarti. Taigi reikia skaityti netik vien istorijas, pasakas, dainas ir kitus daiktus,

atspaustus kalendoryje arba laikraštyje, bet ir apskelbimus, ir, perskaičius užsizymėti reikalingus adresus, kad paskui galima but pagal to adreso išsirašyti kas reikalinga. Norint ką nors išsirašyti po adresu iš firmos, pirms reikia pareikalauti iš tos firmos katalogą arba kainarodį, pagal kurio galima bus išsirinkti reikalingą sau daiktą, sužinoti jo kainą ir vėliau išsirašyti. Rašant firmai ir reikalaujant, kad ką atsiųstų, būtinai reikia savo laiške pažymėti iš kur sužinota tos firmos adresas, ar iš kalendoriaus – „Lietuvių Naminio Draugo“ [pajuodinta red.], ar iš laikraščio „Rygos Naujienų“, tuomet firmos geriau užsitikia, tuoj išpyldo prašymus ir ukvatniau kita syki duoda savo apskelbimus“³⁶.

1910 m. gegužės mėnesį Vilniuje pradėjo eiti prekybos ir reklamos specializuotas savaitraštis rusų ir lenkų kalbomis „Посредник“, kurį leido brolių Talat-Kelpsų biuras, o spausdino M. Kuktos spaustuvė. Jis buvo siuntinėjamas nemokamai visoms stambesnėms krašto prekybos ir verslo įmonėms. Valdžios finansuojamas rusiškas dienraštis „Виленский вестник“, be tiesioginės pinigines dotacijos, dar gaudavo išskirtinę teisę spausdinti Vilniaus, Kauno, Podolės, Volynės, Minsko, Vitebsko ir Mogiliovo gubernijų valdiškų įstaigų reklaminius skelbimus. Didžiulius pelnus Rusijos oficialiam leidiniui „Правительственный вестник“ sukrovė čia spausdinami privalomieji valdžios įstaigų skelbimai, o Maskvos ir Peterburgo „Ведомости“ spausdinami valdžios įstaigų skelbimai atnešdavo daugiau kaip 200 tūkstančių rublių pelno, todėl akcinės verslo bendrovės mielai investuodavo į periodinius spaudinius ir gaudamos dividendus galėjo juose naudingai reklamuotis³⁷. Vienas didžiausių Rusijos leidėjų A. Suvorinas buvo apkaltintas korupciniais ryšiais su valdžios atstovais, kurių dėka gaudavo „valdiškus“ skelbimus, padėjusius jo leidžiamam laikraščiui „Naujasis amžius“ gauti per milijoną rublių pelno³⁸.

Be to, caro vyriausybė tikslingai reklamavo ir rėmė sau palankių leidinių propagandą. Štai 1914 m. sausio 18 d. Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos rašte visoms pavaldžioms gubernijos valstybinėms įstaigoms buvo nurodyta įsigyti ir platinti prabangų leidinį „Сказания о Русской Земле“ mokyklose, bibliotekose, tarp valdininkų su didelėmis įsigijimo nuolaidomis³⁹. V. Biržiškos nuomone, grynai komerciniais pamatais suorganizuoti laikraščiai atsirado tik nuo 1909 m., iš pradžių – Rygoje. Daug ir įvairios reklamos skelbusio savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ redakcija, 1914 m. kovo 23 (bal. 5) Vilniuje, visuotiniame „Lietuvos ūkininko“ ir kitų laikraščių bei knygų leidybos bendrovės indėlininkų susirinkime, pranešė, kad inteligentijai skirtą dienraštį „Lietuvos žinios“ dar reikia remti, o ūkininkams skirtas savaitraštis „Lietuvos ūkininkas“ pilnai apsimoka⁴⁰. Bendrovės valdybos narės F. Bortkevičienės liudijimu, „Ūkininko“ leidimo perkėlimui Lietuvoje buvo surinkta apie tūkstantis rub., bet pirmaisiais leidimo metais jis davė

4 tūkstančius deficito, antraisiais metais – 500 rub. mažiau ir taip tęsėsi iki 1912 ir 1913 m., kai laikraščio deficitas tesiekė 200–100 rub.⁴¹

Reklaminių skelbimų kainos populiariuose dienraščiuose ir savaitraščiuose mažai skyrėsi. Štai „Viltyje“ ir „Lietuvos žiniose“ eilutė smulkiu *petito* šriftu arba jos vieta prieš tekstą kainavo 30 kap., po teksto – 20 kap. Reklama pirmajame puslapyje kainavo dvigubai brangiau nei paskutiniame. „Šaltinio“ savaitraštis už skelbimo eilutę pirmame ir įprastiniame ketvirtame reklaminių skelbimų puslapiuose imdavo po 30 kap., o reklaminių skelbimo eilutė antrame ar trečiame puslapiuose kainuodavo 25 kap. Dažniau pateikiantiems apskelbimus taip pat daromos įvairios nuolaidos (nuo 20 iki 40 proc.), kurios leisdavo uždirbti ir reklamos agentams. „Šaltinis“ iš ūkininkų už vieną skelbimo žodį prašė po 3 kap., o kartojant jį bent sykį – po 2 kap. Lietuviškos reklamos istorijai itin svarbi reklamos agentūrų pirmtakų – skelbimų kontorų veiklos pradžia. Vakarų Europoje ir JAV pirmosios reklamų agentūros, teikusios reklamas ir skelbimus daugeliui laikraščių ir žurnalų, atsirado XIX a. viduryje⁴². Rusijoje laikraščių pajamos iš reklamos tuo metu jau viršijo prenumeratos ar pardavimo pajamas. 1914 m. vienos didžiausių monopolininkės teises reklamoje įgijusios agentūros „L. ir J. Metzels & Co“ apyvarta siekė 10 mln. rublių⁴³. Savo ilgametę leidybinę veiklą nuo tokios kontoros Seinuose įkūrimo bei populiarių kalendorių leidimo apie 1910 m. pradėjo ir J. Rinkevičius.

1912 m. inteligentijai skirtame kalendoriuje „Švytyrys“ jis skelbė: „Nuo rudens 1911 m. atidengta J. Rinkevičiaus apskelbimų kantora Vilniuje, Totorių gat. 12–14 pašto dėžutė 63. Priima apskelbimus į viso pasaulio laikraščius pigiomis kainomis. Prenumeratą taip pat priima visokiems laikraščiams paprasta kaina. Žmogui, išsirašynėjančiam keletą laikraščių, tai daug parankiau išsirašyti per mano kantorą, nes nereikia daug rašinėjimo. Taip pat, jei nori ką išsirašyti, tai pirma kreipkitės į mano kantorą, o aš nurodysiu kur geriau arba patarpininkausiu išrašyme: padėkime, dviračių, gromofonų, kokių nors mašinų ir t. t.“ Reklaminius skelbimus baigiamas populiariausiu tuo metu šūkiu: „Tik palaikykite savąjį!!!“ Po metų J. Rinkevičius, primindamas, kad priima apskelbimus į visokius rusų, lietuvių ir lenkų laikraščius labai prieinamomis kainomis, pridūrė, kad leidžia lietuviškas knygas, kalendorius ir literatūros laikraštį „Vaivorykštė“, kurio kaina 3,50 rub. metams. Pradėjęs leidybos verslą, Rinkevičius reklamavo nuolaidas, taikomas savo išleistoms knygoms ir kalendoriams, tarpininkaudavo perkant ir parduodant kitų leidėjų knygas, toliau priimdavo prenumeratą visiems laikraščiams.

Per keletą metų Lietuvos visuomenė priprato prie reklaminių skelbimų, juos populiarino ir pirmasis mėnesinis satyros ir humoro žurnalas „Ežys“ (1907–1909), kurį leido

ir redagavo K. Stiklius. Šio kuklaus leidinio paskutiniame skelbimų puslapyje buvo šmaikščių reklaminių tekstų: „Išėjo iš spaudos „DAVATKOS LIEŽUVIS“, sutaisė *Davatką Kančius*. Šis „Davatkos liežuvis“, tai didelė naujiena lietuvių raštijoje juo, kad pritaikomas visoms Lietuvos davatkoms. Nebrangus: kaina 1 kap., gaunamas visuose lietuviškuose knygynuose ir Vilniuje pas *Davatką Kančius*“⁴⁴, – rašė populiariųjų „Davatką gadzinkų“ autorius ir leidėjas. Reklaminiame skelbime „Ežio“ pirkikams teigiama, kad pirmasis leidinio numeris kainuoja 5 kap., „imantiems šimtais, tūkstančiais, milijonais ekz. duodama baisiai dideli nušimčiai“⁴⁵. Ne mažiau iškalbina laikmečio iliustracija – būsimojo naujojo leidinio satyrinė reklama „Ežio“ 3-iajame numeryje:

„NAUJIENA.

Po praėjusių Naujų metų išleisiu tokį gerą laikraštį, kad visiems patiks ir kaina bus prieinama: kas neįsigalės brangiai mokėti nuleisiu, negalintiems užsisakyti dykai siuntinėsiu, o nenorintiems skaityti, dar primokėsiu, kad skaitytų; pinigų tam reikalui, kurių neturiu, nepasigailėsiu, man rūpi tik tas, kad Lietuvos žmonės skaitytų ir šviestųsi. Kad kunigai nekeiktų – nieko nerašysiu apie jų šunybes; kad socialdemokratai nesupyktų – neminėsiu apie jų silpnybes; kad valdžia nepersekiotų – tylėsiu apie jų kraugerybes; ne pavienių ypatų, ne visuomenės, ne mažumėnės, ne didumėnės – nieko, o nieko nekludysiu! To laikraščio vardo dabar neminėsiu, kad mano geru sumanymu kas kitas nepasinaudotų ir nepaveržtų man prigulintį tėvynės liauro lapelį. Adreso dabar nepaduodu, ne kainos neapskelbiu, nes bijau dabartiniams mūsų Redaktoriams-leidėjams nusidėti, kad jie mano puikaus sumanymo neparodytų savo skaitytojams išvirksčią pusę, kuri vis nėra tokia gryna-tyra, kaip tikroji.

Redaktorius-leidėjas ir įsteigėjas, daug valgas, daug gerias ir ilgai miegas

Kriaunius Ilgakišenis.⁴⁶

Reklaminiai skelbimai periodinėje spaudoje, knygose bei atskirai išleisti reklaminiai prospektai buvo pati populiariausia knygų reklamos priemonė 1904–1914 m., todėl jai straipsnyje skirta daugiausia dėmesio. Antroji pagal populiarumą ir reikšmę knygų reklamos priemonė – knygų prekybos ir knygų leidybos katalogai – aptarti mažiau, nes išsamiai analizuoti prof. V. Žuko publikacijose. Detaliau atskleisti knygų reklamos savitumai šio laikotarpio anotacijose ir recenzijose, atkreiptas dėmesys į gana prieštarai visuomenės vertinamas knygų reklamos akcijas: knygų loterijas, išpardavimus. Didžiausias ir sėkmingiausias veikęs lietuviškas M. Piasekaitės-Šlapelienės knygynas Vilniuje savo veiklos pradžioje 1906–1915 m. naudojo beveik visas populiariausias tuo metu knygos reklamos priemones: informaciją kanceliarinėje medžiagoje (firminiai vokai, blankai laiškams ir sąskaitoms, firminis atvirukas, lipdės knygoms), reklaminius skelbimus periodikoje, reklaminius skelbimus knygyno leidžiamuose spaudiniuose, reklamą atskiromis knygelėmis leidžiamuose knygyno kataloguose⁴⁷. Daugelio kitų lietuviškų spaudos

įmonių ir įstaigų reklama buvo žymiai kuklesnė. Tačiau didžioji dalis knyginkų ir leidėjų labai greitai pasinaudojo atgautosios lietuviškos spaudos galimybėmis. Jų išeitas reklamos pradžiamokslis pravertė plėtojant nepriklausomos Lietuvos knyginkystę.

Svarbu ir tai, kad 1904–1914 m. lietuviška reklama vystėsi cenzūros sąlygomis. Nors už reklaminių skelbimų turinį atsakydavo jų užsakovai, tačiau reklamos teikimo priemonės bei jų išraiškos idėjos negalėjo nusižengti Rusijos spaudos įstatymams, o vaizdinė medžiaga Vilniaus spaudos inspektoriaus buvo kontroliuojama itin operatyviai. Griežtesnių nuobaudų sulaukdavo ne tik socialdemokratų spauda, bet ir satyros bei humoro leidiniai. Pirmojo humoristinio žurnalėlio „Ežys“ leidėjas gaudavo nuolatinius cenzūros perspėjimus bei nuobaudas, buvo uždraustas pirmasis šio leidinio numeris už išspausdinimą 3 tūkstančių egzempliorių tiražu „Dešimties Rusijos biurokratijos prisakymų“, tarp kurių pirmasis skelbė: „Neturėsi kitokių laikraščių kaip tik „Lietuvos balsas“, „Nedėdienio skaitymas“, „Šaltinis“ ir knygų juose išpeiktų; visa kita sudraskysiu, o jų savininkus kalėjiman pasodysiu“⁴⁸. Leidinyje K. Stiklius atvirai pasiguodė savo skaitytojams: „Jeigu, maniau sau, į kalėjimą pasodintų ar į katorgą išvartų, – man tik būt linksmi juokai, nes šių dienų rašėjo padėjimas daug skaudesnis už katorgą, o tarnystė už duonos kąsnį daug sunkesnė už kalėjimą“⁴⁹. Katalikų „Blaivybės“ draugijai 1911 m. gruodžio mėnesį buvo iškelta baudžiamoji byla ir konfiskuoti 5 tūkstančiai lapelių „Ką sako tikrasai blaivininkas apie svaiginančius gėrimus“, kurių iliustracijoje, vaizduojančioje karūnuotą svaigalų butelį, buvo išvelgta aukščiausiosios valdžios pajuoka. Šie lapeliai papildomai buvo atspausdinti iš populiaraus kalendoriaus „Dieve, padėk!“ 1912 metams. Teismo rūmų sprendimu 1912 m. vasario 1 d. šio spaudinio areštas buvo panaikintas, o byla nutraukta⁵⁰. Pirmajame Kauno humoristiniame laikraštyje „Garnys“ (1910–1914), kurį leido katalikiška Šv. Kazimiero draugija, buvo pasiūlyta iš dažnų cenzūros skiriamų baudų:

„REDAKTORIAUS VARGAI

Redaktorius. Ir vėl... šeši tūkstančiai deficito iš laikraščio, penki šimtai rublių bausmės ir trys mėnesiai kalėjimo... Ir gyvenk tu žmogau!

Draugas. Na, argi butu geriau, jei deficito turėtumei 3 rub., o 6000 mėnesių kalėjimo?!“⁵¹.

Ypatingos cenzūros sąlygos lėmė ir tai, kad uždraustų knygų sąrašuose atsidūrusios knygos pirmiausia buvo nušluojamos iš knygynų. Specialaus reklamos įstatymo Rusijoje nebuvo, tačiau medicinos knygas ir paslaugas reklamuojantys skelbimai pagal Spaudos įstatymo 40 straipsnį buvo griežčiau kontroliuojami Vidaus reikalų ministerijos Medicinos tarybos, reglamentuoti specialiuose Medicinos nuostatuose⁵².

Spaudoje dažniausiai buvo nemokamos knygų reklamos, t. y. reklamuojami tos pačios leidybinės bendrovės išleisti spaudiniai. Tai leido plačiau bei įvairiau reklamuoti

savo knygas, nuolat informuoti apie naujausius spaudinius, skirti jiems daugiau dėmesio. Tipiškos knygų reklamos pavyzdys galėtų būti daugiau kaip 3 mėnesius 1914 m. pavasarį užtrukusi savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ spaudos atgavimo dešimtmečiui išleistos knygelės „10 metų spaudos atgavimo paminėjimas“ reklama pirmuosiuose šio savaitraščio puslapiuose. Prieš išleidžiant knygą reklaminiame skelbime buvo pristatytas išskirtinės reikšmės leidinio turinys, tinkamumas platinti tarp sodiečių, iliustracijų patrauklumas, pažymint ir tai, kad ji su pataisymais bus perspausdinta iš kelių nurodytų savaitraščio numerių. Reklaminiuose skelbimuose nurodyta jos kaina kartu su raginimais reikalauti knygos visuose knygynuose. Įpusėjus reklaminei knygelės kampanijai, savaitraščio trečiajame puslapyje išspausdinta jos anotacija. „Vilniaus žinių“, „Lietuvos ūkininko“, „Lietuvos žinių“, „Vilties“ bei katalikiškų knygų ir laikraščių leidybos bendrovės, sutelkusios savo rankose kelių savaitraščių, mėnraščių ar net dienraščių bei knygų leidybą, turėjo neblogas sąlygas jų reklamai.

Dažniausia reklaminių skelbimų forma periodiniuose leidiniuose – bibliografiniai išleistų ar knygynė parduodamų knygų sąrašai bei pavienių leidinių reklama. Ji – itin svarbus knygos istorijos šaltinis. Su spauda, knygų leidyba bei knyginkystė susijusios periodinių leidinių publikacijos registruojamos „Lietuvos bibliografijos“ C serijoje „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“. Nacionalinės retrospektyvinės analizinės bibliografijos duomenimis, 1906 m. lietuviškoje periodikoje buvo publikuoti 38 pavadinimų knygų leidybos ir prekybos sąrašai, tarp jų pirmavo „Vilniaus žinių“ bei J. Zavadzko knygynų reklama, dažniau knygas reklamavo A. Macijausko bei L. Jakavičiaus knygynai Rygoje: „L. Jakavičiaus knygynas ... siūlija pigias ir geras savo spaudimo lietuviškas knygeles...“, „Ką tik išėjo iš spaudos ir gaunamos „Vilniaus žinių“ knygyne šios knygos...“, „Petro Vileišio „Vilniaus žinių“ knygyne gaunamos šios naujai išleistos knygos...“, „Vilniaus žinių“ knygyne tarp daugelio kitų galima pigiausiai gauti sekančias [P. Vileišio lėšomis išleistas] knygas...“, „Juozapo Zavadzko lietuviškame knygyne ... galima gauti visos lietuviškos knygos...“, „Šviesos“ bendrovė išleido... „Aušros“ išleidimai...“ ir kt. panašūs skelbimai. 1907 m. spaudoje pasirodė 44 pavadinimų knygų leidybos ir prekybos bibliografiniai sąrašai. Periodikoje buvo reklamuojamos knygos, išleistos ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų: Rusijoje, Lenkijoje, Latvijoje, JAV ir Mažojoje Lietuvoje (pvz., „Lietuviškai-katalikiškas maldų knygas ... ir šiaip pasiūlyti knygeles ... prisiūlo Otto v. Mauderodė Tilžeje...“). Prof. V. Žukas, išanalizavęs šio laikotarpio knygų leidybos bei prekybos bibliografijos priemones, atkreipė dėmesį į prastoką metodinę šių bibliografinių sąrašų sudarymo pusę, pastebėjęs, kad jų informacinę vertę mažino trumpas bibliografinis aprašas⁵³. Knygų reklamos aspektu

šie sąrašai įdomūs savo apimtimi, pavadinimais, papildoma informacija apie reklamos užsakovą, apipavidalinimu.

Knygų reklamos skelbimai spaudoje tarp kitų išsiskyrė trumpomis pozityviomis antraštėmis: „**Geriausi pradiniai elementoriai yra...**“ (*Vilniaus žinios*. 1908, saus. 13 (26), p. 1); „**Visoms mokykloms reikalingos knygos...**“ (*Vienybė*. 1913, rugpj. 20 (rugs. 2), p. 544); „**Ūkininkams reikalingos knygos...**“ (*Viensėdis*. 1913, Nr. 1, p. 16); „**Skaitymo mėgėjų domai!**“ (*Šaltinis*. 1914, birž. 30 (17), p. 2) ir kt.

Išankstinei reklamai buvo pasirenkamos būdingos antraštės: „Netrukus išeis iš spaudos“, „Ką tik išėjo iš spaudos...[bei] rengiama spaudai...“, „L. Jakavičiaus spaustuvėje ... jau spausdinami šie kalendoriai“, „Priešartinus rudeniui ... Šv. Kazimiero draugija ... turės daug knygų...“, „Sekančių metų pradžioje išeis iš spaudos mūsų brolio Edmundo [Steponaičio] pilnas raštų rinkinys...“, „Už dviejų savaitių apleis spaudą kun. Juozapo Ambraziejaus, „Šviesos“ redaktoriaus Lenkiškai-lietuviškai-rusiškas ŽODYNAS“ ir kt.

Spaudoje pirmą kartą buvo itin operatyviai informuojama apie naujai išėjusius arba gautus knygynuose spaudinius gana įprastomis standartinėmis antraštėmis: „Naujos knygos“, „Jau išėjo iš spaudos ir galima nusipirkti...“, „Jau galima gauti seniai laukiamus“, „Tik ką išėjo iš spaudos“, „Vilniaus žinių“ knygyne ... iš Amerikos apturėta dar sekančios knygos...“ ir pan.

Knygų reklamai dažniausiai naudojami šūkiai: „**Gera naujiena**“ (*Šaltinis*. 1912, Nr. 1, p. 179) apie numatomą išleisti Šatrijos Raganos „Jaunuomenės auklėjimą“; „**Geriausia šventėms dovana – tai knyga!**“ (J. Rinkevičiaus išleistų knygų reklama „Vilties“ dienraštyje 1914 m.).

Knygų reklamos didesnėje dalyje siekta sudominti pirkėjus mažomis kainomis: „Tik už 50 kapeikų šventėms [siūlomų įsigyti „Lietuvos ūkininko“ išleistų] knygelių [sąrašas]“ (*Lietuvos ūkininkas*. 1907, birž. 10 (23), p. 376); „Žymiai papiginta kaina tik „Šaltinio“ knygyne galima nusipirkti...“ (*Šaltinis*. 1912, spal. 1 (rugs. 18), p. 1).

Knygų reklamos šūkių analizė leistų teigti, kad 1904–1914 metais išleistas knygas sąlyginai galima suklasifikuoti į geras, naujas ir pigias.

Kartais autoriams, ieškantiems leidėjo savo parengtai knygai, tekdavo ją pačiam reklamuoti viešai. Štai vienas produktyviausių šio laikotarpio knygų autorių ir leidėjų K. Stiklius, 1908 m. parengęs spaudai 50 puslapių mokslo populiariąją knygelę „Degtinė“, ją „Vilniaus žiniuose“ reklamuodamas atkreipė dėmesį į didžiulį 80 tūkstančių egzempliorių šios knygos vertimą vokiečių kalba, pastebėdamas, kad lietuviams pakaktų 8 tūkstančių egzempliorių ir spauda tekainuotų apie 125 rub. Jo nuomone, knygelė lengvai platinama ir naudinga žmonėms bei leidėjui apsimokėtų. „Toje knygelėje taip aiškiai, nuosekliai ir suprantamai išdėta degtinės blogumas, taip ji žingeidžiai

parašyta, kad ją pradėjus skaityti negalima padėti neperskaičius visą. Parašyta ji, kaip ir visi kiti mano raštas lengva ir aiškiai suprantama Lietuvos prasciokėliams kalba“, – priduria skelbime autorius⁵⁴. Kitame dienraščio numeryje autorius vėl pasiskelbė: „Jieško leidėjo autorius 50-ties visokių lietuvių kalboje brošiūrėlių-knygelių, kurių 30 jau atspausdinta“, nurodydamas adresą, kur kreiptis⁵⁵. Į šį kvietimą atsiliepė P. Krenciaus knygynas Jurbarke, labai operatyviai knygelę „Degtinė“ 1908 m. savo lėšomis išspausdinęs M. Jankaus spaustuvėje Bitėnuose.

Knygų leidybos ir platinimo reikalai aptariami probleminiuose straipsniuose: „Ko dar mums trūksta?“ (apie reikalingumą leisti lietuviškus vadovėlius ir žodynus), „Kas skaitoma po sodžius“ (apie škaplierninkų platinamų knygų turinį ir kokybę) (*Vienybė*. 1912, liep. 31 (rugpj. 13), p. 483–484), „Mūsų laikai – organizavimosi laikai...“ (vedamasis apie spaudos darbuotojų sąjungos steigimą) (*Vilniaus žinios*. 1907, lapkr. 27 (gruod. 10), p. 1) ir daugybėje kitų, atstovaujančių visuomeniniam interesui. Itin daug jų sulaukta 1914 m., vertinant pirmąjį atgautosios spaudos dešimtmetį bei rengiant pirmąją lietuviškos spaudos parodą. Šv. Kazimiero knygų leidimo bendrovė Kaune bei Lietuvių mokslo draugija Vilniuje daugiausia dėmesio skyrė savo veiklos garsinimui, skelbdama spaudoje ne tik kasmetines veiklos ataskaitas, bet ir svarstydamas bendresnius knygų leidybos ir populiarinimo klausimus.

Didesnė komercinė ir ideologinė konkurencija skatino ir užsakomosios publicistikos straipsnius, kurių autoriais tapdavo spaudos redaktoriai arba tiesiogiai suinteresuoti asmenys. Itin aštrios konkurencijos sąlygomis plėtojosi lietuviška spauda Rygoje, kur susidūrė nepriklausomų leidėjų A. Macijausko bei L. Jakavičiaus ir katalikų bendruomenės lėšomis remtos spaudos interesai. Daug priešingų vertinimų katalikiškoje Rygos spaudoje sulaukė komerciniais principais leidybos verslą organizavęs L. Jakavičius. Jį siekta patraukti baudžiamojon atsakomybėn už katalikiško savaitraščio „Rygos garsas“ bendradarbių įžeidinėjimą bei žurnalistinės etikos pažeidimus.

Šiuos nesutarimus L. Jakavičius viešino spaudoje, be to, 1913 m. Tilžėje išleido brošiūrą „Juozo Bajoro, „Rygos garso“ redaktoriaus, donosas, arba Klerikalų juodieji darbai: (garsis XX a. byla)“. Atsiliepdamas į dažnus priekaištus Vilniaus ir Kauno spaudoje dėl menkaverčiais pripažintų jo spaudinių: sapnininkų, burtų, patarimų knygų, kalendorių ir kt. leidinių, pataikaujančių mažo išsilavinimo sodiečių skaitymo įpročiams, nuolat palydimų epitetais „šlamštas“ bei „knygpalaikės“, L. Jakavičius laiške „Lietuvos ūkininko“ redakcijai 1908 m. teisinosi, kad Rygos knyginkai stengiasi išleisti tas knygas, kurias žmonės daugiausia perka: „Išleidimas-gi tų knygelių taip-pat reikalingas, kaip pietums salotės: ir visų tautų literatūros pilnos jų yra, dėlto kad jos užima vietą vaikų knygelių, tik ne vaikams, o paaugusiems, maža mokantiems skaitytojams, nes kitoniškų

knygų jie, kol neišsilavinę – neskaito ir negali skaityti⁵⁶.

Leidėjai ir knygų autoriai gana plačiai išnaudojo tradiciją siųsti naujausius knygų egzempliorius populiarių laikraščių redakcijoms, kur jos buvo paskelbiamos skyreliuose „Redakcijai atsiųstos knygos“, „Bibliografija“, „Žinios apie knygas“, „Naujos knygos“ ir kt. Lietuviškų laikraščių redakcijos ragino leidėjus išnaudoti šią knygų informavimo ir reklamos priemonę. „Lietuvos ūkininko“ redakcija 1906 m. prašė: „norėdami patįs žinoti ir savo skaitytojams pranešti, kokie nauji raštai yra išėję iš spaudos, meldžiame autorių ir leidėjų prisiųsti mums po 1 egz. savo raštų. Malonėtume gauti taip-gi ir seniau pasirodžiusius raštus“⁵⁷. Jau nuo pirmųjų „Vilniaus žinių“ dienraščio numerių jame nuolat reklamuotos naujai išleistos knygos skyreliuose „Ką tik išėjo iš spaudos“, pažymint, kur jas pigiau galima įsigyti, „Neužilgo išeis iš spaudos“ arba „Naujos knygos“. Dar 1905 m. sausio pradžioje J. Jablonskis „Vilniaus žiniose“ išreiškė pageidavimą, kad šiame dienraštyje „būtų savo laiku minima apie kiekvieną naujai pasirodančią lietuvių knygelę, apie kiekvieną spausdintą lietuvių raštelį“⁵⁸. Šalia bibliografinių sąrašų šiuose skyreliuose buvo pridėamos ir kiek išsamesnės informacinės anotacijos. Literatūriniam žurnale „Draugija“, redaguojamame A. Dambrausko-Jakšto, buvo itin griežtai atskirti skyreliai „Atsiųstos redakcijon knygos“, kuriame spausdinti tik bibliografiniai knygų sąrašai, ir skyreliai „Bibliografija ir kritika“, kuriuose tarpo literatūrinė kritika.

Knygų anotavimo poreikis buvo didžiulis, ypač kai labai pagausėjo naujų knygų. Aktyvus demokratų spaudos bendradarbis A. Rimka pastebėjo, kad sodiečiai greičiau renkasi žinomų pavadinimų knygas, kurių ankstesnės laidos buvo tapusios populiariomis spaudos draudimo metais ir labiau žinomos. Leidėjams ir knygų platintojams nereikėjo papildomai reklamuoti greitai išparduodamų pakartotinių žymių maldaknygių „Balsas balandėlės“, „Aušros žvaigždė“, kalendorių, laisvalaikio skaitinių „Puiki istorija apie kantrią Elena“, „Istorija apie gražią Magelioną“, „Istorija apie Genovaitę“, „Gyvenimas Genovaitės“ ir pan. Knygų populiarumą provincijoje, jo manymu, nulėmė knygų kaina, dailus apipavidalinimas, o ypač patrauklūs viršeliai ir išraiškingi, knygos turinį atitinkantys pavadinimai, suformuluoti trumpai ir aiškiai⁵⁹. Norint keisti spaudos draudimo laikais nusistovėjusius skaitymo įpročius, reikėjo nemažų papildomų pastangų. Formuojantiems knygų reklamą buvo būtina atsižvelgti ir į tai, kad labiau išprususį skaitytoją ir pirkėją reikėjo dar išsiugdyti. „Motynos mūsų išmokė mus skaityti maldaknygę. Jūs-gi šviesuoliai, išmokykit skaityti ir suprasti mokslo knygas ir laikraščius“, – rašyta 1910 m. „Lietuvos žiniose“⁶⁰. Itin pageidaujama buvo naujų knygų anotacijų ar recenzijų, spausdinamų laikraščiuose, bet dar labiau prašoma parengti anotuotus katalogus ir platinti juos nemokamai. „Valstiečiai

savo tarpe neturi inteligentijos. Nėra kas patartų sodiečių nusipirkti geresnę knygelę, pakurstytų ji parsisiųzdinti laikraštį“, – rašyta 1909 m. savaitraštyje „Viltis“⁶¹.

Anotavimui buvo pradėti kelti griežtesni reikalavimai. „Būtinai reikalingos anotacijos tiems leidiniams, kurių pavadinimas nieko nepasako apie turinį“, pastebėjo M. Biržiška, recenzavęs knygas socialdemokratų periodikoje. Jo manymu, anotacijoje būtina supažindinti su knygos turiniu, iškelti knygos trūkumus bei rekomenduoti ją⁶². Reklaminuose skelbimuose dažnokai pasitaikydavo kaip anotacija pateiktas knygos turinys.

Gyvulių šėrimas

Pagal prof. Kellnerį ir naujausios praktikos patyrimą sudėstė

Inž. P. Vitkauskas

TURINYS

Šėrimo mokslas su karvių šėrimo naujienomis.

Pašarų aprašymas. Suaugusių gyvulių šėrimas ir penėjimas.

Jaujimo šėrimas ir penėjimas. Melžiamų karvių šėrimas.

Gyvulių ūkio pelningumas. Kliuver Štrauso lentelės

sužinoti raguočių gyvų ir parduodamą svarą.

Šėrimo lentelės ir duoklių pavyzdžiai.

Kaina 1 rub.

Galima gauti Šlapelio knygyne (Vilnius, Šv. Jono g. 13)

ir pas autorių Petras Vitkauskas, Marijampolė

P. Vitkausko knygos „Gyvulių šėrimas“ reklaminis skelbimas „Lietuvos ūkininko“ kalendoriuje 1914 m.

Kritikos pirmosioms po spaudos draudimo išleistioms knygoms netrūko tiek turinio, tiek idėjinių nuostatų, o ypač spaudos kokybės atžvilgiu. Štai pristatydamas visuomenei vieną pirmųjų po spaudos draudimo panaikinimo lietuviškų knygų „Andersono pasakos“, išleistą Peterburge S. Baltramaičio lėšomis su 1904 m. liepos 26 d. cenzūros leidimu, K. Grinius rašė: „gaila, dideliai gaila, kad dori žmonės nesigaili nė darbo, nė turto ant atspaudimo tokios knygpalaikės“, įvertindamas ją gana vienareikšmiškai kaip niekam tikusį prastai parinktų pasakų blogą leidimą, pilną klaidų, galintį padaryti dvigubą skriaudą pasakų rašytojui ir pirkėjui, bereikalingai išleidusiam 30 kapeikų⁶³. „Lietuvių laikraštyje“ panaudotos itin drastiškos priemonės, pristatant P. Višinsko įkurtos demokratinės „Šviesos“ knygų leidimo bendrovės 1905 m. išleistą Lazdynų Pelėdos apysaką „Burtininkė“: „Lazdynų Pelėdos kapą lankys šikšnosparniai ir kiti nakties paukščiai, savo tarpe šnabzdėdami: „Ji nemylėjo šviesos, Ji neapkentė tikėjimo“⁶⁴.

Tendencingu knygų pristatinėjimu buvo apkaltinta katalikų savaitraščio „Šaltinis“ redakcija už tai, kad sodiečiams skirto laikraščio skyrelyje „Mūsų knygos“ leidiniai vertinami gana vienpusiškai, atsižvelgiant tik į jų suprantamumą liaudžiai⁶⁵. Vienas iš „Lietuvos“ knygyno Vilniuje

savininkų Jonas Kriauciūnas kreipėsi į „Vilniaus žinių“ redakciją (1906 m. spalio 25 d.) rašydamas, kad J. Zavadzkiš, pasamdęs jį redaguoti „Vilniaus kalendorių 1907 m.“, vėliau šį perdavęs kitam redaktoriui, todėl kalendorius išleistas blogai. Atsakydamas į šią žinutę (1906 m. lapkričio 1 d.), Antanas Rucevičius viešai pareiškė savo įtarimus, kad peikdamas šį kalendorių dėl jo prastumo ir brangumo J. Kriauciūnas siekė reklamos sau ir savo išleistam kalendoriui („Lietuvos“ kalendorius 1907 m.).

1912 m. į lietuvių kalbą išverstame žurnalistikos vadovėlyje „Kultūra ir spauda“ buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad naujų knygų recenzavimas Paryžiuje jau buvo tapęs įprasta reklamos verslo dalimi, paminėta, kad Austrijos ir Vokietijos spauda buvo šiais aspektais sąžiningesnė⁶⁶. Šiuolaikinė leidybos rinkodaros teorija taip pat atkreipia ypatingą dėmesį į recenzijas, pabrėždama naujų ir pataisytų knygų recenzavimo naudą žiniasklaidoje: recenzijas skaito ar girdi rinka, kuri recenzijų paveikta perka knygas. Kritikos atsiliepimai daro didelę įtaką visoms rinkoms, nes pateikia objektyvią leidinio analizę⁶⁷. Atgavus spaudą, buvo ne kartą raginta daugiau dėmesio skirti naujų knygų pristatymui ir analizei. „Gera knygos kritika dvigubai naudinga: skaitytojui duoda supratimą apie knygos vertę, autoriui gi parodo silpnesnias knygos puses ir klaidas, kurios gali būti pataisytos išleidžiant naujos knygos spaudimus“⁶⁸, rašyta mokslo ir literatūros žurnale „Draugija“, kuri tuo metu išspausdino daugiausia recenzijų bei anotacijų. Žurnalo redaktorius A. Jakštas padėjo įtvirtinti lietuvių kritikoje patogią knygų reklamai anotaciją, keliais sakiniais atskleidžiančią knygos teigiamybes ir trūkumus⁶⁹. „Lietuvos ūkininko“ savaitraštyje buvo išspausdinta daugiau kaip 170 recenzijų, o „Draugijoje“ jų buvo įdėta apie 400. Pirmajame literatūros ir dailės žurnale „Vaivorykštė“ taip pat buvo numatyta nuosekliai recenzuoti knygas. Tuo tikslu autoriai ir leidėjai, pageidaujantys, kad jų raštai būtų žurnale paminėti, buvo prašomi į redakciją atsiųsti po du savo veikalų egzempliorius⁷⁰. Daugelis šiuo laikotarpiu pasirodančių knygų recenzijų buvo informacinės ir mažai skyrėsi nuo anotacijų.

Didžioji dalis knygų reklamos paremta savigyra bei potencialių konkurentų leidinių kritika. Vienas pirmųjų sistemingai knygų anotacijas ir recenzijas spaudoje savo knygų reklamai naudojo J. Rinkevičius. „Žiburio“ kalendoriuje 1913 metams“ paskelbtoje knygos „Paslaptys pasisekimo gyvenime“ reklamoje pasiremta palankiu šios knygos įvertinimu 1912 m. „Ateities“ laikraštyje. 1914 m. J. Rinkevičiaus ir A. Rucevičiaus knygų leidimo bendrovės išleistame anotuotame kataloge knygų pristatymui pasinaudota visuomenei gerai žinomo publicisto J. Tumo-Vaižganto atsiliepimais „Viltyje“, A. Dambrausko-Jakšto rekomendacijomis „Draugijoje“, gražiais bendrovės knygų įvertinimais savaitraščiuose „Šaltinis“, „Pavasaris“ ir kt. Štai I. Šeinius apysaka „Bangos siaučia“ charakterizuota

kaip „labai įdomi apysaka, apie kurią labai gerai atsiliepė lietuvių laikraščiai: „Viltis“, „Draugija“, „Lietuvos žinios“ ir Amerikos „Vienybė Lietuvninkų“⁷¹, o pristatant knygelių seriją vaikams „Mokyklos knygynas“ cituojamos J. Tumo mintys, kaip reiktų efektyviai šios serijos knygeles išplatinti: „Pigumas leidžia pirkties „Mokyklos knygyno“ dešimtimis ir, progai pasitaikius, pakaišioti mūsų mažučiams. Sakysime, kunigai, kalėdodami, kiek didesnį paminklą paliktų, dovanodami knygele, o ne netikusiai atmuštą paveikslėlį ar prastų saldinių sauja. Dauginas gerų mūsų knygelių!“⁷²

Knygų reklamai pasitarnavo bibliografinės apžvalgos, kurių, deja, buvo parengta labai nedaug, palyginti su gausiomis kas mėnesį, metus ar net kas savaitę spausdinamomis periodinių leidinių bibliografinėmis apžvalgomis. Viena profesionaliausiai parengtų buvo V. Biržiškos kalendorių bibliografinė apžvalga⁷³. G. Petkevičaitė-Bitė atidžiau įvertino J. Zavadzkiš knygas vaikams⁷⁴. Svarbiausi knygos faktai buvo analizuojami didžiųjų savaitraščių ir dienraščių skelbiamose kasmetinėse visuomenės socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo apžvalgose. Aptariant svarbiausius 1907 metų leidinius dienraštyje „Vilniaus žinios“ apgailestauta, kad „laikraščiai parašo porą žodžių apie vieną-kitą knygele ir – nusiramina, svarbiųjų knygų kartais ir nepažymi“⁷⁵. Visuomenės požiūris į reikšmingesnius metų leidinius dažnokai labai skyrėsi. Štai krikščionių demokratų literatūros, mokslo ir politikos žurnalas „Draugija“ 1911 m. tarp kitų išskyrė S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Lietuvoje“, Vydūno „Mūsų uždavinys“, JAV Tėvynės mylėtojų draugijos leidžiamus V. Kudirkos raštus, L. Giros literatūros antologiją „Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą“. Iš poezijos darbų paminėti A. Jakšto „Rudens aidai“, L. Giros „Žalioji pievelė“, M. Vaitkaus „Margumynas“, J. Mikuckio „Pirmosios dainos“⁷⁶. Liberalios demokratinės pakraipos „Lietuvos ūkininke“ apžvalgininkas A. Rimka tuo metu išskyrė J. Jablonskio „Lietuvių kalbos sintaksę“, K. Jauriaus „Lietuvių kalbos gramatiką“, K. Būgos „Apie lietuvių asmens vardus“, M. Grigonio „200 žaidimų“, dr. Graičiūno „Sveikatą“ ir keletą kitų, tarp jų „Lietuvos ūkininko“ redakcijos išleistą Lietuvos žemėlapi bei „Skaitymo vadovėlį“. Tarp originaliosios grožinės literatūros geriausiai pripažinti V. Krėvės „Šarūnas“, L. Giros antologija „Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą“, M. Vaitkaus „Margumynas“. Paminėtas ir naujas kun. A. Skvirecko parengtas „Šventojo Rašto“ leidimas⁷⁷.

Periodikoje skelbiama knygų reklama buvo parenkama autoriaus, leidėjo ar redakcijos, neišvengdavo ideologinio atspalvio. Idėjinis naujų knygų vertinimas, prof. V. Žuko nuomone, turėjo savo teigiamų ir neigiamų pusių. Specialiai parinktos literatūros sąrašai turėjo didesnę visuomeninę ir kultūrinę reikšmę, leido visuomenei diferencijuotai vertinti išeinančių knygų produkciją. Tačiau tokie atrankiniai vertinimai neleido parodyti visos lietuvių spaudos produkcijos⁷⁸. Knygų kitomis kalbomis lietuviška reklama buvo

itin negausi ir informacinio pobūdžio, išskyrus kiek išsamiau pristatomus lituanistinius darbus.

Specifinei ir labai populiariai šio laikotarpio knygų reklamos formai galima priskirti naujų kūrinių ar jų ištraukų spausdinimą iš pradžių periodiniuose leidiniuose, vėliau jų išleidimą atskirais leidiniais, nurodant, kuriame savaitraštyje ar dienraštyje kūrinys buvo spausdintas. Tokiu būdu pasirodė beveik ketvirtis visų 1904–1914 m. išleistų leidinių. Periodinių leidinių redakcijos buvo suinteresuotos gauti kuo įvairesnės medžiagos, aktyviau ieškojo autorių, siūlė profesionalias redagavimo bei reklamos paslaugas. Periodinių leidinių reklamai pasitarndavo ir atskirų knygų išankstinis paskelbimas spaudoje. Pavyzdžiui, dienraštis „Vilniaus žinios“ 1906 m. anonsavo, kad „nuo gegužės mėnesio pradžios „Vilniaus žiniose“ bus spausdinama il-goka Šatrijos Raganos apysaka...“⁷⁹ Tai buvo abipusiai naudinga, nes besidomintys grožine kūryba mieliau skaitė ir prenumeravo spaudą, o kitus nežinomas knygas pirkti paskatindavo perspaudai iš žinomų ir populiarių dienraščių, savaitraščių, literatūros mėnraščių.

Ne mažiau populiarai ir labiau prieinama buvo knygų reklama, skelbiama pačiose knygoose. Tai viena seniausių spausdintinės reklamos formų, pasiekusių mūsų laikus mažai pakitusi. Knygų leidėjai turėjo didesnes galimybes reklamuoti spaudinius savo pačių išleistose knygoose, skelbdami jose įvairios apimties informacinius ir rekomendacinius išleistų spaudinių sąrašus. Tokia reklama buvo suinteresuoti ir knygynai. Dažniausiai šio laikotarpio knygų viršelių antroje pusėje arba knygos gale buvo spausdinami numeruoti bibliografiniai knygų sąrašai, nurodant, kur jas galima įsigyti. Jau retokai galima užtikti knygų su sveikais šimtmečio senumo knygų viršeliais. Bibliotekose, siekiant išsaugoti knygą skaitytojui kuo ilgiau, jos ilgą laiką buvo įrišamos kietviršiais, paaukojant autentišką trapų viršelį su labai svarbia kiekvienos knygos istorijai bibliografinė ar kitokia informacija. Nemažai knygų prekybos ir leidybos sąrašų ar kitokios reklamos jau yra pražuvę negrįžtamai. Knygoose patraukliau, netaupant vietos, buvo reklamuojami pavieniai spaudiniai, anonsuojamos numatomos leisti knygos, geriau apgalvotais reklaminiiais tekstais išsiskirdavo vienos kurios nors leidybinės firmos, spaustuvės, knygyno reklama. Retokai pasitaikydavo, kad knygoje skelbiama su knygininkyste nesusijusi verslo reklama. Pavyzdžiui, P. Vileišio „Vilniaus žinių“ spaustuvėje išspausdintuose leidiniuose atsirasdavo žemės ūkio technikos reklamų (I. Franko apysaka „Ant dugno“ (Vilnius, 1906).

Daugiausia įvairesnės reklamos pavykdavo surinkti itin populiariems leidiniams – kalendoriams, nors ji čia ir buvo brangiausia. Štai katalikiškos Šv. Kazimiero draugijos kasmet 6–12 tūkstančių egzempliorių tiražais leidžiamo „Kauno kalendoriaus“ redakcija 1907 m. informavo skaitytojus, kad skelbimų visas puslapis jų kalendoriuje kainuoja 10 rub., pusė – 5, ketvirtadalis – 2,50, o aštuntada-

lis – 1,25, visų lietuviškų Kauno, Vilniaus, Peterburgo, Rygos, Liepojos ir kitų miestų bei miestelių firmų buvo prašoma siųsti reklaminius skelbimus naujam kitų metų kalendoriui prieš metus. „Vilniaus kalendoriaus 1914 metams“ puslapio skelbimo kaina siekė 25 rub., pusės puslapio – 13, ketvirčio – 7, o adreso paskelbimas – 1,50. Darbininkams skirto „Giedros“ kalendoriaus puslapio skelbimų kaina tebuvo 10 rub., pusės puslapio – 5, o ketvirčio – 3. Reklama kalendoriuose padengdavo ir žymią dalį jų spausdinimo išlaidų, o dėl didelės paklausos jie išliko pačiais pelningiausiais leidiniais. Net penkių pavadinimų kalendorius leido Rygos leidėjas L. Jakavičius. Reklaminiai skelbimai jo leidžiamuose kalendoriuose apimdavo apie 30 puslapių ir daugiau. Reklama kalendoriuose buvo spausdinama spalvotuose įdėtinuose lapuose, įrišamuose kalendoriaus pradžioje ir gale, tačiau pasitaikydavo reklamų prieš atskirus kalendoriaus skyrius: literatūrinį, informacinį, oro spėjimus.

Šalia kitų komercinių skelbimų, patraukliai savo paslaugas kalendoriuose reklamavo knygynai. „Šiuomi turiu garbę pranešti visiems Lietuvos knygyninkams, škaplėrninkams ir mylėtojams skaityti lietuviškas knygas, juog aš, turėdamas savo spaustuve, ką tik atspausdinau ir pigei pardavinėju šias naujas lietuviškas knygas ...“, – skelbė savo leidžiamame kalendoriuje „Lietuvių naminis draugas 1909 metams“ L. Jakavičius. J. Rinkevičiaus leistame „Prieteliaus“ kalendoriuje 1914 metams“ M. Piasekaitės-Šlapelienės knygynas užsakytame reklaminiame skelbime pabrėžė, kad turi parduoti visų lietuviškų knygų, išspausdintų Lietuvoje, Prūsijoje ir Amerikoje. Kokia tik kur lietuviška ar apie lietuvius rašanti knyga pasirodo, knygynas tuojau pasirūpina jos įsigyti didelį skaičių egzempliorių, kad galėtų užtekti visiems savo pirkėjams. Paprastai po tokio reklaminių teksto buvo nurodomas knygyno adresas, o išleidusieji savo katalogus pridurdavo, kad pagal parikalavimą jį atsiunčia dovanai. Reklaminiuose skelbimuose pasitaikydavo kelių dešimčių knygų bibliografiniai sąrašai su kainomis ir informacija apie nuolaidas. Kalendoriuose buvo spausdinami ir suvestiniai knygų prekyboje esančių knygų sąrašai. Vienas pirmųjų po spaudos draudimo panaikinimo solidų 300 spaudinių, esančių Lietuvos knygų prekyboje, sąrašą savo kalendoriuje išspausdino J. Paketurio ir J. Kriaučiūno „Lietuvos“ knygynas Vilniuje⁸⁰, tais pačiais metais išleido pirmąjį anotuotą savo knygyno asortimento katalogą⁸¹. „Kauno kalendoriuose“ Šv. Kazimiero draugija naujais leidiniais kasmet papildydavo savo išleistų knygų anotuotą sąrašą.

1904–1914 m. pasirodę lietuviški kalendoriai yra ne tik autentiškiausi visuomenės gyvenimo metraščiai ir pakankamai tikslūs žinytai, bet ir vienas iš patraukliausių lietuviškos reklamos istorijos puslapių. Jų įvairovė, specializacija ir populiarumas užtikrino aukščiausius komercinės reklamos reitingus. Tiražai siekė nuo 500 („Vargo-

nininkų kalendorius“) iki 75 tūkst. („Dieve, padėk!“)⁸² egzempliorių. Tai buvo gera paspartis pradedantiems leidybos, knygų prekybos ar kurį kitą verslą. Kalendoriuose buvo spausdinami ne tik visų lietuviškų kultūros ir švietimo įstaigų, bet ir komercijos bei prekybos įstaigų adresai, lietuvių advokatų, gydytojų, vaistinininkų pavardės, pasirodydavo ir platesnių užsakomųjų straipsnių apie lietuviškas verslo įmones, pavyzdžiui, „Vilijos“ reikšmė prekybos gyvenime“ J. Rinkevičiaus išleistame metraštyje „Švyturys 1913 metams“ (1912). Reklaminių skelbimų gausa kalendoriuose nulemdavo ir ne visuomet korektišką jų įdėjimo būdą, įterpimą net į grožinės literatūros tekstus, kaip tai atsitiko su akcinės bendrovės „Viktorija“ reklama metraščio „Švyturys 1912 metams“ literatūrinės dalies p. 211.

Specializuotos knygų reklamos, atskirų leidėjų, knygynų bei spaustuvių skelbimų dažniau pasitaiko knygų kataloguose. Pradėjus spausdinti 1908 m. P. Vileišio „Vilniaus žinių“ knygyno katalogą, buvo paskelbta, kad viso puslapio reklama jame kainuos 8 rub., pusės puslapio – 5, trečdaliai – 3. Tačiau kiekvienas katalogo leidėjas visų pirma buvo suinteresuotas kuo visapusiškesne savo spaudinių reklama. Katalogai suvaidino išskirtinį vaidmenį šio laikotarpio knygos raidoje. Juos galima priskirti prie pačių objektyviausių informavimo bei knygos reklamos priemonių, turėjusių itin didelę paklausą. Lietuvoje 1904–1914 m. buvo išleista apie 30 knygynų asortimento katalogų, atspindinčių lietuviškų knygų rinkos augimo pokyčius. Po spaudos draudimo panaikinimo P. Vileišio Vilniuje įkurtas „Vilniaus žinių“ knygynas 1905 m. išleistame kataloge nurodė apie 280 pavadinimų lietuviškų knygų ir kitų spaudinių⁸³, 1906 m. lietuviškų knygynų kataloguose buvo suregistruota daugiau kaip 770 lietuviškų spaudinių⁸⁴, dar po kelių metų knygynų kataloguose Vilniuje, Kaune ir Panevėžyje buvo siūloma skaitytojams ne mažiau kaip 1220 knygų⁸⁵. M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno 1910 metų katalogo priedas, išleistas 1913 m., liudija, kad jame per tuos metus lietuviškų leidinių pagausėjo nuo 1600 iki 2412⁸⁶. Dauguma lietuviškų knygynų iki 1910 m. naudojosi kas porą metų sudaromais ir papildomais J. Zavadzko knygyno katalogais, užsisakydami iš šios firmos išspausdinti jiems reikiamą papildomą skaičių egzempliorių, kurie buvo įrašami naujais, kiekvieną knygyną reprezentuojančiais viršeliais. Pagrindiniai tokio katalogo elementai: įvadinė informacija apie spaudinių knygyne įsigijimo sąlygas ir dažniausiai sisteminis parduodamų knygų bibliografinis sąrašas, kuriame šalia knygos autoriaus, pavadinimo bei leidybinių duomenų buvo nurodyta ir jos kaina. Išleidžiami nuo 1000 iki 20 tūkst. egzempliorių tiražu pagal pageidavimą, suinteresuotiems asmenims ar savo nuožiūra dalijami bei siunčiami veltui, šie suvestiniai katalogai, kuriuose registruojamos knygos, periodiniai, vaizduojamosios dailės leidiniai, išleisti Lietuvoje ir už jos ribų, buvo ne tik pagrindinis skaitytojų informavimo šaltinis, bet ir sudėtinė

lietuviškų knygų platinimo sistemos dalis, padėjusi stiprinti Lietuvos, Mažosios Lietuvos bei Amerikos knyginius ryšius. Jurgio Šlapelio sudaryti M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno katalogai iš kitų išsiskyrė geresne metodika, detalesniu bibliografiniu aprašu, papildomai sudarytomis pagalbinėmis rodyklėmis, kryptingiau panaudota knygų reklama. Pavyzdžiui, 1910 m. išleisto katalogo rodyklėje „Gražiausia bei taisyklingiausia kalba parašytos knygos“ suregistruotos daugiausia „Vilties“ savaitraščio redakcijos išleistos knygos, kurių kalbą 1908–1914 m. redagavo J. Šlapelis. Dažnokai kataloguose reklamuojamos atskirai suregistruotos P. Višinskio, „Varpo“ bei „Ūkininko“, „Lietuvos ūkininko“, „Aušros“, J. Zavadzko, JAV leidėjo A. Oišausko bei kitų leidėjų išleistos knygelės.

„Man rodos, ir kiti tą sako, kad svarbiausias dalykas yra išleisti geras katalogas ir visur kur tik galima išsiuntinėti“, – rašė M. Piaseckaitė-Šlapelienė vyrui J. Šlapeliui 1907 m., suabejodama, ar apsimokėjo jos sumokėti 9 rub. „Lietuvos ūkininko“ redakcijai už knygyno reklamą⁸⁷. Kaip gerą katalogo pavyzdį tuo metu ji nurodė J. Paketurio ir J. Kriaučiūno knygyno anotuotą katalogą, nes kiti buvo išleidžiami be anotacijų, pastebėdama, kad „tas žmonėms patinka. Ir užtai, gavę tokį katalogą, be abejonės kreipiasi į tą knygyną, iš kurio jam atsiuntė katalogą“⁸⁸. Anotuotus katalogus aktyviau pradėjo leisti knygų leidėjai. Nuosekliai šia knygų rinkos informavimo bei reklamos priemone pasinaudojo Šv. Kazimiero knygų leidimo draugija, nuo 1908 m. kasmet leidusi anotuotus savo išleistų knygų katalogus. Juose ne tik pirmą kartą buvo operatyviai ir išsamiai suregistruotos visos bendrovės knygos, nurodyti jų tiražai, kainos, bet ir padėtis rinkoje (pvz., išparduota). Kataloguose pateikta pakankamai išsami informacija ir apie pačią bendrovę, kaip užsisakyti ir kur įsigyti jos išleistas knygas.

Tiesiogiai su knygų reklama susiję pirmą kartą tikslingai pradėti sudarinėti ir atskirais leidiniais išleisti rekomendaciniai katalogai, bibliografiniai sąrašai, skaitymo programos ir vadovėliai. Viename pirmųjų tokių rekomendacinių sąrašų „Lavinimosi knygynėlis“ (1907), skirtų P. Višinskio „Šviesos“ knygų leidimo bendrovės leidiniams populiarinti, pabrėžta, kad iš pateikto bendrovės išleistų knygų sąrašo matyti kilnūs bendrovės žmonių švietimo tikslai, kuriuos ji galėtų greičiau įgyvendinti, labiau visuomenės remiama. „Atminkime, kad apšvietimas tai mūsų galybė“⁸⁹, primenama skaitytojams, prieš nurodant, kur ir kaip knygas galima įsigyti. Po metų išleistame tos pačios bendrovės anotuotame kataloge „Šviesa – galybė“ rašoma: „Kas trokšta geresnės ateities, tas privalo šviestis ir kitus prie apšvietimo skatinti. Geros knygos mūsų laikais yra svarbiausias apšvietimo šaltinis ir galingiausias įrankis pagerinti savo padėjimą“⁹⁰.

Savišvietai skirtame „Skaitymo vadovyje“ (1911) jo autorius A. Rimka pabrėžė, kad rekomenduodamas knygas rėmėsi ir knygų recenzijomis spaudoje, norėjo, kad

skaitytojas galėtų susipažinti su įvairių priešingų srovių žiniomis, nuomonėmis.

Sudarydamas Mažosios Lietuvos jaunuomenei skirtą rekomendacinį knygų sąrašą „Švieskimės ir švieskime!“ (1912) A. Rimka pateikė apskaičiavimus, kaip pigiau įsigyti jame nurodytas knygas, pabrėždamas, kad kiekvienas galėtų per 1–2 metus iš šių knygų gauti tai, ko kitas nė universitetuose nesurado.

Katalikiškų knygų rekomendacijose netrūko išraiškingų poetinių knygos liaupsių: „Katalikiška knyga ir laikraštis tvirtčiausia katalikystės tvirtovė, tai nesugriaunama tvirtovė, tai kardas, kursai naikindamas ir kapodamas neteisybes, apsergėja ir apgina tiesą. Katalikiška knyga ir laikraštis tai karščiausiai deginančioji ugnis, kuri susvilina ir supleškina visas melagystės skraistes ir apdabinius, kuriais bedieviai apdangsto savo bedievišką nuogumą ir nedorybę. Katalikiška knyga ir laikraštis – šviesiai spindinti žvaigždutė, rodanti kelią tamsybėse šio žemiško gyvenimo kelionės. Katalikiška knyga ir laikraštis, tai šviesioji saulė, kuri viską apšviečia, šildo ir gaivina, kuri parodo viską tikroje šviesoje ir tokioje spalvoje ir išvaizdoje, kaip kad ištiesų yra“⁹¹. Šv. Kazimiero knygų leidybos bendrovė garsino savo vardą ir tuo pačiu reklamavo leidybinę produkciją taip pat pasitelkdama kilnius šūkius: „Per šviesą į laimę. Šv. Kazimiero draugija geroms knygoms leisti...“ (1913). Nemažai leidėjų panašiais šūkiiais papuošdavo knygų viršelius, pavyzdžiui, „Imkite, skaitykite ir kitiems pasakykite!“⁹²

Knygas reklamavo leidėjai ir autoriai įvadinuose straipsniuose, prakalbose į malonųjį skaitytoją. Tokios prakalbos dažniau skiriamos menčiau išsilavinusiems skaitytojams. Talentingas mokslo populiarintojas J. Balvočius-Gerutis, parengtų knygų prakalbose į kaimo skaitytoją kreipdavosi labai asmeniškai: „Meilutis skaitytojau! Skaityk šią knygą atsidėjęs, o perskaitęs tu pavirsi į žvaigždžių, kitaip pasakius, liksi sodžiaus astronomu“, – žadėta kelių laidų sulaukusios populiarios skaitinių knygų „Sodiečių dangus“ skaitytojams. Sodiečiams skirtose knygose K. Stiklius taip pat nevengė platesnių pratarmių su labai asmeniškais kreipiniais: „Malonus Skaitytojau! Nežiurėk šnaira akią į šią mažą ir tau gal nežingeidžia išrodančią knygelę, bet pasistenk perskaityti ją visą. Tiesa, šioje knygelėje gražių pasakų ir išmintingų žodžių gal ir nerasi, bet vis-gi skaityk su didžia atyda, nes visa, kas čia parašyta, labai naudinga žinoti tau ir tavo kaimynams“⁹³. Dialogo forma išliko ir toliau populiarė ne tik didaktiniuose spaudos draudimo laikų skaitiniuose, bet sėkmingai vėliau panaudota reklamai, užmezgant glaudesnius ryšius su knygų skaitytojais: „Mat, meilutis skaitytojau! Pirma tu manei, kad tau šita knygelė nereikalinga, o dabar aš matau, kad ji tau didžią naudą atneš, tiktai skaityk ją ligi galui, o rasi ant visų tavo klausimų naudingus ir išmintingus atsakymus“⁹⁴. Solidesnės leidėjų ar sudarytojų prakalbos buvo spausdinamos proginiuose leidiniuose, raštų rinkiniuose.

Atgavus lietuvišką spaudą, padaugėjo dedikuotų knygų žymiesiems kultūros ar visuomenės veikėjams. Tarp jų savo šmaikštumu išsiskiria A. Herbačiausko dedikacija esė knygoje „Erškėčių vainikas“ (1908) A. Dambrauskui-Jakštui, kritiškai vertinusiame modernų jaunojo poeto stilių: „Jo Mylistai galingiausia Lietuvos „kritikui“ ir kritiškiausių „minčių“ be jokio skausmo Perėtojui – Druskiui šiąją liesą, nuskurusią, šlamštišką, ligotą, megalomanišką, nepaklusnybę aimanojenčią, dekadentišką bei modernišką Knygelę pašvenčiu, nužemintai meldamas gerai, gerai pasudyti ir galingiausios „kritikos“ kamine puikiai išrukinti, – kad būtų skani jos liesa prasmė“⁹⁵. Išskirtinį šio laikotarpio knygos kultūros požymį atspindi ir preciziškai autoriaus parinktas dailininko V. Staniulio sukurtas knygos ženklas „Tik rudens vėjelis knygas Lietuvoje skaito“. Pirmojo atgautosios spaudos dešimtmečio knygos išsiskiria ir rankraštinų dedikacinių įrašų gausa bei įvairove.

Reklaminė knygų prekybos ir leidybos informacija, dažniausiai bibliografiniai knygų ir kitų spaudinių sąrašai, kiti skelbimai po spaudos draudimo panaikinimo dažniau išleidžiami atskirais lapeliais, lankstiniais ir pan. Juose dažnai dubliuojami periodikoje skelbti reklamos tekstai ir bibliografinė medžiaga. Ypač dideliais tiražais leisti periodinių leidinių reklaminiai prospektai, vadinami „Kviesliais“, kurių padaugėdavo metų pabaigoje, kai laikraščiams tekdavo rinkti prenumeratą kitiems metams. Gausėjančių periodinių leidinių redakcijos varžėsi tarpusavyje, todėl tekstus stengėsi parašyti lengva, paprastam žmogui gerai suprantama kalba, paįvairinti humoru, gausiau iliustruoti, atskleisti visus leidinio privalumus ir nuopelnus skaitytojui. Į kaimo bendruomenės poreikius labiau orientuotas savitraštis „Šaltinis“ kur kas dažniau nei „Lietuvos žinios“ ar kitas liberalusis periodinis leidinys reklamoje apeliuodavo į materialųjį skaitytoją – ūkininkų suinteresuotumą. Dažniau skatindavo jį įvairiomis dovanomis, loterijomis, įvairiais nemokamais priedais, bet ir stengdavosi įtikinti prenumeratorius, kad jie skaito ne tik gražiausią, labiausiai tinkamą padoriam ūkininkui, įdomiausią, bet ir pigiausią dienraštį, dovanų gaudami reikalingiausių knygų: „Ateinančiais metais duosime vėl dovanų dvejas labai kiekvienam reikalingas knygas, kurias perkant reikėtų **rublį mokėti**. Be to dar duosime kiekvienam ūkininkui labai reikalingas knygas „**Ūkininko Draugas**“. Rasi čionai, skaitytojau, surašytus visų metų ūkininko darbus. Tenai bus surašyta, kaip tie darbai reikia atlikti, kad kuodaugiausia iš jų naudos turėtum. Džiaugiesi, skaitytojau, šiemet gautu „**Naminių Gydytoju**“, nemažesnę turėsi naudą iš „**Ūkininko Draugo**“. Be šių knygų negali apsieiti nei vienas, kurs savo ūkį nori pagerinti“⁹⁶.

Reklaminiai prospektai ar lankstiniai didesniais tiražais buvo išleidžiami ir nemokamai dalijami raginant užsiprenumeruoti atskirus reikšmingesnius ir brangesnius leidinius. Jie informuodavo apie leidybos eigą, jei šis procesas

nusitęsėdavo keleriems metams, padėdavo surasti daugiau naujų knygos prenumeratorių, buvo patogūs siųsti paštu. Šv. Kazimiero knygų leidybos draugija ne tik savo leidžiamoje periodinėje spaudoje, bet ir atskirai išleistuose lankstiniuose informavo apie Šv. Rašto pilnąjį vertimą, leidžiamą atskirais tomis: „Jau išėjo šeši Šv. Rašto sąsiuvai, kurie visiems užsimokėjusiems jau išsiūsta...“ (Kaunas, 1912). Vilniaus leidėjai K. Strazdas ir A. Vėgėlė taip pat 1913 m. papildomai išleido lapelį, reklamuodami pradėtą prenumeratos būdu leisti Lazdynų Pelėdos raštų rinkinį: „Jau nuo „Varpo“ laikų nenuilsdama darbuojasi Lazdynų Pelėda lietuvių raštijos dirvoje...“ Į visuomenę kreiptasi, ruošiantis leisti antrąjį po A. Maciausko (1900 m.) Lietuvos žemėlapi: „Gerbiamasai Tamsta! Tuo tarpu mes dar neturime savo krašto žemėlapio...“ (1906).

Dažniausiai reklaminiuose prospektuose, lapeliuose ir pan. leidėjai reklamavo naujai išleistas knygas ir ankstesnius leidinius, skelbdami jų bibliografinius sąrašus bei nurodydami, kur jų galima įsigyti: „Reikalaukite ir pirkite visuose knygynuose tik K. Stiklelio čia paminėtas knygeles!...“ Aktyvia leidybine veikla pasižymėjusi katalikų „Blaivybės“ draugija reklaminiame prospekte „Skaitykite „Blaivybės“ leidinius!“, pristatydamą 13 išleistų knygucių, pabrėžė, kad jų kaina ne per brangi: nėra brangesnių už 10 kap. leidinių, ir ragino savo skaitytojus: „Dirbkime gerą darbą, o dievas mums laimins ir padės! Neužmirškime, kad ateityje užsiliks tikrai blaivios šeimos ir tautos, girtuokliaujančios gi išsigims ir išnyks...“⁹⁷

Kartais reklama įgydavo atsišaukimų į visuomenę formą, raginant remti knygų ir laikraščių leidybą bei platinimą. Prieš steigiant katalikišką knygų leidimo bendrovę Seinuose, lapelyje: „Gerbiamasai tamsta! Mūsų žmonės, lietuviai kaimiečiai dar neišmano kaip reikiant naudoti iš skaitymo gerų laikraščių ir knygų...“, kurį pasirašė šio periodinio leidinio redaktorius kanauninkas K. Prapuolenis, kunigai asmeniškai buvo raginami remti bendrovę ir prenumeruoti jos leidžiamą savaitraštį „Šaltinis“, nes to neįstengia paprasti parapijiečiai. „Šaltinis“ leido reklaminius lapelius ir masinei auditorijai: „Kviečiame visus kuogreičiausiai užsisakyti didžiausią, labiausiai Lietuvoje skaitomą savaitinį laikraštį su paveikslais vardu „Šaltinis“...“ (Seinai, [1912?]).

Nors ir leisti masiniais tiražais, šie puslapio ar kelių reklaminių knygų leidybos ir prekybos lankstiniai, lapeliai ir pan. yra gana sunkiai identifikuojami, leisti ir kaip periodinių leidinių priedai, ir kaip akcidentinė produkcija. Tikslingai bibliotekos jų neprenumeravo, o išlikę asmeniniuose ar valstybiniuose archyvuose nėra subibliografuoti. Šiuo atžvilgiu nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos rodyklės „Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, 1905–1917“ trečiasis tomas yra vienintelis išsamiausias informacijos šaltinis apie šiuos spaudinius. Jų išlikimui iškilęs ne mažesnis pavojus nei trapiai XX a. pradžios

periodikai, nes spaudai naudotas tas pat laikraštinių popierius ir poligrafinės medžiagos. Pirmojo atgaautosios spaudos dešimtmečio reklaminiai lapeliai itin įdomūs laikmečio ženklais, autografais, rašyti ir dažnai siuntinėti personaliai žymiesiems lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjams. Spaudos ir knygų reklama sąlygojo ir įdomesnę bei įvairesnę jų poligrafinį apipavidalinimą, šriftų įvairovę, iliustracijų gausą. Tai vienas reikšmingiausių ir informatyviausių šio laikotarpio knygos istorijos šaltinių.

Sparti lietuviškų knygų rinkos raida paskatino leidėjus ir knyginkus ieškoti kuo įvairesnių reklamos būdų ir formų. Kai kurios knygų leidybos bendrovės organizuodavo sezoninius knygų išpardavimus, skelbdavo knygų loterijas, išleisdavo knygų dovanoms už periodinės spaudos prenumeratą, leidybos bendrovės rėmimą, rengdavo kitas reklamines akcijas. Tarp jų pirmavo knygų leidyba nemokamais periodinės spaudos priedais, skirtais prenumeratoriams skatinti. „Vilniaus žinios“ prenumeratoriams išleisdavo knygas nemokamais priedais kas mėnesį ar kelis. Šiam tikslui buvo gautas specialus cenzūros leidimas. Pavyzdžiui, 1906 m. dienraščio prenumeratoriai kovą gavo 73 puslapių I. Franko „Ant dugno“, liepą – P. Vileišio „Kam, kada ir kaip reikia atbūti karūmenė“, rugsėjį ir spalį buvo dalinamas dviejų dalių po šimtą puslapių vadovėlis žemdirbiams „Apie ūkininkavimą“, gruodį – mokytojos J. Juškytės sudaryta skaitinių knygelių pradinėms mokykloms „Vaikų skaitymėliai“. Tuo metu dienraščio leidėjui P. Vileišiui dar nepavyko išleisti gana plačiai reklamuotos atskiros mokslo populiariosios ir grožinės literatūros knygų serijos „Nėris“, nes išankstinei prenumeratai pakankamo skaitytojų skaičiaus nesurinkta.

Ne taip gausiai, bet atskirais nemokamais priedais savo prenumeratoriams knygas dovanodavo ir kiti periodiniai leidiniai. Štai, prie katalikų savaitraščio „Vienybė“ (1911, Nr. 42) skaitytojams buvo išsiuntinėta knygelė „Linai – ūkininko pinigai“, nes jos autorius teigė norintis išplatinti tarp ūkininkų žinias apie linų auginimą. Savaitraštis „Šaltinis“ metiniams prenumeratoriams dovanodavo kasmet po 2 knygas, kurių kiekviena kainavo ne mažiau kaip 50 kap., o metinė laikraščio prenumerata siekė 3 rub. Savaitraščio „Rygos naujienos“ leidėjas L. Jakavičius aktyviai reklamavo savo knygas. Pavyzdžiui, 1911 m. savaitraščio prenumeratoriai kaip priedą gavo „Juokų kalendorių“ bei „Naminis gydytojas ir aptieka“, o 1912 m. prenumeratoriams buvo siūlomos jau 6 knygos už pusantrą rublio. Kai kurie laikraščio prenumeratoriai, negaudami žadėtų dovanų, bet vietoje – jų užsakymo blankus ir reklaminius šio savaitraščio „Kvieslius“, skundė L. Jakavičių spaudoje ir prašė, kad dori laikraščiai nespausdintų jo reklaminių skelbimų, „nepadėtų tokiems ponams žuvis į savo tinklą gaudyti, bet visuomet stengtųsi jų gešftmacheriškus siekimus savo laiku žmonėms paaiškinti“⁹⁸. „Lietuvos ūkininkas“, viliodamas prenumeratorius,

1912 m. siūlė nemokamai populiarią „Vilniaus kalendorių“. Knygas nemokamais priedais siuntinėjo dienraštis „Kurjer Wileński“ ir kiti populiarūs lenkiški laikraščiai.

Nuo 1906 m. pradėto leisti savaitraščio „Šaltinis“ redakcija Seinuose, bandydama įsitvirtinti lietuviškų leidinių rinkoje, 1907 m. rudenį organizavo loteriją, kurioje dalyvavo kiekvienas, užsiprenumeravęs laikraštį už 30 kap. gruodžio mėnesį. Šiai loterijai buvo skirta tūkstantis knygų nuo 10 kap. iki 5 rub. vertės, 20 laikrodžių už 120 rub. ir 3 didelio formato popiežiaus Pijaus X portretai už 18 rub. Gruodį spaustuvei „Šaltinį“ teko spausdinti rekordiniu 50 tūkst. egzempliorių tiražu, o po loterijos jo prenumeratorių skaičius patrigubėjo ir toliau augo⁹⁹. Iki Pirmojo pasaulinio karo savaitraštis pasiekė didžiausią tuo metu Lietuvoje – 15 tūkst. egzempliorių tiražą. Vilniaus leidėjai pasipiktino šia akcija, nurodydami, kad ji užgavo publicistikos teises ir etiką, nes buvo pasipelnyta iš žmonių tamsumo, o savaitraštis suviliojo skaitytojus ne publicistikos lygiu ar turiniu, bet pasinaudojęs jautriausiais minios instinktais gauti dovanų. „Geras laikraštis, gera knyga išskverbs žmonėse ir be priedų – priedai tik sumažina vertę gero“, – rašė „Vilniaus žinių“ redakcijos bendradarbis O. Pleirytė-Puidienė¹⁰⁰.

Tuo tarpu kiti Vilniaus ir Kauno leidėjai taip pat nevengė vilioti savo skaitytojų dovanomis ir kitomis reklaminėmis akcijomis. Vilniaus savaitraštis „Lietuvos ūkininkas“ metiniams prenumeratoriams tarp kitų dovanų siūlė sėklų ir trąšų, mažiau raštingiems Rytų Lietuvos gyventojams leidžiamas savaitraštis „Aušra“ akcentavo, kad 1915 metams dovanų prenumeratoriams skiria arpa rugiams valyti, 12 plūgų, 37 dalgius, 10 šakių, didelį paveikslą „Kristus Alyvų darže“, 7 graviūras, galimybę išsirinkti vieną iš 100 spalvotų paveikslėlių. L. Jakavičiaus Rygoje organizuojamos loterijos buvo plačiai populiarinamos: „Jei nori išlošti ant lioterijos 100 rublių, tai užsisakyk „Rygos Naujienas“ 1912 metams; apsišviesi ir dar 100 rub. gali laimėti. Beskaitydamas paliksi turtingas ir apsišvietęs“¹⁰¹. Savaitraščio „Rygos naujienos“ prenumeratoriams už metinę 3 rub. prenumeratą dažniausiai buvo siūloma dovanų knygomis už 1,50 rub. bei galimybė laimėti loterijoje 100 rub.

Apie 20 proc. nuolaidą visoms savo išleistoms knygoms žadėjo J. Rinkevičius tiems, kurie užsisakys pirmąjį literatūrinį metraštį „Švyturys“ su kalendorium 1913 m. Šv. Kazimiero knygų leidimo draugija gausiais skelbimais ragino tapti jos nariais, metiniams rėmėjams, paaukajusiems 1,50 rub., siūlydama knygų už dvigubai didesnę 3 rub. sumą, Šv. Mišių malones, kurios laikomos už draugijos narius.

Kviečiame rašyti

ŠVENTO KAZIMIERO DRAUGIJON

ir prisidėti prie platinimo krikščioniškų raštų.

Visi sąnariai 1910 metais gaus šias naudingas lėngules. Šv. Povilas Apaštalas, jo gyvenimas ir darbai, Šventųjų gyvenimų III dalis, Naują Maldaknygę, daliai aptaisyta, Kauno kalendorių, ir kolas gražias kniungeles vertes 3-ju rub. Ant metų įrašant Šv. Kazimiero Draugijon reikia mokėti 1 rub. 50 kap. Visi Šv. Kazimiero Draugijos sąnariai naudojas dideliais alaidais, išvardytais šiame kalendoriuje. Ant kiekvieno pareiklavimo stūžiams veltū kniungeles su paaiškinimais apie „Šv. Kaz. D.-jos“ tikslą ir jos dvasiškas mylietas. Įrašant Šv. Kazimiero Draugijon reikia kreiptis šiuo adresu Kaunas Šv. Kazimiero Draugija

(Ковно, О-во Св. Казиміра)

Reklaminis Šv. Kazimiero knygų leidimo bendrovės skelbimas „Kauno kalendoriuje 1910 metams“

Per pirmąjį atgautosios spaudos dešimtmetį aktyviai reklamuoti ir proginiai knygų išpardavimai. Prieš Kalėdas organizuota daugiausia įvairių reklaminių akcijų. Štai Seinų katalikų leidybinės bendrovės „Šaltinio“ knygynas gana apdairiai sudarė penkių serijų knygų komplektus kalėdaujantiems kunigams, kurie už 10 rub. galėjo įsigyti 200 dovanoms dalyti skirtų knygelių, kurios įprastai kainuotų apie 18–22 rub. Kiekvienoje serijoje buvo siūloma nuo 15 iki 50 egzempliorių atskirų pavadinimų knygyne susikaupusių knygelių. „Vilties“ redakcija 1914 m. gruodį ragino, kai perkami labiau kalendoriai ir maldaknygės, šalia jų įsiūlyti ir kitokių knygų: „kalendorius gi tai geriausias kelio skynėjas ir kitoms naudingoms knygoms“¹⁰². Kalėdinė knygų prekyba tiek suaktyvėdavo, kad spaudoje ne tik patrigubėdavo reklamos, bet pasirodydavo raginimų nepasikliauti pažadais prieš Kalėdas sodiečius aplankančių kai kurių reklamos agentų, kurie pasielgdavo ir nesąžiningai rinkdami metinę prenumeratą bei reklamos skelbimus.

Buvo skelbta apie knygų kainos mažinimo akcijas ar knygų išpardavimus. Norint greičiau išparduoti katalikų „Blaivybės“ draugijos išleistas knygas ir gautus pinigus investuoti į naują leidybą, draugijos susirinkime nutarta sumažinti knygų kainą nuo 8 iki 5 kap., nuo 5 iki 3 kap. Pigių knygų akcijas skelbdavo L. Jakavičiaus knygynai Rygoje.

Reklamai pasitarnavo skelbiami knygų konkursai, garsinamos juose premijuotos knygos. Plačiai spaudoje informuota apie Amerikos lietuvių fondo remtus ir Lietuvių mokslo draugijos organizuotus konkursus būtiniausiems vadovėliams lietuviškoms mokykloms parengti. Geriausių dramos kūriniių konkursus skelbė lietuvių kultūros draugijos, norėdamos greičiau pagausti ir pajavairinti lietuviškos scenos repertuarą. Kai Šv. Kazimiero knygų leidybos bendrovės komitetas 1908 m. paskelbė konkursą dviem geriausiems originaliosios ir verstinės dramos kūriniais, spaudoje buvo pasipiktinta per menkomis premijomis: „Siūlyti 80 rub. už geriausį originalinį veikalą, reikiama žeminti ir dailiąją literatūrą ir dailiosios literatūros žmones“, – rašyta

„Vilniaus žiniuose“¹⁰³. Paaukojus konkursui dar porą šimtų rublių, jis buvo pratęstas. Apdovanotų premijomis 1913 m. dramoms veikalų – P. Mičiulio „Sugriuvęs gyvenimas“ (I premija), K. Alytos „Ant bedugnės krašto“ (II premija) ir E. Rucevičienės verstos dramoms „Smuklė“ – viršeliuose bei antraštinuose puslapiuose jau buvo nurodyta, kad šie veikalai premijuoti.

Atgavus spaudą, lietuviškų knygų leidėjai turėjo daugiau galimybių jas reklamuoti parodose. Savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ išleistos knygelės buvo eksponuotos Šiaulių, Raseinių, Panevėžio, Biržų, Kupiškio žemės ūkio parodose, kur lankytojai šiuos spaudinius pradžia galėjo įsigyti dovanai, o vėliau čia buvo redakcijos įrengtas spaudos kioskas. Šiauliuose ir Marijampolėje „Lietuvos ūkininko“ bei Seinų „Šaltinio“ knygų ekspozicijos buvo apdovanotos, šie pasiekimai panaudoti ir kitų leidinių reklamai.

Lietuvių knygos nuo 1910 m. gana pasyviai dalyvavo kasmetinėse Peterburge organizuojamose Rusijos spaudinių parodose, tačiau jų organizavimas buvo ne be priekaištų: ekspozicijos neišsamios, pasitaikydavo netikslumų, kai į lietuviškų knygų skyrių patekdavo latvių leidiniai. Išsamiausiai su šio laikotarpio lietuviškomis knygomis galima buvo susipažinti Lietuvių mokslo draugijos 1914 m. birželio 11–18 d. surengtoje pirmojoje lietuviškų knygų parodoje, skirtoje pažymėti 10 metų spaudos atgavimo jubiliejų. Joje eksponuota apie 2500 leidinių, suskirstytų pagal temas ir išleidimo vietą, o šalia knygos ir periodinių leidinių ekspozicijos, ant sienų iškabinta žymesnių leidėjų, redaktorių, publicistų ir rašytojų nuotraukos, laikraščių prospektai, skelbimai, programos, atvirukai ir kita smulkioji spauda.

Reklamos tikslams tarnavo leidėjų ir knygynų firminiai ženklai, išleisti firminiai blankai, knygų užsakymo lapeliai, sąskaitos. Dalis jų buvo spausdinama lietuviškai ir rusiškai, atsižvelgiant į valdžios nurodymus oficialiame susirašinėjime ir buhalterinėje apskaitoje greta nacionalinės naudoti valstybinę rusų kalbą. Jie ne tik padėjo tvarkyti prekybinius sandėrius, bet reprezentavo firmos padėtį ir solidumą. Įvairesnius išspausdintus blankus turėjo seniausias leidybines tradicijas turinti J. Zavadzko firma, M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygynas, L. Jakavičiaus leidybos ir spaudos bendrovė Rygoje. Pastaroji itin noriai reklaminiuose skelbimuose naudojo Lietuvoje ir Rusijoje gautus savo leidinių įvertinimo ženklus: padėkos raštus, diplomus, medalius. Laikraščių ir žurnalų užsakymo lapeliai buvo spausdinami populiariuose leidiniuose ir atskirais blankais siunčiami įvairiems adresatams.

Sauganti savo reputaciją J. Zavadzko leidybos ir spaudos įmonė viešai spaudoje atsiribodavo nuo kitų leidėjų noro prisidengti jos vardu, informuodama, kad neatsako už savo spaustuvėje išspausdintų knygų redakciją. Didelio pasipiktinimo J. Zavadzko spaustuvė sulaukė pareiškusi

norą gauti kompensaciją iš Mažosios Lietuvos spaustuvininkų už spaudos draudimo metais kontrafakciniuose leidiniuose plačiai naudotą jos firmos ženklą. Dalis lietuvių visuomenės ragino šiai firmai paskelbti boikotą šūkiu: „Lietuva, kelkis iš miego! Gana jau šelpti atėjūnus“¹⁰⁴. Primenant, kad tik spaudos draudimo metais skambėjęs J. Zavadzkių firmos vardas leido jai, atgavus spaudą, naudotis šiais dividendais, buvo raginama nespausdinti ir nieko iš šios firmos nepirkti, neduoti rankraščių leidybai ir pan. „Mes šiandien turime gana savų spaustuvų, savų knygynų Vilniuje ir kitur, kur mes visko dar pigiau galime gauti“¹⁰⁵.

Buvo kilę ir šiokių tokių nesusipratimų dėl gausios ir populiarios katalikų kultūros ir švietimo „Žiburio“ draugijos pavadinimo naudojimo Seinų kunigų knygų leidimo bendrovės leidžiamame kalendoriuje. Kai Seinuose „Žiburio“ kalendorius“ 1907–1914 m. buvo išleidžiamas po 15 tūkst. egzempliorių, 1913 m. „Žiburio“ draugijos valdyba Marijampolėje kreipėsi į knygų leidimo bendrovės valdybą dėl kompensacijos už draugijos vardo naudojimą savo leidinių populiarinimui. Į šį kreipimąsi buvo atsakyta raštu, prašant atsisakyti pretenzijų leidybinei bendrovei, nes: 1) kalendorius yra labai pigus, todėl gaunamas minimalus pelnas, 2) katalikiška bendrovė kovoja už savo išlikimą, todėl kelios dešimtys rublių jai yra labai reikalingos, 3) „Žiburio“ pretenzijas kai kas gali palaikyti labai nepamatuotomis ir noru dykai pasipelninti, 4) būtų pragaištinga abiem įstaigoms prarasti viena kitos palankumą¹⁰⁶.

Spaudos draudimo panaikinimas turėjo lemiamos įtakos spartesnei lietuviškos reklamos ir verslo raidai. Knygų reklamos priemonės buvo būtina atgausios lietuviškos spaudos savarankiško verslo vystymosi sąlyga. Knygų pardavimą tuo metu ribojo pirkėjų finansinių galimybių bei knygų kainos santykis, kuris lietuviams, tik pradėjusiems kurti savo knygų leidybos ir poligrafijos pamatus, buvo ypač nepalankus. Lietuviškos knygos užėmė 4-ąją vietą Rusijos imperijoje pagal vidutinį jų brangumą, aplenkdamos knygas lenkų, latvių, estų, žydų ir daugybe kitų kalbų. Rusijos 1909 m. spaudos statistikos duomenimis, vidutinė lietuviškos knygos kaina siekė 22,9, tuo tarpu vidutinė knygos kaina latvių kalba buvo – 21,7, lenkų k. – 20,3 kap., estų k. – 18,7 kap.¹⁰⁷ „Atminkite, jog pats apšvietimo platinimasis daug priguli nuo to, ar knyga žmonėms prieinama, ar ne“, – rašė J. Burba 1906 m. „Vilniaus žiniuose“, apgailestaudamas, kad už menką kelių lapelių brošiūrėlę tenka mokėti po 20 ir 30 kapeikų, o kadangi lietuviškos knygelės per brangios, tenka rinktis pigesnes rusiškas, vokiškas ir lenkiškas knygeles¹⁰⁸. Viename didžiausių M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyne pigiųjų leidinių, įvertintų 1–10 kap. buvo 33 proc., didesnę dalį (58 proc.) sudarė knygos vidutinėmis kainomis nuo 11 iki 99 kap., knygų, kainavusių rublių ir daugiau, buvo apie 9 proc.¹⁰⁹ Knygų reklama atliko keletą svarbių

funkcijų. Išskirtinę reikšmę knygų platinimui turėjo ir pirmą kartą po spaudos draudimo sistemingsi viešai skelbiamos lietuviškų knygų kainos.

Įvairios knygų reklamos priemonės pirmaisiais metais po spaudos draudimo panaikinimo ne tik skatino knygų pardavimą, bet žymia dalimi buvo nukreiptos bendresniems visuomenės savišvietos ir skaitymo populiarinimo tikslams, ugdė naują visuomenės santykį su knyga, formavo apsišvietusios pilietinės visuomenės vertybes. Knygų reklama buvo itin svarbi ir toje Lietuvos provincijos situacijoje, kuri 1909 m. savitiraštijoje „Lietuvos ūkininkas“ buvo įvardyta kaip „Degtinės ir alaus galdynė!“. Jame rašyta: „Iš visų pusių jie [korespondentai] praneša lygiai tą patį: knygų ir laikraščių žmonės neskaito, užtai gerai geria ir pasipeša, viršaičius, teisėjus ir kitus savo valdininkus už degtinę renka, alinių, smuklių ir kitokių vardų karčiamų visur skaičius augte auga. Du milijonai lietuvių neturi dabar nei 20 tūkstančių laikraščių ėmėjų“¹¹⁰.

Nuolat reklamuojama knygų skaitymo ir švietimo ekonominė nauda, raginimai pirkti bei kaupti knygas, skatino didžiosios tautos dalies – ūkininkų troškimą išmokslinti vaikus, užaugindama Lietuvos valstybei naują inteligentų kartą.

1904–1914 metais lietuviškoje spaudoje reklaminių skelbimų skaičius augo geometrine progresija. Knygos reklama čia užėmė solidžią vietą. Vieni aktyviausių ir pastoviausių reklamos tiekėjų buvo lietuviškos knyginkystės įstaigos bei įmonės, knygų autoriai bei leidėjai. Reklaminiai skelbimai spaudoje – dažniausiai naudota knygų reklamos priemonė. Iš spaudos draudimo laikų išlikęs glaudus periodinės spaudos ryšys su knygų leidyba leido joje skirti itin daug vietos įvairiems knygos reikalams bei problemoms aptarti, kurio ji stokoja mūsų dienomis. Knygų reklamai buvo žymiai atviresnės masinės informavimo priemonės.

Knygų reklama tapo sudėtine verslo dalimi, o pajamos iš reklamos populiariuose kalendoriuose jau garantavo jų leidėjams tam tikrą ekonominį stabilumą. Šiuo laikotarpiu atsirado pirmosios lietuviškos reklamos tarnybos ir asmenys, besiverčiantys šiuo verslu. Tačiau tautinė reklama sunkiai skynėsi kelią daugiakalbėje spaudos terpėje, prisidėdama prie ekonominio bei kultūrinio tautos brendimo ir buvo vienas iš pažangiausių realių žingsnių savarankiškumo link.

Su kultūros reikmėmis šiuo laikotarpiu buvo siejama ir dažna ekonominė reklama: „Lietuvių kultūra kyla...“ – pradedamas lietuvių akcinės bendrovės „Vilija“ kreipimasis į Lietuvos visuomenę, raginantis remti bendrovę; „Tautiečių pramonė – tautos lobis. Todėl, tautiečiai, r e m k i t s a v a j i!“: saldinių fabriko „Birutė“ reklama viename populiariausių „Lietuvos ūkininko kalendoriuje 1914 me-

tams“. Svarbiausia krašto įvykių informacija, sutekanti į periodinių leidinių redakcijas, padėjo sujungti daugialypiais kultūriniais ir ekonominiais ryšiais okupuoto krašto etninę visuomenę į neišardomą branduolį, būtiną nacionalinės valstybės genezei¹¹¹. Panašu, kad šio laikotarpio reklamoje galima nesunkiai apčiuopti suvoktą bendrą tautos kultūrinio ir ekonominio kilimo būtinybę. XX a. pradžioje tauta išliko pagrindinė mąstymo kategorija, kaip ir draudžiamosios spaudos laikais¹¹². Tai atsispindėjo ir viename pagrindinių, dažniausiai vartotame reklaminiame šūkyje: Tautos turtingumo paslaptis: visada pirkti tautiečių dirbinius, remti tautines įstaigas, palaikyti savuosius.

Šio laikotarpio knygų reklama įdomi tuo, kad atspindėjo ne vien ekonominius, bet ir ideologinius bei pasaulėžiūrinius ją teikusius politinių partijų, visuomeninių ir kultūrinių draugijų bei konfesinės inteligentijos lūkesčius. Kiekviena jų viešai deklaravo knygų reklamos reikšmę, pasirinkdama atitinkamas jos priemones.

Knygų reklamos poreikiai skatino spartesnę knygų leidybos ir prekybos bibliografijos rodyklių raidą, ypač plito katalogai, kurie šiuo laikotarpiu atliko ir einamosios registracinės apskaitos bei visuomenės informavimo funkcijas. Pasirodė pirmieji leidėjų katalogai, dalis jų buvo anotuoti, išleisti pirmieji lietuviški rekomendaciniai knygų sąrašai, skaitymo programos, vadovėliai. Informacija apie naujai išleistas ar ką tik į knygų prekybos tinklą patekusias knygas bei kita bibliografinė informacija buvo viena objektyviausių knygų reklamos formų. Iškalbingesnė knygų reklama buvo skiriama mažiau išsilavinusiems skaitytojams, labiau išprususiems skaitytojams adresuota knygų leidybos ir prekybos bibliografinė informacija, informacija apie naujas knygas, paremta literatūrine kritika.

Pirmuosius profesionalios knygų reklamos žingsnius parodė jos diferencijuotas skelbimas tam tikrai auditorijai ir tam tikruose leidiniuose: reklamos privalumai labiausiai vertinti masinėse informavimo priemonėse, bibliografijos leidiniuose bei populiariausiuose leidiniuose – kalendoriuose. Suinteresuotoms skaitytojų grupėms buvo išleidiama knygų reklama atskirais lapeliais ar lankstiniais, atsirado galimybės reklamą siųsti paštu, rengti geriausių knygų konkursus, loterijas ir kitas knygų reklamos akcijas.

Knygų reklamos priemonės – vienas iš svarbiausių knygos istorijos šaltinių, todėl jų išsaugojimui turi būti teikiami tam tikri prioritetai. Pirmojo atgautosios spaudos dešimtmečio knygos nestokoja įvairios reklamos, kuri yra neatsiejama pirmųjų lietuviškų tautinės pramonės įmonių bei įstaigų istorijos dalis. Tikimasi, kad gerokai papildyta išsami 1905–1917 metų knygų ir autorių smulkųjų spaudinių rodyklė „Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba“ paskatins kitus tyrinėtojus tapti ištikimais šio laikotarpio knygų vertintojais ir atradėjais.

- ¹ Organizuokime raštų platinimą! / S.M.G. // Viltis. – 1914, kovo 7 (20), p. 2.
- ² Dviguba našta // Varpas. – 1904, Nr. 11, p. 153-154.
- ³ Spaudos galybė // Vilniaus žinios. – 1905, spal. 29 (lapkr. 11), p. 4.
- ⁴ Журков, Г. История цензуры России XIX-XX в.в. – Москва, 2001. – P. 186.
- ⁵ Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. – Vilnius, 2006. – T. 3, kn. 1, p. 21.
- ⁶ Mūsų apšvietimo reikalai / J. Bekampis // Vilniaus žinios. – 1905, kovo 30 (bal. 12), p. 1.
- ⁷ Dar vienas skundas / Vargovaikis // Lietuvos žinios. – 1910, rugpj. 14 (27), p. 1-2.
- ⁸ Raguotienė, G. Spaudą atgavus: knyga ir skaitytojas 1904-1918 Lietuvoje. – Vilnius, 1996. – P. 330-337.
- ⁹ Smith, C.D. Knygų leidybos pradmenys. – Vilnius, 1994. – P. 112.
- ¹⁰ Передний, Д.М. Реклама книги: модификации и тенденции развития: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. <http://www.mediascope.ru?id_menu=2&id_menu_item=6&id_object=4&id_item=416>.
- ¹¹ Knygų prekybos reklama // Knygotyra: enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 1996. – P. 198.
- ¹² Žukas, V. Knygų prekybos bibliografija (1795-1864 m.) // Bibliotekų darbas. – 1971, Nr. 1, p. 31.
- ¹³ Reklama // Knygotyra: enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 1996. – P. 309.
- ¹⁴ Kaunas, D. Mažosios Lietuvos knyga. – Vilnius, 1996. – P. 498.
- ¹⁵ Ten pat, p. 497.
- ¹⁶ Čereška, B. Reklama: teorija ir praktika. – Vilnius, 2004. – P. 31.
- ¹⁷ Vileišis, P. Pirmasis numeris // Vilniaus žinios. – 1904, gruod. 10 (23), p. 1.
- ¹⁸ Mūsų šventė ir mūsų rupestis // Vilniaus žinios. – 1904, gruod. 10 (23), p. 1.
- ¹⁹ Nepraileiskime neišnaudoję geros progos! / Dz. // Viltis. – 1914, gruod. 19 (saus. 1), p. 1.
- ²⁰ Šviesa – galybė. – Vilnius, 1908. – P. 1.
- ²¹ „Iš M. Piaseckaitės-Šlapelienės „Lietuvių knygyno“ mums atsiųstos yra paminėjimui ...“ // Vilniaus žinios. – 1906, geg. 24 (birž. 6), p. 4.
- ²² Apie knygas // Naujoji gadynė. – 1906, geg. 3 (18), p. 15.
- ²³ Jablonskis, J. Apšvietimo reikalai / R.J. // Lietuvos ūkininkas. – 1906, vas. 2 (15), p. 93-97.
- ²⁴ Burba, J. Kas girdėti kaime / J. Bur. // Vilniaus žinios. – 1906, rugpj. 30 (rugs. 12), p. 1.
- ²⁵ Katalikiška spauda Lietuvoje / Žemaitis kunigas // Nedėdienio skaitymas. – 1907, saus. 16 (26), p. 18-19.
- ²⁶ Šleivys, K. Katalogas knygų katalikiškoms skaitykloms su naudingais patarimais / parengė S-vys. – Kaunas, 1906. – P. 10.
- ²⁷ Žilinskas, T. Į kunigiją žodis // Draugija. – 1907, Nr. 1, p. 90.
- ²⁸ Persekioja pirmieji laikraščiai: priedas prie „Lietuvos žinių“ Nr. 3. – Vilnius, 1913. – P. 3.
- ²⁹ Ten pat, p. 4.
- ³⁰ Neįtautiškas ir pragaištingas darbas / Petraitis // Lietuvos žinios. – 1915, kovo 18 (31), p. 1.
- ³¹ Per šviesą į laimę // Rygos garsas. – 1914, saus. 28 (vas. 10), p. 4.
- ³² Dambrauskas-Jakštas, A. Šv. Kazimiero draugija, jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906-1931) / sustatė A. Dambrauskas. – Kaunas, 1932. – P. 15.
- ³³ Ten pat, p. 14.
- ³⁴ Artojas ir rašėjas // Ežys. – 1907, Nr. 1, p. 4-5.
- ³⁵ Gyvas reikalas – tai garsinimasi „Vilty“ // Viltis. – 1914, birž. 12 (24), p. 4.
- ³⁶ Skaitymas apskelbimų užsimoka // Juokų kalendorius 1912 metams. – Ryga, 1911. – P. 24.
- ³⁷ История русской журналистики начала XX века. <http://media.utmn.ru/library_view_book.php?chapter_num=1&bid=68>.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos raštas 1914 sausio 18 d. CVIA. F601, ap. 1, b. 106, lap. 18.
- ⁴⁰ Ištrauka iš protokolo bendrovės narių susirinkimo // Lietuvos žinios. – 1914, bal. 15 (28), p. 1.
- ⁴¹ F. Bortkevičienės laiškas iš „Lietuvos žinių“ archyvo. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F1, E308.
- ⁴² Žurnalistikos enciklopedija. – Vilnius, 1997. – P. 423.
- ⁴³ Журков, Г. История цензуры ..., p. 199.
- ⁴⁴ Išėjo iš spaudos „Davatkos liežuvis“ // Ežys. – 1907, Nr. 1, p. 16.
- ⁴⁵ „Ežio“ pirkikams // Ežys. – 1907, Nr. 1, p. 16.
- ⁴⁶ Naujiena // Ežys. – 1908, Nr. 3, p. 8.
- ⁴⁷ Žukas, V. Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje. – Vilnius, 2000. – P. 66.
- ⁴⁸ Dešimtis Rusijos biurokratijos prisakymų // Ežys. – 1907, Nr. 1, p. 3-4.
- ⁴⁹ Nuo „Ežio“ išleistuvės / K. Stiklelis // Ežys. – 1907, Nr. 2, p. 1-2.
- ⁵⁰ Vilniaus spaudos reikalų laikinojo komiteto žiniaraščiai. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. F601, ap.1, b. 50, lap. 44-45.
- ⁵¹ Redakatoriaus vargai // Garnys. – 1910, Nr. 9, p. 141.
- ⁵² Устав о цензуре и печати // Справочная книга о печати. – Санкт-Петербург, 1907. – P. 22.
- ⁵³ Žukas, V. Knygų prekybos bibliografija (1864-1917) // Bibliotekų darbas. – 1971, Nr. 2, p. 29.
- ⁵⁴ Stiklius, K. Laiškas į „V. ž-nių“ redakciją // Vilniaus žinios. – 1908, liep. 20 (rugpj. 2), p. 4.
- ⁵⁵ Ieško leidėjo // Vilniaus žinios. – 1908, liep. 22 (rugpj. 4), p. 1.
- ⁵⁶ Jakavičius, L. Laiškas į redakciją // Lietuvos ūkininkas. – 1908, vas. 6 (19), p. 86-87.
- ⁵⁷ Nuo redakcijos // Lietuvos ūkininkas. – 1906, lapkr. 23 (gruod. 6), p. 681.
- ⁵⁸ Jablonskis, J. Pirmieji spaudos žingsniai / R.J. // Vilniaus žinios. – 1905, saus. 1 (14), p. 3.
- ⁵⁹ Rimka, A. Mūsų knygos ir kaip jas platinti / A.R. // Lietuvos žinios. – 1909, gruod. 12 (25), p. 1-2.
- ⁶⁰ Dar vienas skundas ..., p. 2.
- ⁶¹ Mūsų knygelės ir jų skaitytojai // Viltis. – 1909, bal. 12 (25), p. 1.
- ⁶² Biržiška, M. Lavinimosi knygynėlis / Mikas-Krėtikas // Žarija. – 1907, rugpj. 29 (rugs. 11) (Nr. 9), p. 142-143.
- ⁶³ Grinius, K. Andersono pasakos ... / K.G. // Varpas. – 1905, Nr. 1/2, p. 12-13.
- ⁶⁴ Žilinskas, T. „Pelėda“ ir „Šviesa“ / Adomas Domeika // Lietuvių laikraštis. – 1905, Nr. 44/45, p. 651.
- ⁶⁵ Gražioji literatūra ir „Šaltinis“ / L. Gerulis // Vilniaus žinios. – 1906, birž. 8 (21), p. 2.
- ⁶⁶ Loeb, E. Kultūra ir spauda. – Čikaga, 1912. – P. 59.
- ⁶⁷ Baverstock, A. Leidybos marketingas. – Vilnius, 2002. – P. 194.
- ⁶⁸ Mūsų reikalai / A.A. // Draugija. – 1907, Nr. 1, p. 47.
- ⁶⁹ Gudaitis, L. Platėjantys akiračiai: lietuvių literatūrinė spauda 1904-1917 metais. – Vilnius, 1997. – P. 118.
- ⁷⁰ Nuo redakatoriaus // Vaivorykštė. – 1913, kn. 1, p. 208.
- ⁷¹ Jono Rinkevičiaus ir Antano Rucevičiaus bendrovės išleistųjų knygų katalogėlis. – Vilnius, 1914. – P. 2.
- ⁷² Ten pat, p. 6.

- ⁷³ Biržiška, V. Mūsų kalendoriai 1914 m. / B-ka // Lietuvos žinios. – 1914, vas. 12 (25), p. 2-3.
- ⁷⁴ Petkevičaitė-Bitė, G. Naujos vaikų knygos / G.P. // Lietuvos žinios. – 1909, gruod. 19 (1910 saus. 1), p. 3.
- ⁷⁵ Mūsų raštai 1907 metams // Vilniaus žinios. – 1908, saus. 8 (21), p. 3-4.
- ⁷⁶ Mūsų socialinio gyvenimo chronika // Draugija. – 1911, Nr. 55/56, p. 251.
- ⁷⁷ Rimka, A. 1911 m. pas lietuvius / R-ka. // Lietuvos ūkininkas. – 1912, saus. 5 (18), p. 2-3.
- ⁷⁸ Žukas, V. Knygų prekybos bibliografija (1864-1917) // Bibliotekų darbas. – 1971, Nr. 2, p. 29.
- ⁷⁹ „Nuo gegužės mėnesio ...“ // Vilniaus žinios. – 1906, bal. 2 (15), p. 3.
- ⁸⁰ „Lietuvos“ kalendorius (su visų lietuviškų knygų sąrašą) 1907 metams, išleistas knygyno „Lietuvos“. – Vilnius, 1906. – 176 p.
- ⁸¹ Katalogas cenzūros leistų lietuviškų knygų gaunamų lietuviškame knygynė „Lietuva“. – Vilnius, 1906. – 126 p.
- ⁸² Lietuvninkaitė, N. Lietuvos kalendoriai 1904-1917 metais // Knygotyra. – T. 25 (1998), p. 329.
- ⁸³ „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas. – Vilnius, 1905. – 32 p.
- ⁸⁴ M. Piaseckaitės-Šlapelienės ir E. Brazaitytės „Lietuvių knygyno“ katalogas. – Vilnius, 1906. – 61 p.
- „Vilniaus žinių“ Petro Vileišio knygyno katalogas. – Vilnius, 1906. – 61 p.
- ⁸⁵ M. Piaseckaitės-Šlapelienės „Lietuvių knygyno“ katalogas. – Vilnius, 1908. – 92 p.
- „Apšvietimo“ knygyno katalogas : Panevėžyje, Prekyvietės (Bazarnaja) placiūs. – Vilnius, 1908. – 88 p.
- Juozapo Zavadzčio knygyno katalogas. – Vilnius, 1908. – 99 p.
- ⁸⁶ M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno 1910 metų katalogo priedas. – Vilnius, 1913. – 43 p.
- ⁸⁷ Marijos ir Jurgio Šlapelių archyvas / parengė Vladas Žukas. – Vilnius, 2006. – P. 120.
- ⁸⁸ Ten pat.
- ⁸⁹ Matulaitis, S. Lavinimosi knygynėlis. – Vilnius, 1907. – P. 30.
- ⁹⁰ Šviesa – galybė ...
- ⁹¹ Skaityk – galvok ; Gudriai manyk ; Gerai daryk. – Boston, 1917. – P. 5.
- ⁹² Graži pasakų knygelė. – Ryga, 1910. – 80 p.
- ⁹³ Stiklius, K. Degtinė / pagal M.Z. Gescelevičių sutaisė K. Stiklelis. – Bitėnai, 1908. – P. 3.
- ⁹⁴ Ten pat, p. 4.
- ⁹⁵ Herbačiauskas, J.A. Erškėčių vainikas / Jaunutis Vienuolis (Juozapas Gerbačiauskis). – Krokava, 1908. – P. 1.
- ⁹⁶ „Šaltinio“ kvieslys. – Seinai, 1908. – P. 3-4.
- ⁹⁷ Skaitykite „Blaivybės“ leidinius. – Kaunas, 1910. – P. 2.
- ⁹⁸ Dėl Jakavičiaus „dovanų“ : laiškas redakcijai // Lietuvos ūkininkas. – 1912, vas. 9 (22), p. 59.
- ⁹⁹ Vileišytė, B. Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla. – Roma, 1969. – P. 24.
- ¹⁰⁰ Pleirytė-Puidienė, O. Apie „Šaltinio“ dovanas // Vilniaus žinios. – 1907, lapkr. 8, p. 2-3.
- ¹⁰¹ Jei nori išlošti ant lioterijos 100 rublių ... // Juokų kalendorius 1912 metams. – Ryga, 1911. – P. 6.
- ¹⁰² Nepraleiskim neišnaudoję geros progos! / Dz. // Viltis. – 1914, gruod. 19 (saus. 1), p. 1.
- ¹⁰³ Jasiūnas. Prie „Dainos“ konkurso sceniškiems veikalams // Vilniaus žinios. – 1908, bal. 30 (geg. 13), p. 2-3.
- ¹⁰⁴ Pirmasis boikotas Lietuvoje. – Vilnius, 1906. – 7 p.
- ¹⁰⁵ Ten pat, p. 7.
- ¹⁰⁶ J. Narjausko laiškas 1913 balandžio 22 d. „Žiburio“ draugijos valdybos pirmininkui M. Gustaičiui. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F130, Nr. 1949.
- ¹⁰⁷ Biržiška, V. Spaudinių statistika / V. // Visuomenė. – 1911, Nr. 2, p. 63-64.
- ¹⁰⁸ Burba, J. Brangios knygos // Vilniaus žinios. – 1906, spal. 12 (25), p. 1.
- ¹⁰⁹ Žukas, V. Marijos ir Jurgio Šlapelių ..., p. 103.
- ¹¹⁰ Degtinės ir alaus gadyne! / K. // Lietuvos ūkininkas. – 1909, liep. 22 (rugpj. 4), p. 257-258.
- ¹¹¹ Kubilius, V. XX amžiaus literatūra. – Vilnius, 1995. – P. 16.
- ¹¹² Ten pat, p. 70.

Summary

The Advertising of Lithuanian Books after the Abolition of the Ban on the Lithuanian Press in 1904–1914

Violeta ČERNIAUSKAITĖ

As publishing in Lithuania was expanding after the restoration of printing of Lithuanian books in 1904–1914, the need for advertising the Lithuanian books grew accordingly. The article aims to give an overview of the specific features in the advertising of Lithuanian books, its major influence on the distribution of Lithuanian books and their popularity among readers, strong stimulation of

the national book trade and publishing with its great impact on the new political, social, education and business modernisation processes at the beginning of the 20th century.

In the present investigation advertising is defined as a special emotionally expressed printed information directed at readers and aimed at promoting the process of book trading and printing.

The article presents brief characteristics of book advertising in newspapers and magazines, in other books, especially in popular calendars, booksellers' or publishers' catalogues, prospectuses and leaflets as well as large variety of the old and new forms of its content. The start of the first advertising press agencies, which continuously used an increasing number of professional advertising

methods: sending books to newspapers and magazines for revision, forthcoming and new printed book lists, catalogues for special order, seasonal price changes, book awards, lotteries, exhibitions and other mechanisms for promoting books in this field represented a new stage of the Lithuanian advertising history.

Nacionalinė retrospektyvinė bibliografija Vilniaus universiteto bibliotekoje: raidos bruožai

Audronė MATIJOŠIENĖ

Vilniaus universiteto biblioteka, Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius, el. p. audrone.matijosiene@mb.vu.lt

Straipsnio tikslas – bendrais bruožais apžvelgti nacionalinės bibliografijos ištakas Vilniaus universitete ir išsamiau aptarti retrospektyvinės analizinės bibliografijos rengimo eigą, raidos tendencijas bei šiuolaikinę padėtį Vilniaus universiteto bibliotekoje. Analizuojami svarbiausi ideologiniai ir organizaciniai nacionalinės bibliografijos rengimo aspektai Lietuvoje ir Vilniaus universiteto bibliotekoje, apžvelgiama tradicinės ir elektroninės leidybos situacija, aptiriamas bibliografo vaidmuo bibliografijos metraščių leidybos pokyčių slinkyje, pažymima nacionalinės bibliografijos reikšmė istorijos ir kultūros paveldo raidai.

Reikšminiai žodžiai: bibliografija; periodinė spauda; leidyba; kultūros paveldas; istorija.

Nacionalinė retrospektyvinė bibliografija yra bendrosios bibliografijos rūšis. Ji susumuoja ir apibendrina tautos praeities kultūros pasiekimus. Apie tautos bibliografijos išsivystymo ir kultūros lygį daug pasako bendrosios retrospektyvinės bibliografijos būklė. Bibliografijos darbai, fiksuodami ir sistemindami spaudos faktus, teikia apie juos informaciją ir tuo būdu pasitarnauja mokslo, kultūros ir švietimo raidai.

Vilniaus universitetas buvo viena iš pirmųjų Europos aukštųjų mokyklų, kurioje XIX a. pradžioje buvo pradėtas dėstyti bibliografijos kursas. Pirmasis šio kurso dėstytojas buvo Aleksandras Viktoras Bohatkiewiczzius (1795–1832/1833). Bibliografams jis kėlė ypač didelius reikalavimus. 1829 m. A. W. Bohatkiewiczzius rašė, kad kiekvieno bibliografuojamo dalyko „vertės nustatymas ir aprašymas priklauso nuo suvokimo, kokia yra sumanytojo rašinio tema ir pamatas, taip pat nuo išsiaiškinimo svarbiausiojo tikslo, į kurį užvis labiausiai nukreipta autoriaus mintis. Todėl reikia reikalauti, kad bibliografas išmanytų ilgą virtinę mokslų, jei nori tųjų mokslų nesuskaičiuojamus paminklus <...> aprašinėti“¹. Ši mintis yra labai svarbi analizinės retrospektyvinės bibliografijos rengėjams, nes jų darbui reikia bibliografo įvairiapusio išsilavinimo, tyrėjo ir analitiko gyslelės, gebėjimo atpažinti faktus, reiškinius, asmenis ir susieti juos tarpusavyje. Dar 1936 m. J. Keliuotis apie periodinės spaudos vaidmenį rašė, kad skaitytojai turėtų mokėti laikraščius skaityti ir nujausti, „kas slepiasi tarp eilučių ir už eilučių“². Tą patį galima pasakyti ir apie bibliografus, kurie atsідūrę šimtmečio senumo tekstų erd-

vėje turi mokėti rasti ir sisteminti svarbiausius istorinius įvykius ir faktus bei kuo tiksliau perkelti į šią dieną to meto prasmes ir idėjas.

Tarpukario Lietuvoje svarbiausi retrospektyvinės bibliografijos darbai yra susiję su akademiko, profesoriaus, knygotyrimo ir bibliografo, Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus Vaclovo Biržiškos (1884–1956) vardu. Ligi šiol nepraradęs savo reikšmės yra nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos veikalas „Lietuvių bibliografija“ (keturi tomai su papildymais), parengtas ir spausdintas tarpukario metais. Apie analizinės retrospektyvinės bibliografijos reikšmę V. Biržiška dar 1935 m. yra rašęs, kad „sunkiausiai išsprendžiamas žurnalų ir laikraščių bibliografijos reikalas, nors jo svarbumas yra neabejotinas“³.

Pokario Lietuvoje ilgą laiką buvo puoselėjama mintis parengti lietuvių nacionalinę bibliografiją. Nuo 1959 m. prie Lietuvos TSR knygų rūmų (LKR) pradėjo veikti Nacionalinės bibliografijos taryba. 1960 m. buvo sudaryta Nacionalinės bibliografijos redaktorių kolegija, kultūros ministro patvirtinti Nacionalinės bibliografijos nuostatai. Juose numatoma, kad analizinę retrospektyvinę lietuviškos periodikos bibliografiją (1832–1917) rengia LKR ir penkios didžiosios Lietuvos bibliotekos: Nacionalinė Martyno Mažvydo, Vilniaus universiteto, Mokslų akademijos, Technologijos universiteto ir Kauno viešojo.

Vilniaus universiteto bibliotekoje jau 1961 m. prie Bibliografijos skyriaus buvo įkurta Nacionalinės bibliografijos grupė (trys darbuotojai). Pirmuosius dešimt metų, kol LKR rengė metodines darbo instrukcijas ir vyko darbų

paskirstymai bibliotekoms bendradarbiams, bibliotekos Nacionalinės bibliografijos grupės darbuotojai rinko lenkišką lituanistiką ir rengė pirmąjį analizinės retrospektyvinės bibliografijos tomą (1832–1890). Tuo dešimtmečiu LKR parengė pagrindines darbo instrukcijas⁴, kuriomis turėjo vadovautis visų bibliotekų bendradarbių bibliografijos leidinių rengėjai. To laikotarpio VU bibliotekos Nacionalinės bibliografijos grupės darbų eiga buvo aptarta spaudoje⁵.

Nacionalinės bibliografijos rengimo klausimai buvo aptariami šalies bibliografų konferencijose (1962, 1969, 1973 m.). 1973 m. 3-iojoje konferencijoje bibliografijos ir kraštotyros klausimais LKR direktorius A. Ulpis rekomendavo bibliotekoms bendradarbiams „išskirti reikiamą skaičių aukštos kvalifikacijos kadru, galinčių savarankiškai dirbti mokslinį ir tiriamąjį darbą“⁶. Ten pat buvo pasakyta ir tai, kad „Lietuvos TSR finansų ministerija turėtų išskirti Lietuvos TSR knygų rūmams aukso valiutos fondą reikiams užsienyje išleistiems lietuviškiems spaudiniams įsigyti, bei kitos informacinės literatūros, būtinos ikitarybinio laikotarpio bibliografijos sudarymui, mikrofilmavimui bei kopijavimui“⁷. Beje, šis klausimas yra labai aktualus ir šiandien, nes Lietuvoje yra didelės lietuviškų periodinių leidinių spragos.

Apie nacionalinės bibliografijos būklę 1978 m. buvo konstatuota: „Nieko šiuo metu negali džiuginti tai, kad vienas iš reikšmingiausių mokslo ir kultūros darbų, kurie šiuo metu vykdomi respublikos humanitarinių mokslų srityje, atsidūrė apgailėtinoje būklėje“⁸. Esant tokiai padėčiai, LKR iš naujo perskirstė rengiamų darbų chronologines ribas. VU biblioteka buvo įpareigota rengti du analizinės bibliografijos tomus, apimančius 1904–1907 ir 1908–1911 m. lietuviškų periodinių leidinių publikacijas.

1973 m. birželio 1 d. VU bibliotekos Nacionalinės bibliografijos grupė išaugo į Lituanistikos skyrių (su penkiais etatais), tačiau analizinę retrospektyvinę bibliografiją kaip ir anksčiau rengė tik trys darbuotojai. 1973–1987 m. buvo rengiamas nacionalinės bibliografijos tomas, apimančias 1904–1907 m. lietuviškų periodinių leidinių publikacijas. Buvo parengti 76 000 bibliografinių įrašų, tačiau 1973–1983 m. straipsniai nebuvo klasifikuojami (nuo 1972 m. buvo atsisakyta UDK).

Valstybinės tarpžinybinės bibliotekų komisijos (VTBK) 1978 m. nutarime konstatuota, kad darbo „paspartinimui trukdo <...> klasifikacijos schemos stoka, nepakankamas analizinės bibliografijos grupėse dirbančių žmonių skaičius“⁹. 4-ojoje respublikinėje bibliografų konferencijoje (1978 m.) apie to laikotarpio analizinės retrospektyvinės bibliografijos rengimo eigą ir problemas VU bibliotekoje kalbėjo Lituanistikos skyriaus vedėja Elena Lebedienė¹⁰. 1979 m. buvo priimtas VTBK nutarimas „Dėl retrospektyvinės bibliografijos medžiagos klasifikavimo komisijos sudėties tvirtinimo“¹¹. Į komisijos sudėtį įėjo ir E. Lebe-

dienė. Klasifikavimo klausimais 1981 m. vasario 16–kovo 5 d. VU bibliotekos Lituanistikos skyriaus ir LKR darbuotojos stažavosi Maskvoje, V. Lenino bibliotekoje. Sąjungoje tuo metu jau buvo įdiegta Bibliotekinė bibliografinė klasifikacija (BBK). 1983 m. LKR parengė klasifikacijos schemą¹² BBK pagrindu. VU bibliotekos Lituanistikos skyriuje buvo sudaryta dalykinė rodyklė ir pagal ją pradėta klasifikuoti.

Šiandien, žvelgiant į praėjusius laikus, sudėtinga vertinti to laikotarpio bibliografų darbą. Sunku tai daryti dėl objektyvių priežasčių: viena vertus, buvo parengti visi darbai reikalingi analizinės retrospektyvinės bibliografijos sudarymo instrukciniai dokumentai, bibliografijos tarnybos ir kultūrininkai visą laiką rūpinosi nacionalinės bibliografijos rengimo eiga; antra – pati visuomeninė politinė Lietuvos padėtis vertė net tokioje kultūros srityje, kaip nacionalinė bibliografija, eiti didelių kompromisų keliu. Pirmiausia tai buvo susiję su straipsnių bibliografinės atrankos, anotavimo ir klasifikacijos klausimais.

Bibliografinė atranka – vienas iš sudėtingiausių klausimų. Pagal atrankos instrukciją reikėjo daryti dvigubą atranką: aprašytinų publikacijų ir į leidinį dėtinių publikacijų bibliografinių įrašų. Atrankos instrukcija rekomendavo atskiru ženklu (sf) išskirti ir specfondinio pobūdžio medžiagą. VU bibliotekos bibliografuojamos medžiagos laikotarpis – XX a. pradžia – Lietuvos istorijai yra labai svarbus: 1904 m. Lietuva atgauna spaudą lotynišku raidynu, tautinis judėjimas atveda lietuvius į Pirmąjį lietuvių suvažiavimą, į istoriją įėjusį Didžiojo Vilniaus Seimo vardu, 1907 m. įvyksta Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas, vyksta lietuvių kandidatų rinkimai į Rusijos valstybės dūmas ir t. t. To laikotarpio istorinė būtis, suausta į keturiolikos pavadinimų lietuviškus laikraščius, kėlė bibliografams daug klausimų, tačiau jie neturėjo teisės naudotis Lietuvos istorijos vadovėliais ir kita istorine medžiaga, parašyta iki 1940 m.

Anotacija. Bibliografinio straipsnių ir recenzijų aprašo instrukcijoje apie anotacijas buvo rašoma: „pagrindinis bruožas, kuris būtinas anotacijai, jos partiškumas ir politinis aštrumas. <...> Retrospektyvinėje analizinėje bibliografijoje anotacijos turi būti gerai parašytos politiniu atžvilgiu. To ypač reikalauja visi ideologiniai, politiniai, filosofiniai straipsniai ir straipsniai, kurie liečia klasinius santykius, politinę įvairių jėgų kovą, socialinius santykius ir pan.“¹³

Klasifikacija. BBK pagrindu parengtos klasifikacijos schemos šiandien negalima vertinti negatyviai, nes kai kurių skyrių (religija ir kt.) struktūra buvo logiškai apgalvota ir pasižymėjo išbaigtumu, tačiau visuomeninių politinių ir istorinių straipsnių klasifikavimas pagal šią klasifikaciją buvo nepriimtinas. Tuo metu dirbę bibliografai pamena, kad jų darbai buvo specialiųjų tarnybų akiratyje, kad klasifikuojant ir anotuojant straipsnius jiems teko vadovautis žinomu posakiu: *būk lankstus kaip žolė*. Šiandien

pamaštoma ir apie tai, kokie būtų buvę anuomet išleisti bibliografijos metraščiai, ypač politikos (tautinis judėjimas, nutautinimo politika, rinkimai, politinės partijos), valdymo, teisės, istorijos skyriai.

Suprasdami darbo svarbą VU bibliotekos Lituanistikos skyriaus bibliografai tyliai ir kantriai dirbo, rinko ir kaupė informacinių duomenų archyvą, kuris labai pasitarnavo atgavus Lietuvos nepriklausomybę. Kaip tik tuo metu į nacionalinės bibliografijos erdvę sugrįžo Vilniaus universiteto dėstytojas dr. Osvaldas Janonis. Sugrįžo su naujomis idėjomis, su nuostata, kad reikia mąstyti kitaip, mąstyti kūrybiškai. O. Janonis nubrėžė naują kryptį lietuvių nacionalinėje bibliografijoje – iškėlė bibliografijos metraščių leidimo idėją¹⁴ ir pagrindė jos privalumus: medžiaga greičiau prieinama vartotojams; vienerių metų medžiagą lengviau redaguoti; bibliografijos metraščius galima leisti nesilaikant chronologijos, t. y. pradėti tais metais, kurių periodiniai leidiniai jau aprašyti. Ši idėja buvo grindžiama ir tuo, kad bibliografams būtų suteikiama daugiau pasitikėjimo savimi; greitas rezultatų paskelbimas padidina darbuotojų suinteresuotumą.

Jau 1989 m. vasario 8 d. VTBK direktorių ir bibliografijos tarnybų nutarime, nagrinėjusiam analizinės nacionalinės bibliografijos būklę, konstatuota, kad „jokių skaitytojui prieinamų rezultatų analizinės bibliografijos srityje nepasiekta. <...> Periodinių straipsnių rodyklės nebuvimas – didelė ir sunkiai gražinama skola tautai. Dėl to spaudoje glūdinčios vertybės lieka pilnai nepanaudotos rengiant mokslo veikalus, kraštotyrinius darbus, šakines ir personalines bibliografijas“¹⁵. Nutarime rekomenduojama sudaryti specialią analizinės bibliografijos metodinę grupę, į kurią įeitų visų bibliotekų bendradarbių atstovai, neatidėliotinai spręsti BBK pagrindu parengtos klasifikacijos schemos naudojimo tikslingumą, prašyti bibliotekų vadovų visoms nacionalinės bibliografijos grupėms skirti papildomų etatų ir kt.

1989 m. balandžio 12 d. Analizinės retrospektyvinės bibliografijos metodinės grupės posėdyje buvo svarstoma organizacinė C serijos darbų eiga: dėl bibliografijos metraščių leidimo, klasifikacijos schemos ir atrankos instrukcijos tobulinimo, bibliografinio aprašo, periodizacijos ir kt. Tų pačių metų pabaigoje metodinė grupė jau siūlė Nacionalinės bibliografijos redaktorių kolegijai pakeisti kai kuriuos metodinius sprendimus: pirmojo tomo nereformuoti; kito laikotarpio – leisti metraščius ar kelis metus aprėpiančius leidinius.

1991 m. VU bibliotekos Lituanistikos skyriaus bibliografai išleido patį pirmąjį analizinės retrospektyvinės bibliografijos metraštį „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“, apimantį 1904 metų Lietuvai skirtą periodinę spaudą. Su šiuo leidiniu šalyje prasidėjo naujas nacionalinės bibliografijos rengimo etapas – analizinės retrospektyvinės bibliografijos metraščių leidimas. Jau 1992 m. birželio

8 d. Analizinės retrospektyvinės bibliografijos metodinės grupės pasitarime buvo rekomenduota kitoms bibliotekoms „poligrafiškai apipavidalinant leidinius stengtis, kad jie kuo mažiau skirtųsi nuo Vilniaus universiteto bibliotekos metininko“¹⁶.

1992 m. Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministro įsakymu Nr. 720 (1992 06 19) buvo sudaryta Lietuvos nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos redaktorių kolegija. 1999 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymu¹⁷ ji buvo atnaujinta. Nuo 1992 m. VU bibliotekos direktorė Birutė Butkevičienė yra redaktorių kolegijos narė.

1992 m. birželio 8 d. Analizinės retrospektyvinės bibliografijos metodinės grupės pasitarime buvo priimti nutarimai dėl C serijos leidinių periodizacijos ir struktūros: iki spaudos atgavimo C serijos leidiniai apima visos lietuviškos periodinės spaudos (Didžiosios Lietuvos, Mažosios Lietuvos ir užsienio šalių) publikacijas, po spaudos atgavimo bibliografijos metraščius leisti atskirais leidiniais: I. Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių publikacijos; II. Mažosios Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių publikacijos; III. Kitų šalių lietuviškų periodinių leidinių publikacijos. Toks bibliografijos metraščių skirstymas teritoriniu principu greitai pasiteisino, ypač rengiant Mažosios Lietuvos metraščius.

1991 m., išleidę pirmąjį bibliografijos metraštį, Lituanistikos skyriaus bibliografai nutarė toliau rengti I dalį, skirtą Lietuvos periodinei spaudai, ir II dalį – Mažajai Lietuvai. Bibliotekos direkcija šioms užmojams pritarė ir sudarė puikias sąlygas dirbti. Per penkiolika Nepriklausomybės metų Lituanistikos skyriaus bibliografai parengė ir išleido devynis bibliografijos metraščius¹⁸: keturi iš jų skirti Didžiosios Lietuvos, penki – Mažosios Lietuvos lietuviškajai periodinei spaudai.

Kokią informaciją teikia bibliografijos metraščiai?

VU bibliotekos rengiami bibliografijos metraščiai yra susiję su XX a. pradžios Didžiosios ir Mažosios Lietuvos visuomenės, kultūros, dvasinio, ūkinio gyvenimo, mokslo ir švietimo raida. Iš lietuviškosios periodikos leidinių atrenkamos lietuvių autorių ir lituanistinio pobūdžio išliekamosios vertės publikacijos. Periodinių leidinių publikacijos aprašytos pagal „ISBD taikymo sudėtinųjų dalių aprašui nurodymus“¹⁹. Medžiaga leidiniuose dėstoma pagal Universaliąją dešimtąją klasifikaciją. Tai tiesiausias kelias rasti straipsnius kiekvienam, besidominčiam atskiros mokslo ar ūkio šakos istorija. Pagrindinis medžiagos atrankos kriterijus – mokslinė kraštotyrinė publikacijų vertė. Tačiau neatsisakoma net mažos apimties žinučių, turinčių faktinių duomenų apie asmenį ar vietovę. Pastaruoju metu ypač susidomėta gimtųjų vietovių istorija ir giminės genealoginio medžio bevardžių šakų identifikavimu. Gausiai leidžiamos giminės istorijos, valsčių serijos knygos, monografijos. Visiems, besidomintiems savo giminės istorija ar gentainių

atminimu, pravartu bus pasklaidyti bibliografijos metraščius.

Keturi Didžiajai Lietuvai skirtų „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijų“ metraščiai apima 1904–1907 m. Tie metai Lietuvos istorijai ypač svarbūs.

To laikotarpio periodiniai leidiniai išsaugojo šimtus straipsnių, liudijančių apie tautinio judėjimo formas. Bibliografui tenka persikelti į to meto tikrovę, į įvykius žvelgti to meto žmogaus akimis, kuo išsamiau atrinkti straipsnius, neiškreipti ir nesumenkinti jų. XX a. pradžios periodinė spauda aktuali ir šiandien. Tą įrodė ir lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo, ir Didžiojo Vilniaus Seimo 100-ųjų metinių moksliniai renginiai. Mokslininkų pranešimuose dominavo lietuviškoji periodika.

Dar didesnę vaidmenį šiandien įgauna Mažosios Lietuvos lietuviškieji laikraščiai ir žurnalai. Istorinės literatūros apie Mažąją Lietuvą jau yra nemažai, tačiau pastarųjų metų mokslo darbuose pasigirsta minčių, kad dalis istoriografinės medžiagos turi būti vertinama kritiškai. Naują faktografinę medžiagą mokslininkai semiasi iš lietuvininkų periodinės spaudos informacijos lobynų. „Didžiausią šaltinių bazę sudaro lietuviškoji periodika“²⁰, – rašo Mažosios Lietuvos istorijos tyrinėtoja dr. Silva Pocyte.

VU biblioteka yra išleidusi 1904–1911 m. Mažosios Lietuvos periodinės spaudos bibliografijos metraščius. Mažosios Lietuvos istorijai yra svarbios ne tik monografijos, vadovėliai, bet ypač šie metraščiai. Istorijos mokslo veikalai fiksuoja visuomeninių santykių raidą, o bibliografijos metraščiuose – *gyvoji* to meto istorija, čia dominuoja žmogus, nesvarbu, ar jis būtų Vokietijos Reichstago deputatas, ar ūkininkas, lietuviybės puoselėtojas. Bibliografijos leidiniai yra pripildyti to buvusio laiko ženklų: šviesuolių lietuvininkų išgyventų gyvenimų, o dabar tik nuogomis nuorodomis likusių jų pavardžių. Bibliografuodami Mažosios Lietuvos lietuviškąją periodinę spaudą, bibliografai turi suvokti specifines XX a. pradžios lietuvininkų identiteto formavimosi problemas ir įvairialypius akulturacijos procesus. O kur dar sudėtinga Vokietijos teismų santvarkos sistema ir laikraštinės leksikos ypatumai: germanizmai, lietuvininkų kalbos šnektos ir pašnektės. Jų reikšmę dažnai padeda atskleisti tik patirtis. Šiandien lietuvininkų kalba neturi savo namų. Tie sunkiai tariami, burnoj spur-

dantys žodžiai yra išlikę tik *ceitungų* puslapiuose. Lietuvininkų periodinės spaudos leksikos ypatumai buvo aptarti mokslinėse publikacijose²¹ ir parengtas jų žodynėlis. Beje, bibliotekos rengiami bibliografijos metraščiai visą laiką buvo spaudos tyrėjų ir kultūrininkų akiratyje, apie tai byloja publikacijos²².

Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos redaktorių kolegijos 2000 m. kovo 2 d. nutarime „Dėl Lietuvos bibliografijos C serijos „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ tolesnio rengimo“ VU biblioteka įpareigota rengti 1904–1927 m. Mažosios Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių publikacijų bibliografijos metraščius.

2005 m. VU bibliotekoje buvo sukurta Lietuviškos periodinės spaudos publikacijų retrospektyvinės bibliografijos DB. Taip pat buvo parengta ALEPH leidybinio sistemos programinė įranga: nustatyta bibliografinių įrašų išvedimo ISBD forma; sukurtas leidinių atrinktų bibliografinių įrašų grupavimas, pagalbinių rodyklių formavimas iš struktūruotų UNIMARC laukų ir polaukių, leidinio formavimas iš bibliografinės DB ir kt. Naujai sukurtos DB pagrindu yra rengiami du leidiniai: „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“, skirtas Lietuvos 1908 m. periodinei spaudai, ir antras, skirtas Mažosios Lietuvos 1912–1913 m. periodinei spaudai. UDK lentelių pagrindu buvo parengtas elektroninei leidybai pritaikytas klasifikacijos lentelių variantas (konsultantė – UDK išplėstinių lentelių sudarytoja Stefanija Šimakauskienė), skirtas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos periodinių leidinių publikacijų klasifikavimui. Rengiant naująją klasifikacijos variantą, teko iš naujo numatyti leidinio įrašų modeliavimo atskiruose skyriuose specifika. Ir šioje analizinės retrospektyvinės bibliografijos rengimo pokyčių slinktyje darbo esmę sudaro darbas su tekstais, jų atranka ir klasifikavimas; svarbiausiu aspektu išlieka bibliografų individualūs įgūdžiai ir patirtis.

Bibliografijos metraščiai – Lietuvos kultūros dvasinio paveldo sudedamoji dalis – plačiau įeidami į humanitarinių mokslų apyvartą sugrąžina tautos atminties giliausius klodus. Tik taip suprantant kultūros paveldo esmę gali būti įdabartinama ir pratęsiama Lietuvos istorijos ir kultūros atmintis.

¹ Bohatkiewiczzius, Aleksandras Viktoras. Veikalas apie visuotinę bibliografiją. – Vilnius, 2004. – P. 158-159.

² Keliuotis, Juozas. Šių dienų spaudos problemos. – Kaunas, 1936. – P. 8.

³ Biržiška, Vaclovas. Bibliografija. – Kaunas, 1935. – P. 23.

⁴ Bibliografinio straipsnių ir recenzijų aprašo instrukcija. Vilnius, 1962. 154 lap. Mašinė raštas; Iliustratyvinės medžiagos iš spaudinių bibliografavimo instrukcija. Vilnius, 1962. 11 lap. Mašinė raštas; Kai kurie rašybos ir skyrybos atvejai apraše. Vilnius,

1962. 15 lap. Mašinė raštas; Kai kurių vietovių transkripcija ir santrumpos. Vilnius, 1962. 1 lap. Mašinė raštas; Kolektyvų rodyklės sudarymo instrukcija / sudarė E. Lebedienė, T. Čyžas. Vilnius, 1963. 43 lap. Mašinė raštas; Pastabų pobūdis ir eilė. Vilnius, 1962. 9 lap. Mašinė raštas; Pavardžių rodyklės sudarymo instrukcija. Vilnius, 1963. 23 lap. Mašinė raštas.

⁵ Giniotienė, Nijolė, Bogušis, Vytautas. Universiteto bibliotekos įnašas į nacionalinę bibliografiją // Bibliotekų darbas. – 1970, Nr. 2, p. 27-28.

- ⁸ Ulpis, Antanas. Lietuvos TSR knygų rūmų indėlis į nacionalinės kultūros vystymąsi respublikoje. – Vilnius, 1973. – P. 10.
- ⁷ Ten pat, p. 11.
- ⁸ Basiulis, Jonas. Bibliografijos vystymosi tendencijos respublikoje 1962-1972 m. – Vilnius, 1973. – P. 5.
- ⁹ Dėl retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos rengimo būklės: Valstybinės tarpžinybinės bibliotekų komisijos prie LTSR kultūros ministerijos 1978 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. 26, Vilnius, 4 lap.
- ¹⁰ Lebedienė, Elena. Nacionalinės analizinės bibliografijos problemos: pranešimas 4-ojoje respublikinėje bibliografų konferencijoje. 1979. 20 lap. Rankraštis.
- ¹¹ Dėl retrospektyvinės bibliografijos medžiagos klasifikavimo komisijos sudėties tvirtinimo: Valstybinės tarpžinybinės bibliotekų komisijos nutarimas, Vilnius, 1979 m. vasario 8 d.
- ¹² Literatūros klasifikavimo schema retrospektyvinei analizei bibliografijai. Parengė I. Jurevičiūtė, E. Urniežiūtė. Vilnius, 1983. 185 p.
- ¹³ Bibliografinio straipsnių ..., lap. 30.
- ¹⁴ Janonis, Osvaldas. Dėl nacionalinės bibliografinės rodyklės struktūros // Bibliotekų darbas. – 1989, Nr. 10, p. 23-24.
- ¹⁵ Dėl analizinės nacionalinės bibliografijos rengimo būklės: VTBK direktorių ir bibliografijos tarybų nutarimas, Vilnius, 1989, vas. 6, p. 1.
- ¹⁶ Analizinės retrospektyvinės bibliografijos metodinės grupės pasitarimo, įvykusio 1992 m. birželio 2 d., nutarimas, Vilnius, p. 2.
- ¹⁷ Dėl nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos redaktorių kolegijos sudarymo Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje: Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas, 1999 m. liepos 26 d., Nr. 277 // Bibliografija: mokslo darbai. – 1999, p. 93.
- ¹⁸ Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos [1904-1911] / Vilniaus universiteto biblioteka. – Vilnius, 1991-2004. – 1904, d. 1 / [sudarytojai: Giedrė Adiklytė, Vida Jakštienė, Audronė Matijošienė, Elvyra Urbonavičienė; atsakingasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 1991. 112 p.; 1904, d. 2: Mažoji Lietuva / [sudarė Audronė Matijošienė; redaktoriai: Osvaldas Janonis (atsakomasis redaktorius), Albertas Ruzgas]. 1994. 123 p.; 1905, d. 1 / [sudarė Giedrė Adiklytė, Elvyra Urbonavičienė; atsakingasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 1996. 243 p.; 1905, d. 2: Mažoji Lietuva / [sudarė Audronė Matijošienė; atsakomasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 1996. 136 p.; 1906, d. 1 / parengė Giedrė Adiklytė, Vida Jakštienė, Elvyra Urbonavičienė; [atsakomasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 2001. 387 p.; 1907, d. 1 / parengė Elvyra Urbonavičienė ir Giedrė Adiklytė-Juknienė; [atsakomasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 2004. 447 p.; 1906-1907, d. 2: Mažoji Lietuva / [sudarė Audronė Matijošienė; redaktoriai Osvaldas Janonis (atsakomasis red.), Elvyra Urbonavičienė]. 1997. 179 p.; 1908-1909, d. 2: Mažoji Lietuva / parengė Audronė Matijošienė; [atsakomasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 2001. 287 p.; 1910-1911, d. 2: Mažoji Lietuva / parengė Audronė Matijošienė; [redaktoriai: Osvaldas Janonis (atsakomasis red.), Aida Jokimčiūtė, Elvyra Urbonavičienė]. 2003. 374 p.
- ¹⁹ ISBD taikymo sudėtinių dalių aprašai nurodymai / iš anglų kalbos vertė Marija Prokopčik. – Vilnius, 1997. – 43 p.
- ²⁰ Pocyčė, Silva. Mažlietuvų identiteto problema 1871-1914 metais // Lituania. – 2000, Nr. 1/2, p. 32.
- ²¹ Matijošienė, Audronė. Mažosios Lietuvos lietuviškos periodinės spaudos ortografijos ir leksikos ypatumai // Bibliografija: mokslo darbai. – 2001, p. 66-69; Žodynis / sudarė Audronė Matijošienė // Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos. D. 2. Mažoji Lietuva. 1910-1911. – Vilnius, 2003. – P. 353-364; Matijošienė, Audronė. Lietuvinkų periodinės spaudos leksikos bruožai // Bibliografija: mokslo darbai. – 2003, p. 50-53.
- ²² Raguotis, Bronius. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1904 // Tarp knygų. – 1992, Nr. 5, p. 15-16; Ilginis, Romas. Mažoji Lietuva prieš 90 metų // 7 meno dienos. – 1994, birž. 10; Kulvietienė, Eglė. Kelionė po Mažąją Lietuvą // Dienovidis. – 1997, vas. 7; Matulevičius, Algirdas. Metraštis Mažosios Lietuvos mylėtojams // Literatūra ir menas. – 1997, geg. 31; Misius, Kazys. Reikšmingi Lietuvos bibliografijos C serijos darbai // Tarp knygų. – 1998, Nr. 6, p. 19-20; Raguotis, Bronius. Bibliografijų paraštėse // Tarp knygų. – 2002, Nr. 7/8, p. 19.

Summary

National Retrospective Bibliography at the Vilnius University Library: Tendencies of Development

Audronė MATIJOŠIENĖ

The aim of the article is to give a general overview of the origin of national bibliography at the Vilnius University Library and to discuss the process of preparation of retrospective analytical bibliography, its development tendencies and current situation at the Vilnius University Library more comprehensively.

Vilnius University was one of the first institutions of higher education in Europe, where the course on bibliography was started at the beginning of 19th century. The first lecturer of the course was Alexander Viktor Bohatkiewicz (1795–1832/1833).

Vilnius University Library has venerable traditions of

preparing national retrospective bibliography. Retrospective bibliography activities are associated with the name of the academician, professor, book historian and bibliographer, Vilnius University Library director Vaclovas Biržiška (1884–1956). The fundamental work which has not lost its significance up to the present day is “Lietuvių bibliografija” (*Lithuanian Bibliography*), a national retrospective bibliography (four volumes with supplements), compiled and published in the interwar Lithuania.

The idea of preparation of Lithuanian national retrospective bibliography has been continuously fostered in the interwar Lithuania. The article deals with a complicated history of preparation of analytical retrospective bibliography until restoration of independence with reference to the material of national conferences, resolutions of the State Joint Commission on Libraries, ideas of outstanding bibliographers and cultural figures.

In 1991 bibliographers of Vilnius University Library issued the first annual of analytical retrospective bibliography “Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos”

(*Lithuanian Periodical Publications*), embracing periodical press of 1904, dealing with subjects of Lithuania. This edition started a new stage of compilation of national bibliography in the Republic of Lithuania – publication of annuals of analytical retrospective bibliography.

Throughout the fifteen years of the Independence period, nine annuals of bibliography were prepared and published: four of them are devoted to Lithuanian periodical press in Lithuania, five annuals – to Lithuania Minor.

By March 2, 2002 according to the Resolution of the National Retrospective Bibliography Board of Editors “Concerning further preparation of Series C of Lithuanian Bibliography *Lithuanian Periodical Publications*” the Vilnius University Library was committed a task to compile bibliographic annuals of Lithuanian periodical publications in Lithuania Minor of 1904–1927.

In 2005 the Vilnius University Library started creating the Lithuanian Periodical Publications Retrospective Bibliography Database. The ALEPH publishing sub-system software was prepared as well.

Neegzistuojanti bibliografija: lietuvių DP planuotų išleisti, spaudai parengtų ir jai atiduotų knygų bibliografinis sąrašas

Remigijus MISIŪNAS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, el. p. remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama lietuvių DP leidybinė situacija Vakarų Europoje 1945–1952 m., pagrindinį dėmesį skiriant nerealizuotoms leidybinėms idėjoms. Pastarųjų (spaudai parengtų rankraščių, pradėtų rašyti ar tik planuotų rengti) skaičius nedaug nusileidžia išleistų knygų skaičiui (daugiau nei 1000). Analizuojamos priežastys, dėl kurių šios knygos nebuvo išleistos, taip pat neišleistų knygų repertuaras bei kai kurių iš šių rankraščių likimas po 1952 m.

Reikšminiai žodžiai: lietuviai DP; lietuvių DP leidyba; leidybiniai planai; repertuaras.

Knygų leidybos istorija liudija, kad šalia išleidžiamų knygų visuomet egzistuoja daugybė rankraščių, kurie taip ir netampa knyga. Be visiems laikmečiams bendros tai lemiančios priežasties – jų netinkamumo spaudai, – būna ir kitų, būdingų vienam ir kitam knygos raidos etapui. Tai pasakytina ir apie lietuvių DP („displaced persons“ – perkeltieji asmenys) 1945–1952 knygos istoriją.

DP knyga per nepriklausomybės metus grįžo į Lietuvą, neblogai pažinta ir jos istorija. Įveikdami ekonominius, politinius, buitinius ir kitus sunkumus apie 60 000 iš Lietuvos nuo antros sovietinės okupacijos pasitraukusių lietuvių, prisiglaudę keliose Vakarų Europos šalyse išsibarsčiusiose DP stovyklose, sukūrė savo leidybos sistemą. Įveikti įvairias kliūtis padėjo leidybos augimą stimuliuojančios sąlygos – švietimo sistemos poreikiai (per trumpą laiką susiformavo daugybė institucijų, pradedant vaikų darželiais ir baigiant aukštosiomis mokyklomis, taipogi įvairias suaugusiųjų mokymo formas apėmusi lietuviška mokymo sistema), nepaprastai aktyvus lietuvių DP literatūrinis gyvenimas ir grožinės literatūros poreikis. Be to, vienais pagrindinių leidybos ramsčių tapo propagandinio pobūdžio bei religinė literatūra. Šios bei kitos leidybą skatinusios sąlygos (ypač lietuviškos knygos stygius) darė įtakos leidybos orientacijai, apimčiai ir repertuarui.

Leidybos užuomazgos pastebimos tuoj po karo pabaigos. Nepaisant pirmųjų taikos mėnesių sumaišties, jos stiprėjo ir iki 1945 m. pabaigos, per pusmetį išleistos 107 knygos. 1946 m. tapo geriausia lietuviškai DP knygai

metais – dienos šviesą išvydo 333 knygos. Tokią gausą galima aiškinti sąlyginiu DP gyvenimo sąlygų nusistovėjimu: baigėsi karštligiškas stovyklų kūrimas, daugelis surado laikinus namus, sparčiai formavosi švietimo sistema, įvairėjo visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas, tad daugiausia privačios iniciatyvos pastangomis buvo įveikiamos kliūtys leidybos kelyje. Tačiau kiekybė toli gražu nereiškė kokybės ir juo toliau, tuo garsiau amžininkai priekaištavo ir autoriams, ir leidėjams dėl menkaverčių knygų leidybos.

1947 m. leidyba netikėtai sumažėjo: pasirodė 286 knygos. Tai lėmė ne viena priežastis – okupacinės karinės valdžios leidimų leisti knygas krizė JAV zonoje, kur pusę metų jie veik nebuvo išduodami, dalinis rinkos užpildymas – pelnas nebegrįždavo taip greitai kaip anksčiau (todėl beveik prapuolė pelningiausių knygų – žodynų, kalbų mokymosi bei religinės literatūros – leidyba besivertę anoniminiai leidėjai) ir, matyt, amžininkų pastebėta individualios iniciatyvos stoka [13]. Ko gero, dalis kaltės tenka ir dvasinei DP būsenai: blėstant vilčiai grįžti namo ir nematant jokių perspektyvų, prapuldavo noras imtis tokio keblaus darbo kaip leidyba. Teisintasi ir lietuviams būdingu lėtumu bei apskresnių žmonių stoka, juoba jie vieni ne viską galėjo padaryti [17].

Tikėtasi, kad reikalai pasitaisys 1948 m., bet kortas sumaišė birželį Vakarų Vokietijoje įvykusi valiutos reforma, po kurios labai sumažėjo knygų prekybos apimtys. Tai tuoj pat atsiliepė leidybai – leidėjai neturėjo lėšų užmokėti spaustuvėms. Vis dėlto jų užsispyrimo dėka 1948 m. pasirodė

216 knygų. 1949 m., nepaisant leidėjų pastangų taikytis prie kintančių sąlygų, situacija toliau prastėjo, tuo labiau kad tai buvo masinės lietuvių emigracijos į JAV, pakirtusios visą lietuvių visuomeninę bei kultūrinę veiklą Vakarų Europoje, metai. Tais metais dienos šviesa išvydo 80 knygų; veik dvigubai – iki 46 – sumažėjo leidėjų skaičius.

1950 m. leidyba dar labiau sumenko: pasirodė 50 knygų, o 1951 m. – tik 30 knygų, ir amžininkus stebino ne tai, kad lietuviškos knygos padėtis darėsi vis beviltiškesnė, o kad vis dar tų knygų ir kitokių naujų leidinių pasirodo knygų rinkoje [3]. Antra vertus, nors dauguma leidėjų emigravo, tačiau šalia nedaugelio pasilikusių atsirado ir vienas kitas naujai darbą pradėjęs leidėjas. Šie stengėsi prisitaikyti prie naujų sąlygų ir ieškojo naujų darbo formų. Pradėta kurti sava, lietuviška poligrafinė bazė. Be to, apie 1950–1952 m. kilo nauja lietuviškos knygos stokos banga, nes leidybai persikėlus į JAV, ten išleistos knygos dėl kainos doleriais (pavertus vietine valiuta) buvo sunkiai prieinamos Vakarų Europos lietuviams. Tuo pasinaudojo čia likę leidėjai, kurie dėl spaudos darbų pigumo kartu orientavosi į viso pasaulio lietuvius, todėl 1952 m. leidybinės produkcijos apimtys nežymiai, bet padidėjo – pasirodė 40 knygų.

Iš viso 1945–1952 m. Vakarų Europoje dienos šviesą išvydo daugiau kaip 1000 lietuvių DP knygų¹. Tačiau kiek tuo metu spaudai rengtų knygų liko rankraščiuose, sunku atsakyti. Kiek lengviau paaiškinti, kodėl viena ar kita neišvydo dienos šviesos. Pavyzdžiui, popieriaus ir pinigų stygius versdavo leidėjus iš kelių turėtų rankraščių spaudai atiduoti vieną. Taipogi nemažam knygų kiekiui negauta okupacinės karinės valdžios leidimų spausdinti, daug autorių nesugebėjo rasti leidėjų savo rankraščiams.

Tyrinėjant lietuvių DP knygos istoriją buvo surinkta nemažai informacijos. Vienas jos šaltinių buvo Aleksandro Ružancovo vadovautos Lietuvių bibliografinės tarnybos (LBT) dokumentai. LBT kaupė žinias apie spaudai rengtus leidinius, kartkarčiais informaciją apie juos – deja, tik statistinę – skelbdavo DP periodiniuose leidiniuose.

Taipogi informaciją apie spaudai rengiamus leidinius rinko ir Lietuvių tremtinių bendruomenės (LTB) Švietimo valdybos Knygų leidimo komisija (KLK), bet paprastai tik apie vadovėlius ir knygas, kurias buvo galima naudoti mokyklose, o jų pavadinimus skelbdavo spaudoje, kad būtų išvengta dubliavimo. Fragmentiškų žinių apie parašytas ar spaudai parengtas knygas rasta DP periodiniuose leidiniuose, leidėjai apie savo planus informuodavo skaitytojus į išleistas knygas įdėtuose leidinių (išleistų ir parengtų spaudai) sąrašuose.

Informacijos rasta ir archyvinėje įvairių išėivių organizacijų medžiagoje, kuri saugoma Lituaniistikos tyrimų ir studijų centro (LTSC) Pasaulio lietuvių archyve (PLA, Čikaga), Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos (VUMB)

ir Mokslų akademijos bibliotekos (MAB) rankraščių skyriuose. Iš tokių archyvų pažymėtinas LTB Švietimo valdybos archyvas, kur yra daug informacijos apie jos ir KLK pastangas leisti mokymo literatūrą, konkrečiai – susirašinėjimas leidimų klausimu su okupacinėmis ir globos institucijomis, planuojamų išleisti knygų sąrašai, iš kurių ypatingo dėmesio nusipelno du, matyt, Švietimo valdybos atstovo Didžiosios Britanijos okupacinėje zonoje Mato Krikščiuo oficialiems pareigūnams siųsti sąrašai: vadinamasis „Nežinomo asmens“, nes jis nepasirašytas ir M. Krikščiuui jį galima priskirti remiantis šalutiniais duomenimis, daugiausia parašymo vieta ir laiku, laiško UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) darbuotojui Foster juodraštis, rašytas 1946 m. pradžioje, kur nurodyti lietuviams reikalingi 35 vadovėliai, ir „Books for Use of Lithuanian Displaced Persons“ [81] („Lietuviams DP reikalingos knygos“).

Apie Švietimo valdybos leidybinius planus galima susidaryti vaizdą remiantis jos, matyt, 1946 m. pabaigoje UNRRA siūstu sąrašu (Wiesbadeno lietuvių komiteto laiško UNRRA juodraštis, 1946 m. ruduo? [53]), taip pat dokumentais, susijusiais su vėlesnių planų rengimu (M. Židonio laišku amerikiečių karinei administracijai, Kassel-Mattenberg, 1947, birželio 13; M. Židonio laišku D. Jasaičiui ir S. Barzduko laišku Švietimo valdybai [22]).

Iš kitų organizacijų leidybinių planų daug galima patirti apie VLIK'o užmojus, remiantis vieno jo pokarinio vadovo S. Kairio (J. Kaminsko) archyvu (vadinamuoju VLIK'o „Propagandos darbo ir organizacijos planu“ [24]).

Remiantis šiais šaltiniais sudarytame neišleistų DP leidinių sąrašė šiuo metu yra daugiau nei pusšesto šimto knygų. Į sąrašą įtrauktos planuotos, parengtos spaudai ar jai atiduotos knygos. Padaryta išimtis iki 1952 m. pabaigos išleistoms knygoms – toms, kurios buvo pradėtos rengti Vakarų Europoje, bet pasirodė jau už jos ribų.

Žvelgiant į jų repertuarą krinta į akis, kad šis panašus į išleistųjų. Gausumu visus kitus leidinius lenkė vadovėliai, kurių ketinta išleisti daugiau nei pusantro šimto. Kone trečdalis jų sudarė matematikos mokymo priemonės, daugiau kaip po dešimt – anglų ir lietuvių kalbų, istorijos, tikybos, fizikos vadovėliai, kitų – po kelias ar viena dvi. Per 80 šių vadovėlių turėjo būti pakartotinės Lietuvoje išleistų vadovėlių laidos, daugiausia – prieškarinių, nors ketinta perleisti ir gan senus, kaip, pavyzdžiui, J. Gabrio „Trumpą lietuvių kalbos gramatiką“ (1905), A. Aleknos „Bažnyčios istoriją“ (1906), J. Damijonaičio „Lietuvių kalbos gramatiką“ (1908) bei P. Klimo „Lietuvių kalbos sintaksę“ (1915) ir „Lietuvos istoriją“ (1919).

Dauguma šių vadovėlių planuota skelbti 1945–1947 m., kai lietuviška DP švietimo sistema formavosi ir, nepaisant išleidžiamų vadovėlių gausos, jų vis stigo, – tai liudija ir nemenki planuoti tiražai, nuo 1000 iki 3000 egz., o kai

¹ Smulkiau apie lietuvių DP knygų leidybą žr.: Misiūnas, Remigijus. Barakų kultūros knygos. Vilnius, 2003.

kurių, kaip Juozo Avižonio „First English Steps for Lithuanian Schools: anglų kalbos vadovėlis pradžios mokyklai“ – 10 000 egz. [29]. Daliai šių vadovėlių jau buvo rasti leidėjai, bet kone kiekvienas tų leidinių turi savo nepasirodymo istoriją. Sakysim, neretai leidėjai dėl įvairių priežasčių atsisakydavo leisti knygą. Būdavo, kad nesutardavo dėl išleidimo sąlygų su Švietimo valdyba, kaip nutiko su J. Valicko „Chemijos mokslo vadovėliu“. Jo leidėjai – broliai Šulaičiai – prašė iš valdybos 5000 RM paramos, bet ar šiai suma pasirodė per didelė, ar leidėjai nesutiko su sąlyga už paramą atsilyginti knygomis, duodant 28% nuolaidą nuo kainos [11]. Kitąsyk vadovėliai nepasirodydavo dėl leidėjų „gausos“, kaip nutiko su S. Zobarsko „Aušrele“, kurios kelias dalis pretendavo leisti du leidėjai, ir, regis, Švietimo valdyba nesugebėjo su jais iki galo susitarti.

Vadovėlių leidybai, kaip minėta, stiprus smūgis buvo valiutos reforma. Pavyzdžiui, po jos M. Krikščiūnas, ketinęs išleisti „Fizikos vadovėlį“, mėgino iš britų zonos mokyklų surinkti išankstinius užsakymus, imdamas po 3 DM už egzempliorių [18], bet nieko nepėšė. Be to, tuo metu nemažo skaičiaus vadovėlių likimą nulemdavo jų autorių emigracija, nes kitąsyk jie patys rūpindavosi jų išleidimu, kaip nutiko su V. Petraičio vadovėliu „Kintamosios srovės pagrindai“, – jo leidimas nutrūko autoriui 1948 m. vasarą išvykus į JAV [56]. Panašus ir A. Semėno „Radijo technikos vadovėlio“ likimas – autoriui išvykus į Angliją, jo išleidimu rūpinosi Žalėvičius [59], bet neįstengė užbaigti pradėto darbo.

Žinia, labiausiai skaudu ne tiek dėl nepavykusių pakartotinių vadovėlių laidų, kiek dėl parengtų pokario metais, nes, regis, daugumos rankraščiai prapuolė negrįžtamai. Kol kas tegalime spėlioti, kaip turėjo atrodyti B. Brazdžionio rengtas leidinys „Šeši dešimtmečiai. Lietuvių literatūra nuo 1884 iki 1944 m.: naujosios literatūros apžvalga mokyklai ir visuomenei“ ar jo ir I. Malinausko „Elementorius pradžios mokyklai“, jauno, 1944 m. disertaciją apsigynusio istoriko Antano Kimsos „Lietuvos istorija: vyresnėms gimnazijos klasėms“ ir „Visuotinės istorijos vadovėlis: vyresnėms gimnazijos klasėms“, kuriuos autorius parengė dirbdamas Ravensburgo lietuvių gimnazijoje [58]. Taipogi vargu ar kam nors pavyks pamatyti stovyklose veikusių profesinių kursų klausytojams skirtas mokymo priemones, tokias kaip Algirdo Antano Didžiulio „Metalų technologija“ ir „Metalų virinimas“, K. Krikščiukaičio „Urbanizmo vadovėlis“, Grožvydo Juozo Lazausko „Verpalų ir audinių gamybinis skaičiavimas“ bei gydytojams ir studentams skirtą A. Čerškaus „Įvadą į chirurgiją“.

Beje, po 1948 m. dėl prasidėjusios emigracijos ir lietuviškos švietimo sistemos griuvimo, padaugėjo siūlymų išleisti mokymo priemones, pirmiausia skirtas mokymui šeimoje. Sakysim, raginta išleisti universalią maldaknygę

su lietuvių kalbos rašybos taisyklėmis ir katekizmu [20], leidinį „Lietuvių dainorėliai“ kartu su lietuviškų dainų ir giesmių plokštelėmis mokymo tikslams [86], kviesta rasti keletą pedagogų, kurie, turėdami leidėją, parengtų tėvų mokyklai bent skaitymo ir rašymo populiarių vadovėlių [28]. Buvo keli planai išleisti lietuvių literatūros antologijas (pavyzdžiui, S. Vykinto rengtus dviejų dalių „Lietuvių skaitymus“, sudarytus iš lietuvių rašytojų ir pedagogų trumpai, bet vaizdžiai ir patraukliai parašytų vaizdelių apie Lietuvos praeitį ir tą metą bei geriausių lietuvių beletristikos bei poezijos kūrinių su geriausių dailininkų iliustracijomis [86]) ir vienas jų – vienintelis iš žinomų mokymo literatūros planų – buvo įgyvendintas. Pranas Gaučys, būdamas Švietimo valdybos pirmininku, susitarė su JAV gyvenusiu rašytoju Antanu Vaičiulaičiu, kad šis parengs poezijos ir prozos antologijas mokykloms; jas planuota išleisti Vokietijoje, bet dėl emigracijos jos pasirodė Čikagoje [16].

Šiek tiek gausa mokymo literatūrai nusileido grožinės literatūros projektai (apie 130). Tarp jų žanrinio požiūriu dominavo proza (per 40). Tarp šių knygų yra tokių, kurios galbūt buvo išleistos vėliau kitais pavadinimais. Sakysim, 1949 m. broliai Šulaičiai buvo sutarę su P. Andriūšiu dėl jo romano ir feljetonų knygos išleidimo, bet planai žlugo rašytojui emigravus į Australiją. Leidėjai gražino rašytojui feljetonų rankraštį, o romaną prašė atsiųsti pabaigus, gundydami, kad Vokietijoje išleisti daug lengviau nei Australijoje [72]. Turint omeny P. Andriūšio knygų pasirodymo chronologiją, galima spėti, kad tas taip trokštas romanas gal buvo 1951 m. pasirodęs „Sudie, kvietkeli“ (o kad leidėjų noras nebuvo tuščias, rodo už šią knygą autoriui skirta 1951 m. Lietuvių rašytojų draugijos premija). Tarp knygų, žadėtų išleisti vienu pavadinimu, o vėliau pasirodžiusių kitu, galėjo būti L. Dovydeno romanas iš knygnešių gyvenimo „Klementas Dūda“, J. Jankaus romanas iš ūkininkų gyvenimo „Žemė ir žmonės“, apie kurį žinoma, kad rašytojas jį rašė 1949 m. pradžioje [76]; J. Švaisito romanas apie 1940–1941 m. įvykius Lietuvoje „Autovežimai suburzgė“ ir romanas apie lietuvių DP gyvenimą Vokietijoje „Saulėtas rytas“ ar S. Būdavo romanas apie tremtinių gyvenimą Vokietijoje „Žmonės be namų“, apie kuriuos, kaip apie parašytus, skelbta jau 1946 m. [80]. 1947 m. kaip rašomas įvardytas J. Savickio novelių rinkinys galėjo tapti 1951 m. JAV išleistu rinkiniu „Raudoni batukai“, bet galėjo būti ir 6-ojo dešimtmečio pradžioje prapuolusiu novelių rinkiniu, o anonsuotas „Dienraštis“ gal pasirodė kaip „Žemė dega“ (1956). Kanadoje gyvenusios rašytojos M. Aukštaitės rankraštis „Mirštančios akys“ kitu pavadinimu buvo išleistas 1963 m.

Yra rankraščių, apie kuriuos tikrai žinoma, kad jie pasirodė, kaip Juozo Krumino romanas „Šeštasis medis“. Jo rankraštį buvo įsigiję broliai Šulaičiai, tačiau nespėjo jo išleisti Vokietijoje. Po rašytojo mirties 1951 m. romano likimu susirūpino Lietuvių rašytojų tremtinių draugija, bet leidėjai, sumokėję J. Kruminui už jo teises, norėjo romaną

pasilaikyti, juoba nebuvo įsipareigoję skubiai išleisti, o ir autorius savo laiku tokios sąlygos nekėlė [21]. Kol kas lieka paslaptis, kaip romanas atsidūrė „Nidos“ leidykloje, kuri jį išleido 1963 m. Kitais duomenimis, „Šeštas medis“ buvo pirmoji J. Krumino sumanyto romano dalis ir vaizdavo sovietinę okupaciją, antrąją, skirtą nacių okupacijai, autorius ketino pavadinti „Sidabrinis lietus“ [39].

Nemažai prozos rankraščių taip ir neišvydo dienos šviesos, nepaisant to, kad kai kuriuos ir labai mėginta išleisti. Pavyzdžiui, P. Abelkis savo apysaką „Piemuo“ buvo atidavęs spausdinti Vokietijoje [71], tačiau, matyt, nebai-gė pristigęs lėšų ir dėl emigracijos. Gal autorius planavo išleisti ją JAV, kur po kelių metų ėmėsi leidybos ir paskelbė porą savo parašytų knygų, bet, matyt, sukliudė netikėta mirtis 1957 m.

Regis, paslaptimi liks Teodoro Bieliackino romanas. Autorius, prieš karą išvykęs pakeliauti, apsistojo Islandijoje ir, pramokęs kalbą, bendradarbiavo vietos spaudoje, o 1947 m. mirė Reikjavike. Apie jo romaną liko miglotos žinios: vieni teigė, kad apie 1947 m. islandiškai parašytame romane buvo vaizduojamas prieškarinio gyvenimas Lietuvoje ir kad jį nupirkusi viena islandų leidykla, kiti – kad siužetas imtas iš lietuvių ir vikingų santykių ir kovų laikų; 1958 m. mėginta rasti jo rankraštį [4], bet kuo tai baigėsi – nežinia. Matyt, nebaigtas liko poeto M. Vaitkaus pradėtas rašyti istorinis romanas „Daniel ir Šušan“ (kaip ir jo beletistikos rinkinys „Mano bičiulis Rainys“), L. Dovydėno romanas apie vokiečių okupuotą Lietuvą „Mes turime teisę mirti“ ir A. Rūko romanas „Žmogus, kuriam nieko nereikia“. Regis, neišleisti liko ir V. Tamulaičio bei poeto Benedikto Rutkūno novelių rinkiniai.

Kai kurie rankraščiai – vieninteliai liudijimai apie jų autorių literatūrinės ambicijas. Sakysim, K. Apaščios kūrinys „Barakų žmonės“ ar A. Pociaus apysaka „I vakarus“. Vieni jų jau turėjo leidėjus, kaip K. Apaščia, kiti – ieškojo, kaip A. Pocius ar V. Trečiokas, kuris savo romaną „Knyga apie vieną moterį“ siūlė Šulaičiams, tačiau tie liepė pasiūsti P. Andriušiu, kad tas jį įvertintų, o tada jie spręstų, leisti ar ne. Autorius, pasiuntęs savo rankraštį rašytojui, kartu prašė, kad jei tas gali, tai tegul parekomenduoja kitam leidėjui [77], tačiau, matyt, P. Andriušio nuomonė buvo ne kokia...

Būta nemažai, daugiausia Švietimo valdybos inicijuotų, projektų išleisti lietuvių klasikų kūrinių, o Šulaičiai planavo „Klasikos“ seriją, kur ketino išleisti, pavyzdžiui, Vaižganto, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos prozas. Bene daugiausia kartų užsimota išleisti Šatrijos Raganos kūrinius, bet tik „Sename dvare“ pasirodė Toronte 1951 m., „Viktutė“ – Čikagoje 1964 m. Būta ketinimų publikuoti ir to meto žymių lietuvių rašytojų rinkinius raštus, kaip A. Vaičiulaičio, bet sumanymą prapuldė prasidėjusi emigracija, o kodėl buvo atsisakyta leisti Lietuvoje likusių rašytojų A. Vienuolio, J. Paukštelio ir J. Grušo kūrinius, sunku pasakyti (tie-

sa, vėliau JAV buvo išleistas pastarojo romanas „Karjeristai“ ir novelių rinkinys „Pabučiavimas“).

Liko nebaigtas realizuoti ne vienas lietuvių autorių kūrinių vertimų į kitas kalbas sumanymas. Sakysim, žinoma, kad Italijoje gyvenęs kun. V. Mincevičius 1947 m. pabaigoje į italų kalbą vertė J. Jankaus apysaką „Velnio bala“ (regis, vertimas buvo skelbtas periodinėje spaudoje) ir Šatrijos Raganos „Sename dvare“ [61], iš dalies ar visai į vokiečių kalbą buvo išverstas J. Jankaus romanas „Namas geroje gatvėje“, J. Savickio „Žemė dega“ ir V. Ramono „Kryžiai“ (pastarųjų dviejų leidyba besirūpinęs leidėjas J. Rimeikis „Kryžių“ išleidimui net buvo gavęs VLIK'o finansinę paramą [54]). Nepasirodė ir T. Vizgirdo parengtas lietuvių prozos rinkinys anglų kalba.

Nebaigti liko ir kai kurie verstinės literatūros planai, pavyzdžiui, Šulaičių siekis išleisti prancūzų rašytojo Andre Gide romaną „Vatikano požemiai“, kurį versti, regis, ketinta prašyti A. Nykos-Niliūno [74]. Porą metų Henriko Radausko versta P. Merime apysaka „Lokys“ [69] pasirodė išversta kito vertėjo Adelaidėje 1955 m. Nepasirodė ir Švedijoje Juozo Lingio versta švedų novelių antologija bei S. Undset romanas „Degantis krūmas“ [39].

Poezijos ir dramos leidinių ketinta išleisti veik vienodai – 26 ir 24. Kalbant apie poeziją, tarp neišleistų rinkinių autorių yra tokių, kurie DP metais buvę menkai žinomi, tokie liko ir vėlesniais metais, išleidę vieną kitą DP metais rengtų rinkinių (gal ir kitu pavadinimu), pavyzdžiui, O. B. Audronė, iš kurios spaudai parengtų dviejų leidinių vieną – „Beržų pasakos“ – leidykla „Patria“ išleido iš VFR persikėlusį į JAV 1952 m. B. Augino 1956 m. Čikagoje išleistas rinkinys „Paparčio vėduoklė“ galėjo būti papildytas pokario metais parengtas rinkinys „Širdim į tėviškę“, 1957 m. S. Prapuolenytės rinkinys „Mieli žodžiai“ – bevardis rinkinys, kurį autorė siūlė leidyklai „Patria“ [37], P. Kozulio 1950 m. Toronte išleistas rinkinys „Dulkės ežere“ – 1946 m. parengtas rinkinys „Be tėvynės brangios“ [25]. Matyt, eilės iš DP metų rinkinio pateko į 1959 m. Čikagoje išleistą pomirtinį Justino Tumėno kūrinių rinkinį.

Niekada nei DP metais, nei vėliau rengtų poezijos rinkinių neišleido Mykolas Venclauskas, L. Dervojedaitienė-Baltijos Žuvėdra (kaip ir prozos rinkinio), Jonas Snaigė, A. Ilmonis, J. Rimašauskas.

Vėlavo ar visai nepasirodė ir žinomų poetų parengtos poezijos knygos. Sakysim, 1945 m. parengta B. Brazdžionio poema „Vaidila Valiūnas“ [47] išėjo tik 1956 m., iš dviejų M. Vaitkaus rinkinių vienas pasirodė JAV 8-ąjį dešimtmetį, iš dviejų H. Radausko knygų viena – „Strėlė danguje“ – buvo išleista JAV 1950 m. Neišleistas liko B. Rutkūno baladžių rinkinys „Užkeiktas dvaras“. A. Šešplaukio-Tyruolio rinkinys „Lemties takai“ gal išsibarstė po kelis kitus poeto vėlesniais metais išleistus rinkinius.

Liko nerealizuoti ir kai kurie su poezijos palikimu susiję projektai. Sakysim, P. Abelkis atsisakė planų išleisti Jurgio Baltrušaičio raštų rinkinį ir poemą „Žiurkės įkurtuvės“,

matyt, dėl to, kad vienas poeto rinkinys buvo išleistas Vokietijoje, o kitas JAV. Nežinia kodėl V. K. Jonynas nesutiko iliustruoti ir išleisti A. Baranausko „Anykščių šilelio“, poema pasirodė JAV 1961 m. JAV 1952 m. išėjo K. Binkio „Lyrika“, nors jo rinkinius raštus siūlyta išleisti 1947 m. [57]. Iki šiol nežinomas lieka senosios lietuvių išeivių kartos poeto J. Baniulio rinkinys „Nuotaikos“, nors jo išleidimu rūpinosi H. Radauskas ir knygą leidykla „Lux“ buvo atidavusi spaudai [49].

Liko rankraščiuose ir poezijos vertimų sumanymai, tiek lietuvių į kitas kalbas, pavyzdžiui, B. Rutkūno baladės „Gintaro žvejai“ ir lietuvių poezijos rinkinio į anglų kalbą [30], tiek į lietuvių kalbą – V. Šekspyro sonetų [48] ir Vergilijaus „Eneidos“ [62]. Nemačius neįmanoma pasakyti, kas tai buvo per lietuvių sonetų apžvalga bendroje pasaulio sonetų istorijoje, dėl kurios išleidimo vokiečių kalba 1950 m. VLIK'as buvo susitaręs su viena vokiečių leidykla [61].

Kalbant apie neišleistus dramos kūrinius, tarp jų yra pjesių, kurios buvo statomos DP teatru, pavyzdžiui, V. Alanto „Buhalterijos klaida“ vertimas į latvių kalbą (ją rengėsi statyti vienas latvių kolektyvų ir tai turėjo būti pirma išeivijoje latvių pastatyta lietuvių pjesė [7]) ir pati populiariausia to meto pjesė – Antano Rūko „Bubulis ir Dundulis“ (išleista tik 1970 m.).

Tarp rankraščiuose likusių pjesių yra ir parašytų žymių to meto rašytojų – L. Dovydėno, J. Jankaus, ir tuomet pradėjusių kūrybinį kelią, kaip A. Škėmos ir P. Jurkaus ar J. Griniaus, apsiėmusio parašyti pjesę apie Mindaugą, ir mažiau žinomų, kaip Petras Babickas, Stasys Laucius (skelbta kaip išleidžiama pjesė „Paslaptingojo zonoje“ pateko į 1953 m. išleistą rinkinį „Raudonoji melodija“), Povilas Kesiūnas (šio autoriaus, pagal profesiją teisininko, kuris savo knygas leido nuo 1924 m., pjesė apie DP gyvenimą buvo skirta jo įkurtam ir vadovautam Hannau stovyklos mėgėjų teatru „Atžalynas“). Yra ir pjesių, kurių autoriai niekada vėliau neišleido jokios pjesės, kaip J. Truskūnas, Kazys Vaitkevičius, J. Vedečgys, V. Žemkalnis ir K. Žigas.

Planuota leisti ir klasika tapusius dramos kūrinius – V. Krėvės „Skirgailą“ ir „Šarūną“, Vydūno „Protėvių šešėlius“. Sužinojus apie B. Sruogos mirtį, ketinta išleisti jo raštus, kur, ko gero, būtų įjėję ir jo dramos kūriniai, atskirai galvota išleisti ir „Kazimierą Sapiegą“ (ši pjesė pasirodė Čikagoje 1966 m.). V. Mykolaičio-Putino „Valdovas“ vietoj 1947 m. pasirodė Čikagoje 1953 m.

Užfiksuota apie 15 įvairių rinkinių (chrestomatijų, almanachų). Tarp jų verti paminėjimo pakartotinė K. Binkio redaguotų „Vainikų“ laida, B. Brazdžionio redaguota „Lietuvių poezijos antologija“, 1950 m. VFR ketinta išleisti K. Bradūno, J. Kėkšto, H. Nagio ir A. Nykos-Niliūno bendra antologija (matyt, omeny turėta po kelių metų pasirodžiusi antologija „Žemė“), Kultūros fondo almanachas, V. Krėvės ir J. Aisčio suredaguotas rinkinys-almanachas.

Tarp rinkinių būta ir vertimų projektų, pavyzdžiui, iš lietuvių autorių kūrinių sudaryta „Esperanto antologija“ ir „Esperanto pasiskaitymai“, vienos Hamburgo leidyklos planuotas leisti Baltijos šalių rašytojų apysakų ir novelių rinkinys vokiečių kalba bei vienos ispanų leidyklos – Baltijos šalių humoro antologija.

Tarp veik dviejų dešimčių vaikų literatūros planuotų knygų kone du trečdaliai buvo parengtos išeivijoje, kitos – literatūros klasikų arba Lietuvoje likusių autorių kūrinių pakartotinės laidos. Daugiausia liko neišleista Antano Giedrio parengtų knygų – net septynios, taip pat dvi A. Gustaičio. Iš kitų žinomų to meto rašytojų kūrinių neišleistos L. Dovydėno, S. Zobarsko bei savo jėgas šiame žanre mėginusių B. Augino, P. Gaubio, P. Jurkaus, Juozo Kuzmickio, J. Rimašausko knygos ir J. Meko iš anglų kalbos išversta knyga „Aguoniniai pyragaičiai“. Regis, vienintelė DP metais parengta knyga, kuri vėliau išvydo dienos šviesą, buvo 1953 m. Čikagoje išleisti Leonardo Žitkevičiaus eilėraščiai „Saulutė debesėlius“. Rankraštyje liko Adakrio Petrausko dešimt metų versta A. Puškino poema „Ruslanas ir Liudmila“ ir Vytės Nemunčlio „Meškiuko Rudnosiuko“ vertimas į anglų kalbą.

Yra žinių apie grožinės literatūros projektus, kurių pobūdį sunku pasakyti nepamačius, sakysim, kas per Antano Naujokaičio kūrinių rinkinys, kurį autorius buvo parengęs spaudai 1947 m., tačiau niekaip negalėjo gauti leidimo [52]. Taipgi nežinia, kas turėjo patekti į Vydūno „Rinkinius raštus“. Beje, tarp rašytojų išskirtina A. Sidabraitė (Elena Petrauskienė), kurios knygos (eilėraščių ir novelių rinkinys bei romanas) nepasirodė dėl to, kad autorė, kviečiama vyro, dainininko K. Petrausko, grįžo į Lietuvą. Atskiro paminėjimo verti ir du P. Andriušio projektai: vienas – Šulaičių planuota išleisti knyga „Didžiosios mintys“ (regis, tai turėjo būti humoristinių minčių rinkinys, jas siuntė įvairūs rašytojai, pavyzdžiui, P. Tarulis, H. Radauskas) [63] ir kelionės į Australiją įspūdžių knyga vokiečių kalba, deja, pastarajai pasirodyti sukliudė skandalas, kilęs po ištraukų publikacijos vokiečių periodikoje, kai australų diplomatai užprotestavo dėl „neteisingo jų krašto vaizdavimo“.

Netoli pusšimčio liko neišleista meno knygų, kurias galima skirti veik perpus: vieną dalį sudaro muzikiniai, kitą – leidiniai apie liaudies ir profesionalųjį meną. Tarp muzikinių leidinių buvo profesionalių muzikų A. Ambrozaičio, V. K. Banaičio, M. Budriūno, V. Marijošiaus, S. Gailevičiaus, J. Strolis, G. Lenigo, F. Valeikos ir F. Veličkos tiek originalių, tiek harmonizuotų liaudies kūrinių rinkinių, būta planų išleisti porą dainų rinkinių, o bažnytinės muzikos komisija planavo paskelbti keletą religinių giesmių rinkinių [43].

Kalbant apie menui skirtus leidinius, pirmiausia reikia paminėti leidėjo T. Vizgirdos planuotą seriją „Lithuania. Country and Nation“. Iš planuotų trijų dešimčių tomų pasirodė vos keli, neišleisti liko spaudai parengti leidiniai ir

apie liaudies, ir apie profesionalųjį meną. Tarp pirmųjų buvo M. Gimbutienės parengtas leidinys apie kryžius Lietuvoje, taip pat leidiniai apie velykinius kiaušinius, audinius ir kiti (beje, buvo ir liaudies dainų, išverstų į anglų kalbą, rinkinys), iš antrųjų – monografijos apie A. Varną, K. Sklėrių ir M. Vorobjovo „M. K. Čiurlionis“ [19].

Būta ir daugiau planų, skirtų profesionaliam lietuvių menui. Pavyzdžiui, „Patria“ planavo išleisti leidinį „Lietuvių grafikų naujieji darbai“ ir monografiją apie V. Petravičių [40], A. Rannit rūpinosi prancūzų menotyrininko Gerogo Waldemaro monografija apie A. Galdiką, planuota išleisti L. Vilimo darbų reprodukcijų rinkinį. Tarp liaudies menui skirtų leidinių buvo Vlodo Švipo knyga „Lietuvių liaudies architektūra“ [79]; M. Vaitkus, kol dar nepalikęs Europos, ragino M. Gimbutienę parengti knygą apie primityvaus meno simboliką [84]. 1950-ųjų – Šventųjų metų – proga Vatikane planuojant surengti didelę tarptautinę religinio meno parodą, kur ketino dalyvauti ir lietuviai dailininkai, planuota išleisti didelio formato leidinį apie lietuvių religinį meną su 80 dailininkų darbų reprodukcijomis per visą puslapį, iš kurių septynios planuotos spalvotos [66].

Buvo ir kelių albumų planai, daugiausia – Lietuvos vaizdų, vienas jų – V. Augustino „Lietuvos vaizdų albumas“ – išvydo dienos šviesą JAV 1951 m. pavadinimu „Our Country Lithuania“ (kitais duomenimis, fotografas Vokietijoje buvo parengęs du albumus: suaugusiems ir vaikams, tačiau neišleido dėl poreforminių sunkumų ir išsi-vežė į JAV [2]), siūlyta išleisti fotoalbumą apie kultūrinį DP gyvenimą su trumpais paaiškinimais, kuris būtų buvęs ir 1947-ųjų jubiliejinių lietuviškos knygos metų, *užsklenda ir katalogas mūsų ateities kultūros istorikai* [10].

Ne ką nuo meno gausa atsiliko propagandinio pobūdžio literatūra. Daugiausia tai buvo verstiniai projektai, inicijuoti VLIK'o keliant Lietuvos bylą ir susiję su buvusių sąjungininkų – TSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos – pokariniiais susitikimais. Pavyzdžiui, 1946 m. Taikos konferencijos proga planuota išleisti visą seriją brošiūrų ir knygų, tarp jų „Bolševikų klasta“, „Lietuvos valstybės istorija“, „Vokiečių okupacija ir kova su ja“ bei kitas [50].

Dar daugiau leidinių buvo kitame VLIK'o propagandinio darbo plane – M. Avietėnaitės „Svetimšaliams apie Lietuvą“, S. Ylos „Lietuvių rezistencijos aukos vokiečių okupacijos metu“, B. Kalvaičio „Mažasis Niurnbergas“, „Kodėl mes negrįžtame“, „Lietuva antrojeje bolševikų okupacijoje“, „Lietuva 1939–1946 m.“, „Lietuvos sienos“, „Lietuvos švietimo ir kultūrinė pažanga 1918–1940 m.“, „Nepriklausomos Lietuvos ūkiniai laimėjimai“, „Lietuvos valstybingumas“, V. Trumpos „Lietuvių kariai okupacijų metais“, Aleksandro Merkelio „Lietuvių rezistencijos aukos bolševikų okupacijų metu“ ir kitos. Daugelis taip ir liko tepaminėtos, kai kurias mėginta parengti. Pavyzdžiui, A. Merkelio redaguotą knygą „Lietuvos tremties istorija“, buvo apsiėmusi rengti ir rūpintis išleidimu LTB [75]. Re-

gis, būta sumanymų, kurių turinys vėliau kito, sakysim, leidinys „Lietuvos žydų naikinimas ir lietuviai“ tapo „Žydai okupacijos metais Lietuvoje 1940–1941–1944 m.: dokumentinis faktų rinkinys“, kur ketinta spausdinti medžiagą apie žydų tautybės asmenų kenkimą Lietuvos valstybei, lietuvių persekiojimus pirmaisiais bolševikų okupacijos metais ir apie žydų gelbėjimą. Rankraštį sudarė per 220 mašinosraščio puslapių [45]. Kol kas nežinia, ką turėjo bendro VLIK'o projekte buvusi knyga „Bažnyčia Lietuvoje bolševikų okupacijos metais“ su 1977 m. Čikagoje pasirodžiusia vyskupo V. Brizgio knyga „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje: pirmoje rusų okupacijoje 1940–1941 m., vokiečių okupacijoje 1941–1944 m.“.

Taipogi VLIK'as rūpinosi Juozo Brazaičio knygos „Maža tauta bus sunaikinta. Lietuvos tragedija“ vertimu į anglų kalbą [27], buvo parengęs knygą anglų kalba „Partizano pasakojimas“ [84], JAV armijoje tarnavęs Antanas Vaivada siūlė VLIK'ui leisti kažkokias informacines knygas apie Lietuvą, matyt, sukliudė iniciatoriaus demobilizacija 1946 m. ir grįžimas į JAV.

Bet ne tik VLIK'as turėjo propagandinių leidinių idėjų. Sakysim, „Patria“ buvo užsimojusi išleisti knygą „Lietuva 1918–1948 m.“ [11], Lietuvių teisininkų tremtinių draugija – propagandinį leidinį vokiečių kalba [70].

Gana miglota turima informacija apie L. Dovydėno sumanymus. Vienais duomenimis, jis buvo parengęs knygą apie DP gyvenimą anglų kalba, sutaręs su kažkokiu JAV armijos majoru, kad šis padės išleisti ją JAV [14], kitais – apie pirmąją tarybinę Lietuvos okupaciją [15].

Reikšmingu faktu galėjo tapti trijų vokiečių mokslininko Viktoro Jungferio knygų apie Lietuvą, pirmąsyk išleistų prieškario metais, perleidimas bei vienos Islandijos gimnazijos direktoriaus, istoriko Knuto Arugrimsono 1945 m. per Islandijos radiją skaitytų paskaitų apie Lietuvą išleidimas atskira knyga, taip pat Latvių-Lietuvių vienybės rengtas Baltijos šalių žemėlapis. Propagandai galėjo pasitarnauti ir kai kurie moksliniai leidiniai, pavyzdžiui, P. Skardžiaus veikalo „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ vertimas į vokiečių kalbą, du J. Balio veikalai apie lietuvių tautosaką vokiečių kalba, T. Vizgirdos spaudai parengti keli lietuvių tautosakos vertimų į anglų kalbą rinkiniai.

Nepasirodė kiek daugiau nei dvidešimt informacinių leidinių, kur du trečdalius būtų sudarę žodynai. Tarp šių buvo ir pakartotinės laidos – J. ir J. Beržinskų bei V. Minkūno angliškai-vokiškai-lietuviško ir V. Gailiaus, M. Šlažos vokiškai-lietuviško ir kitų bei Vakaruose parengti žodynai – P. Andriušio, Sinkėno ispanų-lietuvių (jam sukliudė išleista ispanų-lietuvių kalbų pasikalbėjimų knyga) [73], P. Gaučiaus lietuvių-ispanų [58], trys lietuvių-anglų kalbų žodynai, A. Klimo „Lietuviškai-esperantiškai žodynas“ [26]. VLIK'as atsisakė finansiškai paremti LTB, kuriai 1944 m. mirusio mokslininko A. Kuršaičio šeima pasiūlė įsigyti ir išleisti jo parengtą „Lietuvių-vokiečių kalbos enciklopedijos

(žodyno)“ rankraštį, matyt, dėl to šis atsidūrė Giottingeno „Vandenhoeck und Ruprecht“ leidykloje, kuri jį išleido 7–8 dešimtmečiais [32].

Kalbant apie kitų informacinių leidinių projektus, reikia pastebėti, kad įdomiausi susiję su brendusia lietuvių emigracija iš Vakarų Europos. Pavyzdys galėtų būti „Tremtinio vadovas“ su lietuviškų organizacijų įstatais, lietuvių institucijų adresais visame pasaulyje, informacija apie šalis, į kurias rengėsi emigruoti lietuviai, taip pat esminė informacija apie Lietuvą, jos himnas ir populiariausios giesmės. Ketinta leidinį su dedikacija įteikti kiekvienam išvykstančiam lietuviui, tad planuota išleisti apie 30 000 egz. [78]. Kitas grandiozinis sumanymas, galėjęs tapti viena reikšmingiausių lietuvių DP knygų, – leidinys anglų kalba „Vade mecum per Lithuaniam“. Lietuviams jis turėjo priminti žinomus dalykus ir juos patikslinti, kad galėtų perteikti kitataučiams, o šiems – duoti vaizdą apie Lietuvą, tad leidinį turėjo sudaryti dalys, skirtos geografijai, istorijai, teisiniams dalykams, ekonomikai, švietimui ir mokslui, spaudai, literatūrai, muzikai, teatrui ir dailei, kurias turėjo parengti A. Šapoka, A. Bendorius, S. Sužiedėlis ir kiti žymiausi to meto atitinkamų sričių specialistai, be to, planuota įdėti leidinių apie Lietuvą svetimomis kalbomis bibliografija, o patį leidinį išleisti kišeninės formos [82].

Būta ir daugiau panašių idėjų, sakysim, informacinę knygą apie Lietuvą anglų kalba buvo parengęs J. Stonys, dar vieną rengė dr. A. Vasiliauskas, planavęs, kad ji apims archeologiją, istoriją, geografiją, literatūrą, tautosaką, tautodailę, meną ir ekonomiką [85]. Lietuvybės išlaikymui 6-ojo dešimtmečio pradžioje siūlyta išleisti dviejų tomų liuanistinę enciklopediją [1]. Iš kitų sumanymų dar vertas paminėti žurnalisto V. Zinghaus Kaune 1938 m. išleisto leidinio „Führende Köpfe der baltischen Staaten“ („Vadovaujantieji Baltijos valstybių asmenys“) antroji laida, vėlgi pristatant, kaip ir pirmoje laidoje, 31 įvairioms sritims atstovavusį asmenį bei pridėdant epilogą su vėlesniu Baltijos šalių likimo pristatymu [65].

Kiek mažiau nei informacinių leidinių būta emigracijos tematikai skirtų projektų. Tarp jų buvo ir monumentali, 752 lapų, su 25 statistinėmis lentelėmis ir dviem žemėlapiais, Vytauto Alseikos VLIK'o užsakymu parengta lietuvių DP istorija „Penkeri tremties metai“, apėmusi jų atsiradimo priežastis, visuomeninį-politinį ir kultūrinį gyvenimą [55]. Nepaisant to, kad knygą žadėta ne kartą išleisti (ir po 1988 m.), ji tebeliko rankraštyje. Didžiosios Britanijos okupacinėje zonoje veikusios Baltų centrinės tarybos lietuvių skyrius 1947 m. buvo užsimojęs išleisti nuotraukomis iliustruotą knygą apie zonos lietuvių gyvenimą nuo sąjungininkų atėjimo iki 1947 m. vidurio, grupė Liubeko lietuvių rengė „Schlezvigo-Holsteino lietuvių DP istoriją“ [8], taipogi rengtas leidinys apie Meerbecko ir kitas britų zonoje buvusias stovyklas. Ketinta išleisti ir leidinių apie lietuvius DP Italijoje, lietuvius studentus Šveicarijoje ir

apskritai visus lietuvius studentus užsienyje lietuvių ir anglų kalbomis [6]. 6-ojo dešimtmečio pradžioje Giottingeno universitete rengtas leidinys „Litauische Emigration“ [42].

Prie dvidešimties artėjo ir memuarinės literatūros leidybiniai planai. Juos galima dalinti į kelias dalis. Vieną sudarytų atsiminimai apie nacių lagerius (Štuthofio kalinių Henriko Blazo „Rudosis mirties stovykla“ [46] ir S. Ylos „Žmonės ir žvėrys dievų miške“ vokiečių kalba [68], Vytauto K. Piktornos „Dachau“, J. Rimašausko „Pelenai šaukia“ ir G. Žemkainio „Lietuvos nepriklausomybininkai gestapo kalėjimuose“, planuotas ir antinacinės rezistencijos politinių kalinių atsiminimų rinkinys), kitą – atsiminimai apie II pasaulinio karo metus apimančių laikmetį, įskaitant ir abi tarybines okupacijas (A. Barono „Nuvertinti žmonės“, J. Nemunaičio „Mirtis siaubo ženkle“, J. Petruičio „Kaip jie mus sušaudė“ vertimas į italų kalbą, Hermano Jakučaičio, S. Raštikio, K. Škirpos ir J. Kardelio atsiminimai; beje, pastarojo, žymaus prieškarinio žurnalisto, atsiminimai rasti Čikagoje 1994 m. ir išleisti Lietuvoje 1999 m. [60]).

Dar vieną dalį sudarytų visuomenės veikėjų atsiminimai, neretai apėmę visą XX a. pirmąją pusę ir ankstesnius laikus, kaip K. Bielinio „Dienojant: spaudos draudimo laikų atsiminimai“, K. Griniaus atsiminimų II ir III dalys, M. Biržiškos atsiminimai apie M. Riomerį, M. Anyso atsiminimai iš Klaipėdos krašto lietuvių gyvenimo ir kovų [31], plk. A. Uspensio „Nepriklausoma Lietuva“, M. Vaitkaus „Liepojos gimnazija 1899–1903 m.“, tapusi po poros dešimtmečių pasirodžiusių labai įdomių memuarinių knygų serijos dalimi. Po kelių metų pastangų 1953 m. Londone buvo išleisti vyskupo Jurgio Matulaičio užrašai. Ilgai prazuvusiais laikyti keturi vieno spalvingiausių XX a. politiko J. Gabrio atsiminimų tomai vis dėlto neseniai atsirado ir greit taps prieinami Lietuvos skaitytojams. Atskirai minėtinas J. Daumanto knygos „Partizanai už geležinės uždangos“ vertimas į anglų kalbą. Po DP laikmečio pasirodė pora biografinių knygų – Saliamono Antanaičio „Archimedas, didysis graikų mokslininkas“ ir Aleksandro Merklio „Didysis varpininkas“.

Šiek tiek daugiau nei dešimt ketinta išleisti religinių ir teisinės tematikos knygų. Tarp religinių buvo ir Šventasis Raštas, ir jo dalys (Apaštalų laišakai ir šv. Juozapo apsisveikimas su lotynišku tekstu ir dr. J. Krivicko vertimu bei išsamiais komentarais; Naujasis Testamentas, mokslinė Senojo ir Naujojo Testamento laida – pasirodė 1955 m., evangelikų liuteronų rengti „Šv. Rašto nusidavimai“ ir kitos). Vyskupai V. Brizgys, V. Padolskis ir arkiv. J. Skvireckas, nutarę parengti pasauliečiams skirtą teologijos santrauką „Dievas ir žmogus“, tam pakvietė kun. P. Aleksą, F. Bartkų ir kan. K. Steponavičių [5], jų parengta knyga išleista 1953 m. Leidėjų planuose buvo keturios S. Ylos religinės knygos, V. Gaigalaičio pamokslų rinkinys ir kitų religinių knygų.

Dalis teisinių leidinių buvo susiję su Lietuvių teisinių tremtinių draugijos veikla, o ši draugija galvojo tiek apie Lietuvos teisinius poreikius (iš tokių, regis, tebuvo viena idėja – Šveicarijos civilinio kodekso vertimas į lietuvių kalbą), tiek apie Lietuvos bylą. Pastarosios tikslais ketinta išleisti leidinį „Klaipėdos krašto bylos klausimu (Neumano-Saso bylos medžiaga)“ iki nesibaigė Niurnbergo procesas [33], Lietuvą liečiančios juridinio pobūdžio medžiagos rinkinį, kur sudėti medžiaga, atspindėjusią didžiųjų Lietuvos kaimynų provokacijas prieš ją, Lietuvos ir Baltijos šalių tarptautinį statusą nušviečiančius aktus, didžiųjų valstybių politikų pareiškimus dėl Baltijos šalių okupacijos, faktinę 1940–1948 m. Lietuvos padėtį ir Lietuvos okupacijų rezistenciją [34]. Taipogi šiuo tikslu planuota išleisti M. Riomerio veikalą „Lietuvos sovietizacija“ vertimą į anglų ir vokiečių kalbas. Kaip netinkamo šiam tikslui, matyt, buvo atsisakyta rinkinio „Taikos dokumentai“, kur ketinta sudėti Atlanto chartiją, Jungtinių Tautų deklaraciją, dokumentus, susijusius su Kasablankos, Kairo, Maskvos, Jaltos ir Potsdamo konferencijomis, JTO ir IRO statutus [35]. Anglų kalba ketinta išleisti atsiminimų rinkinį „Teisininkai kovoje su Lietuvos okupacijomis 1940/1944 m.“, tačiau draugijos nariai, paraginti siųsti medžiagą, neskubėjo atsiliiepti ir sumanymas žlugo [36]. Lietuvos bylos propagandos tikslais planuota išleisti S. Bačkio disertaciją „Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas“ ir Konstantino Račkausko „URSS et Lithuanie: aspects juridiques et politiques de leur relations“.

Nepasirodė ir keliolika pedagoginės literatūros knygų. Tarp jų buvo leidinių, turėjusių atspindėti to meto lietuvių pedagoginės praktikos kasdienybę, pavyzdžiui, 1947 m. JAV ir Prancūzijos zonų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencijos pranešimai, straipsnių rinkiniai „Mokykla“ ir „Tremties mokykla“, „Pirmieji mokslo metai tremtyje“ (turėdami omenyje, kad jos iniciatorius buvo Vincentas Liulevičius, galime spėti, kad, gavęs Švietimo valdybos siūlymą rengti ją, galop 1969 m. išleido knygą „Lietuvių švietimas Vokietijoje“ [44]). Iš kitų pedagoginės literatūros projektų dar galima paminėti Čepienės ir V. Čičiūno „Pedagoginį vadovėlį šeimai ir vaikų darželiui“, kur autoriai ketino trumpai bei labai populiariai išdėstyti *vaiko psichologiją, šeimos ir darželio pedagogikos žinias ir kaip iš darželio praktikos* [12], A. Nakaitės „Mergaitės auklėjimas Lietuvoje“ ir kitas.

Iš keleto filosofinės literatūros projektų autorių galima išskirti tris: Vytautą Bieliauską, turėjusį trilogijos iš filosofinės antropologijos rankraščius, Antaną Maceiną, kurio knyga „Socialinis teisingumas“ buvo išversta į italų kalbą [41], o 1951 m. jis parengė savo veikalą „Niekšybės paslaptis“ lietuvišką ir vokišką laidas [67], ir Vydūną,

kuris, atvykęs į Detmoldą, atsivežė ir čia parengė kelis veikalus, iš kurių neišleisti liko „Demonams paliktas“, „Gyvybė, gyvenimo dėsniai ir žmogus“, „Didysis klausimas (apie tai, kiek nacizmas pakenkė vokiečių tautai)“ ir „Aisčių religija“. Dar žinoma apie neišleistus Justino Tumėno („Žodis lietuvių tautai“) ir Tuskenio („XX amžiaus tragedija“) filosofinius veikalus.

Nemažai liko nerealizuota istorinės literatūros sumanymų. Tarp įdomesnių galima paminėti vieno gambiausių jaunų prieškarinio Lietuvos istorikų Konstantino Avižonio „Lietuvos istoriją“, Jonės Deveikės-Navakienės „Lietuvos istoriją“ ir jos Paryžiuje apgintą disertaciją „La preten du privilegie du 20 Feorier 1387 accorde a la Lithuanie“ („Lietuvai suteiktoji 1387 m. vasario 20 d. tariamoji privilegija“), kur autorė įrodinėjo, kad Jogailos vedybų su Jadvyga metu Lietuvai suteikta privilegija, kuria ši buvo „prijungta“ prie Lenkijos, buvo vėlesnių amžių falsifikatas [64], Z. Ivinskio „Lietuvos sienų klausimu“ lietuvių ir anglų kalbomis bei „Lietuvos valstybingumo istoriją“ ir Jono Puzino „Lietuvos proistorė“ [9]. Nemažai spaudos istorijos veikalų DP laikmečiu parengė V. Biržiška. Tai ir „Aleksandrynas“, ir 3-ioji „Lietuvių senosios knygos istorijos“ laida, ir „Lietuvių periodikos istorija“, ir „Trumpa lietuvių spaudos uždraudimo istorija“, ir „Nežinoma K. Donelaičio proza“. Būta ir nesenų istorinių įvykių dokumentų publikavimo projektų, pavyzdžiui, „Antinacinės rezistencijos politinių kalinių sąrašas“, J. Rimašausko sudaryti faktų rinkiniai apie Lietuvos tarybinę 1940–1941 m. ir nacių okupacijas.

Iš kitų įdomesnių leidybinių projektų dar galima paminėti keletą kalbotyrinių, pavyzdžiui, vokiečių kalbininko E. Hermanno „Lietuvių kalbos chrestomatiją“ ir P. Kontrimo ar J. Kantrymo „Lietuvių kalbos istorijos bruožus“; taip pat profesoriaus Stepono Kolupailos apie 700 lapų „Nemuno hidrologinę medžiagą“ ir dviejų tomų „Hidrauliką“.

Žinia, pateikti projektai – toli gražu ne visi neegzistuojančių DP leidinių bibliografijos įrašai. Tai, kad, kaip buvo minėta, dalis šių leidinių pasirodė vėlesniais metais, dar kartą patvirtina, kad DP leidyba tapo pagrindu pokario metų išėvių leidybai, o pats sąrašas vėlgi liudija, kad DP turėtos leidybinės galimybės toli gražu neatitiko jų kultūrinės veiklos pakilimo.

Paties sąrašo likimas kol kas panašus – jis iki šiol niekur išsamiai nepublikuotas. Bet nėra to blogo, kas neišeitų į gera, – jis vis pasipildo naujais įrašais ir kas žino, kiek jame bus įrašų publikavimo metu, ir gal jame bus mažiau paslaptinių įrašų, kurie verčia kol kas juos dėstyti abėcėlės tvarka, nes apie kai kurias knygas teturima fragmentiška informacija neleidžia tiksliai įvardyti jų paskirties.

1. Aptartos priemonės lietuvių tautos išlaikymui // *Lietuvis*. – Memmingenas. – 1950, saus. 20, p. 7.
2. Vyt. Augustinas išvyko į JAV // *Lietuvis*. – Memmingenas. – 1949, liep. 23, p. 3.
3. Barėnas, K. Savosios knygos tarnyboje // *Tremtis*. – Memmingenas. – 1951, spal. 24, p. 4.
4. Braziukas, V. Laiškas J. Tysliavai. Cleveland, 1958, liepos 31. J. Tysliavos archyvas. F229-16. VUMB RS.
5. Brizgys, V. Gyvenimo keliai. – Vilnius, 1993. – P. 149.
6. Budginas, B. Leidinys apie lietuvius studentus užsienyje // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1946, rugpj. 1, p. 4.
7. „Buhalterijos klaida“ latviškai // *Mūsų kelias*. – 1948, rugpj. 28, p. 5.
8. Cicėnas, J. Garbė kovos talkininkams // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, liep. 9, p. 4.
9. Cicėnas, J. Jei pro Hamburgą kada bekeliausi // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1947, saus. 30, p. 5.
10. Cicėnas, J. Neįveikti sielos, kuri tiesą pamėgs // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, saus. 22, p. 4.
11. Cicėnas, J. Vilnius tarp audrų. – Chicago : Terra, 1953. – P. 17.
12. Čiziūnas, V. Laiškas M. Židoniui. Kasselis. 1947, rugsėjo 30. Š.V.K. leid. k-ja. V-ŠVIET.V-A-1-6. LTSC. PLA (Čikaga).
13. Dovainis, P. 1948 metus pradėdant // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, saus. 8, p. 1.
14. Dovydėnas, L. Laiškas J. Brazaičiui. Tiubingenas. 1946, gruodžio 15. Lietuvių tremtinių žinios. V-PROF. J.BRAZA-1. LTSC. PLA (Čikaga).
15. Dovydėno atsiminimai anglų kalba // *Tėviškės garsas*. – Šveinfurtas. – 1947, geg. 16, p. 4.
16. Gaučys, P. Tarp dviejų pasaulių : iš mano atsiminimų 1915-1938. – Vilnius, 1992. – P. 337.
17. Giedrys, A. Laiškas nežinomam asmeniui. 1948, rugpjūčio 16. A. Giedrio laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
18. Grigaliūnas, S., Krikščiūnas, M. Laiškas gimnazijų direktoriams. Detmoldas. 1948, liepos 27. V-DETM-8-7. LTSC. PLA (Čikaga).
19. Ieškome 1000 tremties knygnešių // *Mintis*. – Memmingenas. – 1948, gruod. 28, p. 4.
20. Ivanauskas, M. Laiškas Švietimo valdybos pirmininkui. Wetinau. 1948, rugsėjo 21. Š.V. KLK. V-ŠVIET.V-A-1-2. LTSC. PLA (Čikaga).
21. Juzėnas, I. Laiškas B. Babrauskui. Čikaga. 1951, liepos 22. B. Babrausko laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
22. KLK. V-Šviet. V-A-1-7. LTSC. PLA (Čikaga).
23. KLK. Laiškas Švietimo valdybos pirmininkui. Hanau, 1948, gegužės 29. Šv. v-bos siunčiamieji raštai. V-ŠVIET.V-A-1-2. LTSC. PLA (Čikaga).
24. Kaminsko J. archyvas. F257-185. VUMB RS.
25. Karmėnas, Ed. Pilkųjų dienų prošvaitės // *Tėviškės garsas*. – Šveinfurtas. – 1946, rugpj. 8, p. 6.
26. Klimas, A. Laiškas P. Andriūšiui. Kenigstenas. 1947, gegužė. P. Andriūšio fondas. F334-76, lap. I. MAB RS.
27. Knyga apie Lietuvą // *Lietuvių žodis*. – Detmoldas. – 1948, vas. 19, p. 5.
28. Knygos jaunimui ir senimui // *Tremtis*. – Memmingenas. – 1951, bal. 24, p. 4.
29. Krikščiūnas, M. Laiškas Liubeko lietuvių gimnazijos direktoriui. Liubeko lietuvių gimnazija. Susirašinėjimas su Švietimo valdyba, įgaliotiniiais, inspektoriais. V-LUB-3-12. LTSC. PLA (Čikaga).
30. Kultūrinės naujienos // *Tėviškės garsas*. – Šveinfurtas. – 1948, saus. 21, p. 4.
31. Kultūrinės naujienos // *Žiburiai*. – Augsburgas. – 1946, rugs. 28, p. 4.
32. Kuršaitis Aleksandras // *Lietuvių enciklopedija*. – Bostonas, 1969. – T. 36, p. 329.
33. LTTD valdybos pirmininkas. Laiškas LTB Kultūros tarnybos valdytojiui. Augsburgas. 1948, gegužės 12. V-ŠVIET.V-A-7-1. LTSC. PLA (Čikaga).
34. LTTD. Raštas VLIK'o Informacinei tarnybai. LTTD Miuncheno skyriaus gaunamų raštų byla Nr. I. V-MÜN-12-9. LTSC. PLA (Čikaga).
35. LTTD CV. Laiškas LTB Vyr. Komiteto pirmininkui. Augsburgas. 1947, lapkričio 27. Spauda. V-HANAU-10-1. LTSC. PLA (Čikaga).
36. LTTD CV. Laiškas skyriams. Augsburgas. 1947, gruodžio 8. LTTD Miuncheno skyriaus siunčiamųjų raštų byla. V-MÜN-12-9. LTSC. PLA (Čikaga).
37. Lenktaitis, J. Laiškas S. Prapuolenytei. Fellbach. 1948, spalio 11. D. Britanijos lietuvių sąjunga. Įvairus susirašinėjimas. 1951/52. LTSC. PLA (Čikaga).
38. Lenktaitis, J. Laiškas J. Vilkaičiui. Tiubingenas. 1947, balandžio 6. LTB CK ūkio ir finansų reikalai. Byla 4. V-HANAU-14-5. LTSC. PLA (Čikaga).
39. Lietuviai pasaulyje // *Užuovėja*. – Sidnėjus. – 1950, Nr. 13, p. 18.
40. Lietuviška knyga vargo kelyje // *Mintis*. – Memmingenas. – 1948, rugs. 17, p. 4.
41. Lietuvių Amerikos Informacinio Centro biuletenis spaudai 1945/1946 m., paruoštas J. Prunskio. J. Prunskio archyvas. LTSC. PLA (Čikaga).
42. „Lietuvių emigracija“ // *Tremtis*. – Memmingenas. – 1952, rugs. 19, p. 3.
43. Lietuvių katalikų muzikos darbuotojų suvažiavimas // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1947, saus. 19, p. 5.
44. Lietuvių švietimas Vokietijoje / red. V. Liulevičius. – Chicago, 1969. – P. 5.
45. Lietuvos antinacinės rezistencijos buvusių kalinių sąjungos anketa. A. Geručio archyvas. F155-304. VUMB RS.
46. Literatūrinės naujienos // *Naujienos*. – Bamberg. – 1945, rugs. 30, p. 5.
47. Literatūrinės naujienos // *Naujienos*. – Bamberg. – 1945, spal. 7, p. 3.
48. Literatūrinės naujienos // *Naujienos*. – Bamberg. – 1945, spal. 14, p. 4.
49. „Lux“ leidiniai // Lietuvos valstybės 1922 m. Konstitucija. – Fellbach : Lux, 1949. – 4-as virš. p.
50. Medžiaga Taikos konferencijai (1946). J. Kaminsko archyvas. F257-185. VUMB RS.
51. Mincevičius, J. Laiškas J. Brazaičiui. Roma. 1947, lapkričio 22. Lietuvių tremtinių žinios. J.BRAZA-1. LTSC. PLA (Čikaga).
52. Naujokaitis, A. Laiškas KLK. 1947. Š.V.K. leid. k-ja. V-ŠVIET. V-A-1-6. LTSC. PLA (Čikaga).
53. Organizaciniai švietimo reikalai. V-KASS-1-2. LTSC. PLA (Čikaga).
54. Pauliukonis, A. Laiškas J. Lingiui. Reutlingenas, 1953, gegužės 4. J. Lingio archyvas. F247-1 134. VUMB RS.
55. Penkeri tremties metai // *Mūsų pastogė*. – Sidnėjus. – 1949, lapkr. 2, p. 5.
56. V. Petraičio knyga nebeišeis // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, liep. 21, p. 4.
57. Pilka, S. Prisiminkime K. Binkį // *Mintis*. – Memmingenas. – 1947, bal. 13, p. 3.

58. Pranešimas // Mintis. – Memmingenas. – 1947, kovo 31, p. 6.
59. Pranešimas // Tėviškės garsas. – Šveinfurtas. – 1947, liep. 3, p. 6.
60. Pratarmė // Žurnalisto Jono Kardelio atsiminimai. – Vilnius, 1999. – P. 5.
61. PRO MEMO Nr. 5. 1950, lapkričio 23. Z. Ivinskio archyvas. F198-1098. VUMB RS.
62. Prof. dr. A. Rukša Vasario 16 gimnazijos direktorius // Mūsų pastogė. – Sidnėjus. – 1957, bal. 15, p. 1.
63. Radauskas, H. Laiškas P. Andriui. Reutlingenas. 1947, spalio 6. P. Andriui fondas. F334-117. 1.2. MAB RS.
64. Raila, B. Dr. Jonė Deveikė-Navakienė // Mintis. – Memmingenas. – 1948, rugs. 3, p. 3.
65. Reikšmingas Pabaltijo likimo dokumentas // Mūsų kelias. – Dillingenas. – 1948, geg. 20, p. 7.
66. Religinio meno paroda Vatikane // Užuovėja. – Sidnėjus. – 1950, Nr. 13, p. 13.
67. Rimeikis, J. Laiškas B. Babrauskui. 1951. B. Babrausko laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
68. Rimeikis, J. Laiškas J. Savickiui. Murnau. 1951, gruodžio 22. J. Savickio laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
69. Rūkas, A. Laiškas P. Andriui. Reutlingenas. 1947, gruodžio 6. F334-125, lap. 7. P. Andriui fondas. MAB RS.
70. Santvaras, S. Laiškas B. Kalvaičiui. 1948. LTTD archyvas. LTSC. PLA (Čikaga).
71. Spausdinama // Kaupas, J. Doktoras Krištukas pragare. – Freiburgas : P. Abelkio lietuviškų knygų leidykla, 1948. – P. 191.
72. Šulaičiai. Laiškas P. Andriui. 1949. P. Andriui fondas. F334-139, lap. 15. MAB RS.
73. Šulaitis, P. Laiškas P. Andriui. 1947, gruodžio 30. P. Andriui fondas. F334-139, lap. 13. MAB RS.
74. Šulaitis, P. Laiškas P. Andriui. Augsburgas, 1948, sausio 20. P. Andriui fondas. F334-139, lap. 14. MAB RS.
75. Švietimo valdybos KKK 1947 m. vasario 2 d. posėdžio protokolas. Knygų leidimo komisija. V-Šviet. V-A-2-17. LTSC. PLA (Čikaga).
76. Tradicinis lietuviškojo žodžio menininkų pagerbimas // Mūsų kelias. – Dillingenas. – 1948, vas. 19, p. 5.
77. Trečiokas, V. Laiškas P. Andriui. Uchte. 1948, lapkričio 22. P. Andriui fondas. F334-142, lap. 1. MAB RS.
78. Tremtinio vadovas: [planas]. LTB Vyr. Komitetas. V-LTB VYR. K-AS-1-1. LTSC. PLA (Čikaga).
79. Tremtinių inžinierių veikla // Mūsų kelias. – Dillingenas. – 1947, birž. 12, p. 4.
80. Tremtinių literatūra // Žibintas. – Grevenas. – 1946, saus. 20, p. 8.
81. V-ANGL. 2-1. LTSC. PLA (Čikaga).
82. VADE MACUM PER LITHUANIAM: [planas]. V-HANAU-10-1. Spauda. LTSC. PLA (Čikaga).
83. Varkala, P.B. Laiškas J. Brazaičiui. Londonas. 1949, sausio 6. Lietuvių tremtinių žinios. V-PROF. J.BRAZA-1. LTSC. PLA (Čikaga).
84. Vaitkus, M. Laiškas M. Gimbutienei. Kelheim. 1948, kovo 28. M. Gimbutienės archyvas. F154-473. VUMB RS.
85. Vasiliauskas, A. Prašymas. 1948, vasario 25. LTB KT statutai, taisyklės ir kiti bendraraščiai, susirašinėjimas 1949. V-AUGS.2-4. LTSC. PLA (Čikaga).
86. Žvilgsnis į vienerių metų varnas kultūros bare // Tremtis. – Memmingenas. – 1951, rugpj. 8, p. 4.

Summary

Non-existent Bibliography: Bibliographic List of Books Planned to be Published, Prepared for Publication and Submitted to Publication by Lithuanian Displaced Persons (DP)

Remigijus MISIŪNAS

A small (about 60 000 people) Lithuanian displaced persons (DP) community in Western Europe in 1945–1952 was distinguished for various activities, including book publishing. Over one thousand books were published by a great number of publishers who worked in various countries of Western Europe. But for different reasons quite a lot of manuscripts, prepared in 1945–1952, remained unpublished. Information collected from varied sources shows that there were several hundred of them. Mostly it

was fiction, textbooks, information literature in foreign languages, and other editions. Part of those manuscripts were published during the 50ies, when USA became the center for Lithuanian immigrants, ex DP, and also the center of Lithuanian publishing. Others were published later, some of them even after 1990, when Lithuania recovered its independence. But there are some manuscripts, which lost their relevance and were left unpublished. Nevertheless, they testify to the publishers' ideas.

Senosios regulos karmelitų prie Šv. Jurgio bažnyčios buvusio vienuolyno biblioteka: sovietmečio „spaudos archyvo“ šmėkla ar knygos kultūros faktas?

Arvydas PACEVIČIUS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, el. p. arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjamas Senosios regulos karmelitų vienuolyno, įkurto 1506 metais ir veikusio iki 1797 metų prie Šv. Jurgio bažnyčios Vilniuje, bibliotekos susidarymas, sudėtis ir likimas. Tyrimu siekta ne tik atskleisti senosios bibliotekos sudėtį, bet ir išsiaiškinti, kodėl istoriografijoje ir istorinėje atmintyje ji buvo pamiršta. Priežastis, be ankstyvo vienuolyno uždarymo (1797), galėtų būti gudiška (baltarusiška) Šv. Jurgio karmelitų provincijos administracinė, geografinė ir etninė tapatybė. Todėl straipsnyje keliamas klausimas: Lietuvoje ar Baltarusijoje veikė minėtas vienuolynas? Šv. Jurgio vienuolyno biblioteka istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta 1677 metais, kuomet vienuolyno prijoro Pranciškaus Gožinskio (Gorzynski) rūpesčiu buvo sudarytas bažnyčios ir vienuolyno inventorių – surašytos bažnyčios (Mszały i Księgi) ir vienuolyno bibliotekos knygos (Inventarium bibliothecae). Tuomet bažnyčioje buvo 8 knygos, o vienuolyne – in folio 23, in quarto 14, in octavo 14 knygų, taigi iš viso 51 knyga. Praėjus daugiau kaip 100 metų, 1796 m. Šv. Jurgio vienuolyno bibliotekoje, prieš pat patalpas perduodant seminarijai, buvo 606 tomai. Šv. Jurgio biblioteka straipsnyje analizuojama kitų karmelitų bibliotekų raidos kontekste, aptariama Vilniaus Visų Šventųjų, Linkuvos, Raseinių ir kt. bibliotekų struktūra ir turinys, nagrinėjamos bibliografavimo ir katalogavimo tradicijos visoje Lietuvos karmelitų provincijoje. Knygų migracijos ir komplektavimo šaltinių analizė parodė, kad Šv. Jurgio biblioteka po vienuolyno uždarymo buvo padalinta kitoms Lietuvos karmelitų provincijos bibliotekoms. Pavyzdžiui, kai kurios knygos pateko į Linkuvos vienuolyną. Taigi Šv. Jurgio vienuolyno bibliotekos likimą ir „užmarštį“ nulėmė ankstyvas vienuolyno bendruomenės išformavimas pirmaisiais Rusijos imperijos valdymo metais; knygų išsklaidymas perduodant kitiems karmelitų vienuolynams ir nedokumentuojant šios knygų migracijos; istoriografinis nenoras įžvelgti „rusėniškame“ vienuolyne istorinės Lietuvos paveldą. Apskritai ši biblioteka, jos ištakos ir turinys turėtų sulaukti įdėmesnio tyrinėtojų žvilgsnio, nes ji reprezentuoja vieną seniausių „netradicinės orientacijos“ Vilniuje ir LDK vienuoliosios knygos kultūros židinių.

Reikšminiai žodžiai: Senosios regulos karmelitai; Šv. Jurgio karmelitų provincija; vienuolyno biblioteka; bibliotekų aprašymai; bibliotekų inventoriai; knygų ženklai; knygų dovanojimai ir migracija; Vilniaus vyskupijos seminarijos biblioteka.

Įvadas

Senosios regulos karmelitų vienuolyno, įkurto 1506 m. ir veikusio iki 1797 m. prie Šv. Jurgio bažnyčios, bibliotekos susidarymas, sudėtis ir likimas iki šiol nesulaukė atidesnio Lietuvos tyrinėtojų dėmesio. Antai „Lietuvos vienuolynų“ vadove rašyta apie architektūrinį ansamblį, mėginta patyrinti Šv. Jurgio bažnyčios ir vienuolyno paveldą menotyrimo aspektu ir konstatuota, kad „vienuolynas turėjo turtingą archyvą ir gausią biblioteką (per 2000

tomų)¹. Sunku pasakyti, kokiais šaltiniais remdamiesi tokį skaičių pateikė autoriai, tačiau minėta užuomina skatina įdėmiau patyrinti senas tradicijas puoselėjusios vienuolijos bibliotekos raidą. Mat žinoma, kad 1796 m., t. y. prieš pat pastatus perduodant Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijai ir vienuolius iškraustant į tos pačios regulos vienuolyną prie Visų Šventųjų bažnyčios – o tai atsitiko 1797 m.² – karmelitų vienuolyno prie Šv. Jurgio bažnyčios bibliotekoje būta 606 tomų³. Senasis Šv. Jurgio vienuolynas knygos ir bibliotekų istorijos tyrinėtojo žvilgsnį traukia ir

kitu aspektu: pastatai, kuriuose dabar įsikūręs Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, o ypač Šv. Jurgio bažnyčia, dar sovietmečiu tapo savotišku „spaudos archyvu“, teikiančiu neįkainojamos informacijos apie senąjį Lietuvos knygos kultūros paveldą. Čia, remiantis ne tik minėtos Vilniaus vyskupijos seminarijos bibliotekos rinkiniais, bet ir iš viso Vilniaus bei Lietuvos bažnyčių ir buvusių vienuolynų pokario metais atgabentų knygų rinkinių pagrindu⁴, ir buvo sukurtas unikalus „depozitas“, kuriam tinka „spaudos archyvo“ pavadinimas. Populiariojoje Lietuvos spaudoje jau rašyta apie tai, kaip „bažnyčia išsaugojo knygas, o knygos – bažnyčia“⁵, t. y. mėginta svarstyti, koku būdu šis vertingas architektūros ir meno paminklas išliko ir nebuvo išniekintas kaip kitos grūdų ar popieriaus sandėliais pavertstos katalikų šventovės⁶.

Praplečiančių sovietinės antireliginės/ateistinės propagandos ir bibliotekų raidos LSSR sąsajas faktų pateikta Arūno Streikaus monografijoje⁷. Žinia, jau Levas Trockis yra siūlęs perdėm tiesmuką antireliginę propagandą, nepajėgiančią sumažinti maldos namų lankomumo, keisti naujomis pasaulietinėmis pramogomis – pavyzdžiui, kinu, naujais ritualais [p. 29]. Tarp institucijų, atitraukiančių nuo „opi-jaus liaudžiai“, buvo ir biblioteka, kurios propagandinę, įvilkta į švietimo ir kultūros rūbą, misiją ir strategiją nubrėžė Vladimiras Leninas su Nadežda Krupskaja. 1952 m. parengtame LSSR 1944–1953 m. oficialiai uždarytų maldos namų sąrašė (minėtos monografijos 8 priedas „R[eliginio] K[ulto] R[eikalų] T[arybos] įgaliotinio 1952 m. parengtas Lietuvos SSR 1944–1953 m. oficialiai uždarytų maldos namų sąrašas“, p. 333–338) iš 47 objektų bibliotekų reikmėms buvo numatyta pritaikyti 6 buvusių maldos namus. Tai 1) buvusi kunigų seminarijos bažnyčia [Šv. Jurgio] Vilniuje, tuometinėje Černiachovskio aikštėje (tarybos sutikimas panaudoti pastatą duotas 1948); 1952 čia jau veikė Knygų rūmai; 2) vienuolyno (?) bažnyčia Vilniuje, Gerosios Vilties gatvėje (1948); 1952 veikė dekoracijų sandėlis; 3) Visų Šventųjų bažnyčia Vilniuje, Rūdininkų g. (1948); 1952 veikė popieriaus [sandėlis? Streikaus lentelėje nenurodyta]; 4) kopyčia Kauno priemiestyje Lampėdžiuose (čia 1948 numatyta įrengti biblioteką skaityklą); 1952 veikė kurorto klubas; 5) kopyčia Kaune, A. Šančiuose (1948) [Aušros vartų Švč. Dievo Motinos bažnyčia, vėliau nugriauta]; 1952 buvo cukraus sandėlis; 6) Šv. Mikalojaus bažnyčia Kaune, Puškino g. (1948); 1952 veikė biblioteka. Taigi tik čia, taip pat Šv. Jurgio bažnyčioje Vilniuje te veikė planuoti objektai, kitur virtę sandėliais ar klubais. Čia svarbūs keli aspektai: istorinė tradicija politinių ir socialinių pervartų laikais maldos namus pritaikyti įvairiems poreikiams ne pagal paskirtį (prisiminkime Napoleono karą ir vėlesnę caro valdžios politiką); bažnyčios erdvės ir architektūros neatitikimas bibliotekos funkcijoms (šalta, nepatogus aptarnavimas, fondų

saugykla). Visuotinės ateizacijos skleidžiant „moksline pasaulėžiūrą“ ūpą atšaldė ekonominės realijos ir išskaičiavimas. Tiesa, propagandinę strategiją atitiko maldos namų virsmas muziejais (planuota įkurti 8, 1952 veikė 6), kino teatrais (planuota 4, 1952 veikė 3), kultūros namais (1952 veikė 1), klubais (1), tačiau apskritai 1952 m. vyravo sandėliai (13), archyvai (3), sveikatos apsaugos įstaigos (3). Universiteto archyvas Šv. Jonų bažnyčioje virto popieriaus sandėliu, kino teatras Šv. Baltramiejaus bažnyčioje Užupyje – tarybinių dailininkų sale, lektoriumas reformatų maldos namuose Vilniuje – architektūros muziejumi.

Tačiau šiuo atveju svarbus kitas klausimas – ar Šv. Jurgio bažnyčia išsaugojo senojo karmelitų vienuolyno bibliotekos knygų? Koks jų likimas? Pagaliau ką kiti istorijos šaltiniai mena apie šios bibliotekos susidarymą, fondų struktūrą ir sudėtį? Tad šiame straipsnyje ir aptarsime šios bibliotekos raidą remdamiesi istoriografijoje ir kitoje informacinėje literatūroje iki šiol neskelbtais archyviniais šaltiniais. Tyrimu siekiama aptarti Šv. Jurgio karmelitų bibliotekos raidą ir likimą kitų minėto ordino bibliotekų kontekste, atlikti provizorinę šaltinių analizę, atveriančią horizontus platesnėms interpretacijoms ir sintetinei senųjų Lietuvos bibliotekų studijai.

Istoriografija

Daugiausia apie Šv. Jurgio karmelitų vienuolyną ir jo biblioteką rašyta lenkų istoriografijoje (paminėsime tik svarbiausius darbus). Karmelitų vienuolynų organizacinę struktūrą ir tinklą savo darbuose yra aptaręs Janas Kurczewskis, nurodęs fundacijų datas, bibliotekų, tarp jų ir senosios regulos karmelitų Vilniuje, dydį⁸. (Kiti XIX–XX a. pradžios autoriai Šv. Jurgio karmelitų bibliotekos nemini.) Šiuolaikinėje lenkų istoriografijoje pasistūmėta į priekį dokumentuojant vienuolijų, tarp jų ir karmelitų, paveldą. Galima teigti, kad dabartinėje Lenkijoje formuojasi naujas diskursas, įvardintinas „knygos kultūros paveldo dokumentavimo“ terminu. Čia LDK paveldą, tarp jo ir senosios regulos karmelitų knygų rinkinius, linkstama tapatinti su Abiejų Tautų Respublikos (Żečpospolitos) „senosiose rytinėse žemėse“ veikusiomis bibliotekomis (plg. terminą *katalogi bibliotek z dawnych ziem wschodnich*⁹). Taip „išplaunamas“ etnosocialinis ir politinis kontekstas, nusižengiama istoriškumo principui ir iškreipiama tyrimų strategija. „Lenkija dokumentuoja savo kultūrinį dalyvavimą rytinėse senosios Żečpospolitos žemėse, dešimtmečius priklausančiose Baltarusijai, Lietuvai, Ukrainai, taip pat Rusijai ir Latvijai. Mūsų kultūros paveldą šiose žemėse patvirtina gausios bibliotekos, kurtos praeityje ten, kur gyveno ir dirbo lenkai. Žinant šaltinius, dokumentuojančius šių bibliotekų turinį, galima ateityje galvoti apie deramą ten egzistuojančių kolekcijų ar jų fragmentų apsaugą ir konservavimą“ (pajuodinta mano – A. P.)¹⁰. Tokie teiginiai primena ne istorinių

tyrimų koncepcija, o kultūrinį imperializmą, primenantį laikus, kai lenkai ir lietuviai vieni kitus pravardžiuodavo „už kalniuko tupinčiais velniukais“. Kita vertus, atskirti minėtą paveldą labai sudėtinga. Antai Lietuvos tikintieji aukodavo votus ir pinigų sumas Stebuklingosios Dievo Motinos koplyčiai Krokuvos „Smėlynės“ karmelitų bažnyčioje, yra išlikę šių aukų sąrašai¹¹. Straipsnyje, apibendrinusiame daugiau nei dešimt metų trukusias senųjų Abiejų Tautų Respublikos ir jos „rytinių žemių“ bibliotekų katalogų ir inventorių paieškas, Urszula Paszkiewicz nurodo aptikusį duomenis apie šešias „neypatingai dideles“ senosios regulos karmelitų bibliotekas (Dorohostajai, Kiselinas, Krupčicai, Labunavas, Olevskas, Ušomiras), kuriose XIX a. pirmojoje pusėje buvo nuo 66 (Ušomiras) iki 283 (Kiselinas) knygų¹². Tačiau iš pateiktos medžiagos neaiški šių vienuolynų ir jų bibliotekų regioninė, socialinė, kultūrinė „priskirtis“. Wacłavo Kolako paskelbtas „Karmelitų Krokuvoje „Smėlynėje“ archyvo 1398–1945 (1988) katalogas“¹³ parodė, kad LDK senosios regulos karmelitų paveldas buvo gerai dokumentuojamas ir kaupiamas viename seniausių Lenkijos vienuolynų. Tai neturėtų stebinti, nes karmelitų vienuolynai LDK iki 1687 m. įėjo į Lenkijos provincijos sudėtį. W. Kolako parengtose šaltinių anotacijose yra paminėti šie Lietuvos provincijų karmelitų bibliotekų aprašymai: Kolainių (1841)¹⁴, Kalesnykų (1825)¹⁵, Krupčicų (1709, 1726)¹⁶, Lydos (1820)¹⁷, Linkuvos (1709, 1713, 1719, 1825)¹⁸, Mogiliovo (1693)¹⁹, Pumpėnų (1713)²⁰, Vilniaus Šv. Jurgio (1709–1724; 1742, 1751)²¹, Vilniaus Visų Šventųjų (1681, 1804)²², Vladislavovo (Kudirkos Naumiesčio, 1728)²³, Užsvyrių (Zaswirz, 1709, 1728)²⁴, Žoludko (Zoludek prie Lydos, 1820)²⁵. U. Paszkiewicz parengtame „Bibliotekų ir inventorių sąrašė 1“ suregistruoti Mogiliovo, Pumpėnų, Užsvyrių, Žoludko ir Vilniaus Šv. Jurgio ir Visų Šventųjų bibliotekas dokumentuojantys šaltiniai²⁶, tačiau jame neišvengta klaidų: Vladislavovo Užnemunėje karmelitų vienuolynas priskirtas Troškūnams, kur veikė bernardinų vienuolynas²⁷, Vilniaus karmelitų prie Šv. Jurgio bažnyčios U. Paszkiewicz aptarė remdamasi ne archyviniais šaltiniais, o minėtoju W. Kolako parengtu archyvo aprašymu. Sąrašo priede „Supplement 1“²⁸ jau anotuojami Bialiničių (Nr. 20, knygos neminimos?) (1825, MAB), Kolainių (84), Kėdainių (263–265), Kalesninkų (276, 278–281), Lydos (357), Linkuvos (359–366), Minsko (581), Pumpėnų (665), Slabados (721–722), Tabariškių (799), Žoludko (990) ir Vilniaus Visų Šventųjų (926–928) vienuolynų bibliotekas dokumentuojantys šaltiniai. Apskritai išvardytuose tyrinėjimuose ir skelbtuose šaltiniuose visiškai neminimos arba labai menkai dokumentuotos Žemaičių vyskupystės karmelitų bibliotekos (Kolainių, Raseinių, Kėdainių, Kudirkos Naumiesčio), taip pat Vilniaus Šv. Jurgio karmelitų vienuolyno biblioteka. Senosios regulos karmelitų bibliotekomis pastaraisiais metais imta domėtis ir baltarusių

istoriografijoje. Be „Baltarusijos istorijos enciklopedijos“²⁹, paminėtinas Zmicerio Jackevičiaus straipsnis³⁰, tiesa, iš esmės atkartojęs minėtojo W. Kolako duomenis.

Šv. Jurgio vienuolynas: Lietuvoje ar Baltarusijoje?

Senosios regulos karmelitai (toliau – karmelitai), siekiant juos atskirti nuo reformuotojo basųjų karmelitų ordino, liaudies vadinti „batuotaisiais“ karmelitais³¹, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) buvo sukūrę platų vienuolynų tinklą, apėmusį Vilniaus³² ir Žemaičių³³ vyskupijas bei nuolat pertvarkomą Lietuvos karmelitų provinciją. Šv. Jurgio bažnyčia ir vienuolynas, kurį 1506 m. fundavo Mikalojus Radvila, Vilniaus vaivada ir LDK kancleris, XVIII a. tapo vienu iš šios į dvi dalis padalintos provincijos centrų: mat prieš įkuriant savarankiškas Šv. Jurgio (veikė 1756–1811) ir Visų Šventųjų (veikė 1797–1830) Lietuvos provincijas, LDK karmelitų vienuolynai buvo subordinuoti vadinamajai „Mažosios Lenkijos-Lietuvos“ provincijai. 1762 m. Šv. Jurgio karmelitų provincijai³⁴ priklausė Bialiničių, Mstislavo, Mogiliovo, Čausų, Žoludko, Stankovo vienuolynai (konventai) ir Radomlio, Kniažicės, Mazikių ir Lietuvos Brastos rezidencijos³⁵. Pažymėtina, kad prieš pat pirmąjį Lenkijos-Lietuvos padalijimą, t. y. 1772 m., Šv. Jurgio karmelitų provincijoje tebeveikė minėtieji karmelitų konventai ir rezidencijos, išskyrus Lietuvos Brastą, tačiau minimas naujas Olevsko vienuolynas Kijevo vyskupijoje³⁶. Ši pastaba svarbi aiškinantis Lietuvos karmelitų provincijos „restruktūrizaciją“ Rusijos imperijos „globoje“. Mat XIX a. pirmojoje pusėje senosios regulos karmelitai buvo „suvienyti“ didžiuoleje erdvėje, apėmusioje ir LDK iki 1569 m. Liublino unijos teritoriją. 1841 m. vadinamojoje „Lietuvos Visų šventųjų ir Raudonosios Rusios šv. Juozapo jungtinėje karmelitų provincijoje“ buvo 9 vyrų ir 2 moterų vienuolynai: Vilniaus vyskupijoje Vilniaus Visų šventųjų, Ažusvierių, Slabados, Krupčicų; Žemaičių vyskupijoje – Kolainių; Mogiliovo arkivyskupijoje – Bialiničių, Čiausų, Rasnos, Lvovo ir Žitomiro; moterų vienuolynai veikė Lvove ir Dubne³⁷. XIX a. pirmojoje pusėje karmelitų kapitulos dažniausiai rinkdavosi ir sprendimus priimdavo Ažusvieryje (pavyzdžiui, 1825, 1838 metais, kai buvo sprendžiamas ir Lucko vienuolyno likimo klausimas³⁸). Taigi trumpai galima taip reziumuoti: Šv. Jurgio vienuolynas ir provincija visiškai išnyko, tačiau išliko keli jai priklausę vienuolynai (Ažusvierių, Bialiničių, Krupčicų, Čiausų). Istorinis tęstinumas ir sąsajos su Lietuvos Šv. Jurgio provincija dar kartą įrodo, kad karmelitai net XIX a. veikė ne šiuolaikinės Baltarusijos, o istorinės Lietuvos, t. y. LDK, teritorijoje. Vargu ar dar bereikia papildomų tai patvirtinančių argumentų.

Šv. Jurgio konventas

Manoma, kad už miesto sienų pastatyta Šv. Jurgio bažnyčia turėjo būti gotikinė, bet po gaisrų ir radikalių rekonstrukcijų XVIII a. antroje pusėje suteikus jai rokokinio stiliaus elementų, ji nebeteko viduramžiškų bruožų (varpinė, galimas daiktas, buvo perdirta panaudojus miesto vartų bokštą)³⁹. Senosios regulos karmelitai čia XVIII a. turėjo parapiją, o jų didelį plotą užėmė erdvūs vienuolyno pastatai 1798 m. buvo atiduoti dvasinei seminarijai⁴⁰.

1622 m. vienuolynė veikė studijų namai, kuriuose novicijai išklaudydavo 3 metų teologijos ir 4 metų filosofijos kursus. Nuo 1733 m. studijų prefektas ir filosofijos prefektas buvo tėvas Martynas Rubčinskis (1707–1794), daugelio veikalų autorius; 1748 m. šias pareigas užėmė Felicijonas Ciapinskis, 1756 m. išrūpinęs teisę sukurti atskirą Šv. Jurgio provinciją LDK vienuolynams, kurių centru tapo Šv. Jurgio bažnyčia⁴¹. Galimas daiktas, kad 1636 m. Vilniuje išleista knyga *De SS. Trinitatis mysterio (opusculum a Vilnensi Carmelitarum exalceatorum seminario elaboratum)* susijusi su Šv. Jurgio vienuolynu. Kita vertus, knygas leido ir Visų Šventųjų karmelitai. Tikrai Šv. Jurgio karmelitai parengė knygą, skirtą Vilniaus vaivada Karoliui Radvilai⁴². Atkreiptinas dėmesys, kad čia karmelitai savo vienuolyną vadina „Radvilų konventu“. Nenuostabu, kad anuomet ir vėliau, įsteigtas Radvilų valdose ir jų funduotas, šis vienuolynas vadintas ir „Radvilų panteonu“.

Šv. Jurgio biblioteka

Seniausia informacija apie Šv. Jurgio vienuolyno biblioteką siekia 1677 metus, kuomet vienuolyno prioro Pranciškaus Gožinskio (Gorzynski) rūpesčiu buvo sudarytas bažnyčios ir vienuolyno inventorius⁴³. Jame, be kita ko, buvo pateikti bažnyčios knygų (*Mszaly i Ksiegi*)⁴⁴ ir vienuolyno bibliotekos knygų (*Inventarium bibliothecae*)⁴⁵ sąrašai. Jie rodo, kad tuomet bažnyčioje buvo 8 knygos, o vienuolynė – *in folio* 23, *in quarto* 14, *in octavo* 14 knygų, taigi iš viso 51 knyga.

Praėjus daugiau kaip 100 metų, 1796 m., t. y. prieš pat patalpas perduodant seminarijai, Šv. Jurgio vienuolyno bibliotekoje buvo 606 tomų⁴⁶. Pagal skyrius inventoriuje knygos padalintos šitaip: dogminės teologijos 44 tomų, moralinės teologijos – 107, komentarai – 14, pamokslai – 100, filosofija – 38, istorija – 43, įvairenybės – 260. Taip pat tarp bažnytinių knygų minima „Sidabru apkaustyta evangelija“. Taigi šis lakoniškas aprašymas rodo, kad biblioteka nebuvo gerai sutvarkyta, mat net 43 proc. fondo pateko į *įvairenybių* skyrių, o tai yra daug. Kita vertus, bibliotekos fondo struktūra rodo orientaciją į studijas ir naujokų rengimą (gausus teologijos, pamokslų, filosofijos skyrius).

Aptarus Šv. Jurgio bibliotekos ir bendrąją fondo struktūrą, vėta grįžti prie klausimo apie jos dydį. Jau buvo minėta, kad istoriografijoje teigiama šioje bibliotekoje buvus daugiau kaip 2000 tomų. Kaip matyti iš ką tik aptartų šaltinių, tai nėra tiksli informacija, nes greičiausiai kalbama apie tos pačios regulos vienuolyno prie Visų Šventųjų bažnyčios biblioteką. Mat čia 1820 m. buvo 2120 tomų, o vėliau dar nupirkti 37 tomų⁴⁷. Lyginant su kitomis senosios regulos karmelitų bibliotekomis Lietuvoje, Šv. Jurgio biblioteka buvo viena didžiausių. Antai Tabariškėse 1819 m. buvo 182 knygos⁴⁸. Kita vertus, ji neprilygo Lvovo karmelitų bibliotekai, 1828 m. kartu su rankraščiais turėjusiai 5524 tomus. Didelę biblioteką, susidedančią iš 2622 tomų, senosios regulos karmelitai buvo taip pat sukaupe Horodiščėje (Voluinės vaivadija, Zaslavljo pavietas), kurios aprašymas išliko Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

Patalpos

Apie Šv. Jurgio vienuolyno bibliotekos patalpas minėtuose inventoriuose nieko nerašoma. Tačiau nereikia manyti, kad knygų rinkinys buvo laikomas kur papuola. Lygindami analogiškus kitų karmelitų bibliotekų šaltinius galime teigti, kad bibliotekos patalpa čia privalėjo būti. Antai karmelitams prie Visų Šventųjų bažnyčios rekonstruojant ansamblį 1743 m. buvo pastatyta ne tik varpinė, bet ir primūryta zakristija, virš kurios įrengta **bibliotekos patalpa**, pastatytas į kiemą išsikišęs vienuolyno korpusas ir jame įrengtas refektorijus (statė karmelitas Antanas Šperkovičius)⁴⁹. Tai vienas iš retų senosios Lietuvos istorijoje atvejų, kai minima atskira vienuolyno bibliotekos patalpa. Bialinyčiuose 1825 m. taip pat buvo atskira bibliotekos patalpa, įrengta antrame aukšte. Bibliotekoje, į kurią buvo galima patekti per užrakinamas „dvigubas“ duris, minimi 4 langai ir 3 knygų spintos⁵⁰. Svarbu pažymėti, kad karmelitų vienuolynai, skirtingai nuo kitų vienuolijų, knygas dažnai ženklino įrašu *ex libraria, pro libraria*, o ne *ex bibliotheca*. Pavyzdžiui, Kazimiero Kojalavičiaus-Vijūko knygoje *Modi LX sacrae orationis* (Vilnius, 1684)⁵¹ išliko Kėdainių karmelitų nuosavybės ženklai: *Ex Libraria* Cntq Coiadunensi Ordinis Car. Antiquae Obser; *Ex Libris* Casimiri Stanislaj Iamont; knyga viduje ir nugarėlėje paženklinta šifru: „7/99“. „Naujuosiuose Atėnuose“⁵² liko įrašas: „*ARP Mag. Albertq Szperkowicz STD Exprov. Applicat Librarie Conv. Viln. OO. SS.*“⁵³. Toks knygų ženklimas rodo prisirišimą prie senos regulos ir tam tikrų tradicijų, išplaukiančių iš viduramžių epochos (ankstyvaisiais viduramžiais apskritai terminas *bibliotheca* aptinkamas labai retai).

Vargu ar Šv. Jurgio vienuolyno patalpose įsikūrusi Vilniaus vyskupijos seminarija savo biblioteką įkurdino senosiose bibliotekos patalpose, tačiau tokios versijos atsakyti negalima. 1828 m. Vilniaus vyskupijos seminarijos

prie Šv. Jurgio bažnyčios vizitacijoje⁵⁴ minima šviesi 4 langus turinti patalpa, apstatyta dažytomis spintomis ir skirta bibliotekai, kurios rinkiniai sudaryti iš donacijų ir palikimo (šv. Ignoto pojėzuitų, Vilniaus kapitulos, Vilniaus vyskupo Jono Kosakovskio, Vilniaus vyskupo sufragano Sapiegos).

Šv. Jurgio biblioteka kitų karmelitų bibliotekų kontekste: bibliotekų struktūra ir turinys

Lyginant su kitomis karmelitų bibliotekomis, galima užčiuopti Šv. Jurgio bibliotekos ypatybes ir panašumus. Bialiničiuose 1825 m. knygos padalintos į šiuos skyrius: 1. Biblijos, komentarai ir konkordancijos; 2. Mistinė, moralinė ir dogminė teologija; 3. Asketika ir katechetika; 4. Filosofija, matematika, teisė; 5. Pamokslai lenkų ir lotynų kalbomis; 6. Poezija; 7. Žodynai ir gramatikos; 8. Knygos zakristijoje ir bažnyčios chore. Čia, kaip atskiras bibliotekos skyrius ir rinkinys, įvardytos „Matematikos, fizikos ir kitos knygos be pradžios ir pabaigos“. Įdomu, kad Bialinyčiuose buvo didelis muzikos instrumentų pasirinkimas (iš viso 18 pavadinimų, 63 vnt.), o bursoje ir bažnyčios chore saugoma natų kolekcija (475 vnt.)⁵⁵ rodo gyvą muzikinę tradiciją. Linkuvos vienuolyne 1828 m. knygos buvo padalintos į šiuos skyrius: 1. Biblija (4 t.); 2. Pamokslai (60 t.); 3. Žodynai (3 t.); 4. Istorija (14 t.); 5. Kontraversijos (8 t.); 6. Moralinė teologija (28 t.); 7. Retorika (20 t.); 8. Filosofija (5 t.); 9. Meditacijos (25 t.) – iš viso 167 t.⁵⁶

Pažymėtina, kad daugelyje senosios regulos karmelitų bibliotekų minimi puošnūs mišiolai, evangelijos ir kt. liturginės knygos. Antai Bialiničiuose (Mogiliovo gub.) 1825 m. karmelitų bažnyčioje, be kita ko, buvo „du vienuolijai skirti mišiolai, apkaustyti sidabru“, taip pat „du pasaulietiniai mišiolai – vienas įrištas į sidabrą, kitas – į odą“⁵⁷. Puošnius mišiolus ir kitas liturgines knygas Šv. Jurgio bažnyčioje laikė Vilniaus karmelitai. Čia 1677 m. tarp aštuonių knygų buvo „Teodoro Stratijaus Mišiolas, įrištas į raudoną aksomą su užsegimais ir sidabriniais gumburais, kurių vieno nebėra“, taip pat „Didelis senuoju būdu rašytas pergamentinis mišiolas, įrištas į žydrą aksomą su užsegimais, dovanotas mūsų bažnyčiai Jo Mylistos kunigo Mikalojaus Slupskio, Vilniaus sufragano ir prelato“⁵⁸. Apskritai karmelitai mėgo sidabrą, jo gausu knygų papuošimuose, įrišimuose. Netgi konvento antspaudas Vilniuje buvo ne žalvarinis, o sidabrinis.

Bibliografavimas ir katalogavimas

Pirmojoje XIX a. pusėje, vykstant nuolatinėms vizitacijoms ir vienuolyno turto aprašymams, senosios regulos karmelitų bibliotekos laukiant patikrinimo ir kontrolės imtos tvarkyti. Pavyzdžiui, Tabariškėse „visų [182] knygų pavadinimai, autorių pavardės ir vardai buvo pažymėti 1817 m. kovo 14 d. inventoriuje, konotuotame ir pasira-

šytame per vizitaciją kunigo provincijolo [Patricijaus] Bartoševičiaus“⁵⁹. Tiesa, atliekant vizitaciją 1820 m. sudarytame sąrašė terandame 38 knygas (daugiausia pamokslų, taip pat *Dzieje Królestwa Polskiego, Historia powszechna, Orator Polityczny* ir kt.). Bialinyčiuose, 1825 m. aprašant biblioteką inventoriuje ir išvardijus svarbiausius jos skyrius (žr. anksčiau pateiktus duomenis apie bibliotekų struktūrą), likęs prierašas rodo apleistą, nesutvarkytą knygų rinkinį: „Autoriaus pavardės, išleidimo vietos ir įrišimo nenurodėme, nes Biblioteka nuo seno apleista ir daugelis knygų joje yra be antraštinių lapų“⁶⁰. Kėdainiuose (1705–1832), kur senosios regulos karmelitus 1705 m. įkurdino Radvilų palikuonė Elžbieta Augusta Sofija su vyru, Bavarijos kunigaikščiu Juozapu Karoliu Salzbachu, taip pat žinomi vienuolyno bibliotekos aprašymai: 1817 m.⁶¹ ir 1820 m.⁶² vizitacijose bei 1825 m. inventoriuje⁶³. Kolainiuose (1750–1864), kur prie Kolainių koplyčios nuo 1740 m. veikusiems senosios regulos karmelitams 1750 m. dvaro savininkas Jonas Adamkavičius fundavo vienuolyną, bibliotekos knygos buvo registruojamos 1827 m. inventoriuje (1460 knygų)⁶⁴, taip pat surašomos 1835 m. (2000 veikalų), 1847–1849 m. ir kt.⁶⁵. Apie Kolainių biblioteką išliko duomenų ir Krokuvos karmelitų archyve „na Piasku“⁶⁶. Galimas daiktas, dažni bibliotekos aprašymai susiję su čia veikusiu noviciatu, taip pat 1797 m. perimta iš jėzuitų Kražių gimnazija. (Šią perdavus VU žiniai, 1817 m. karmelitai atidarė mokyklą Kolainiuose, ji veikė iki 1835 m.) Gana tvarkingai – tiesa, be knygų išleidimo metų ir vietos, – knygos surašytos Rascinių karmelitų 1832 m. inventoriuje⁶⁷. Tačiau apskritai karmelitai nepaliko nė vieno šiuo metu tyrinėtojų žinomo ar paminėto bibliotekos katalogo. Tuo tarpu kitose vienuolijose bibliotekų katalogai buvo sudarinėjami gan gausiai, ypač XVIII a. antrojoje pusėje įsisiūbavus katalikiškai Apšvietai. Ar tai reiškia, kad šitie informacijos tvarkybos ir paieškos dalykai karmelitams nerūpėjo? Klausimas lieka neatsakytas, ypač turint omenyje didžiulius neištirtus ir nepaskelbtus archyvinių šaltinių masyvus.

Knygų migracija ir komplektavimas

Karmelitai, kaip ir kitos vienuolijos, knygų gavo iš panaikinto jėzuitų ordino bibliotekų. Knygoje „Raktai į širdies lobyną“ (*Klucze do skarbu serdecznego*. Vilnius: Akademijos sp., 1725), atsidūrusioje karmelitų prie Šv. Jurgio bažnyčios bibliotekoje (apie tai byloja įrašas *C[onven]tus Vil[niensis] S. Georgij*), liko perbrauktas nuosavybės įrašas (*Conciones hac Antonij Piotraszewski Soc. Jesu dono oblatae a Rdo Patre Athanasio Ludovico Kiersnicki Soc. Jesu*), nurodantis, kad knyga priklausė jėzuitui Antanui Petraševskiui (jį dovanavo pats autorius Atanazas Liudvikas Kiersnickis)⁶⁸. Tarp donatorių būta ir pasaulietinės dvasininkijos atstovų. Antai Liudviko

Bourdaloue „Dvasines pratybas“ (*Czwiczenia duchowne swiętego oycza Ignacego na ośm dni*. Vilnius, 1773) Kolainių vienuolynui dovanojo Vaiguvos klebonas Juozapas Zabitovskis ir knygoje įrašė: *Hic Liber Meditationum a me Jozepho Zabitowski Aplicatus Conventui Chvaloynensi PP Carmelitar[um] id a me Parochi Vaygoviensi*⁶⁹. Po Pranciškaus Brunono Losickio (Łosicki), Žitomiro katedros kanauninko mirties jo asmeninės knygos (77 tomai) 1819 m. birželio 15 d. papildė Krupčicų vienuolyno biblioteką⁷⁰. Apie donacijas ir migraciją liudija ir kiti knygos likę įrašai: *Ši knyga (priorui?) Hieronimui Zajanchkovskiu karmelitų vienuolyno (AR?) pirka už šešis florinus 1765 didžiai gerbiamo šviesiausiojo prakilniausiojo Mykolo Ostrovskio, Linkuvos vienuolyno prioro su vyresniųjų sutikimu*. Antraštėje esantis įrašas byloja: *Ši knyga dovanojama didžiai gerbiamo tėvo Alberto Šperkovičiaus Šv. Teologijos daktaro eksprovincijolo tėvui Mykolui Ostrovskiu, karmelitui*⁷¹. Visų Šventųjų vienuolyną rekonstravęs A. Šperkavičius minimas ir kaip kitų knygų donatorius, mat „Naujuosiuose Atėnuose“⁷² liko įrašas: „*ARP Mag. Albertq Szperkowicz STD Exprov. Applicat Librarie Conv. Vln. OO. SS.*“⁷³. Atkreiptinas dėmesys į bibliotekos pavadinimą *libraria*, tai nuoroda į senąją ikireforminę tradiciją. Nuosavybės įrašų liko svarbiu karmelitams tapusio Ažusvierių karmelitų vienuolyno knygos: *Ex libris Patrum Carmelita. A. R. Obs. Con. Zsvirensis. Ab Anno 1735*⁷⁴. Beje, šiame vienuolyne ir knygos buvo įrašomos originaliu būdu, tai matyti iš Edmundo Laucevičiaus pateiktos medžiagos: XVIII a. Ašmenos pavieto knygrišiai gana meistriškai pakeitė senas buvusias medines viršelio lenteles minkštu kartonu⁷⁵.

Šv. Jurgio biblioteka ir seminarijos biblioteka

Vilniaus vyskupijos seminarijos, įkurdintos prie Šv. Jurgio bažnyčios, biblioteka XIX a. pirmos pusės Vilniuje, ypač sujungus ją su Vyriausiąja seminarija prie Vilniaus universiteto, buvo viena didžiausių Vilniuje. 1828 m. seminarijos biblioteką sudarė: 1. Moralinės ir dogminės teologijos 347 pavadinimų knygos – 560 įvairaus didumo tomų; 2. Šv. Rašto ir komentatorių 177–328 t.; 3. Šv. Tėvų lotynų ir graikų kalbomis raštai 61–138 t.; 4. Pamokslininkų 270–425 t.; 5. Moralės 495–648 t.; 6. Katechetikos 50–81 t.; 7. Bažnytinių apeigų 68–130 t.; 8. Kanonų teisės 218–370 t.; 9. Civilinės ir baudžiamosios teisės 68–93 t.; 10. Bažnytinės ir pasaulietinės istorijos 366–1579 t.; 11. Filosofijos 462–503 t.; 12. Įvairių lenkų autorių kūriniai 270–394 t.; 13. Geografija 126–276 t.; 14. Muzika ir kelionių aprašymai 35–68 t. Iš viso: 3948 autorių pavadinimai, 7698 tomai. Anot vizitatoriaus, knygas reikėtų tvarkingai ir sistemiskai sudėti, o klierikams skirti per metus po 50 sidabro rublių, kad galėtų nupirkti naujų knygų. Paminėtas ir bibliotekininkas – kun. Zyszkowski⁷⁶,

šios seminarijos profesorius, kuris alumnams knygas išduoda pagal specialų skolinamų knygų registrą (1828 m. seminaristų buvo 57). Kaip „užaugo“ šios bibliotekos fondai, yra žinoma, nors esama ir mįslių. Anot Joachimo Lelevelio, ji perėmė gausų asketikos-teologijos knygų rinkinį, likusį po jėzuitų prie Šv. Ignato bažnyčios, t. y. jėzuitų noviciate (čia, beje, iki perkeltant prie Šv. Jurgio, veikė seminarija ir buvo turtinga biblioteka, ypač knygų prancūzų kalba). J. Kurczewskio teigimu, Vilniaus vyskupas J. I. Masalskis, 1774 m. perkėlęs seminaristus prie Šv. Ignato, nurodęs „jėzuitų biblioteką, likusią mūruose, atrinkus vertingiausias knygas, parduoti, pinigus palikti *na przyszly rachunek*“⁷⁷. Seminarijai atiteko ir sufragano Juozapo Sapiegos bei vyskupo Juozapo Kosakovskio knygų rinkiniai. Seminarijos biblioteka sulaukė ir bibliotekininko Fridricho Adolfo Eberto (1791–1834), dirbusio 1823–1825 m. garsiojoje Wolfenbuttelio, o 1825–1834 m. – Drezdeno rūmų bibliotekose, donacijos. Tarp garsaus XIX a. bibliotekininkystės teoretiko, polemizavusio su eksbenediktinu Martynu Shrettingeriu⁷⁸, dovanotų knygų J. Lelevelis pažymi vertingus rankraščius – XVI a. Lenkijos statusus lenkų kalba⁷⁹. Galimas daiktas, kad Laucevičiaus nurodytieji Lietuvos bibliotekose retai aptinkami panašūs į vokiečių knygrišio Jokūbo Krauzės⁸⁰ knygų priklausiusių Vilniaus vyskupystės seminarijai, įrašimai⁸¹ kilę iš minėto Eberto rinkinio. Nenuostabu, kad seminarijos prie Šv. Jurgio bažnyčios biblioteka turėjo savo knygos antspaudą su įrašu *S. Georgium Seminarium Dioecesanus Vilnenses*⁸². Knygos buvo ženklinamos ir įrašu: *Ex Bibliotheca Seminarij Diecesan. Vilnensis* (VUB II-4658, II-4016).

Šv. Jurgio bibliotekos likimas

Vargu ar čia įsikūrusiai seminarijai karmelitai paliko knygų, greičiausiai pasiėmė su savim į Visų Šventųjų vienuolyną ar perdavė kitiems konventams. Mat vyskupijos seminarija buvo orientuota kiek kitokia linkme ir bibliotekos fondus „užsiaugino“ kitais būdais. Kaip rodo knygų ženklai, Šv. Jurgio bibliotekos knygos buvo perduotos ne tik Visų Šventųjų vienuolynui, bet ir mažesniesiems konventams – pavyzdžiui, Linkuvos. Nėra abejonės, kad tarp Lietuvos karmelitų vienuolynų vyko knygų migracija – tiek natūrali, tiek priverstinė, sąlygota besikeičiančių aplinkybių. Antai knyga „Raktai į širdies lobyną“ (LNB B 369/1011299), atidavus Šv. Jurgio vienuolyną seminarijos reikmėms, iškeliauvo į Linkuvą, nes joje liko įrašas: *Hoc liber inscriptus*⁸³ *est Conventus Linkoviensis 1808*⁸⁴. Antroji priverstinio knygų išsklaidymo banga, kilusi dėl carinės naikinimo politikos, Šv. Jurgio konvento jau tiesiogiai nebeaplietė. Prisimintina, kad 1840–1849 m. Vilniaus ir Gardino gubernijose uždarius karmelitų vienuolynus, jų knygų rinkiniai buvo paskirstyti vyskupijoms (Žemaičių

ir Vilniaus) ir pasaulietinėms institucijoms: iš Pumpėnų 172 knygos atiduotos Žemaičių vyskupijai, 16 – mokykloms, iš Kalesnikų atitinkamai 52 ir 23, iš Lydos – 225 ir 32, iš Žaludko – 84 ir 113⁸⁵. Kita vertus, kai kur senųjų vienuolynų bibliotekų knygos saugotos iki pat 1864 m. Antai minėto Pumpėnų vienuolyno, panaikinto dar 1832 m., knygų (31 t.), saugotų bažnyčioje, sąrašas buvo sudarytas 1864 m.⁸⁶ Panašiai 1864 m. buvo surašytos buvusio Linkuvos karmelitų vienuolyno (taip pat panaikintas 1832 m.) knygos – iš viso 212 veikalų, tarp jų 65 lenkų kalba⁸⁷. Kolainių vienuolynas panaikintas 1864 m. gruodžio 29 d. Michailo Muravjovo įsakymu, kuriame nurodyta vienuolika vienuolių išsiųsti į Raseinius⁸⁸ ir Kretingą⁸⁹, „knygas dvasiškojo turinio atiduoti Varnių seminarijai, o pasaulietinio turinio – gimnazijai“. Vienuolyną su bažnyčia valdžia atidavė pravoslavų dvasininkijai⁹⁰.

Išvados

Apibendrinant aptartą medžiagą tenka konstatuoti, kad Šv. Jurgio karmelitų vienuolyno biblioteka buvo „užmiršta“ nepelnytai. Priežastys įvairios: ankstyvas vienuolyno bendruomenės išformavimas pirmaisiais Rusijos imperijos valdymo metais; nenoras išvelgti „rusėniškame“ vienuolyne senosios Lietuvos paveldo; knygų išsklaidymas natūraliu būdu, perduodant kitiems karmelitų vienuolynams ir nedokumentuojant šios knygų migracijos. Natūralu, kad šaltinių apie šią biblioteką išliko labai mažai. Apskritai ši biblioteka, jos ištakos ir turinys dar turi sulaukti įdėmesnio tyrinėtojų žvilgsnio, nes tai vienas seniausių Vilniuje ir LDK vienuolynų. Nežinia, kokias viduramžių ūkuose skendinčias paslaptis atskleis senųjų knygų, saugomų Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centre, proveniencinė analizė.

¹ Lietuvos vienuolynai : vadovas. – Vilnius : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998. – P. 400.

² Kurczewski, Jan. Biskupstwo Wileńskie. Od jego założenia aż do dni obecnych. – Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912. – P. 172.

³ Pacevičius, Arvydas. Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795-1864 metais : dingęs knygos pasaulis. – Vilnius : Versus aureus, 2005. – P. 151.

⁴ Plačiau žr.: Bugailiškis, Peliksas. Gyvenimo vieškeliais : medžiaga istorijai / sudarė Vygintas Bronius Pšibilskis. – Šiauliai : Aušros muziejus, 1994. – P. 251-254, 255-273 ir kt. Plg.: Bugailiškis, Peliksas. Knygų platinimas. Bibliotekos. Atsiminimai iš 1892-1940 m. LMAB. F87, b. 121; Pacevičius, Arvydas. Bibliotekos: krikščioniškojo kultūros paveldo naikinimas Lietuvoje // Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis. – T. 12 (1998), p. 139-148.

⁵ Baltrušaitytė, Renata. Bažnyčia išsaugojo knygas, o knygos – bažnyčią // Veidas. – 2004, Nr. 50.

⁶ Deja, kaip ir dera „įvaizdžio formavimo“ strategiją pasirinkusiai spaudai, esminiai dalykai šioje publikacijoje nebuvo aptarti.

⁷ Streikus, Arūnas. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990). – Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002. – 374 p.

⁸ Vilniuje karmelitai turėję 2120 tomų, tačiau autorius nenurodė vienuolyno; greičiausiai čia turimas omenyje vienuolynas prie Visų Šventųjų bibliotekos. Žr.: Kurczewski, Jan. Biskupstwo ..., p. 323.

⁹ Paszkiewicz, Urszula. Wybrane problemy dokumentacji zbiorów bibliotecznych na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej do 1939 roku // Roczniki Biblioteczne. – 2001, p. 60 ir kt.

¹⁰ Ten pat, p. 57.

¹¹ Kolak, W. Katalog Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie „Na Piasku” 1398-1945 (1988). – Kraków, 1997. – P. 121.

¹² Paszkiewicz, Urszula. Wybrane ..., p. 77.

¹³ Kolak, W. Katalog Archiwum ...

¹⁴ Ten pat, p. 116.

¹⁵ Ten pat, p. 121.

¹⁶ Ten pat, p. 122.

¹⁷ Ten pat, p. 123.

¹⁸ Ten pat, p. 123-124.

¹⁹ Ten pat, p. 150.

²⁰ Ten pat, p. 160.

²¹ Ten pat, p. 176.

²² Ten pat, p. 177.

²³ Ten pat, p. 178.

²⁴ Ten pat, p. 178-179.

²⁵ Ten pat, p. 179.

²⁶ Paszkiewicz, Urszula. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510-1939). – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1998. – Nr 578, 650, 651, 920, 922, 923-927, 997, 998, 1009.

²⁷ Ten pat. – Nr 788, p. 242.

²⁸ Paszkiewicz, Urszula. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Supplement I. – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 2000.

²⁹ Enciklopedija gistoryju Belarusi. – 1997. – T. 4, p. 117.

³⁰ Яцкевіч, Зміцер. Звесткі па гісторыі кармеліцкіх кляштаруў у Беларусі ў матэрыялах кракаўскага архіва. <http://history.minsk.by/@book/BOOKS/Viartanne/V_06/V_06.htm>.

³¹ Lenkiškai senosios regulos karmelitai vadinti *karmelici trzewickowi*, lotyniškai – *Ordo Carmelitarum Strictioris Observantiae, Ordo Carmelitarum Antiquae Observantiae, Ordo Carmelitarum Excalceatorum, Ordo Fratrum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo*.

³² Anot J. Kurczewskio (p. 469-476), Vilniaus vyskupijos „senosiose provincijose“ veikė šie karmelitų vienuolynai: **Bialinyčių** (1623-1832), vienuolynas su filosofijos studijomis, **Leono Sapiegos** fundacija (Švč. Mergelės Marijos stebuklingas paveikslas, bažnyčia po 1876 m. paversta cerkve); **Čiausų** (Czausy, 1653-1832), vienuolyną fundavo LDK iždo raštininkas Kazimieras Polupenta (Polupiečia); **Mazikų** (Mazyki, 1714-1832), rezidencija su parapija, **Mstislavlio** seniūno Mykolo Katilo (Kociell) fundacija; **Minsko** (1677-1798), vaivadaičių Mykolo, Samuelio ir Dominyko Ciechanovskių fundacija (vyskupas

- Dederka 1798 m. čia „pasodino“ pranciškonus); **Mogiliovo** (XVII a. vid.–1783), fundatorius neminimas, 1783 m. vienuolyno bažnyčia paversta katedrine (ar liko vienuoliai?); **Mstislavlio** (1620–1832), Mstislavlio karūžos Jokūbo Medalinskio fundacija; **Pumpėnų** (nuo XVII a. pradžios), Zavadzkių ir Juozapo Šišlos fundacija.
- Kitur (p. 260–261) J. Kurczewskis dar nurodo šiuos Vilniaus vyskupijos karmelitų vienuolynus: **Vilniaus prie Visų Šventųjų bažnyčios** (panaikintas 1885); **Vilniuje prie Šv. Jurgio bažnyčios**; **Lietuvos Brastoje** (rezidencija, 1754 m. funduota Jano Mankowicziaus); **Bielske** (rezidencija, nuo 1641 m. vienuolynas, panaikintas 1796 m.); **Kalesninkuose** (įkurtas 1676 m. Konstantino Kuncevičiaus, panaikintas 1832 m.); **Krupčiuose** (panaikintas 1850 m.); **Lydoje** (1672 m. Adomo Narbuto su žmona fundacija, panaikintas 1832 m.); **Slabadoje** (panaikintas 1850 m.); **Tabariškėse** (panaikintas 1832 m.); **Šemetoje** (Szemiotow, Kristupo ir Jadvygos Zenavičių 1714 m. fundacija, rezidencija, panaikinta 1832 m.); **Ažusvieryje** (Zaswirz, Kristupo ir Jadvygos Zenavičių 1714 m. fundacija, panaikintas 1864 m.); **Želadėje** (Zaladz, įsteigtas 1678 m. Vaitiekiaus Chludzinskio, panaikintas 1866 m.); **Žoludoke** (Zoludek, įsteigtas 1682 m. Kazimiero ir Aleksandro Pranckevičių, panaikintas 1832 m.).
- ³³ Žemaičių vyskupijoje, anot G. Błaszczyko, karmelitų vienuolynai buvo įkurti: **Kolainiuose** (1750, Jono Adamkavičiaus, Gondingos tįjūno ir Žemaičių pilies raštininko fundacija), **Kėdainiuose** (1704 Noiburgo kunigaikščio Karolio Pilypo ir 1713 Kazimiero Jurgio Daukšos fundacijos), **Raseiniuose** (1720 Jokūbo Jurgio iš Vizbaro Daujoto, Žemaičių medžioklio (lowczy) fundacija), **Kudirkos Naumiestyje** (Władysławów, 1644 karalienės Cesilijos Renatos fundacija).
- ³⁴ Lotyniškai ji buvo vadinama *Provincia Litvano-Ruthena S. Georgij M. Ordinis Fratrum Beatissimie Dei Genitricis nec non Semper Virginis Mariae de Monte Carmelo Antiquae Regulae Observantiae*.
- ³⁵ *Formula Capitulum provinciale celebrandi in Provincia Litvano-Ruthenica S. Georgii ... ex Constitutionibus collecta*. Vilnae: Typis S.R.M. Academ. Soc. Iesu, 1763. Saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAB RS). F273, b. 254.
- ³⁶ Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. – Lublin, 1972. – Žml. XXIV.
- ³⁷ MAB RS. F273, b. 254, lap. 25–28.
- ³⁸ Kolak, W. Katalog Archiwum ..., p. 149.
- ³⁹ Klos, Juljusz. Wilno. Przewodnik Krajoznawczy. – Wilno: Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Polsk. Tow. Krajoznawczego, 1923. – P. 125–126. Autorius mini bažnyčios presbiterijoje, 1908 m. atnaujinus XVIII a. tapybą, buvus Zigmanto III ir Mikalojaus, Barbaros ir Jurgio Radvilų atvaizdus (ten pat, p. 126).
- ⁴⁰ Klos, Juljusz. Wilno ..., p. 172. Klausimas, kuriais metais karmelitai patalpą užleido seminaristams, ir ar iš karto pasitraukė iš senojo vienuolyno mūrų į naujesnius Rūdininkų gatvėje, tebėra atviras.
- ⁴¹ Lietuvos vienuolynai ...
- ⁴² *Culumen palatinatus florentissimi Carolus Radziwiłł, palatinus Vilnensis in superiminenti sua inauguratione recognitus a conventu Radiviliano ordin. frat. B.V. de monte Carmelo A. R. O. S. Georgii Martyris d. 14 men. Apr. A. 1763*. – Vilnius: Akad. Sp., 1763 (VUB IV 30665).
- ⁴³ *Liber Magistralis In Quo Fundationes S. Georgij Vilnae cura R. ac VP. Francisci Gorzynski interea V. Prioris [...] conscripta 1677*. LMAB RS. F43, b. 21018.
- ⁴⁴ Ten pat, lap. 40.
- ⁴⁵ Ten pat, lap. 49–50.
- ⁴⁶ *Inventarium Ecclesiae, Conventus, et Familiae S. Georgij Martyris Pro Venerabili Capitulo Celebrando in Conventu Vilnensi SS. Omnium Ordinis Fratrum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo Antiquae Observantiae Regularis A.D. 1796 Conscriptum Ante Officio Prioratus Patris Andrae Mackiewicz Sacra Theologiae Magistri et Doctoris*. LMAB RS. F273, b. 252, lap. 11. Beje, inventorinis aprašymas patvirtina informaciją apie atskirą bibliotekos patalpą, vadinamą „sale“: „biblioteka prie bažnyčios antrame aukšte, salėje, [kurioje] spintos staliaus darbo, gerai aprūpinta, knygos 1820 m. surašytos atskirame registre“.
- ⁴⁷ *Inwentarz Kościoła Parafialnego i Klasztoru pod Tytułem Wszystkich Świętych XX. Karmelitów Dawnwney Reguly w Roku 1832 za przelożenstwa WJX Edwarda Jodziewicza sporządzony*. LMAB RS. F273, b. 194, lap. 21.
- ⁴⁸ Paszkiewicz, Urszula. *Wybrane ...*, p. 75.
- ⁴⁹ Misius, Kazys, Šinkūnas, Romualdas. Lietuvos katalikų bažnyčios: žinynas. – Vilnius: Pradai, 1993. – P. 600.
- ⁵⁰ LMAB. F273, b. 263, lap. 12.
- ⁵¹ LNB B lot. 1/684 (L Arch).
- ⁵² Chmielowski, Benedykt. *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej Scyencyi pełna*. – Lwów, 1754.
- ⁵³ LMAB. L-18/1207.
- ⁵⁴ *Wizyta seminarii Dyecezalnego świeckiego kleru znajduiącego się ... przy kościele So Jerzego przez delegowanego wizytatora x. Antonego Fialkowskiego ... r. 1828 miesiąca Junii dnia 30 odprawiona*. VUB RS. F57-B53-b.1, lap. 98(7).
- ⁵⁵ *Muzikai vadovavo pasaulietis Vincentas Čiukovskis (Czuhowski), vadinamas senior muzyki*. Tarp natų minimos mišios, litanijos, mišparai, simfonijos, uvertiūros, kvartetai, kvintetai, maršai, polonezai, anglezai, kadryliai. LMAB. F273, b. 263, lap. 13–15.
- ⁵⁶ *Inwentarz klasztoru Linkowskiego XX. Karmelitów Dawney Reguly na Kapitulą zakonną przez wybranego Sociusza X. Bonifacego Wilimowicza w Roku 1828 sporządzony*. LMAB. F273, b. 289.
- ⁵⁷ *Inwentarz XX Karmelitów Białynickich 1825*. LMAB. F273, b. 263.
- ⁵⁸ LMAB RS. F43, b. 21018.
- ⁵⁹ Paszkiewicz, Urszula. *Wybrane ...*, p. 75.
- ⁶⁰ LMAB. F273, b. 263.
- ⁶¹ MAB RS. F273, b. 288, lap. 7v–9r.
- ⁶² LVIA. F669, ap. 2, b. 224, lap. 152r–153r.
- ⁶³ MAB RS. F273, b. 288, lap. 16r–30r.
- ⁶⁴ LVIA. F669, ap. 2, b. 234, lap. 149;
- ⁶⁵ MAB. F43, b. 10191, lap. 11; LVIA. F669, ap. 3, b. 254.
- ⁶⁶ AKK. rps 278, 34 s. Plg. Kolak, W. Katalog Archiwum ..., p. 116.
- ⁶⁷ LMAB. F43, b. 15725.
- ⁶⁸ LNB. B 369/1011299.
- ⁶⁹ LNB. A 10227/645910.
- ⁷⁰ LMAB. F273, b. 286, lap. 16–17.
- ⁷¹ DSC01629.
- ⁷² Chmielowski, Benedykt. *Nowe Ateny ...*
- ⁷³ LMAB. L-18/1207.
- ⁷⁴ *Laucevičius, Edmundas. XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. – Vilnius: Mokslas, 1976. – P. 37. Egz. VUB II-344.
- ⁷⁵ Ten pat, p. 37 (pav. 190).
- ⁷⁶ A. Žiškovskis, Vilniaus vyskupijos asesorius, 1832 m. rūpinęsis Vyriausiosios seminarijos personalo sudėtimi.

⁷⁷ Kurczewski, Jan. Biskupstwo ..., p. 834.

⁷⁸ Vorstius, Joris, Joost, Siegfried. Grundzüge der Bibliotheksgeschichte. – Wiesbaden : O. Harrassowitz, 1980. – P. 59. Svarbiausieji Eberto darbai: *Über öffentliche Bibliotheken* (1811), *Die Bildung des Bibliothekars* (1820), kuriuose pagrįsta sisteminė bibliotekos fondo, padalinto į 200 grupių, klasifikacija.

⁷⁹ Lelewel, Joachim. Bibliograficznych ksiąg dwoje. – Wilno, 1928. T. 2, p. 157.

⁸⁰ Jacobus Crause dirbo Saksonijoje, mokėsi amato pas venecijietiška mokykla atstovavusį knygrišį. 1566–1585 jis įrašinėjo knygas Saksonijos kurfiurstui Augustui ir sukūrė originalų venecijietišką stilių su rytietiškais elementais, kuriam būdinga: kartoniniai viršeliai, auksavimas, Groljero stiliaus pynės ir arabeskos, nugarėlių puošimas.

⁸¹ Laucevičius, Edmundas. XV–XVIII a. knygų įrašimai ..., p. 47 (pav. 99,100).

⁸² LNB. B 993/307478.

⁸³ Originale – *Inskriptus*. Lotyniškoji mažaraštystė provincijos vienuolyne.

⁸⁴ LNB. B 369/1011299.

⁸⁵ Pacevičius, Arvydas. Vienuolynų bibliotekos ..., p. 82–83.

⁸⁶ Katalog knig. LVIA. F378-1864-2430, lap. 252.

⁸⁷ LVIA. F378-1864-2430, lap. 253–261.

⁸⁸ Kutkevičius Rufus, Stanevičius Angelas, Šukevičius Jokymas, Širvydas Eustachijus, Skilskis Timoteušas, Gajauskis Liudvikas.

⁸⁹ Juraška Kazimieras, Monkevičius Mykolas, Rubša Albinas, Kantautas Jonas, Tamulevičius Mateušas.

⁹⁰ Valančius, Motiejus. Pastabos pačiam sau. – Vilnius, 1996. – P. 126.

Summary

The Former Library of Old Regula Carmelite Monastery Near St. George Church in Vilnius: a Ghost of the Soviet “Print Archive” or a Fact of Book Culture?

Arvydas PACEVIČIUS

The article examines the creation, composition and fate of the Old regula Carmelite monastery library. It functioned next to the St. George church in Vilnius from 1506 up to 1797. The aim of the research is not only to reveal the composition of the collection but also to reveal the reasons why it has been neglected by historiography and historical memory. The reason (apart from the early closure of the monastery in 1797) could be the Byelorussian administrative, geographic and ethnic identity of the St. George Carmelite province. Therefore, the article raises a question: Was the above-mentioned monastery functioning in Lithuania or Belarus? Historical sources mention the St. George monastery library for the first time in 1677 when, after the initiative by Franciscus Gorzynski, the church and monastery inventory lists were created. They included the church (*Mszaly i Księgi*) and monastery (*Inventarium bibliothecae*) books. At that time, the church contained 8 books and the monastery contained 23 books in folio, 14 in quarto, and 14 in octavo. After more than 100 years, in 1796, just before handing over the facilities to the Priest seminary, the St. George

library contained 606 volumes. In the article, the St. George library is examined in the context of other Carmelite library development. The structure and content of the Vilnius All Saints Library, also libraries of Linkuva, Raseiniai, etc. Bibliographical and preservation traditions of the whole Lithuanian Carmelite province are examined. Analysis of the book migration and replenishment resources indicate that after the closure of the monastery, the St. George library was divided and distributed among other Lithuanian Carmelite province libraries. For example, some of the books made their way to the Linkuva monastery. Thus the main reasons why the St. George library “fell into oblivion” were the early closure of the monastery in the first year of the Russian rule; scattering of the books to other Carmelite monasteries without proper documentation; reluctance of historiography to acknowledge Lithuanian historical influence on a monastery of Ruthenic traditions. This library, its roots and content should receive much more researcher interest as it represents one of the oldest “non-traditionally orientated” phenomenon of monastic book culture in Vilnius and the Grand Duchy of Lithuania.

Daktaro Kazio Griniaus įnašas į lietuviškos medicinos spaudos paveldą Lietuvoje (1890–1940)

Silvija STAKULIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. silvija.stakulienė@mf.vu.lt

Publikacijos tikslas – apžvelgti daktaro K. Griniaus, žymaus Lietuvos tautinio atgimimo sąjūdžio organizatoriaus ir dalyvio, visuomenės sveikatos švietėjo, Lietuvos Respublikos trečiojo prezidento (1926), medicinos mokslo žinių sklaidėjo ir populiarintojo, įnašą į lietuviškos medicinos spaudos paveldą. Vienas žymesnių jo darbų tarpukario Lietuvoje, priklausantis Lietuvos bibliografijos istorijai, yra 1922 m. „Medicinos“ 5, 6/7, 8 numeriuose išspausdinta retrospektyvinė šakinė medicinos spaudos bibliografijos rodyklė „Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe. Medicinos knygų, išėjusių lietuvių kalba, sąrašas“. Tais pat metais ji išleista atskira knyguė. Joje plačiu aspektu apžvelgiama lietuviška medicinos spauda nuo jos ištakų 1848 iki 1921-ųjų metų. Didelis jo nuopelnas leidžiant ir redaguojant medicininę spaudą. K. Grinius buvo „Sveikatos“ (1909, 1915, 1918, 1920–1928), leistos kaip „Lietuvos ūkininko“ priedas, redaktorius ir leidėjas, žurnalų „Kova su džiova“ (1934–1940), „Pieno lašas“ (1938), „Sveika šeima“ (1939–1940) redaktorius, taip pat „Medicinos“ (1925–1940) redkolegijos narys. Daktaras rašė įvairaus pobūdžio švietėjiškus medicininius straipsnius, skirtus higienai, sanitarijai, kovai su infekcinėmis ligomis, ligonių slaugymui, ir svariai prisidėjo prie sveikatos apsaugos kūrimo pagrindų Lietuvos Respublikoje (1918–1940).

Reikšminiai žodžiai: 1918–1940; medicinos spauda; leidyba; ligų profilaktika; bibliografija.

Dr. K. Grinius darbo kabinete, 1926 m.

Daktarui Kaziui Griniui Lietuvos medicinoje teko svarbi misija – apibendrinti, susisteminti ir išleisti visą sukaupią lietuviškos medicinos spaudos paveldą (XIX a. vidurys–XX a. pirmieji dešimtmečiai) ir vienam pirmųjų dėti pagrindus lietuviškos medicinos spaudos įtvirtinimui. 2006 m. gruodį minėjome 140-ąsias dr. K. Griniaus gimimo metines. Tai istoriškai reikšminga Lietuvos medicinos paveldui data, skatinanti iš naujo peržvelgti ir įvertinti šios plačiašakės asmenybės broožus, išskirti jo, kaip mediko, paliktą gilų pėdsaką Lietuvos medicinos gyvenime, išlikusį spausdintame žodyje. Jis buvo vienas iš nedaugelio prieškarinio Lietuvos gydytojų kartos atstovų, turėjusių didelį poveikį nepriklausomos Lietuvos Respublikos (1918–1940) politiniam, socialiniam, mediciniam, visuomeniniam ir spaudos gyvenimui. Pirmieji daktaro medicinos straipsniai pasirodė dar XIX a. pabaigoje. Ypač reikalingi ir svarbūs šie jo darbai buvo tarpukario laikotarpiu. Tuo metu Lietuvos gyventojus nuolat alino nepaprastai didelis sergamumas ir mirtingumas, ypač gimdyvių ir kūdikių, įvairiausių infekcinės ligos, karo metu atnešta šiltinė. Didelį rūpestį kėlė žemas gyventojų higienos ir sanitarijos lygis, atsiliepęs ir jų sveikatai, tapęs tūkstančių žmonių ligų priežastimi. Šios aplinkybės reikalavo sukaupti visų šalies medikų pajėgas ir skatinti visokeriopai šviesti visuomenę, diegti jai pagrindines medicinos žinias. Tai ir tapo vienu svarbiausių dr. K. Griniaus darbo barų. Būdamas Lietuvos ministras pirmininkas, Kauno miesto savivaldybės Medicinos ir sanitarijos skyriaus vedėjas, Steigiamojo Seimo Sveikatos komisijos pirmininkas, jis visas jėgas nukreipė medicinos profilaktikai, sanitarinei priežiūrai. Didelę dalį šių darbų jam pavyko atlikti pasitelkus spaudą, kaip greičiausiai ir efektyviausią žinių sklaidimo priemonę. K. Grinius buvo pirmojo lietuviško medicinos leidinio „Sveikata“ (1909–1915, 1918, 1920–1928), ėjusio kaip „Lietuvos ūkininko“ priedas, redaktorius ir leidėjas, prisidėjo prie pirmojo lietuviško mokslinio „Medicinos ir gamtos“ (1913) žurnalo išleidimo, o vėliau redagavo žurnalus „Kova su džiova“ (1934–1940), „Pieno lašas“ (1938), „Sveika šeima“ (1939–1940), buvo „Medicinos“ (1920–1940) žurnalo redkolegijos narys. Įvaldęs bibliografijos meną ir išleidęs pirmąją išsamią medicinos spaudos bibliografiją, K. Grinius nuveikė milžinišką darbą ir pagrįstai laikomas ne tik sanitarijos tėvu Lietuvoje¹, bet ir vienu lietuviškos medicinos spaudos pagrindėjų. 1926 m. Kauno universitete už medicinos srities darbus K. Griniui suteiktas daktaro garbės laipsnis – *honoris causa*. Visą laiką jis derino politiko ir mediko darbą. Po 1940 m., keičiantis politinei situacijai, pergyvenęs vieną okupaciją po kitos, 1944 m. K. Grinius turėjo palikti Lietuvą. Prieš išvykdamas, užkasė į žemę savo visą gyvenimą kauptą archyvą (atsiminimai iki 1941 m., medicinos kartotekos per 4000 lietuviškos medicininės nomenklatūros pavadinimų, daug medicinos srities straipsnių ir straipsnelių). Deja, per karą visas šis archyvas

sunyko ir neišliko. Vėliau, jau priverstinės emigracijos metu, lyg nujausdamas vėl rašė ir paliko savo gyvenimo atsiminimus. Liko nebaigtas jo visuomeninis-politinis testamentas, kuriame rašė: *Giliai tikiu Lietuvių tautos amžinybe. Lietuvių Tauta yra [...] buvo ir bus gyva, veikli, kūrybinga. Kaip žydai įsitikinę savosios tautos nemirtingumu, taip ir aš nepalenkiamai įsitikinęs Lietuvių Tautos gyvata*².

Kazys Grinius – ištisa mūsų tautos ir valstybės istorija³. Visuomeninėje ir politinėje veikloje jis ėjo nelengvu varpininko demokrato liaudininko idėjiniu keliu. Caro valdžios metais dėl savo veiklos ilgus metus buvo persekiotas, kalintas. Pirmojo pasaulinio karo metu priverstas pasitraukti į Rusiją, K. Grinius ten dirbo lietuvių labui ir pelnė savo tautiečių pripažinimą. 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, gydytojas K. Grinius aktyviai dalyvavo politiniame Lietuvos Respublikos gyvenime. Jis užėmė aukštą pareigą: nuo Respublikos ministro pirmininko iki valstybės prezidento (1926). Netekęs prezidento posto, pasiaukojančiai tęsė mediko veiklą, išlikdamas ir politiku. Per visą sovietinės valdžios laikotarpį jis buvo, galima sakyti, „pamirštas“: paliktas užmarščiui gausus jo kūrybinis palikimas. Lietuvoje vos ne 50 metų buvo nutylimas jo vardas, neskelbiami atsiminimai, išlikę ir spausdintu, ir rankraštiniu pavidalu. Todėl norisi prisiminti ir išryškinti svariausias daktaro nuveiktus darbus lietuviškos medicinos spaudos baruose ir ženklų įnašą į lietuvišką medicinos bibliografiją. Tai iš esmės mažai nagrinėtos temos aptariant K. Griniaus daugiašakę veiklą ir gan santūriai skelbtos dabartiniu laikotarpiu.

Dr. K. Griniaus istoriografija yra gan plati ir įvairi. Apie jį rašoma visose Lietuvoje išleistose tiek tarpukario, tiek tarybinėse enciklopedijose, išskiriant tik jo politinę veiklą. Pastaraisiais dešimtmečiais daktaras minimas daugelyje proginių ir jubiliejinių straipsnių, aptariant jo, kaip trečiojo Lietuvos prezidento, indėlį į politinį Lietuvos gyvenimą, tačiau neišryškinant jo nuopelnų profesinėje veikloje. 2000 m. išleista G. Ilgūno knyga⁴ – iki šiol išsamiausias veikalas apie K. Griniaus politinę bei visuomeninę veiklą, nušviečiantis ir gydytojo darbą. Kita, dar papildanti jo politinį gyvenimą, užsimenant jį buvus gydytoju, – A. Eidinto knyga⁵. Iš ankstesnių, ikikarinių spaudinių, yra 1926 m. K. Griniaus 60-mečio jubiliejui skirta V. Tercijono knyga „Dr. Kazys Grinius: gydytojas ir visuomeninkas, 1866–1926“⁶. Graži išimtis – 2003–2004 metais J. Valančiūtės parengta serija publikacijų „Sveikatos“ žurnale apie dr. K. Griniaus pirmojo lietuviško laikraščio „Sveikata“ leidimą⁷ ir tuberkuliozės gydymo istoriją Lietuvoje⁸. Profesorius V. Žukas jau tarybiniais metais daktaro nuopelnus bibliografijos srityje lakoniškai įvertino taip: *Vienas pirmųjų lietuviškos medicinos spaudos šakinės bibliografijos pradininkų Lietuvoje. Daug prisidėjęs prie jos plėtojimo*⁹.

Šios publikacijos tikslas – pasitelkus originalius rankraštinius ir spausdintus šaltinius apžvelgti ir įvertinti dr. K. Griniaus indėlį į medicinos spaudos paveldą, jo skelbtų medicinos žinių poveikį visuomeniniam ir socialiniam žmonių gyvenimui, jas populiariai perteikiant per spaudą. Visą publikacijos medžiagą sąlyginai galima skirstyti į tris periodus: 1) K. Griniaus medicininės spaudos darbų ištakos (1890–1914); 2) karo metų veikla (1914–1918); 3) Lietuvos Respublikos laikotarpis (1918–1940).

Pradžioje pateiksime keletą biografijos štrichų, išryškinančių daktaro nueitų gyvenimo metų svarbesnius momentus. Grįžtant į ištakas reikia prisiminti, jog K. Griniaus gimimas sutapo su XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje išryškėjusiu reakcijos laikotarpiu. Jo vaikystės metais lietuvių tauta buvo ties išnykimo riba. Po 1863 m. sukilimo sekė vienas tamsiausių Lietuvos istorijos periodų, kai Lietuva neteko didelės dalies savo ir taip negausios inteligentijos. Daugelis žuvo arba buvo ištremti į Sibirą, o užguitą, beraštį valstietį caro valdžia siekė surusinti, nutautinti, visiškai uždraudama lietuvišką spaudą. Mokslus K. Grinius pradėjo namuose. Motina pramokė skaityti lietuviškai. Dėl smulkaus sudėjimo, tėvų manymu, jis netiko į „gaspadorius“, todėl jie nusprendė leisti jį į mokslus. Būdamas imlus mokslams, jis pradėjo lankyti pradžios mokyklą ir, baigęs Marijampolės gimnaziją, 1887 m. įstojo į Maskvos universitetą studijuoti mediciną. Maskvos universitetas (įkurtas 1755) buvo vienas žymiausių Rusijos imperijos mokslinio ir kultūrinio gyvenimo centrų. Lietuvoje, uždarius Vilniaus universitetą (1832) ir likvidavus Vilniaus medicinos chirurgijos akademiją (1842), nebuvo likę jokios aukštosios mokyklos, ir jaunimas važiuodavo į Rusiją. Vienu metu Maskvos universitete mokėsi per 300 studentų iš Lietuvos¹⁰. Studijuodamas K. Grinius stipendijos negavo, tėvai nepadėjo ir, labai kukliai gyvendamas, turėjo pats save išsilaikyti. Tuomet jis ir pradėjo aktyviai domėtis Lietuvos tautos savarankiškumo klausimais, dalyvauti lietuvių studentų draugijoje, varpininkų judėjime. Įsitraukė į naujo laikraščio „Ūkininkas“, kuris buvo skirtas Lietuvos kaimo žmonių lavinimuisi, leidimą. Juo buvo siekiama šviesti tautą, plėsti lietuvių kalbos ribas, ugdyti tautinę vienybę. Šiame laikraštyje 1891 m. slapyvardžiu „Gr.“ išspausdintas pirmasis publicistinis K. Griniaus rašinys. Įdomu, kad šią tradiciją – skelbti slapyvardžiais – jis tęsė visą gyvenimą. Slapyvardžių tyrinėtojai susumavo, kiek K. Grinius spaudoje jų yra pavartojęs: pasirodė – du šimtus septyniasdešimt¹¹. Slapyvardžiai atskleidžia didelį autoriaus įdirbį spaudoje ir jo kūrybinį polėkį, vartojant ir labai išradingai pritaikant tiek slapyraides, tiek kitas santrumpas. Po 1893 m. Maskvos universiteto Medicinos fakulteto baigimo jam teko dirbti Kaspijos laivyne gydytoju. Grįžęs į Lietuvą 1894–1896 m. gydytojavo Marijampolėje, Virbalyje, Naumiestyje, užsiimdamas privačia gydytojo praktika. Už vizitą gydytojo bute, kaip vėliau prisiminimuose

rašė, ėmė 30 kap., pakviestas pas ligonį – nuo 50 kap. iki rublio, naktį – pusantro, du kartus daugiau, priklausomai nuo atstumo. Pirmieji medicininiai K. Griniaus straipsniukai pasirodė 1890 m. „Ūkininke“. Jie buvo nedidelės apimties, švietėjiško pobūdžio, skirti susipažinti su greit plintančiomis ligomis: „Dizenterija“, „Mėlynasis spuogas“, „Greitoji“. Nuo 1898 m. K. Grinius, apsigyvenęs Pilviškiuose, pradėjo rinkti medicinos ir botanikos folklorinę medžiagą, lietuviškus medicininių terminų pavadinimus, sudarė kelių tūkstančių pavadinimų kartoteką. Vėliau, tęsdamas šį darbą, per 40 metų surinko per 10 tūkstančių lietuviškų medicinos terminų su lotyniškais atitikmenimis. Be to, nuolat domėjosi liaudies medicina, „nužadėjimais“, kūrė lietuvišką medicininę terminiją, tarėsi šiuo klausimu su kolegomis gydytojais.

1905 m. dėl caro valdžios persekiojimų K. Grinius buvo priverstas išvykti į Vilnių ir laikinai nutraukė gydytojo praktiką. Tuo periodu išryškėjo nauji jo kūrybiniai interesai: gydytojas pradėjo bendradarbiauti lietuviškoje spaudoje, kovojo už medicinos spaudos spartesnę leidimą ir jos populiarinimą. Buvo siūlomi įvairūs variantai, kaip greitai ir sistemingai užpildyti šalies knygų rinką trūkstama mokslinė, grožinė, informacinė ir kita literatūra. Trūko išsamesnės bibliografinės apžvalgos. Laikraščiuose nuolat buvo rašoma: *Spaudos draudimo metais labai trūko sistemingos ir išsamios informacijos apie išleidžiamą ir rinkoje esančią spaudos produkciją. Tokių duomenų trūko ir vėliau, panaikinus draudimą. Svarbų vaidmenį vaidino periodikoje knygų sąrašai*¹². Vienas žymiausių lietuvių bibliografų S. Baltramaitis bandė užpildyti šią spragą. Sprendžiant šias kultūrinės problemas nebuvo nuošalėje ir daktaras K. Grinius. 1905 m. spaudoje pasirodžius S. Baltramaičio bibliografiniams veikalams (lietuvių spaudos ir kraštotyros 2-osioms laidoms), visuomenė susirūpino jų papildymu ir tolesniu tęsimu. K. Grinius siūlė „Vilniaus žiniuose“ spausdinti šių darbų papildymus, o vėliau visą tą medžiagą išleisti kaip priedą atskira knyguote. Čia jis parodė pavyzdį, pateikdamas dienraštyje knygų, neįtrauktų į S. Baltramaičio bibliografiją, sąrašą¹³. K. Grinius priekaištavo dėl jo darbuose likusių spragų: neišsamiai įtrauktos knygos, straipsniai, recenzijos ir t. t. Šie daktaro atsiliepimai ir pareikštos dalykinės pastabos spaudoje rodo, kad jam nesvetimos buvo bibliografijos problemos ir ypač viena iš jų – rodyklių kūrimas. Nes tuo metu labai aktualus ir didelis rūpestis, užgriuvęs lietuvių bibliografus, buvo lietuvių spaudos repertuarinės rodyklės rengimo darbai. Iki tol specialių bibliografijos rodyklių sudarymo metodikos darbų dar nebuvo išleista, ir šie klausimai aktyviai buvo aptarinėjami laikraščiuose straipsniuose bei recenzijose.

XX a. pradžioje, po spaudos atgavimo, nemaža dalis Lietuvos kultūros ir švietimo veikėjų ėmė burtis į draugijas, ratelius, mokslo draugijas. Vilniuje pamažu atsigavo prislopinta lietuviškoji inteligentija. Nors tuomet ji sudarė labai

nedidelį procentą mieste, bet veikė labai aktyviai. 1907 m. jos iniciatyva buvo įkurta Lietuvių mokslo draugija (LMD), kurios viena veiklos krypčių – lietuviškos spaudos platinimas ir skleidimas lietuvių bendruomenėje. Į plačius medicinos spaudos platinimo ir bibliografijos barus įsitraukė ir K. Grinius. LMD nariai aktyviai ragino tautiečius rašyti įvairios paskirties bibliografijas ir jas spausdinti jų leidinyje „Lietuvių tauta“. Apie tolesnę daktaro veiklą draugijoje galima spręsti iš leidinio kronikinių žinučių, informacijos apžvalgų. Štai „Lietuvių tautoje“ 1911–1912 metų pedagogų ir teisių sekcijos darbų apyskaitoje rašoma: *Dr. Spūdulis nurodo trūkumą „Lietuvių Tautoje“ bibliografijos skyriaus ir išreiškia norą, kad tas skyrius būtų įvestas. Pirmininkas dr. J. Basanavičius paaiškina, kad redakcijos komisija jau mėginusi šį skyrių įvesti, bet S. Baltramaičio atsiųsta bibliografija pasirodžiusi esanti nepilna. Vietoj bibliografijos palikta vietos jauniųjų lietuvių mokslininkų mokslo darbams. Pirmininko padėjėjas dr. K. Grinius nesutinka su tokiu pasyviu redakcijos komisijos pasielgimu su bibliografijos medžiaga. Nors sunku esą surinkti pilnų bibliografijos žinių, vis dėlto galima esą įrašyti pasirodantieji veikalai iš istorijos, gamtos mokslų ir kt.; o jų plėtojimas lietuvių gyvenime visų šitų mokslų turėtų atsispindėti „Lietuvių tautoje“.* [...] be to, K. Grinius stebisi dėl d-ro Basanavičiaus nurodyto reikalo vietoj bibliografijos – palikti vietos kam kitam¹⁴. Šie momentai rodo gilų daktaro supratimą ir jo teikiamą reikšmę bibliografijai. 1911 m. prie LMD įsteigus Gydytojų ir vaistinininkų sekciją, jos veikloje dalyvavo ir K. Grinius. Jo nuolatinis rūpestis tuomet buvo puoselėjama idėja leisti lietuviškus medicinos leidinius, kurių trūkumas labai buvo juntamas. Vilniuje lietuviška spauda įsigalėjo mecenato inžinieriaus P. Vileišio didelių patriotinių ir finansinių pastangų dėka, ir jau 1912 m. pasirodė žymiai daugiau lietuviškos spaudos. Periodinių leidinių redakcijos ėmė skirti leidybai daugiau dėmesio. Iš jų daugiausia knygelių išleido „Lietuvos ūkininko“ redakcija (45 pavadinimus)¹⁵, įsteigta 1905 m. Šio savaitraščio ir priedų leidybos reikalai pagerėjo, kai 1907 m. buvo įkurta F. Bortkevičienės ir K. Griniaus atstovaujama akcinė bendrovė „Lietuvos ūkininkui“ ir kitiems laikraščiams bei knygoms leisti¹⁶. Iki tol laikraščio finansinė padėtis buvo sunki, jis buvo leidžiamas su nuostoliais. Tuomet F. Bortkevičienė, pasitarusi su K. Griniumi, šioms skoloms padengti paaukojo 5000 rublių, bet ir tai negelbėjo. Tuomet jie kartu su daktaru įkūrė pasitikėjimo bendrovę. Jos turta sudarė visas F. Bortkevičienės valdomas turtas, K. Griniaus – 200 rublių, kiti akcininkai įmokėjo po 25 rublius. Bendrovės nariai nemokamai gaudavo „Lietuvos ūkininką“. K. Griniaus iniciatyvos dėka prie „Lietuvos ūkininko“, kaip vienas iš jo priedų, pasirodė „Sveikata“¹⁷. Jame daktaras labai populiariai aprašydavo labiausiai paplitusias ligas, ypač infekcines. Įdomu, kad anksčiau, iki „Sveikatos“, medicinos

straipsnius jis spausdino „Lietuvos ūkininko“ priede „Žemė“. K. Grinius ne tik pats rašė, bet ragino visus medikus aktyviai spausdintis ir, populiariai perteikiant medicinos mokslo žinias, šviesti žmones, skiepyti jiems higienos ir sanitarijos pagrindus. Jis susirūpinęs rašė, kad Lietuvoje yra per mažai išleidžiama medicinos knygelių ir, pagal jo atliktus skaičiavimus, nuo 1895–1907 m. „visame sviete“ pasirodė tik 40 spaudinių. 1909 m. 11-ame „Lietuvos ūkininko“ numeryje K. Grinius išspausdino atsisaukimą į Lietuvos visuomenę, ypač gydytojus, juos ragindamas: *ar negalėtų palaikyti pinigais ir raštais mūsų sumanymo*¹⁸. Tačiau paramos sulaukė labai menkos: iš dviejų šimtų išplatintų pranešimų atsisaukė tik 5 asmenys, kurie sudėjo pinigų (125 rub.) ir šiuo pagrindu buvo nutarta leisti „Sveikata“. Tuo metu kilo ir daug abejonių, ar reikia leisti, jeigu taip mažai yra parodyta medikų bendruomenės susidomėjimo, o kita visuomenės dalis labai abejingai priima tokią informaciją, bet vėliau šie visi būgštavimai nepasiteisino. K. Grinius labai aktyviai įsitraukė į šią veiklą, matydamas, kokia sunki padėtis, susijusi su medicininiu švietimu: spausdino, be to, redagavo šį priedą, daugiausia pats ir užpildydamas vienas kone visą 8 puslapių leidinuką. Apžvelgus ir susumavus jo veiklą „Sveikatos“ leidime, matyti didžiulis jo indėlis: per visą leidinio gyvavimo laikotarpį parašyta arti 200 medicinos straipsnių¹⁹. Vieni buvo trumpesni, kiti išsamesni, tematika irgi gan plati: nuo elementarių sanitarijos ir higienos žinių iki sudėtingų, sunkius padarinius sukeliančių ligų aprašymų. Didelė dalis jų pasirašyta slapyvardžiais „K“, „K. G.“, „K. Gr.“ ir kt. „Sveikata“ buvo leidžiama su pertraukomis iki 1928 metų. Straipsnių tematika įvairavo skirtingais laikotarpiais. Štai pirmajame „Sveikatos“ leidimo periode, 1909–1905 m., buvo stengiamasi supažindinti visuomenę su labai paplitusiomis Lietuvoje infekcinėmis ligomis. K. Grinius rašė apie infekcines vaikų ligas: skarlatiną, tymus, difteritą, kokliušą. Skelbti žinias apie šias ligas skatino tuo metu Suvalkijoje siautusi skarlatinos epidemija. K. Grinius, būdamas blaivybės šalininkas, aštriai kritikavo lietuvių polinkį į svaigalus. Labai opi buvo alkoholizmo problema, liaudis gerdavo ištisais kaimais. Štai kaip statistiškai įdomiai K. Grinius pateikė šį liūdną faktą: Suvalkijoje per vienus tik 1909 m. vidutiniškai vieno gyventojų pragerta svaigalų už 3 rub. ir apskaičiavus išeina, kad per metus pragerta 12 vidutinio dydžio dvarų. Tai dideli pinigai ir, aišku, ši yda labai smukdė ir taip skurdų Lietuvos kaimo žmonių gyvenimą, sudarydama dar didesnių problemų²⁰.

K. Grinius redagavo ir tobulino „Sveikatos“ priedo vidinę struktūrą ir 1912 m. įvedė naujovę: įdėjo ankstesnių (1909–1912) metų „Sveikatos“ turinio temines rodykles. Jos žymiai pagerino leidinio informatyvumą ir operatyvumą. Pagal temų abėcėlinį išdėstymą buvo galima sužinoti, ko ir kiek buvo išspausdinta šiame priede. Taip pat nuo tų metų buvo įvestas skyrelis „Skaitytojų klausymai

ir atsakymai“, kurį beveik vienas užpildydavo gydytojas K. Grinius. Be to, 1912–1914 m. pamažu keitėsi ir įvairėjo turinys. Reikia prisiminti, kad, be K. Griniaus, leidinyje bendradarbiavo jau žinomi Lietuvos gydytojai, kaip P. Avizonis, A. Jarašius, S. Matulaitis, J. Žemgulys ir kiti. Tolesnę 1914–1918 metų „Sveikatos“ tematiką nulėmė vykę karai ir jų pasekmės: infekcinės labai greitai plintančios ir mirtinos ligos (cholera, šiltinė, dizenterija) ir jų gydymas bei apsisaugojimas nuo jų. Be bendrų medicinos žinių, „Sveikatoje“ buvo aprašoma liaudies papročiai, buitis ir liaudies medicina. Redaguodamas ir rašydamas tekstus, K. Grinius susidūrė su medicinos terminologijos problemomis. Jo dėka buvo įvesta daug naujų medicinos terminų, iki tol nevertotų lietuviškai, nes jie buvo rašomi lotyniškai arba rusiškai. 1915 m. išleista 2, o 1918 m. 1 „Sveikatos“ numeris. Leidybą stabdė prasidėjęs ir besitęsiantis Pirmasis pasaulinis karas, todėl 1916, 1917, 1919 metais „Sveikata“ nebuvo leidžiama. Nuo 1920 m. ji vėl imta leisti ir ėjo iki 1928 m. Kaip minėta, 1914–1918 ir treji pokario metai (1919–1921) buvo didelių epidemijų laikotarpis, tuo tarpu vėlesnių (1922–1928) metų problematika keitėsi ir išryškėjo „sociališkai profilaktinė“ kryptis. Daugėjo socialinių ligų: džiova, veneros ligos, trachoma, beprotystė. Daktaras ėmėsi šios tematikos. Išsiskiria K. Griniaus straipsniai, skirti džiovos (tuberkuliozės), kaip socialinės ligos, stabdymui ir paplitimo sumažinimui. Štai „Sveikatos“ 1927 m. Nr. 5/6 straipsnyje „Ar nepranyksime?“ K. Grinius kelia labai aktualias gyventojų gimstamumo bei mirtingumo problemas ir pateikia statistikos duomenų. Jų analizė parodo, kad nuo 1897 m. iki 1923 m., t. y. per ketvirtį amžiaus, Lietuvoje gyventojų prieaugis buvo tik 100 000. Taigi, palyginti su kitomis Europos šalimis, kur gyventojų padvigubėjo, pas mus, atvirksčiai, žymiai sumažėjo.

1922 m. K. Grinius, remdamasis visa savo bibliografijos srities patirtimi, išleido pirmąją šakinę retrospektyvinę medicinos literatūros bibliografinę rodyklę – „Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe. Medicinos knygų, išėjusių lietuvių kalba, sąrašas“. Rodyklė buvo išspausdinta 1922 m. „Medicinoje“ per tris numerius (Nr. 5, 6/7, 8). Pradžioje, 5 numeryje, pateiktas išsamus lietuvių medicinos istorijos panoraminis vaizdas, kuriame K. Grinius rašė: *Mūsų inteligentijos įtaka į liaudies higienos žinyną nedidelė buvo. Nei dvarininkai, nei valdininkai, daugiausiai svetimos (lenkų, rusų, vokiečių, žydų) kultūros žmonės, atskirti nuo liaudies, nedaug tegalėjo suteikti jai ir medicinos žinių. [...] atsirado iš pačios liaudies inteligentija, kuri ir gyvu žodžiu, ir pavyzdžiais ir spaudiniais ėmė sparčiau veikti į minias*²¹. Matome, kad iki medicinos spaudos atsiradimo Lietuvoje vyravo tradicinė liaudies medicina, turinti šimtmečių tradicijas. Pirmutinė knyga, kaip nurodo K. Grinius, remdamasis S. Baltramačiu, buvo 1782 m. išėjęs Hasselbergo leidinys „Pamokymas apie užauginimą vaiku“. Kita, išėjusi

jau 1848 m., buvo Kaune Zymelowicze spaustuviėje išleista knyga „Regulas diel skarbawu žmoniu kapp sawi reik užlajkiti nug choleros“ ir skirta kovai su labai plintančia choleros epidemija Lietuvoje. Palaipsniui spaudinių daugėjo ir nuo 1533 iki 1903 m. jų buvo išleista tiek, kad sudarė apie 1 proc. visų to laiko leidinių Lietuvoje. K. Grinius kelia sau retorinį klausimą: kas gi užsiiminėjo medicinos žinių populiarizacija pas mus? Iki „Regulas...“ 1848 m. pasirodymo medicinos spaudos Lietuvoje beveik ir nebuvo, tik nedidelė dalis buvo spausdinama L. Ivinskio kalendoriuose (1846–1862) bei minima kai kurių kunigų pamokymuose liudžiai. XIX a. antrojoje pusėje medicinos tematika pamažu ėmė rodytis ir kituose kalendoriuose bei laikraščiuose, kad ir Kuršaičio nuo 1849 m. leidžiamame „Keleivyje“. 1883 m. imta leisti knygelių serija „Ligonų priedeliai“, o nuo „Aušros“ atgimsta nacionalinis judėjimas, atsiranda ir savų inteligentų: J. Basanavičius, inž. A. Vileišis, Varšuvos ir Maskvos studentų draugijų nariai. Per 1883–1904 metus užsienyje išspausdinta apie 30 sveikatos knygelių. Apžvelgęs visą istorinę medicinos spaudos medžiagą, K. Grinius skirsto ją į etapus. Pirmasis – nuo pirmos medicinos knygos pasirodymo iki 1883 m. (apie 40 m.). Šiuo laikotarpiu buvo išleista keletas brošiūrų ir pora straipsnelių. Antrasis – apima spaudos draudimo metus (1883–1904). Trečiasis – nuo spaudos atgavimo iki Lietuvos valstybės susikūrimo (1904–1918). Ketvirtasis – tolesnis etapas (1918–1921), kai buvo leidžiama ne privačia, bet valstybine iniciatyva. K. Grinius aštriai kritikavo dvasininkiją, akcentuodamas, jog per mažai higienos klausimais domisi įtakinga visuomenės dalis – kunigija. Priežastis yra tikriausiai ta, kad gimnazijose, seminaruose, akademijose menkai higienos mokslo jie patys yra įgiję, neturi reikiamų įgūdžių ir patyrimo, nes tie dalykai buvo nedėstomi. Todėl jis primena, kad reiktų sparčiau populiarinti ir dalinti visuomenei švietimo tikslais brošiūras, plakatus ligoniams, jauniems tėvams apie kūdikių priežiūrą. Reklamuotis būtų galima per ambulatorijas, parodas, skaityklas, panaudojant vitrinas (tai labai šiuolaikiška ir dabar), rengiant higienos muziejų ekspozicijas, naudojant plačiau kinematografiją, įtraukti prieglaudą, motinystės kursus ir kitokias šviesesnėse šalyse labai praktikuojamas įstaigas. Apibendrinamas K. Grinius pastebi, kad iki šiol lietuviai higienos atžvilgiu gyveno daugiau instinktu negu mokslo žiniomis. Kitos Europos šalys Lietuvą pralenkė žmonių ilgaamžiškumu, mažesniu mirtingumu, todėl ir mums reikia su tomis tautomis susilyginti ar bent lygiuotis. „Medicinos“ 1922 m. 6/7 ir 8 numeriuose K. Grinius pateikia visą surinktą ir susistemintą medicinos spaudos medžiagą, apimančią laikotarpį nuo pirmosios medicinos knygos „Regulas...“ pasirodymo 1848 m. Kaune iki 1921 m. Iš viso K. Griniaus surinktoje rodyklėje užregistruoti 204 spaudiniai, o pridėjus šaltinius jų susidaro 211. Rodyklės gale pateiktas visų XIX skyrių sąrašas. Tarp šaltinių –

pirmoji medicinos literatūros rodyklė, sudaryta daktaro P. Avižonio, – „Lietuvių medicinos ir higienos knygos“ (1909 m. laida), pakartotinai išleista kaip „Skaitymo vadovėlis“ (1911 m.). Joje aprašytos išėjusios 48 medicinos knygos. K. Griniaus sudaryta šakinė retrospektyvinė medicinos spaudos rodyklė – tai didžiausias iki tol išleistų medicinos srities spaudinių sąrašas. Jo tematika – nuo akių ligų, anatomijos, bakteriologijos, epizootijos (veterinarijos) iki pediatrijos. Pavyzdžiui, X skyrius, infekcinės ligos, yra suskirstytas į labai smulkius skyrelius: po bendro aprašymo seka atskiros infekcinės ligos, kaip difteritas, drugio liga, džiova ir t. t. Pateikiama autorius, pavadinimas, vertėjai, išleidimo vieta ir metai. Rodyklės gale pateiktas autorių ir leidėjų sąrašas. Jis labai praturtina ir praplečia rodyklės ribas. Ši rodyklė buvo iki tol išsamiausia iš buvusių epizodiškai išleistų knygų sąrašų, pridedamų prie „Sveikatos“ ar „Medicinos“ žurnalo, ir pranoko juos. Reikia prisiminti, kad ir vėliau nebuvo išleista panašaus pobūdžio retrospektyvinių šakinės medicinos srities bibliografinių sąrašų. Tik daug vėliau, po Antrojo pasaulinio karo susikūrus tarybinių medicinos įstaigų infrastruktūrai, panašūs sąrašai vėl pradėti leisti. Ši rodyklė buvo labai svarbi ir pažintine prasme. Iš jos galima buvo sužinoti, kokios ir kada pasirodė lietuviškos knygos, išleistos ne tik Lietuvos teritorijoje, bet ir toli už jos ribų. Šiuo savo darbu daktaras K. Grinius pasirodė kaip patyręs ir savo darbą išmanantis bibliografijos srities atstovas. Lietuvoje bibliografija XX a. pradžioje jau tapo svarbi intelektualinės ir kultūrinės veiklos sfera. K. Griniaus didelis nuopelnas, kad savo darbais jis prisidėjo prie visuomeninės, pedagoginės, kultūrinės šio proceso įtakos. Tuo metu jau buvo pradėta gan sistemingai registruoti gamtos mokslų (botanikos, zoologijos), žemės ūkio literatūrą, tačiau mažiau rūpintis medicinos literatūros rodyklių rengimu ir leidimu. K. Grinius ir toliau, po šios medicinos retrospektyvinės rodyklės išleidimo, vaisingai dirbo spaudoje.

Aptariant dr. K. Griniaus įnašą į lietuviškos medicinos spaudos paveldą, svarbu prisiminti jo, kaip leidėjo ir redaktoriaus, darbus. Šioje publikacijoje tik paminėsime svarbesnius jo nuveiktus darbus leidžiant ir redaguojant medicinos leidinius, kadangi tai atskira savarankiška K. Griniaus darbo kryptis, kuriai reikia atskiros studijos. K. Grinius daug prisidėjo prie leidinio „Kova su džiova“ leidimo (1926–1928, 1934–1940) ir redagavimo (1934–1940). Jis buvo šios draugijos įkūrėjas (1924) ir pirmininkas iki 1940 m. 1934 m. išleido vienkartinį jubiliejinį leidinį „Kova su džiova 1924–1934“ pirmajam dešimtmečiui paminėti. Jame daktaras pateikė statistikos duomenų ir kitų svarbių žinių apie šios ligos gydymo ir saugos būdus, informacijos iš Europos šalių. Jo iniciatyva 1923 m. buvo įkurta „Pieno lašo“ draugija. Dr. K. Grinius prisidėjo prie leidinio „Pieno

lašas“ leidybos. 1938 m. jis išleido „Pieno lašas“ 1923–1938 – vienkartinį leidinį, skirtą draugijos penkiolikos metų jubiliejiniam darbams paminėti. Daktarui teko prisidėti prie Lietuvos akušerių draugijos žurnalo „Sveika šeima“ leidybos. Kartu su D. Kesiūnaite 1939–1940 m. redagavo šį leidinį. Buvo žurnalo „Medicina“ redkolegijos narys (1940–1944). Jame publikavo savo straipsnius apie socialines ligas, pvz., tuberkuliozę. Pateikė esminių jos gydymo būdų, rėmėsi kitų Europos šalių patirtimi. Didelį daktaro įdirbį lietuviškoje medicinos spaudoje rodo K. Griniaus darbų bibliografija, kurią sudaro: 48 knygos, 23 redaguoti leidiniai, 6 vertimai, 50 publikacijų apie pavienius asmenis, 194 publicistiniai straipsniai, neįtraukta tik medicinos tematika²². Tik 1926 m. V. Tercijonas jubiliejiniam leidinyje apie daktarą nurodo 190 medicinos straipsnių. Todėl, apžvelgus K. Griniaus veiklą medicinos spaudos srityje, reikėtų parengti ir išsamią jo išspausdintų darbų rodyklę. Šis uždavinys laukia bibliografų, nes tai didelis darbas, be kurio negalima išsamiai ir iki galo atskleisti, ką yra nuveikęs dr. K. Grinius.

Apibendrinus dr. K. Griniaus nuopelnus lietuvių medicinos spaudai tarpukariu galima konstatuoti, kad K. Grinius spausdintam žodžiui teikė didelę reikšmę. *Žodis, o ypač spaudos žodis yra didelė galybė. Mes, lietuviai, bekovodami dėl mūsų tautos laisvės, gali sakyti, spaudos žodžiu daug daugiau esame nuveikę, negu ginklais*²³, – taip 1949 m. kalbėjo K. Grinius savo pašnekovui. Iki Pirmojo pasaulinio karo jis padėjo pagrindus lietuviškai medicinos spaudai. Įtaigūs K. Griniaus žodžiai, apibendrinant medicinos mokslų pasiekimus per 35 metus, išspausdinti 1929 m. „Medicinoje“, minint dr. J. Staugaičio jubiliejų: *Mes, medikai, turime būti inteligentais plačia šito termino prasme ir turime stengtis numatyti ateitį. Mūsų dalykas[...] rengti visuomenę, kad ji pagaliau suprastų, kokios svarbos yra tautos sveikatos reikalai valstybei ir tautai išsilaikyti ir laimingiau gyventi*²⁴. 1922 m. išleisdamas medicinos spaudos šakinę retrospektyvinę bibliografijos rodyklę, K. Grinius tapo didžiausiu šios srities autoritetu. Ir tai suvaidino nemažą teigiamą vaidmenį – kėlė visuomenės sveikatingumą, populiarino medicinos, higienos ir sanitarijos žinias. Rūpinimasis piliečių sveikata buvo esminis dr. K. Griniaus, kaip gydytojo, visuomeninis bruožas, ir šį savo siekį jis įgyvendino pasitelkęs lietuviškos spaudos puslapius. Pabaigai norisi prisiminti taiklius gydytojo V. Tercijono žodžius apie dr. K. Grinių: *Minties aiškumu, kalbos grynumu, mokėjimu pasakyti trumpai ir suprantamai, kas būtina reikalinga žinoti mažai išsilavinusiam skaitytojui, temų įvairumu d-ro Griniaus medicinos raštai ilgai pasiliks pavyzdys visiems mūsų populiarintojams [...]. Jo paskleisti raštai [...] neturi sau lygaus pavyzdžio ir neranda uolesnių pasekėjų toliau dirbti toj kripty*²⁵.

- ¹ Tercijonas, V. Dr. Kazys Grinius: gydytojas, visuomenininkas, 1866–1926. – Kaunas, 1927. – P. 34.
- ² Šmulkštys, L. Nesudarytas testamentas // Sėja. – Chicago. – 1954, Nr. 4, p. 7-9; Nr. 5, p. 7-8.
- ³ Ilgūnas, G. Kazys Grinius. – Vilnius, 2000. – P. 5.
- ⁴ Ilgūnas, G. Kazys Grinius. – Vilnius : Pradai, 2000. – 627 p.
- ⁵ Eidintas, A. Kazys Grinius. – Vilnius, 1993. – 215 p.
- ⁶ Tercijonas, V. Dr. Kazys Grinius ... 59 p.
- ⁷ Valančiūtė, J. Daktaras Kazys Grinius ir jo „Sveikata“ // Sveikata. – 2003, Nr. 5, p. 60-63; Nr. 6/7, p. 38-40; Nr. 8, p. 43-45, Nr. 9, p. 44-46.
- ⁸ Valančiūtė, J. Daktaras Kazys Grinius apie tuberkuliozę // Sveikata. – 2004, Nr. 3, p. 34-36.
- ⁹ Žukas, V. Lietuvių bibliografijos istorija (iki 1940 m.). – Vilnius, 1983. – D. I, p. 183.
- ¹⁰ Tyla, A. Lietuvių Alma Mater Maskvoje // Mokslas ir gyvenimas. – 1974, Nr. 6, p. 37.
- ¹¹ Lietuviškieji slapyvardžiai. – Vilnius, 2004. – T. I, p. 88.
- ¹² Žukas, V. Lietuvių bibliografijos ..., p. 104.

- ¹³ Grinius, K. Kaip papildyti „Lietuvišką bibliografiją“ Baltromaičio // Vilniaus žinios. – 1905, bal. 6 (19), p. 3-4.
- ¹⁴ Lietuvių tauta. – Vilnius, 1913. – Kn. 2, d. 2, p. 304.
- ¹⁵ Černiauskaitė, V. Atgimusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904–1914 metais // Knygotyra. – T. 44 (2005), p. 123.
- ¹⁶ [„Lietuvos ūkininkui“ leisti bendrovės sutartis (Vilnius, 1907)]. Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyrius. F94, b. 97.
- ¹⁷ [„Lietuvos ūkininko“ bendrovės nutarimas leisti „Sveikata“]. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F54, b. 166, lap. 28.
- ¹⁸ Bartkevičienė, F., Grinius, K. Reikia mums medicinos knygelių // Lietuvos ūkininkas. – 1909, Nr. 11, p. 1.
- ¹⁹ Ilgūnas, G. Kazys Grinius ..., p. 412.
- ²⁰ Tercijonas, V. Dr. Kazys Grinius ..., p. 51–54.
- ²¹ Grinius, K. Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe // Medicina. – 1922, Nr. 5, p. 243.
- ²² Ilgūnas, G. Kazys Grinius ..., p. 575-589.
- ²³ Šalna, J. Varpininkų keliais // Naujienos. – 1949, rugpj. 27, p. 3.
- ²⁴ Grinius, K. Medicinos mokslų laimėjimai per pastaruosius 35 metus Lietuvos Respublikoje // Medicina. – 1929, Nr. 11, p. 819.
- ²⁵ Tercijonas, V. Dr. Kazys Grinius ..., p. 31.

Summary

Contribution of Dr. Kazys Grinius to the Lithuanian Medical Press Heritage in Lithuania (1890–1940)

Silvija STAKULIENĖ

The aim of the publication is to review the contribution to the Lithuanian medical press heritage made by Dr. K. Grinius, a prominent initiator and participant of Lithuanian national rebirth movement, a public health educator, the third President of the Republic of Lithuania (1926) and a promoter and disseminator of medical science knowledge. One of his more significant works of the prewar period in Lithuania, as a part of Lithuanian bibliographic history, is a retrospective bibliographic index of medical literature titled *Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe. Medicinos knygų, išėjusių lietuvių kalba, sąrašas* published in no. 5, 6/7, 8 of *Medicina* in 1922; later it was issued as a separate book. The publication provides a wide review of the Lithuanian

medical press from its beginnings in 1848 until 1921. His contribution to the publication and editing activities of medical press are also huge. Dr. Grinius was an editor and publisher of the *Lietuvos ūkininkas* supplement *Sveikata* (published in 1909, 1915, 1918 and 1920–1928), the editor of magazines *Kova su džiova* (1934–1940), *Pieno lašas* (1938) and *Sveika šeima* (1939–1940) as well as a member of Editorial Board of *Medicina* (1925–1940). Moreover, he wrote various educational articles on medicine, dedicated to hygiene, sanitation, struggle against infectious diseases and patient attendance as well as made a significant contribution to the creation of the basis for health care in the Republic of Lithuania (1918–1940).

„Knygos turi savo likimus“: Karaliaučiaus institucijų knygos ženklai Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomose knygose

Jolita STEPONAITIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. j.steponaitiene@lnb.lt

Ilgus metus Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijose kaupas ir saugotas dokumentinis paveldas dėl istorinių kataklizmų bei neabejotinų Lietuvos šviesuomenės pastangų tapo mūsų šalies istorijos ir kultūros paveldo dalimi. Jo sklaida ir populiarinimas leidžia atskleisti knygotyros dalį, kuriai pastaraisiais metais vis daugiau skiriama dėmesio, t. y. knygų nuosavybės ženklus. Istorinėms Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijoms bei asmeninėms bibliotekoms priklausiusių knygų ekslibrisai, lipdės, antspaudai, įrašai patys yra dokumentinis paveldas, svarbus ne tik informacinei, bet ir meninei prasme.

Reikšminiai žodžiai: bibliotekos; Karaliaučius; dokumentinis paveldas; istorija; knygos nuosavybės ženklai; ekslibrisai.

Pastaruoju metu Lietuvos ir kitų šalių knygotyroje daug dėmesio skiriama knygos nuosavybės ženklu, o ypač – istoriniams. 2002 m. kolegės Estijos nacionalinėje bibliotekoje surengė konferenciją, skirtą knygos nuosavybės ženklu. Joje pranešimus skaitė ir Lietuvos nacionalinės bei Vilniaus universiteto bibliotekų atstovai¹. 2003 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas surengė konferenciją „Knygos nuosavybės ženklai kaip knygos kultūros paveldas“. Pastarosios konferencijos pranešimų publikacijos² – reikšminga pagalba besidomintiems šia knygotyros sritimi. Sakydami „knygos nuosavybės ženklas“ mes jau įpratome galvoti ne tik apie ekslibrisą, bet ir apie įrašus, lipdes, antspaudus ir t. t. Senųjų knygos nuosavybės ženklų tipologijai skirtas dr. Arvydo Pacevičiaus straipsnis padeda juos vertinti ir priskirti reikiamai grupei³.

Imtis rašyti šį straipsnį paskatino tai, kad mūsų šalyje dar mažokai domimasi Karaliaučiaus kultūros ir mokslo institucijoms priklausiusių knygų nuosavybės ženklais, o tai, be abejo, įdomi tema. Kita priežastis pažvelgti į senojo Karaliaučiaus knygas buvo ta, kad 2005 m. šis Karalių miestas minėjo savo įkūrimo 750-ąsias metines (1255 m. kryžiuočiai čia pastatė pilį ir pavadino Karaliaučiumi (Königsberg) Čekijos karaliaus Pršemiso II Otakaro, kuris 1255 ir 1267 m. dalyvavo žygiuose prieš prūsus, garbei). Ta proga Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje buvo parengta paroda, kurioje eksponuota knygos ir archyviniai

dokumentai, iki Antrojo pasaulinio karo priklausę Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijoms. Parodos moto – sentencija „Habent sua fata libelli“ („Knygos turi savo likimus“) pasirinkta neatsitiktinai. Antrasis pasaulinis karas ne tik sulaužė milijonų žmonių likimus, bet ir pakeitė kultūros, mokslo, paveldo vertybių saugojimo vietas, galimybes jomis naudotis, tyrinėti. Karaliaučius, būdamas svarbus Lietuvos kultūros ir raštijos centras, nusipelnė, kad būtų paminėtas jam skirta paroda.

Kaip vieną iš straipsnio parašymo priežasčių galima būtų įvardyti ir tai, kad nuo 2004 m. Nacionalinė biblioteka, kaip ir Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, dalyvauja Osnabriuko (Vokietija) universiteto inicijuotame projekte „Senųjų spaudinių iš buvusių Karaliaučiaus bibliotekų ir archyvų apskaita ir įsisavinimas Vidurio ir Rytų Europos bibliotekose“ (vad. dr. Axelis E. Walteris). Šiame projekte jau sėkmingai dalyvauja Kaliningrado universiteto biblioteka, Torunės universiteto biblioteka, – iš viso 12 institucijų. Projekto galutinis produktas, virtualus Karaliaučiaus regiono bibliotekų katalogas, bus rezultatas didelio darbo, skirto išsiaiškinti, kokius nuostolius patyrė vienas žymiausių Vidurio Europos universitetų ir Karaliaučiaus krašto bibliotekos. Buvo surinkta daug medžiagos, kuri leidžia identifikuoti turimų knygų priklausomybės ženklus, nustatyti jų svarbą ir reikšmę bei pasidalyti informacija su kitais.

Kaip jau minėta, Lietuvos autorių straipsnių konkrečiai šia tema nėra, todėl didžiausia pagalba identifikuojant ir aprašant Nacionalinėje bibliotekoje esančių Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijoms priklausiusių knygų priklausomybės ženklus tapo minėto projekto vadovo dr. Axelio Walterio ir jo kolegų Wacławo Gurskio, Piotro Kureko ir Tobiaso Sticho sudarytas rinkinys „Karaliaučiaus bibliotekų antspaudai, signatūros, ekslibrisai“⁴. Tai ne leidinys, o rinkinys kopijų Karaliaučiaus bibliotekų antspaudų, ekslibrisų, lipdžių įrašų, kuriais buvo žymimos vienai ar kitai Karaliaučiaus bibliotekai priklausiusios knygos. Prie kiekvienos kopijos pateikiama ir vertingų žinių, kaip šis ženklas buvo vartojamas.

Straipsnyje bus aptarti dažniausiai Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkiniuose pasitaikantys Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijų knygos ženklai: ekslibrisai, antspaudai, lipdės, įrašai. Nebus nagrinėjami įspaudai viršeliuose. Tokių įspaudų yra, tačiau juos bus galima aprašyti straipsniuose, skirtuose Karaliaučiaus bibliotekų knygų įrišimams.

Identifikuojant ir aprašant minėtųjų knygų priklausomybės ženklus pasinaudota lenkų knygos ir bibliofilijos istoriko Janusza Tondelio monografijomis, skirtomis senosioms Karaliaučiaus bibliotekoms⁵, Prūsijos karaliaus Albrechto bibliotekai⁶, Karaliaučiaus pilies bibliotekai⁷, polonikos egzemplioriams Albrechto bibliotekoje⁸. Kadangi į Karaliaučiaus bibliotekas laikui bėgant pateko knygų ir iš kitų institucijų bei privačių bibliotekų, tų knygų priklausomybės ženklus identifikuoti padėjo Vokietijos valstybinės bibliotekos parengtas Vokietijos bibliotekų knygos ženklų katalogas⁹. Papildomų reikalingų žinių apie Karaliaučiaus bibliotekas galima surasti prof. Domo Kauno monografijoje, skirtose Mažosios Lietuvos knygai¹⁰ bei Mažosios Lietuvos knygynams¹¹.

Iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, t. y. kol netapo dėl karo veiksmų beveik visiškai sunaikintas, Karaliaučius buvo svarbus Europos universitetinis miestas. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos, kuri įkurta dar XVI a., fonde 1940 m. buvo sukaupta apie 650 tūkst. tomų. Tai buvo viena didžiausių Vidurio ir Rytų Europos universitetų humanitarinių mokslų literatūros bibliotekų, kuri vadinosi ne tik universiteto, bet ir Karališkąja bei Albertina (pagal universiteto pavadinimą – Prūsijos kunigaikščio Albrechto universitetas), o nuo 1918 m. ir valstybine. Čia buvo kaupiami specialūs kantianos, prūsistikos, baltistikos, rosikos ir muzikinių leidinių fondai, buvo vertingas lietuviškų ir lituaninių leidinių rinkinys, kuris pradėtas komplektuoti dar XVIII a. Po Pirmojo pasaulinio karo jame buvo apie 50 XVI–XVIII a. lietuviškų knygų, tarp jų beveik visi Martyno Mažvydo darbai, kitų Lietuvos raštijai, kultūrai ir istorijai svarbių veikėjų knygos ir rankraščiai.

Dėl XX a. vidurio istorinių kataklizmų Karaliaučiaus bibliotekų rinkiniai išsibarstė po Vokietijos, Lenkijos, Lie-

tuvos, buvusios Sovietų Sąjungos bibliotekas, pateko į privačias kolekcijas, dalis buvo negrįžtamai sunaikintos. Karaliaučiaus bibliotekų, archyvų ir muziejų rinkinių likimu Lietuvoje buvo susirūpinta jau 1945 m. Mokslininkai, lituanistai, istorikai, bibliotekų direktoriai ėmėsi organizuoti ekspedicijas į Karaliaučiaus kraštą lituanikai surinkti. Darbas truko beveik 10 metų. Taip nuo sunykimo buvo išsaugota nemaža dalis vertingo rašytinio, dokumentinio, istorinio paveldo¹².

1946 m. Lietuvos mokslų akademijos prezidiumas nutarė sudaryti komisiją iš Karaliaučiaus srities parvežtoms knygoms ir dokumentams paskirstyti. Ekspedicijoje dalyvavo ir tuometinis Valstybinės centrinės (dabar – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo) bibliotekos direktorius Juozas Rimantas. Tada ši biblioteka dar neatliko nacionalinės bibliotekos funkcijų bei buvo įsikūrusi Kaune. J. Rimantas buvo tos nuomonės, kad didžiausia dalis Karaliaučiaus rinkinių turi patekti į Kauną, tradiciškai svarbų mokslo ir kultūros centrą.

Valstybinei centrinei bibliotekai teko dalis Mažosios Lietuvos aktų rinkinių, Karaliaučiaus universiteto bibliotekos knygų, dalis bibliotekos archyvo (1824–1898 m. universiteto bibliotekos susirašinėjimas su įvairiomis organizacijomis, privačiais asmenimis dėl knygų gavimo, privalomojo egzemplioriaus, XIX a. knygų inventoriaus sąrašai ir kt.). Ekspedicijų vadovų susitarimu šiai bibliotekai turėjo atitekti germanikos rinkiniai.

Pagal pagrindinius knygų nuosavybės ženklus – ekslibrisus, lipdes, antspaudus, įrašus – galima atsekti ankstesnę knygų priklausomybę ne tik valstybinėms, bei ir asmeninėms bibliotekoms. Dažniausiai tai buvo profesūros ar dvasininkų luomo atstovų bibliotekos, mat pastarieji, neturėdami tiesioginių palikuonių, dažniausiai savo bibliotekas testamentu palikdavo mokslo įstaigoms. Ne vieną biblioteką ištiko varžytinių likimas¹³.

Neabejotina vertybė yra XVI a. teologo ir poeto, bibliofilo Pauliaus Speratuso (Paul von Speratten, 1484–1551) bibliotekos knygos. Pauliaus Speratuso ekslibrisas, kurio buvo net 11 variantų, yra vienas ankstyviausių ekslibrisų Rytų Prūsijoje (žr. 1 iliustraciją). Jis atliktas tuo laikmečiu labai populiaria medžio raižinio technika. Kai kurie variantai spausdinti Hanso Weinreicho spaustuvėje, toje pačioje, kur dienos šviesą išvydo Martyno Mažvydo „Katekizmas...“¹⁴.

Seniesiems Karaliaučiaus knygos ženklams priskiriamas Karaliaučiaus pilies kunigaikščio Albrechto bibliotekos ekslibrisas. J. Tendelis, susipažinęs su Vokietijos knygotyryninkų darbais, daro išvadas, kad kunigaikščio Albrechto bibliotekos ekslibrisas, atliktas medžio raižinio technika, turėjo 9 variantus ir buvo spausdinamas didžiausioje XVI a. Karaliaučiuje Johanno Daubmanno spaustuvėje. Ši spaustuvė 1559 m. išspausdino M. Mažvydo išverstą „Forma chriškštima“¹⁵, o 1566 m. – M. Mažvydo „Gesmes chriškšoniškas, gedomas bažničosu per aduenta ir

kaledas ik gramniču...“¹⁶ Kadangi ekslibrisas reprezentavo kilmingą bibliotekos savininką, jame daug heraldikos elementų ir simbolių. Šis ekslibrisas buvo ne tik kelių variantų, bet ir skirtingų dydžių – nuo 229x178 mm iki 73x64 mm. Visus variantus vienija tas pats lotyniškas užrašas „ALBERTVS SENIOR DEI GRATIA MAR || CHIO BRANDENBVRGENSIS, PRVSSIAE, STETINIENSIVM, || Pomeraniæ, Cassubiorum ac Vandalorum Dux, Burggravius Norinbergensis || Rugiaeg. Princeps. &c.“ ekslibriso viršuje. Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose pavyko aptikti tik du šio egzemplioriaus variantus (žr. 2 iliustraciją).

XVII a. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos ekslibrisams priskiriamas kunigaikščio Boguslavo Radvilos (1620–1669) ekslibrisas, deja, Nacionalinės bibliotekos fonduose pavyko rasti tik vieną knygą su juo.

Dažnai aptinkamas XVII a. ekslibrisas, priklausęs Andreasui Hedio (1640–1703), Karaliaučiaus universiteto logikos ir metafizikos profesoriui. 1705 m. ši biblioteka buvo išparduota iš varžytinių¹⁷, todėl dalis jos pateko į Karaliaučiaus miesto biblioteką. Kaip ir daugelis to meto ekslibrisų, tai buvo mažas kūrinys, atliktas vario raizinio technika¹⁸ (žr. 3 iliustraciją).

1719 m. į Karaliaučiaus universiteto biblioteką pateko prof. Davido Bläsingo (1660–1719) asmeninė biblioteka. Matematikos ir filosofijos profesorius D. Bläsingas savo beveik trijų tūkstančių vienetų biblioteką, kurioje buvo ir vertingų matematinių prietaisų bei numizmatikos rinkinių, universiteto bibliotekai paliko testamentu. Jo ekslibrisas, kaip ir daugelis to meto ekslibrisų, – vario raiziny. Lenkų knygos istoriko J. Tondelio teigimu, yra žinomi du D. Bläsingo ekslibrisai, tačiau vienas dažnai aptinkamas (taip pat ir Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose), o kitas yra labai retas¹⁹ (žr. 4 iliustraciją).

Tarp Karaliaučiaus knygų ženklų išsiskiria teologo, bibliofilo Teodoro Christopho Lilienthalio (1717–1782) bibliotekos ekslibrisas. T. Ch. Lilienthalis buvo Karaliaučiaus miesto bibliotekos valdytojas, kaip ir jo tėvas Michaelis Lilienthalis (1686–1750). Manoma, kad T. Ch. Lilienthalis perėmė tėvo biblioteką, o kartu ir ekslibriso tradiciją ir pagrindinį simbolį – leliją²⁰ (žr. 5 ir 6 iliustracijas).

Tarp Karaliaučiaus bibliotekoms priklausiusių knygų pavyko rasti ir XVII a. poeto Johanno Fridricho Lausono (1727–1783) ekslibrisą. 1769 m. jis savo biblioteką padovanojo Karaliaučiaus miesto bibliotekai. Apie tai liudija įrašas lotynų kalba „DELICIAE. LAVSONIAE. || DVLCIORI. PATRIAE. || DICATAE. MDCCLXVIII“. Ekslibrisas atliktas medžio raizinio technika²¹ (žr. 7 iliustraciją).

Didelis knygų rinkinys, turintis savo nuosavybės ženklus, – „Wallenrodtiana“. Pavadinimą ši biblioteka gavo nuo jos įkūrėjo Prūsijos dvarininko Martino von Wallenrodto (1570–1632) giminės pavardės. 1623 m. šioje šeimos bibliotekoje jau buvo 3000 knygų, tačiau tais metais, gaisro metu, biblioteka žuvo. Biblioteką rinkti buvo pra-

dėta iš naujo. 1722 m. Prūsijos karalius patvirtino Wallenrodų šeimos bibliotekos tvarkymo bei administravimo konstituciją ir ekslibrisą. 1909 m. Wallenrodų biblioteka (tuo metu jos fondą sudarė daugiau kaip 10 000 knygų) buvo inkorporuota į Karaliaučiaus universiteto biblioteką, dalis knygų atiteko Karaliaučiaus katedrai. Wallenrodų bibliotekos rinkinius sudarė ne tik knygos, bet ir senieji archyviniai dokumentai ir rankraščiai, žemėlapiai, gaubliai, monetos²².

Jau minėtos knygų paskirstymo komisijos nutarimu, Wallenrodų bibliotekos rinkiniai turėjo atitekti Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Suprantama, kad tiksliai kontroliuoti knygų judėjimą pokario metais nebuvo nei laiko, nei žmonių, todėl komisijos nutarimų ne visada buvo laikomasi. Todėl Nacionalinei bibliotekai atiteko ir Wallenrodų bibliotekos dalis, kurioje buvo ir du inkunabulai, vienuolika XVI a., keturiasdešimt XVII a. knygų²³.

Plačiau žinomas Wallenrodų bibliotekos ekslibrisas buvo sukurtas 1711 m. vario raizinio technikos būdu²⁴ (žr. 8 iliustraciją). Jo pagrindą sudaro Wallenrodų šeimos herbas ir įrašas „WALLENRODIADUM MAGNIS MAIORIBUS || ORTA HUNC RELIQUIS IUNXIT BIBLIOTHECA || LIBRIS UTERE CONCESSO LCTOR TIBI || MUNERE RITE CUNCTAQVE PATRONIS || FAUSTA PRECARE MEIS“. Senosios (iki XX a. pr.) knygos beveik visos žymėtos šiuo ekslibrisu. XX a. pr. atsiranda ir antspaudai su įrašu „Wallenrodt“ (žr. 9 iliustraciją). Rekonstruojant istorinę Wallenrodų biblioteką svarbios knygos su provenienciniais įrašais, liudijančiais, kad jas įsigijo pirmasis šeimininkas Martinas von Wallenrodtas (1570–1632)²⁵ ar jo sekėjas, jauniausias sūnus Ernstas von Wallenrodtas (1615–1697) (žr. 10 iliustraciją). Suprantama, kad tokie įrašai aptinkami tik iki XVIII a. išleistose knygose. 1650 m. Ernstui von Wallenrodtui sutikus biblioteką perkelti į Karaliaučiaus katedros bokštą, 1675 m. jai tapus universiteto bibliotekos dalimi, o 1721 m. ją galutinai perdavus valstybei, bet visais atvejais pasilikus giminės kuravimo teisę, apie asmenybes, susijusias su šia biblioteka, žinių jau nepavyko rasti. 1909 m. Wallenrodų biblioteką inkorporavus į Karaliaučiaus universiteto biblioteką, Wallenrodų bibliotekos knygos buvo žymimos rai- de „W“ šalia universiteto bibliotekos signatūros (žr. 11 iliustraciją).

Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rinkiniuose svarbią vietą užėmė dr. Friedricho Augusto Gottholdo kolekcija. F. A. Gottholdas (1778–1858), vokiečių pedagogas, muzikos teoretikas, turėjo surinkęs daugiau kaip 25 000 pavadinimų (apie 55 000 tomų) rinkinį, testamentu jį paliko Karaliaučiaus universiteto bibliotekai (1858 m.), kurioje buvo saugomas kaip atskiras rinkinys „Gottholdiana“ ir atskirai tvarkomas²⁶. F. A. Gottholdas Lietuvai nusipelnė dar ir tuo, kad parašė pirmąjį specialų straipsnį apie lietuvių liaudies melodijų išraiškos priemones, vienas

svarbiausių jo tyrimų objektų buvo Mažosios Lietuvos muzikinis folkloras²⁷.

Pasakyti labai tiksliai, kiek F. A. Gottholdo bibliotekos knygų pateko į Lietuvos nacionalinę biblioteką, sunku, nes jos išskirstytos į įvairių skyrių fondus priklausomai nuo išleidimo laikotarpio. Atidžiau peržiūrėję Retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkinius nustatėme, kad tai gausiausias Karaliaučiaus universiteto bibliotekai priklausęs rinkinys Nacionalinės bibliotekos fonduose. Jau tarp XVI a. knygų surastos 184 knygos²⁸, neabejotinai priklausiusios F. A. Gottholdo kolekcijai. Didžiąją dalį sudaro knygos vokiečių kalba, tačiau pasitaiko ir lotynų kalba. Tai filosofijos traktatai, mokslo veikalai, pamokslų rinkiniai, knygos, kurias leido žymūs Vakarų Europos spaustuvininkai – Aldai, Elzevyrai. Atskirai būtų galima kalbėti apie F. A. Gottholdo muzikinių knygų ir rankraščių natų kolekciją, kuri saugoma Nacionalinės bibliotekos Muzikos skyriuje. F. A. Gottholdas savo knygas žymėjo keturkampiu juodo rašalo antspaudu su įrašu „GOTTHOLDSCHE BIBLIOTHEK“, kuris paprastai buvo dedamas ant knygos antraštinio lapo (žr. 12 iliustraciją).

Knygų priklausymą A. F. Gottholdo kolekcijai rodo ir jų signatūrose vartojama didžioji (G) raidė (žr. 13 iliustraciją). Informatyvumo prasme labai svarbūs yra F. A. Gottholdo įrašai knygoje. Jie ne tik rodo knygos priklausomybę, bet ir teikia daug svarbios informacijos apie aplinkybes, kuriomis viena ar kita knyga buvo įsigyta ir pan. (žr. 14 iliustraciją).

Į atskirą grupę galėtume išskirti pačiai Karaliaučiaus universiteto bibliotekai, įkurtai dar 1642 m. kartu su Karaliaučiaus universiteto pirmtaku partikuliaru, priklausiusias knygas. Kalbant apie bibliotekos rinkinius, reikia atkreipti dėmesį į tą faktą, kad tai ne tik šio universiteto bibliotekos sukomplektuotos knygos, bet ir į biblioteką įvairiais laikotarpiais patekę privačių ar organizacijų bibliotekų rinkiniai. Pavyzdžiui, 1827 m. ji buvo sujungta su Pilies biblioteka ir pavadinta Karališkąja ir universiteto biblioteka, 1918 m. pervadinta Valstybine ir universiteto biblioteka. 1940 m. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos fondą sudarė apie 650 000 knygų. Per tokį ilgą laikotarpį knygos priklausomybės ženklų – antspaudų būta labai įvairių.

Daugiausia knygų pažymėta antspaudu – stilizuota monograma „FWR“, reiškiančia Fridericus Wilhelmus Rex (žr. 15 iliustraciją). Ši monograma dažnai naudojama ir kaip „auksinis“ antspaudas ant viršelio, ir kaip įspaudas odiniame viršelyje.

Spėtina, kad po 1827 m. bibliotekos sujungimo knygos žymėtos antspaudu „BIBLIOTHECA REGIOMONTANA“ (žr. 16 iliustraciją).

Karaliaučiaus universiteto bibliotekos knygas žymėjo ir kuklus antspaudėlis „UB“ (Universitäts Bibliothek) (žr. 17 iliustraciją) bei antspaudas su labai konkrečiu užrašu „Zur Universitate Bible“ (žr. 18 iliustraciją). Atskirai norėtume paminėti specialųjį šios bibliotekos ekslibrisą,

kuriuo buvo žymimos knygos, nurodant tas knygas bibliotekai dovanojusiojo pavardę (žr. 19 iliustraciją).

Karaliaučiaus valstybinė ir universiteto biblioteka turėjo savo signatūrų sistemą. Lipdės su signatūromis buvo klijuojamos ant knygų nugarėlių. Signatūrą sudarė nuo vienos iki trijų raidžių (trečioji raidė visada buvo graikiška), nuo vienženklių iki keturženklių skaitmenų. Signatūroms charakteringas pliuso ženklas. Tokia pat signatūra buvo rašoma knygos viršelio vidinėje pusėje viršutiniame kairiajame kampe. Po signatūra rašoma ankstesnės priklausomybės signatūra. Pavyzdžiui, raidė G reiškia, kad knyga priklausė F. A. Gottholdo bibliotekai. Šalia raidės esantys skaičiai reiškia buvusią signatūrą²⁹ (žr. 13 iliustraciją).

Nors yra žinomi mažiausiai trys Karaliaučiaus miesto bibliotekos antspaudai, Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde pavyko rasti tik vieno pavyzdžio antspaudu pažymėtas knygas – tai keturkampyje (užapvalintais kampais) įrašas „STADTBIBLIOTHEK KOENIGSBER“ (žr. 20 iliustraciją).

Kaip jau minėta, knygos į bibliotekas patenka įvairiais keliais, o kiekvienas šeimininkas jas žymi savo priklausomybės ženklu. Todėl senosiose knygoje, kurių gyvenimas ilgas, randame ir po keletą antspaudų, ekslibrisų ir t. t. Visa tai rodo ryšius ir knygų judėjimą. Tik išsamūs tyrimai galėtų padėti išsiaiškinti, kaip Karaliaučiuje atsidūrė knyga su antspaudu „Ex Biblioth. Regia Berolinensi“, kuri 1795–1840 m. naudojo Berlyno karališkoji biblioteka³⁰ (žr. 21 iliustraciją).

Kaip tarpuniversitetinių ryšių pavyzdį galėtume paminėti knygą su Vroclavo universiteto bibliotekos antspaudu (žr. 22 iliustraciją).

Straipsnyje jau paminėjome bene svarbiausius Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose aptinkamus Karaliaučiaus bibliotekų knygų priklausomybės ženklus, tačiau pavyko surasti vieną kitą mūsų minėtoje literatūroje neaprašytą ženklą, papildantį jau aptartus ekslibrisus. Daugelis šių knygų buvo A. F. Gottholdo rinkinio dalis. Paminėti būtų galima XVIII a. gyvenusių vokiečių leksikografo Iocherio Christiano Gottliebo (1694–1758) bibliotekos ekslibrisą (žr. 23 iliustraciją), advokato Johannes Kreutzerio (m. 1736) bibliotekos ekslibrisą (žr. 24 iliustraciją), Iohanno Carlo Gutermanno bibliotekos ekslibrisą (žr. 25 iliustraciją) bei Prūsijos karališkojo admiraliteto ir kolegijos Karaliaučiuje bibliotekos ekslibrisą (žr. 26 iliustraciją).

Susipažinus su Nacionalinėje bibliotekoje saugomų Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijų knygų nuosavybės ženklais galima teigti, kad knygos su jais priklausė įvairioms Karaliaučiaus institucijoms bei žymioms asmeninėms bibliotekoms. Minėti knygų nuosavybės ženklai yra įvairių tipų: ekslibrisai, lipdės, antspaudai, įrašai. Senieji medžio ar vario technika atlikti ekslibrisai yra svarbūs kaip grafikos kūriniai. Būtent šie ženklai padeda rekonstruoti senųjų bibliotekų fondus, teisingas jų identifikavimas padeda išvengti klaidų.

5.

6.

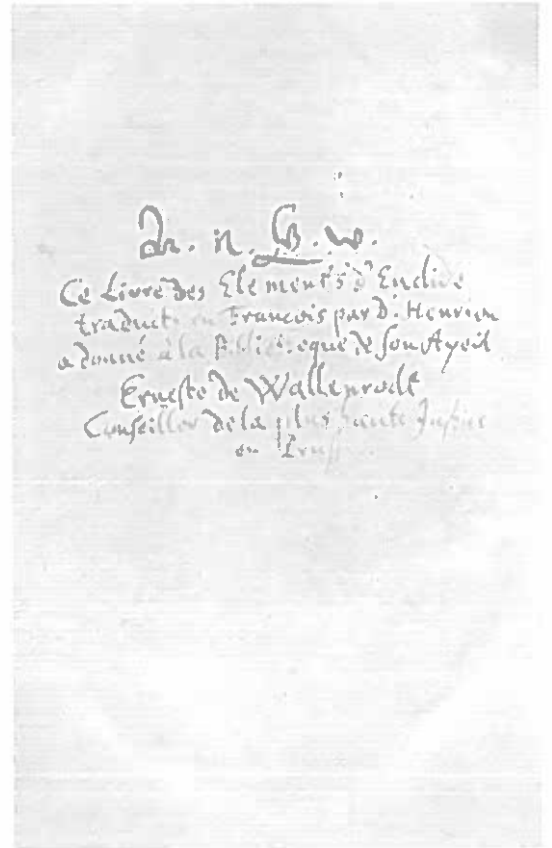
7.

8.

9.

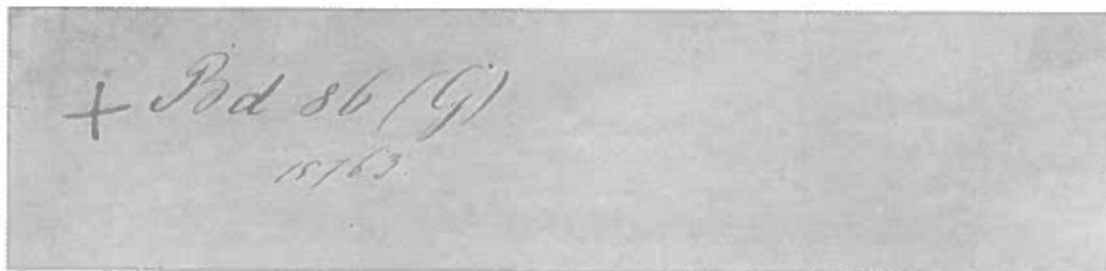
10.

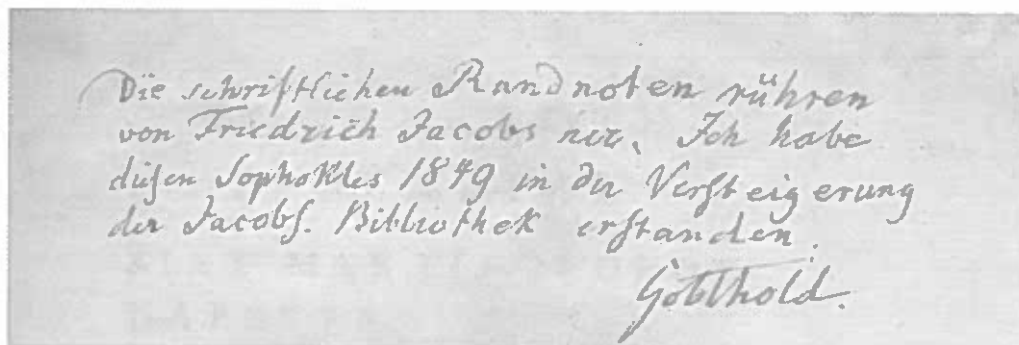
11.

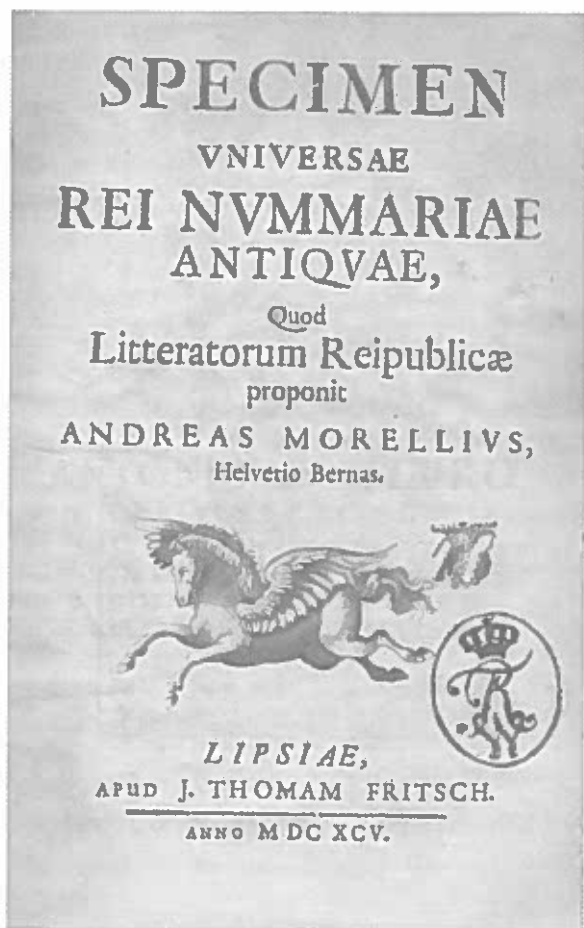
12.

13.

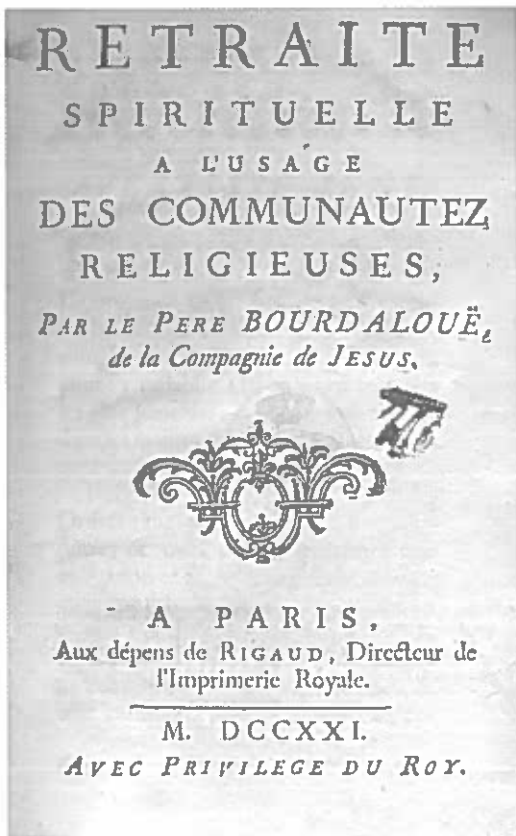
14.

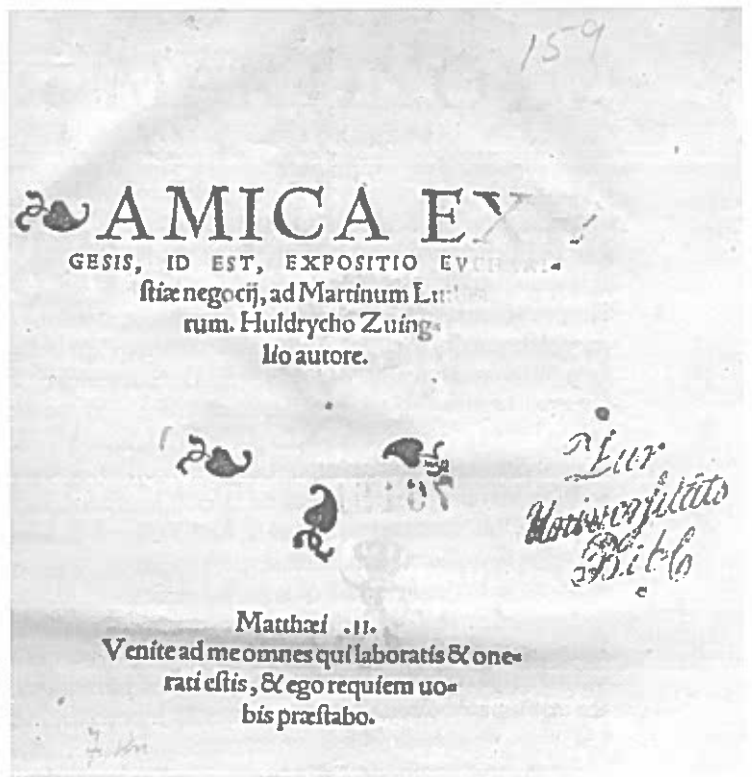
15.

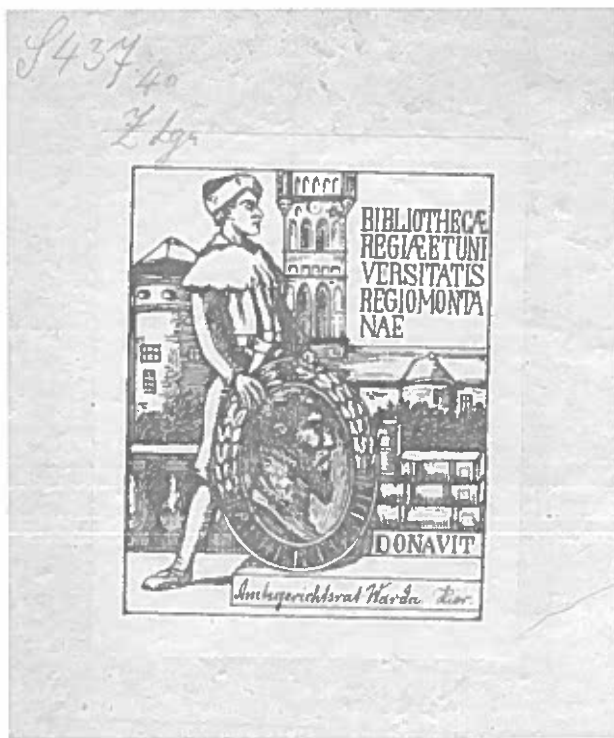
16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

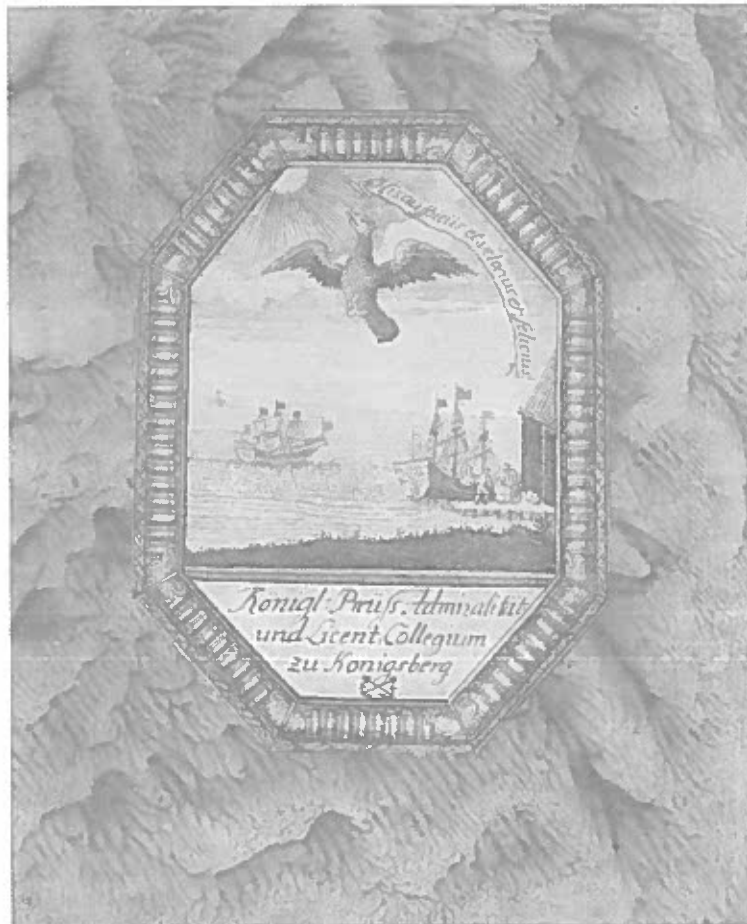
23.

24.

25.

26.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1 iliustracija	XVI a. teologo ir poeto, bibliofilo Pauliaus Speratuso (Paul von Speratten, 1484–1551) ekslibrisas
2 iliustracija	Karaliaučiaus pilies kunigaikščio Albrechto bibliotekos ekslibrisas
3 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto logikos ir metafizikos profesoriaus Andreaso Hedio (1640–1703) ekslibrisas
4 iliustracija	Matematikos ir filosofijos profesoriaus D. Bläsingo (1660–1719) ekslibrisas
5 iliustracija	Karaliaučiaus miesto bibliotekos valdytojo Michailo Lilienthalio (1686–1750) ekslibrisas
6 iliustracija	Teologo, bibliofilo, Karaliaučiaus miesto bibliotekos valdytojo Teodoro Christopho Lilienthalio (1717–1782) bibliotekos ekslibrisas
7 iliustracija	Poeto Johanno Fridricho Lausono (1727–1783) ekslibrisas
8 iliustracija	Wallenrodtų bibliotekos ekslibrisas
9 iliustracija	XIX a. pab.–XX a. pr. naudotas Wallenrodtų bibliotekos antspaudas
10 iliustracija	Ernsto von Wallenrodto (1615–1697) įrašas
11 iliustracija	Wallenrodtų biblioteką inkorporavus į Karaliaučiaus universiteto biblioteką, pirmosios bibliotekos knygos buvo žymimos raide „W“
12 iliustracija	Friedricho Augusto Gottholdo antspaudas
13 iliustracija	Friedricho Augusto Gottholdo bibliotekos knygų signatūra
14 iliustracija	Friedricho Augusto Gottholdo įrašas
15 iliustracija	Stilizuota monograma „FWR“, reiškianti Fridericus Wilhelmus Rex
16 iliustracija	Karališkosios ir universiteto bibliotekos antspaudas
17 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto bibliotekos antspaudas
18 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto bibliotekos antspaudas
19 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto bibliotekos ekslibrisas, kuriame nurodyta knygas bibliotekai dovanojusiojo pavardė
20 iliustracija	Karaliaučiaus miesto bibliotekos antspaudas
21 iliustracija	Berlyno karališkosios bibliotekos antspaudas
22 iliustracija	Vroclavo universiteto bibliotekos antspaudas
23 iliustracija	Vokiečių leksikografo locherio Christiano Gottliebo (1694–1758) bibliotekos ekslibrisas
24 iliustracija	Advokato Johanneso Kreutzerio (m. 1736) bibliotekos ekslibrisas
25 iliustracija	Iohanno Carlo Gutermanno ekslibrisas
26 iliustracija	Prūsijos karališkojo admiraltito ir kolegijos Karaliaučiuje bibliotekos ekslibrisas

¹ Marks of ownership in old books: history, description, attribution : International Scientific Conference National Library of Estonia, 12-13. 09. 2002 : abstracts. – Tallinn, 2002. – 58 p.

² Knygotyra. – T. 42 (2004).

³ Pacevičius, Arvydas. Senųjų knygos nuosavybės ženklų tipologija. <<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/knygot/42/tomas42.html>>.

⁴ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken : Eine Sammlung von Provenienzhinweisen zur Recherche nach Altdrucken Königsberger Provenienz. – Osnabrück, [2004]. – 9 p.

⁵ Tondel, Janusz. Książka w dawnym Królewcu Pruskim. – Toruń, 2001. – 325 p.

⁶ Tondel, Janusz. Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii. – Warszawa, 1994. – 126, [2] p.

⁷ Tondel, Janusz. Biblioteka Zamkowa (1529-1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu. – Toruń, 1992. – X, 194, [15] p.

⁸ Tondel, Janusz. Katalog poloników : Kammerbibliothek i Nova Bibliotheca księcia Albrechta Pruskiego zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. – Toruń, 1991. – XI, 49 p.

⁹ Bibliotheksstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland. – Berlin, 1998. – 264 p.

¹⁰ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos knyga : lietuviškos knygos raida 1547-1940. – Vilnius, 1996. – 764 p.

¹¹ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos knygynai : (iki 1940 m.) : žinynas. – Vilnius, 1992. – 293 p.

¹² Marcinkevičius, Juozas. Lituaniškos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo. <<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/knygot/36/tomas36.html>>.

¹³ Acta der Königlichen (Schloss) Bibliothek zu Königsberg ... [Karaliaučiaus karališkosios pilies bibliotekos susirašinėjimo dėl išvarzomo monetų ir medalių rinkinio įsigijimo byla]. 1789-1823. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius. Mažosios Lietuvos istorinių aktų fondas. F103-458. 89 lap.

¹⁴ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. – Vilnius, 1969. – T. 1, p. 239.

¹⁵ Ten pat, p. 241.

¹⁶ Ten pat, p. 242.

¹⁷ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken ..., p. 9.

¹⁸ Tondel, Janusz. Książka ..., p. 285.

¹⁹ Ten pat, p. 287.

²⁰ Ten pat, p. 294-296.

²¹ Ten pat, p. 296.

²² Lavrinovich, K.K. Books from Koenigsberg in Kaliningrad. <http://www.libf.ru/restitution/conf/lavrinovitch_e.html>.

²³ Steponaitienė, Jolita. Vestiges of Königsberg libraries in the National Library of Lithuania. <<http://web.ub.uni-greifswald.de/frame/bibliotheca-baltica/symposium-band/volltexte/steponaitiene-re.pdf>>.

²⁴ Tondel, Janusz. Książka ..., p. 280.

²⁵ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken ..., p. 7.

²⁶ Müller, Joseph. Die musikalischen Schätze der Koeniglichen- und Universitäts-Bibliothek zu Koenigsberg in Pr. aus dem Nachlasse Friedrich August Gotthold's : nebst Mittheilungen aus dessen musikalischen Tagebuechern : ein Beitrag zur Geschichte und Theorie der Tonkunst. – Bonn, 1870. – P. [5].

²⁷ Mažosios Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 2000. – T. I, p. 513.

²⁸ Steponaitienė, Jolita. Vestiges of Königsberg libraries ...

²⁹ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken ..., p. 5.

³⁰ Bibliotheksstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland. – Berlin, 1998. – P. 21.

Summary

“Books Have Their Own Fate”: Book Signs of Königsbergian Institutions, Preserved in the Lithuanian National Library

Jolita STEPONAITIENĖ

Lithuanian book science has been currently paying considerable attention to book ownership marks. Historical book ownership marks are considered the most important. The subject is covered not only in single publications but also during international research conferences. The fact is that our country is not much interested in the ownership marks of books, possessed by cultural and research institutions of Königsberg, although this topic is undoubtedly noteworthy, has encouraged to write this article. The article discusses book signs of cultural and research institutions of Königsberg, mostly found in the collections of the Department of Rear Books and Manuscripts of the Lithuanian National Library: bookplates, stamps, wafers, and records.

Königsberg remained an important European University town until the end of the Second World War, i.e. a complete demolition of the town due to war actions. In 1940 around 650 thousand books were collected in the funds of the library of Königsberg University, which had been established in the 16th century. It was one of the largest libraries of humanities of Central and Eastern European universities. The Lithuanian intelligentsia started

organising expeditions aimed at transportation of vanishing documentary heritage to Lithuania immediately after the war. According to the agreement, the Central State Library (the former name of Lithuanian National Library) received a portion of Lithuania Minor act collections, some books from the Königsberg University Library and part of the Library archive.

The ownership marks of books, i.e. bookplates, wafers, stamps, and records allow tracing provenance of books – they may have belonged not only to public but also to personal libraries. Concerning the libraries of Königsberg, the books from the library of the famous 16th century theologian, poet and bibliophile Paul von Speratten (1484–1551) and one of his oldest known bookplates of Eastern Prussia, a widely known bookplate from the Wallenrodt library, a stamp marking the collection of the German pedagogue, music theorist Dr Friedrich August Gotthold (1778–1858) and other book ownership marks that are significant not only from information point of view but are considered as pieces of art are highlighted in the article.

„Bibliografijos teorijos“ disciplina Vilniaus universitete

Osvaldas JANONIS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222
Vilnius, el. p. janonis@kvb.lt

Viena iš fundamentinių bibliografijos mokslo disciplinų, dėstomų Vilniaus universiteto bibliotekininkystės ir informacijos mokslo bakalauro studijų programos II kurso studentams, yra „Bibliografijos teorija“. Straipsnyje apibūdinamas jos turinys, atskleidžiami kai kurie dėstymo metodikos bruožai, formuluojami studentų teorinio bibliografinio parengimo tobulinimo uždaviniai, keliamas pribrendęs uždavinys – parengti lietuvišką „Bibliografijos teorijos“ vadovėlį.

Reikšminiai žodžiai: bibliografijos mokslas; bibliografijos teorija; dėstymas; Vilniaus universitetas.

Vienas svarbiausių ir labiausiai išrutuliotų informacijos mokslų yra bibliografijos mokslas. Jo branduolį sudaro bibliografijos teorija – mokslinė disciplina, kuri tiria bibliografijos, kaip visuomeninio reiškinių, esmę, bibliografijos struktūrą, jos funkcijas, klasifikuoja bibliografijos reiškinius, procesus ir objektus, nagrinėja bibliografijos ryšius su kitomis mokslinės ir praktinės veiklos sritimis, jos vietą informacijos ir komunikacijos sistemoje. Ji formuoja mokslinių sąvokų sistemą, nustato bibliografijos funkcionavimo dėsningumus.

Teoriniam bibliografijos pažinimui yra būdingas gebėjimas paaiškinti ir interpretuoti empirinę medžiagą, nustatyti loginius ryšius tarp apibendrinimų, sintetinti žinias. Bibliografijos teorijoje sukuriama sudėtingos konceptualiosios struktūros. Išplėtotos teorinės doktrinos tiesiogiai neapriklaušo nuo empirijos. Teorijoje sumažėja jausminis akivaizdumas, tiesioginis ryšys su bibliografine praktika. Jai būdinga abstrakcijų gausa.

Dabartinis bibliografijos teorijos lygmuo leidžia ją laikyti aukščiausia bibliografijos mokslinių žinių forma. Jos pagrindiniu bruožu laikytina tai, kad bibliografijos teorija tiria bibliografijos esmę, nustato tai, ko nematyti bibliografinių reiškinių, procesų ir objektų paviršiuje, atskleidžia „paslėptą“ jų esmę.

Bibliografijos teorija bibliografiją atkuria kaip sudėtingą visuomeninį reiškinį. Teorijos specialistai abstrahuojasi nuo pavienių objektų ir realių situacijų. Teoriniai modeliai hierarchiškai susiejami ir sudaro darnų bibliografijos teorijos karkasą. Teorijoje siekiama, kad žinios būtų nuoseklios, neprieštarautų viena kitai, būtų sisteminės, kiek įmanoma vientisai atspindėtų bibliografiją, kaip sudėtingą pažintines

(mokslinės ir mokomosios) bei praktinės veiklos sričių sistemą, kuri garantuoja bibliografinės informacijos – vienos iš socialinės informacijos rūšių – rengimą ir funkcionavimą visuomenėje.

Dabartinė bibliografijos teorija įgauna sudėtingą struktūrą. Joje susiformavo bibliografinės informacijos mikro-teorija, atsirado įvairios bibliografijos koncepcijos.

Bibliografijos teorija turi didelių potencialų, aiškinamųjų ir interpretacinių galimybių. Ji atlieka svarbų metodologinį vaidmenį. Akivaizdžios ir jos euristinės galimybės. Taigi bibliografijos teorijai būdingos ne tik aprašomoji, aiškinamoji, sisteminimo ir žinių sintezės funkcijos.

Todėl natūralu, kad bibliografijos teorija – viena iš fundamentinių bibliografijos mokslo disciplinų, dėstomų Vilniaus universiteto bibliotekininkystės ir informacijos bakalauro studijų II kurso studentams. Tai vėliau dėstomų „Bibliografijos metodikos“, „Lietuvių bibliografijos“, „Užsienio bibliografijos“ ir „Bibliografinės heuristikos“ disciplinų teorinis pagrindas. Išklause šią discipliną studentai privalo suvokti bibliografijos esmę, perprasti ir teisingai vartoti bibliografijos terminus, įsivaizduoti bibliografijos struktūrą, žinoti jos funkcionavimo dėsningumus ir principus, sugebėti klasifikuoti įvairius bibliografijos reiškinius, procesus ir objektus.

Šio straipsnio tikslas yra pristatyti bibliografų bendruomenei „Bibliografijos teorijos“ discipliną, apibendrinti šių eilučių autoriaus sukauptą jos dėstymo patirtį.

Bibliografijos teorijos dėstymas galimas dviem pagrindiniais būdais: deduciniu ir indukcinio. Abu juos teko išbandyti. Vienu atveju studentams jau pirmojoje paskaitoje

buvo pateikiama bendra bibliografijos samprata. Mokslinėje literatūroje esant šimtams apibrėžimų, sudėtingą visuomeninį reiškinį apibūdinti vienu apibrėžimu yra nelengvas uždavinys. Apibrėžimas turi kuo labiau aprėpti ir tiksliau atspindėti įvairius bibliografijos moksle egzistuojančius požiūrius, nuomonių įvairovę. Savaimė suprantama, kad pateikiamame bibliografijos apibrėžime negali būti studentui nežinomų terminų, jis turi būti gana bendras ir tuo pačiu tiksliai atspindėti bibliografijos esmę. Šiuo atveju labai padeda rusų mokslininkės ir pedagogės M. Vochryševos sukaupta patirtis. Ji pateikia tokį pirminį bibliografijos apibrėžimą: „bibliografija – tai orientavimo informacijos ir žinių erdvėje sistema, naudojanti specialų jų struktūrinimo metodą“¹. Vėlesnėse paskaitose tokį bendrą apibrėžimą tenka palaiapsniui konkretinti. Tam pasitarnauja bibliografijos evoliucijos problemos nagrinėjimas, bibliografijos egzistavimo formų evoliucijos atskleidimas, bibliografijos pagrindinių funkcijų ir jos raidos dėsningumų atskleidimas.

Produktyvesnis ir vaisingesnis antrasis bibliografijos teorijos dėstymo metodas, kai bibliografijos apibrėžimas pateikiamas ne pirmoje paskaitoje, o prie jo logiškai ir nuosekliai „einama“ keletą paskaitų. Beje, tokį dėstymo būdą vartojo savo vadovylyje O. Koršunovas². Šiuo atveju pradžioje pateikiama detali dokumentinės komunikacijos sistemos – sistemos, skirtos dokumentų funkcionavimo procesams visuomenėje valdyti, – analizė. Pagrindinis dėmesys čia nukrypsta į tris minimos sistemos elementus – dokumentą, informacijos vartotoją ir tarpininkus. Paskaitoje akcentuojama, kad ir dokumentai, ir informacijos vartotojai, jų poreikiai ir interesai yra nevienalyčiai, todėl žmogaus sąveikoje su informacija susiduriama su sunkumais. Kaip žinoma, jie informacijos moksluose vadinami informacijos barjeriais. Tai gali būti bet kurie objektyvaus ar subjektyvaus pobūdžio faktoriai, kurie trukdo kiekvienu konkrečiu atveju informacijos vartotojui gauti reikalingas žinias ir informaciją. Paskaitoje pateikiama informacijos barjerų rūšinė klasifikacija, apibūdinami erdvės, laiko, kiekybiniai, kalbos, kokybiniai, ekonominiai ir kiti informacijos barjerai. Po to akcentuojama, kad žmonija, siekdama įveikti jų neigiamą poveikį arba bent jį minimalizuoti, palaipsniui sukūrė įvairius socialinius institutus – bibliotekininkystę, knygų prekybą, archyvininkystę ir kt. Parodoma, kad ir bibliografija susiformavo kaip toks institutas. Jis sukūrė savo specifines priemones, būdus ir metodus, kurie garantuoja optimalesnį dokumentinės komunikacijos sistemos funkcionavimą.

Vėliau pereinama prie bibliografinės informacijos mikroterijos pagrindų išdėstymo. Čia remiamasi O. Koršunovo sukurtais bibliografijos teorijos pradmenimis, kurie transformuojami atsižvelgiant į jos oponentų pareikštas kritines pastabas. Paskaitų metu studentai įsitikina, kad bibliografija turi efektyvią priemonę informacijos barjerams

įveikti ar jų neigiamoms pasekmėms sušvelninti – bibliografinę informaciją. Ji apibrėžiama kaip informacija apie dokumentus, kuri būtina jiems identifikuoti ir naudoti. Visoje disciplinoje siekiama informacijos sąvoką traktuoti vienareikšmiškai.

Bibliografinės informacijos sąvokai paskaitose ir seminaruose skiriama daug vietos ir laiko, nes ji yra bibliografijos teorijos pagrindinė kategorija, bibliografijos „kalba“, jos saviraiškos būdas ir universalus bibliografinės veiklos rezultatas. Studentai supažindinami su bibliografinės informacijos funkcionavimo etapais (aktyviu funkcionavimu, senėjimu ir konservavimu), jos egzistavimo empirinėmis formomis (bibliografinis aprašas, bibliografinis įrašas, bibliografijos priemonė, bibliografijos produkcija, žodinės, spausdintinės, kortelinės ir skaitmeninės formos), savybėmis (dalykiškumas, antrinis pobūdis, kompleksiškas, universalumas, standartiškumas, komunikacinis pobūdis ir kt.). Čia studentams išaiškinama, kas yra afininė, latentinė, kataloginė, diagenetinė bibliografinė informacija.

Daug vietos paskaitose skiriama bibliografinės informacijos pagrindinėms visuomeninėms funkcijoms. Jos išvedamos iš pagrindinių dokumentinių poreikių per pagrindinių atitikimų tipus dokumentinės komunikacijos sistemoje. O. Koršunovas jas įvardijo kaip paieškinę, komunikacinę ir įvertinančiąją. Atsižvelgiant į tai, kad šiuo atveju „komunikacinės funkcijos“ terminas pavartotas nekorektiškai, visos bibliografinės informacijos pagrindinės visuomeninės funkcijos pervardijamos pagal E. Bespalovą³ analogiškai į sintaksinę, semantinę ir pragmatinę. Studentai supažindinami su bibliografinės informacijos funkcinę logine struktūra. Pastaraisiais metais atsisakyta dėstyti O. Koršunovo funkcinę genetinę struktūrą, kurios nepagrįstumą įrodė E. Bespalova.

Po to logiškai pereinama prie bibliografijos sąvokos apibrėžimo ir aiškinimo. Kadangi bibliografinės informacijos rengimu, jos saugojimu, sklaida ir vartojimu rūpinasi žmogus, drauge su šiomis sritimis atsirado ir plėtojosi bibliografinė veikla. Sudėtingėjant jos uždaviniams ir funkcijoms, atsirado darbo pasidalijimas, specializacija. Bibliografavimas (bibliografinės informacijos rengimas) ėmė atsiskirti nuo bibliografinio aptarnavimo (bibliografinės informacijos pateikimo vartotojams). Pagaliau atsirado bibliografijos mokslas (mokslinė disciplina, tirianti bibliografiją), bibliografų profesionalų rengimo sistema, bibliografijos vadyba. Visi šie veiklos barai ir sudaro vientisą specifinę žmogaus veiklos sritį, vadinamą bibliografija.

Paskaitose aiškinamos „bibliografijos“ termino polisemiškumo priežastys, pabrėžiama, kad ši pagrindinio termino savybė apsunkina mokslinę komunikaciją. Studentams diegiama mintis, kad „bibliografijos“ terminu nevadintini objektai, procesai, reiškiniai, kuriems apibūdinti yra savi terminai („bibliografijos priemonė“, „bibliografijos

mokslas“, „bibliografinė veikla“ ir kt.). Gaila, kad mūsų šalies profesinėje spaudoje tokios nuostatos nesilaikoma ir studentai nuolat „išmušinėjami iš vėžių“. Bet koks neat-sargus termino vartojimas bemat sujaukia studento žinių sistemą.

Supažindinus su bibliografijos samprata, paskaitose aptariama bibliografijos evoliucija (bibliografijos istorija dėstoma „Lietuvių bibliografijos“ ir „Užsienio bibliografijos“ disciplinose). Beje, istorikų tyrimai parodė, kad bibliografija atsirado 3-iajame tūkstantmetyje prieš Kristų Mesopotamijoje ir Senovės Egipte. Paskaitose studentai supažindinami su pirmaisiais bibliografijos reiškiniais, afininės, latentinės, kataloginės ir diagenetinės bibliografijos istorinėmis formomis. Jose atskleidžiama bibliografijos objekto transformacinė grandinė: rankraštis–knyga–dokumentas–medija. Vėlesnėse paskaitose aiškinamos bibliografijos funkcijos. Jos skirstomos į pagrindines ir šalutines.

M. Vochryševos moksliniai tyrimai leidžia apibūdinti bibliografijos raidos dėsningumus (bibliografijos atitikimo visuomeninėms, ekonominėms ir kultūrinėms sąlygoms, informacijos technologijų lygmeniui; dalių bibliografijos funkcijų ir atskirų jos grandžių bei raidos krypčių lyginamojo svorio ir reikšmingumo kitimui įvairiais istorijos laikotarpiais ir kt.).

Toliau detalizuojama bibliografinės veiklos kategorija. Kaip žinoma, teoriškai ji buvo pagrįsta Rusijoje XX a. 8–10 dešimtmečiais. Studentai supažindinami su vientisa bibliografinės veiklos samprata, jiems akcentuojamas funkcinis veiklos aspektas, bibliografijos subjekto aktyvumas. Bibliografinė veikla skirstoma į praktinę ir pažintinę (mokslinę ir mokomąją), apibūdinami jų požymiai ir savybės.

Ypač daug dėmesio kreipiama į bibliografinės veiklos struktūrą, jos funkcionavimo principus (mokslškumo, demokratiškumo, veiklos metodų ir tikslų atitikimo, diferencijuotumo, sistemiškumo ir kt.). Ši kurso dalis, kaip ir daugelis kitų, pateikiamos vadovaujantis bendramoksliniu veiklos požiūriu.

Veiklos požiūris – viena iš bendramokslinių pažinimo priemonių – bibliografijos moksle leidžia integruoti į vieną visumą visus kitais mokslinio pažinimo būdais ir priemonėmis gautus bibliografijos ir jos komponento „paveikslus“. Jo privalumą sudaro tai, kad jis neapsiriboja subjekto-objekto santykių tyrimu, o įpareigoja aprėpti ir kitus veiklos komponentus (poreikius, tikslus, priemones ir t. t.). Taigi veiklos požiūris sudaro galimybes visapusiškiau, išsamiau, sistemingiau ištirti ir suvokti bibliografiją kaip gana sudėtingą visuomeninį reiškinį, t. y. praktinės, vadybinės ir pažintinės (mokslinės ir mokomosios) veiklos sričių sistemą, garantuojančią bibliografinės informacijos rengimą, sklaidą, panaudojimą visuomenėje, konservavimą. Precedentą veiklos požiūriui taikyti bibliografijos moksle sudaro tai, kad visa bibliografijos realybė yra tam tikros

žmogaus veiklos (praktinės, pažintinės, kūrybinės ir pan.) rezultatas. Ši metodologinė priemonė įpareigoja mokslininką tirti visus veiklos komponentus kaip susijusius ir kaip sąlygojančius vienas kitą.

Reikšmingų mokslinių rezultatų taikant veiklos požiūrį pasiekė Rusijos bibliografijos mokslininkai. Galima teigti, kad ši bendramokslinė pažinimo priemonė tvirtai įėjo į jų naudojamų metodologinių priemonių arsenalą ir davė teigiamų rezultatų, iš kurių unikalčiausias buvo sąvokos „bibliografija“ apibrėžimas naudojant veiklos kategoriją. Greta tradicinio (ontologinio) požiūrio naujas veiklos požiūris pradėtas taikyti Rusijoje XX a. 8-ajame dešimtmetyje. Bibliografijos, kaip veiklos srities (sričių), koncepciją kūrė bibliografijos mokslininkai A. Barsukas, J. Tugovas, J. Fomina, E. Bespalova, M. Vochryševa ir kt. Egzistuoja moko-moji literatūra šiuo klausimu. Veiklos požiūris buvo įtvirtintas ir Sovietų Sąjungos bibliografijos terminų valstybiniame standarte. Toks bibliografijos sąvokos apibrėžimas buvo didelis žingsnis pažįstant bibliografiją kaip vientisą visuomeninį reiškinį. Jis leido atskleisti jo sudėties istorinį formavimąsi nuo afininės ir latentinės bibliografinės informacijos formų, bibliografijos sąrašų, bibliotekų katalogų iki sudėtingo visuomeninio reiškinio, koku bibliografija yra tapusi dabar. Veiklos požiūris leido išspręsti bibliografijos ir bibliografinės veiklos rūšių problemą.

Veiklos struktūrą sudaro: poreikiai, interesai, tikslai, subjektas, objektas, procesai, priemonės ir būdai, sąlygos, rezultatas. Pirmieji trys komponentai priklauso motyvaciniam veiklos blokui.

Genetiškai pradinis veiklos momentas, visų veiklos rūšių bei formų šaltinis ir varomoji jėga, yra poreikis. Interesas – konkreti poreikių išraiškos forma, poreikių suvokimo matas. Poreikiai ir tikslai transformuojami į tikslą (norimo rezultato idealų modelį). Tai sąmoningos veiklos priežastis ir jos regulatorius. Tikslas turi būti adekvatus galimybėms, jis verčia pasirinkti efektyvias priemones ir būdus. Kiekvieną veiklos rūšį nulemia objektyvios ir subjektyvios sąlygos (materialinės, žmonių išteklių ir t. t.). Sąmoningas veiklos požiūrio taikymas reikalauja tirti visų veiklos komponentų ryšius ir tarpusavio sąlygotumą. Mokslininkui jis leidžia aptikti naujas, anksčiau nežinotas analizės linijas.

Paskaitose ir seminaruose detalai nagrinėjama bibliografinės praktinės veiklos komponentinė struktūra (bibliografinės veiklos subjektai, tikslai, bibliografiniai poreikiai ir interesai, bibliografiniai procesai, priemonės, rezultatai). Daug dėmesio tenka bibliografinės praktinės veiklos procesams (bibliografavimui, katalogavimui, jo rūšims, bibliografiniam aptarnavimui), pagalbiniams procesams (bibliografiniam mokymui, bibliografinės veiklos valdy-mui, bibliografiniam bendravimui) ir daliniams procesams. Veiklos priemonės diferencijuojamos į specifines (veiklos metodai, veiklos formos, bibliografijos mokslinės žinios)

ir nespecifines (bibliografinės informacijos gamybos ir sklaidos kanalai, techninės priemonės). Tradiciškai daug vietos skiriama bibliografijos priemonių klasifikacijai. Kadangi O. Koršunovo ir J. Čepytės daugiaaspektės bibliografijos priemonių klasifikacijos sukurtos seniai ir iš esmės nebuvo tobulinamos, tenka jas papildyti naujomis bibliografijos priemonių rūšimis, elektroninių bibliografinių išteklių klasifikacija.

Būsimiesiems informacijos specialistams labai svarbi tema „Bibliografinės praktinės veiklos rūšinė struktūra“. Studentai supažindinami su profesionaliąja ir neprofesionaliąja bibliografinė veikla, institucinėmis jos rūšimis (ypač su bibliotekine bibliografinė veikla), rūšimis pagal objekto požymį (bendroji, mokslo pagalbinė, gamybos pagalbinė, socialinė pagalbinė praktinė bibliografinė veikla), pagal procesus (gamybinė ir vartojimo veikla), pagal naudojamus metodus. Čia studentai perpranta tokias sąvokas kaip bibliografinės informacijos pertinentumas, relevantumas, bibliografinės paieškos išsamumas, tikslumas, informacijos triukšmas, nuostoliai, bibliografinės paieškos operatyvumas ir kaina. Taip pat nagrinėjamos bibliografinės praktinės veiklos rūšys pagal produktą (einamoji, retrospektyvinė ir perspektyvinė bibliografinė veikla).

Savarankišką „Bibliografijos teorijos“ disciplinos skyrių sudaro skyrius apie bibliografijos mokslą, jo objektą, struktūrą ir ypatumus. Čia jis traktuojamas kaip bibliografinės mokslinės veiklos sritis, taip pat susidedanti iš įvairių komponentų (bibliografijos mokslininkai, specifiniai tikslai, procesai, priemonės ir rezultatai). Stengiamasi bibliografijos mokslą pristatyti kaip mokslinę discipliną, tiriančią bibliografiją kaip vientisą visuomeninį reiškinį. Jis diferencijuojamas pagal objekto, teritorinį, tyrimo aspekto požymius. Šioje temoje kalbama apie mokslo disciplinas, kurių tyrimo objektai yra bibliografija apskritai, jos atskiros dalys, bibliografiniai poreikiai ir jų patenkinimo būdai, atskirų rūšių dokumentų bibliografinio apdorojimo ir rezultatų pateikimo informacijos vartotojui būdai ir kt. Ypatingo dėmesio skiriama bibliografijos mokslo aspektinei struktūrai. Paskaitose aiškinama bibliografijos mokslo metodologijos, bibliografijos teorijos, bibliografijos istorijos, bibliografijos vadybos, bibliografijos metodikos ir technologijos specifika, apibūdinama dabartinė būklė ir tolesnės raidos uždaviniai. Stengiamasi parodyti, kad didelių perspektyvų turi naujų bibliografijos mokslo disciplinų (bibliografijos psichologijos, bibliografijos sociologijos, bibliografijos ekonomikos ir pan.) plėtotė. Čia pristatomos visos pagrindinės bibliografijos koncepcijos, nepamirštant talentingo Lietuvos bibliografijos mokslininko Viktoro Lyrovo įnašo į bibliografijos teoriją. Detaliau aptariamasi: dokumentinė-informacinė-komunikacinė (taip pageidauja O. Koršunovas įvardyti jo dokumentografinę bibliografijos koncepciją⁴), informacinė-knygotyrinė (A. Barsukas, E. Bespalova), informacinė valdymo (A. Grečichinas),

informacinė procesinė (V. Leonovas), informacinė kultūrinė (M. Vochryševa), informacinė pedagoginė (J. Tugovas, J. Zubovas), informografinė arba ideografinė (N. Sliadnėva), kognityvinė komunikacinė (A. Sokolovas), kognitografinė (V. Fokejevas) koncepcijos. Paskaitoje šis mokslo bruožas vertinamas kaip jo brandos požymis, kurį sąlygoja bibliografijos mokslo objekto sudėtingumas.

Viena iš svarbių disciplinos temų yra bibliografijos mokslo vieta mokslų sistemoje. Joje nagrinėjamas šio mokslo bendramokslinis kontekstas (ryšiai su sociologija, kultūrologija, ekonomika, psichologija, istorijos ir kt. mokslais). Pagrindinis dėmesys kreipiamas į bibliografijos mokslo ryšius su gretimomis mokslo sritimis: bibliotekininkystės mokslu, knygotyra, dokumentotyra, socialinių komunikacijų teorija, informacijos ir komunikacijos mokslais. Šios temos dėstymą labai apsunkina ta aplinkybė, kad studentai daugumos minėtų disciplinų nėra klausę. Neigiamas įtakos turi ir pastaraisiais metais sumažėjęs dėstomų bendramokslinių disciplinų bibliotekininkystės ir informacijos studijų programose skaičius.

Disciplinos mokymąsi labai apsunkina literatūros lietuvių kalba stygius. Šių eilučių autoriaus mokomosios knygelės⁵ gerokai pasenusios, bibliografijos teorijos srityje šalyje specializuojasi tik J. Čepytė, todėl originalios teorinės literatūros tėra labai mažai. Iš dalies galima būtų naudoti jau minėtą O. Koršunovo vadovėlį, A. Grečichino vadovėlį „Bendroji bibliografija“⁶, I. Morgenšterno „Bendrasis bibliografijos mokslas“⁷, minėtą M. Vochryševos vadovėlį „Bibliografijos teorija“. Vertingų mokomųjų priemonių pasirodė ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Ukrainoje – G. Švecovos-Vodkos mokomoji knyga „Bibliografijos mokslo įvadas“⁸. Dauguma studentų nemoka slavų kalbų, kuriomis pasirodo absoliuti pasaulinės teorinės literatūros bibliografijos klausimais dalis. Todėl šiuo metu labai aktualus uždavinys – parašyti „Bibliografijos teorijos“ vadovėlį lietuvių kalba.

Nuolat stengiamasi disciplinos dėstymo metodiką tobulinti. Teiginiai argumentuojami taip, kad būtų ugdomas ir treniruojamas studento mąstymas, nuolat tobulėtų jo protiniai gebėjimai. Kadangi antrojo kurso studentai turi nepakankamą bendramokslinį parengimą, paskaitų ir seminarų metu daug dėmesio kreipiama į bendramokslinių sąvokų aiškinimą, jų turinio apibrėžimą, studentų mokslinės kalbos turtinimą.

Dėstymo metu nevengiama nurodyti, kokios bibliografijos teorijos problemos nepakankamai ištyrinėtos ar net visai netyrinėtos, parodyti, kokia plati bibliografijos tyrimų problematika ir kokios didelės perspektyvos atsiveria jaunam mokslininkui.

Paskaitų metu stengiamasi ne tik pateikti naujas žinias, bet ir atskleisti medžiagos pateikimo logiką. Tuo siekiama mokslinio gilumo, aiškumo, prieinamumo. Toks metodas padeda ugdyti studentų loginį mąstymą.

Be paskaitų, disciplinos medžiagai giliau perprasti

vyksta seminariniai ir praktiniai užsiėmimai. Jie skirti sudėtingoms disciplinos temoms. Praktikos darbų metu studentai klasifikuoja bibliografijos priemones, nustato jų kasetines formules, apskaičiuoja bibliografinės paieškos rodiklius. Taigi mokomąją veiklą stengiamasi organizuoti taip, kad ji nebūtų tik vienpusis žinių perdavimo procesas,

o formuotų studentų mokėjimus ir įgūdžius.

Ribotos apimties disciplinoje neįmanoma, o dažnai ir netikslinga aprėpti visos bibliografijos teorijos problematikos, todėl vertėtų „Bibliografijos teoriją“ jau kitu lygmeniu – probleminiu – skaityti magistrantūros studijose.

¹ Вохрышева, М.Г. Теория библиографии. – Самара, 2004. – 364 p.

² Коршунов, О.П. Библиографоведение : общий курс. – Москва, 1990. – 231, [1] p.; Коршунов, О.П. Библиографоведение : общий курс. – Москва, 2001. – Ч. 1, разд. 1. 105 p.; Разд. 2, 3. 146 p.

³ Беспалова, Э.К. Библиографоведение : научная и педагогическая практика // Библиография. – 2003, № 3, p. 16-34.

⁴ Коршунов, О.П. Концепция начала общей теории библиографии // Библиография. – 2006, № 1, p. 99-106.

⁵ Janonis, Osvaldas. Bibliografijos teorija : mokomoji priemonė. – Vilnius, 2001. – 64 p.; Janonis, Osvaldas. Bibliografijos teorija : „Bibliografijos mokslo“ mokomoji knygelė. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Klaipėda, 2002. – 61, [1] p.

⁶ Гречихин, А.А. Общая библиография. – Москва, 2000. – 588 p.

⁷ Моргенштерн, И.Г. Общее библиографоведение. – Санкт-Петербург, 2005. – 208 p.

⁸ Швецова-Водка, Г.М. Вступ до библиографознавства. – Київ, 2004. – 217 p.

Summary

The Discipline “The Theory of Bibliography” at Vilnius University

Osvaldas JANONIS

One of the fundamental disciplines of bibliography science lectured for the 2nd course students of Librarianship and Information bachelor studies program at Vilnius University, is “The Theory of Bibliography”. The article describes its content, discloses characteristics of lecturing

methodology, formulates goals of improving theoretical bibliographical education of students, introduces a long-matured target – to prepare a Lithuanian textbook “The Theory of Bibliography”.

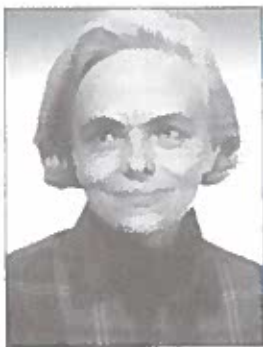
Krystyna Bednarska-Ruszajowa: nauji darbai ir jos darbų bibliografija

Marija IVANOVIČ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, Sirvydo g. 4, LT-01101 Vilnius, el. p. m.ivanovic@lnb.lt

Publikacijoje pristatoma Krystyna Bednarska-Ruszajowa, Krokuvos Jogailos universiteto profesorė, Mokslinės informacijos ir bibliotekininkystės instituto dėstytoja, knygotyrininkė, bibliografė, metodologė, knygų ir bibliotekos visuomeninių komunikacijos procesų tyrinėtoja. Šiame profesorės jubiliejui skirtame straipsnyje apžvelgiami reikšmingiausi jos darbai, pateikiama jos darbų bibliografija, kurioje atsispindi jos tyrinėjimų kelias ir raida. Jos įvairiapusiškas domėjimasis knyga, memuaristika ir bibliotekų visuomeninėmis komunikacijos funkcijomis atsispindi knygotyros leidiniuose išspausdintuose straipsniuose. Išskiriamos svarbiausios jos parašytas knygos: „Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII–XX wieku: rekonesans źródlowy“ ir „Uczyć – bawić – wychowywać: książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia“ – tai ilgalaikio ir nuodugnaus mokslinio tyrinėjimo rezultatas. Šios knygos ypač turėtų sudominti Švietimo epochos ir XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos knygotyrininkus bei bibliotekų istorijos tyrinėtojus.

Reikšminiai žodžiai: Krokuvos Jogailos universitetas; knygotyra; bibliografija.

K. Bednarska-Ruszajowa

žengė savo šalies ribas. Viena jų – Krystyna Bednarska-Ruszajowa, žymi Krokuvos Jogailos universiteto Mokslinės informacijos ir bibliotekininkystės instituto profesorė, knygotyrininkė, bibliografė, metodologė, knygų ir bibliotekos visuomeninių komunikacijos procesų tyrinėtoja. Ji gimė 1945 m. spalio 10 d. Žešuvo vaivadijos Biečo miestelyje, ten pat 1963 m. baigė vidurinę mokyklą. 1968 m. baigė Jogailos universiteto Lenkų filologijos fakultetą, 1980 m. tame pačiame universitete baigė doktorantūrą ir apgynė disertaciją tema: „Książka, literatura, czytelnictwo na

Lietuvos ir Lenkijos knygotyrininkus ir bibliografus jungia glaudūs kultūriniai ryšiai. Keičiamasi informacija, plečiamas bendradarbiavimas ir moksliniu lygmeniu. Lyg pratęsimas šios vaisingos veiklos yra mūsų kultūros darbuotojų supažindinimas su Lenkijos žymiausiais knygotyrininkais, bibliografais, kurie savo darbais toli per-

lamach „Monitora“ (1765–1785)“ („Knyga, literatūra, skaitymas „Monitor“ žurnalo puslapiuose“). Jos disertacijai vadovavo įžymus literatūros ir knygos istorikas, leidėjas prof. hab. dr. Stanisławas Grzeszczukas. 1991 m. Vroclavo universitete už darbą „Od Homera do Jana Jakuba Rousseau. W kręgu lektur profesorów krakowskich okresu Oświecenia“ („Nuo Homero iki Jean-Jacques'o Rousseau. Švietimo epochos Krokuvos profesorių skaitymo diapazonas“) jai buvo suteiktas habilituoto daktaro laipsnis. Nuo 1974 m. K. Bednarska-Ruszajowa dirba Jogailos universiteto Mokslinės informacijos ir bibliotekininkystės institute. Šiuo metu ji yra to instituto tarybos ir Didaktinės komisijos narė, Valdymo ir visuomeninės komunikacijos skyriaus tarybos narė, daugelio draugijų narė (bibliologijos, skaitymo ir kt.), viena iš XVIII a. tyrinėjimo bendrijos įkūrėjų, leidinio „Zeszyty Naukowe“ redakcijos narė.

K. Bednarskos-Ruszajowos tyrinėjimų objektas labai daugiaplanis ir įvairus. Ji tyrinėja bibliotekų vaidmenį ir poveikį lenkų literatūrai, domisi Jogailos universiteto bibliotekos istorija, knygų vaikams ir jaunimui istorija bei daugeliu kitų sričių.

1994 m. Vokietijoje ji išleido knygą „Das polnische Buchwesen: bibliographische Einführung“, o 1996 m. ten pat – išsamią bibliografiją, skirtą supažindinti Europos

skaitytojus su Vilniaus universiteto profesorių ir studentų skaitytomis knygomis: „Bücher und ihre Leser in Wilna am Anfang des 19. Jahrhunderts: „Journal der Ausleihungen der Bücher aus der Bibliothek der Wilnaer Universität“ 1805–1816: eine bibliographisch-buchwissenschaftliche Untersuchung“. Šia savo knyga ji praplėtė bendradarbiavimo su Lietuva ribas, pateikdama daug informacijos apie XIX a. pradžios Vilniaus universiteto mokslininkų ir studentijos domėjimosi ratą ir jų veiklos sritis.

2003–2004 m., įveikusi sunkią ligą, ji sugebėjo išleisti dar dvi knygas. Pirmoji išėjo 2003 m. – „Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII–XX wieku: rekonesans źródlowy“ („Bibliotekos ir knygos lenkų memuarinėje literatūroje: šaltinių tyrinėjimas“). Šios knygos pagrindas – kompiuterinė bazė su 2000 įrašų, susidedančių iš memuarų, atsiminimų, dienoraščio autoriaus vardo ir pavardės, gimimo datos, trumpos autoriaus biografijos, šaltinio pavadinimo ir kitų jo bibliografinių duomenų, kūrinių datos, jo trumpo turinio, pirmosios laidos datos ir vietos, puslapių, kur yra citata, ir citatos turinio. Autorė apsiribojo tik memuarais, dienoraščiais ir prisiminimais ir jie tapo jos tyrinėjimo objektu. Kitos memuaristikos rūšys nebuvo tyrinėjamos. Publikacijos tikslas – parodyti memuarinę literatūrą kaip informacijos šaltinį, kur bibliologas gali rasti informacijos apie dominančius jį žmones, faktus ir procesus, taip pat apie visuomenės sąmoningumą, susijusį su tais faktais ir procesais. Chronologinė darbo apimtis – 1773–1939 m.; naudotasi knygomis ir straipsniais. Knygos ir bibliotekų problematika memuaruose suskirstyta į 3 pagrindines dalis. Pirmosios tikslas – nurodyti visus memarus rašiusius, nuo Švietimo epochos pradžios iki tarpukario, kurie savo atsiminimuose išreiškė atsidavimą knygai, atskleidė savo šeimų skaitymo atmosferą bei asmeninį darbą bibliotekose, skaityklose ir knygų išdavimo punktuose. Tokie prisiminimai yra ypač asmeniškai, emocionalūs, daug pasako apie pačius rašančius: jų interesus, gyvenimo ir profesines ambicijas, pažiūras į atliekamas pareigas. 129 autoriai iš 287 išdėsto savo požiūrį į knygas ir į turimas, naudojamas ar lankomas bibliotekas. Skyrius padalytas į 3 dalis: XVIII–XIX a. pirmoji pusė, XIX a. antroji pusė ir XX a. Antrojoje dalyje rašantieji memarus atsiliepė apie įvairių asmenų skaitymą, tačiau ne savo aplinkos, o, pvz., tokių žinomų asmenybių kaip Napoleonas, Einšteinas ir kt. Trečiosios dalies tyrimo objektas – bibliotekos ir bibliotekininkai memuaruose. Knygų rinkiniai suskirstyti pagal savininkus – privatūs, valstybiniai, savivaldybių, sąjungų, draugijų, bendrovių, bažnyčių – lenkiškos šalyje ir užsienyje.

Knygos pabaigoje išspausdintos pavardžių ir bibliotekų abėcėlinė ir chronologinė rodyklės.

Ši knyga gali būti vadovu memuarinės literatūros tyrinėtojams ir padėti konkrečių, taip pat ir netyrinėtų bibliotekų tyrinėtojams.

2004 m. K. Bednarska-Ruszajowa išleido knygą „Uczyć – bawić – wychowywać: książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia“ („Mokyti – leisti laiką – auklėti: knyga ir jos visuomeninė funkcija Lenkijoje Švietimo epochoje“). Knyga skirta mokslininkams, knygotyriminkams, literatūros tyrinėtojams, Švietimo laikotarpį tyrinėjantiems istorikams, taip pat studentams, kurie iki šiol neturėjo naujoviško knygos istorijos ir jos visuomeninių funkcijų vadovėlio. Ši monografija – tai Švietimo epochos (1740–1830) reiškinių, faktų ir procesų, susijusių su knyga, nuodugnus tyrinėjimas. Knyga čia – rašytos dokumentas, todėl tai ir rankraštis, ir knyga, ir laikraštis, ir žurnalas, ir leidybinė serija, natos, žemėlapiai ir visuomeninio gyvenimo dokumentai. Jie nagrinėjami pagal formą, turinį, o pagal galimybę – ir jų funkcijas. Knygoje septyni skyriai. Pirmame autorė aprašo Švietimo epochą – kultūros formaciją. Antras skyrius skirtas individualiems knygos kūrėjams – literatams, mokslininkams, publicistams, vertėjams. Trečias skyrius – tai institucijos, rengiančios knygas: valdžios įstaigos ir karalių dvaras, bažnyčios, mokyklos. Ketvirtas skyrius skirtas knygų leidėjams, taip pat spaustuvininkams ir cenzoriams. Penktame skyriuje nagrinėjamos įvairios knygų rūšys. Tai ir vadovėliai, ir mokslinės knygos, laikraščiai ir žurnalai, oficialieji leidiniai, religinės knygos, katalogai ir bibliografijos rodyklės. Šeštasis skyrius – tai knygynai ir bibliotekos. Atskirai smulkiai aprašoma Zaluskių biblioteka, kuri buvo Lenkijos nacionalinės bibliotekos pradininkė. Zaluskių biblioteka buvo iškilmingai atidaryta 1747 m. Tuo metu joje buvo 200 000 dokumentų, tarp jų 10 000 rankraščių. 1780 m. Zaluskių biblioteka gavo teisę gauti privalomąjį egzempliorių. Lietuvoje privalomąjį egzempliorių pradėjo gauti Vilniaus universiteto biblioteka. Tais pačiais 1780 m. Edukacinė komisija išleido spaustuovės potvarkį, kur buvo išspausdintas privalomojo egzemplioriaus įstatymo tekstas ir komentaras. Įstatymas griežtai reikalavo neparduoti nė vieno išspausdinto egzemplioriaus prieš privalomojo pristatymą į Zaluskių ir Vilniaus universiteto bibliotekas. Priešingu atveju visi neparduoti egzemplioriai, taip pat ir pinigai už parduotus egzempliorius atitekdavo minėtoms bibliotekoms knygoms pirkti. Septintasis skyrius pavadintas „Skaitytojai ir knygų vartotojai“. Čia atskleidžiama skaitymo kultūra, stiliai, pavyzdžiai, skaitymo taisyklės ir daug vartotojų tipų. Norisi išskirti ir plačiau apibūdinti skyrių „Mokyklų bibliotekos“, kuriame daug dėmesio skirta svarbiausioms ir didžiausioms Lenkijos ir Lietuvos – Krokuvos Jogailos ir Vilniaus universiteto – bibliotekoms.

Seniausia, įsteigta XIV a., Krokuvos universiteto biblioteka nuo XIX a. antrosios pusės vadinama Jogailos. Po Edukacinės komisijos universiteto reformos ir atskirų kolegijų bei studentų bendrabučių knygų fondų sujungimo bibliotekoje atsirado apie 15 000 tomų, daugiausia lenkų kalba, tarp jų 1966 rankraščiai. Iki reformos bibliotekoje

dirbę profesoriai negaudavo už tai atlyginimo, darbas buvo atsitiktinis, kai profesoriai turėjo laisvo laiko. Pirmuoju paskirtuoju bibliotekos direktoriumi tapo Józef Putanowicz, teologijos profesorius, su juo bendradarbiavo Abraham Penzel ir Józef Wilkoszewski. Nuo 1784/1785 mokslo metų bibliotekos prefektu tapo J. I. Przybylski, kuris dirbo iki 1802 m. Jis įkūrė bibliotekoje 6 val. veikiančią skaityklą, kur pats noriai dirbo, tapo šios bibliotekos fondų katalogavimo pradininku, tačiau darbas nebuvo tęsiamas dėl darbuotojų ir lėšų stokos.

Panašiai buvo suformuoti ir Vilniaus universiteto fondai. Po Jėzuitų ordino panaikinimo ir Lietuvos vyriausiosios mokyklos reformos Edukacinė komisija prijungė prie bibliotekos kelis kolegijų knygų fondus: Kražių, Kauno, Gardino ir kitų. Taip pat fondai buvo nuolat pildomi profesorių dovanomis. Pavyzdžiui, biblioteka gavo dovanų komplektą Berlyno mokslų akademijos 1787–1800 m. leidinių.

Autorė ypač pabrėžė Gotfrydo Ernesto Groddecko (1762–1825), anksčiau dirbusio bibliotekininku Čartoriskų bibliotekoje Pulavose, novatorišką veiklą bibliotekoje. Jis jai vadovavo 20 metų ir žymiai pagerino fondų bei katalogų organizavimą ir skaitytojų aptarnavimą. Su juo dirbo Kazimieras Kontrimas, K. Sienkiewiczus (Lietuvos šaltiniuose jis neminimas kaip dirbęs bibliotekoje), Simonas Feliksas Žukovskis ir Aleksandras Bohatkevičius. Patei-

kiamas labai įdomus, nežinomas faktas apie K. Sienkiewicziaus iniciatyvą. Jis kreipėsi į kuratorių Adomą Čartoriskį dėl tokio dalyko: „Kadangi Vilnius *gratis* siunčia po penkis egzempliorius visų knygų į Peterburgą, reikėtų išleisti nurodymą, kad į Vilniaus biblioteką taip pat būtų siunčiama po vieną egzempliorių. Kad iš Peterburgo, o dar geriau iš visų Rusijos spaustuvių po vieną egzempliorių būtų siunčiama į Vilnių“ (vertimas M. Ivanovič). [Šį visiškai nerealią projektą niekada ir niekur nebuvo atsižvelgta. Kuratorius atsakė jam mandagiai, tačiau neigiamai. Tas pats Sienkiewiczus suformulavo pagrindinę bibliotekos veiklos taisyklę dėl naudojimosi knygų fondais. Jis teigė, jog knygos renkamos tam, kad jas skaitytų, nors dažnai apie tai bibliotekininkai užmiršta. Jie privalo atsiminti, kad egzistuoja tam, kad kuo daugiau palengvintų skaitymą. Knygos pabaigoje pateikta bibliografijos rodyklė, pavardžių rodyklė ir iliustracijų sąrašas.

Šios gerbiamos profesorės, knygotyrininkės, šaunios, jaunatviškos moters, mamos ir senelės kūrybos trumpos apžvalgos pabaigoje spausdinamas jos darbų chronologinis bibliografinis sąrašas, iš kurio galima spręsti apie atsida-
vimą knygotyros mokslui. Jis parengtas pagal Jogailos universiteto Mokslinės informacijos ir bibliotekininkystės instituto skelbiamą sąrašą (<http://www.inib.uj.edu.pl/kadra/ruszajowa.htm>).

Bednarska-Ruszajowa, K. Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII-XX wieku : rekonesans ųródłowy. – Kraków : Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. – 200 p.

Bednarska-Ruszajowa, K. Bücher und ihre Leser in Wilna am Anfang des 19. Jahrhunderts : “Journal der Ausleihungen der Bücher aus der Bibliothek der Wilnaer Universität”, 1805-1816 : eine bibliographisch-buchwissenschaftliche Untersuchung. – Frankfurt am Main [etc.] : Lang, 1996. – 323 p.

Bednarska-Ruszajowa, K. Uczyć – bawić – wychowywać : książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświeceni. – Kraków : Impuls, 2004. – 255 p.

Bednarska-Ruszajowa, K. Šviečiamojo amžiaus mokslininkų skaitybos tyrimų metodologija / iš lenkų k. vertė E. Macevičiūtė // Knygotyra. – T. 20 (1993), p. 5-14.

KRYSTYNOS BEDNARSKOS-RUSZAJOWOS DARBAI

KNYGOS

Podstawy bibliotekoznawstwa i informacji naukowej : wybór tekstów / Krystyna Bednarska-Ruszajowa, Maria Kocójowa, Wanda Pindłowa. – Wyd. 1. – Kraków : Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1980. – 388 p.

Poradnik metodyczny do nauki przedmiotu Proseminarium bibliotekoznawstwa i informacji naukowej / Krystyna Bednarska-Ruszajowa, Maria Kocójowa. – Kraków : Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1981. – 43 p.

Podstawy bibliotekoznawstwa i informacji naukowej : wybór tekstów / Krystyna Bednarska-Ruszajowa, Maria Kocójowa, Wanda Pindłowa. – Wyd. 2 zm. – Kraków : Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1982. – 411 p.

Od Homera do Jana Jakuba Rousseau : w kręgu lektur profesorów krakowskich okresu Oświecenia. – Kraków : Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1991. – 235 p.

Das polnische Buchwesen : bibliographische Einführung. – Frankfurt am Main [etc.] : Lang, 1994. – 531 p.

Bücher und ihre Leser in Wilna am Anfang des 19. Jahrhunderts : "Journal der Ausleihungen der Bücher aus der Bibliothek der Wilnaer Universität", 1805-1816 : eine bibliographisch-buchwissenschaftliche Untersuchung. – Frankfurt am Main [etc.] : Lang, 1996. – 323 p.

Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII-XX wieku : rekonesans źródłowy. – Kraków : Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. – 200 p.

Uczyć – bawić – wychowywać : książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia. – Kraków : Impuls, 2004. – 255 p.

Biblioteki w literaturze polskiej. – Kraków : Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006. – 256 p.

STRAIPSNIAI IR RINKINIŲ FRAGMENTAI

Michał Hieronim Juszyński – bibliograf i bibliofil : próba uporządkowania problemów // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1976, 1/2, p. 69-92.

Zestawienie treści „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej” za lata 1949-1975 // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1976, 1/2, p. 129-159.

Zagadnienia wytwarzania i rozpowszechniania książki na łamach „Monitora” (1765-1785) // Roczniki Biblioteczne. – 1980, 2, p. 69-110.

Udział „Monitora” w kształtowaniu kultury czytelniczej epoki stanisławowskiej // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1981, 1/2, p. 135-160.

Instytut Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego : jubileusz ćwierćwiecza // Przegląd Biblioteczny. – 1983, 1, p. 3-11.

Nauka i uczeni na łamach „Monitora” (1765-1785) // Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie. – 1983, p. 5-48.

Kultura czytelnicza profesorów krakowskiej Szkoły Głównej Koronnej // Ze skarbcza kultury. – 1984, p. 59-105.

Model uczonego w polskim czasopiśmiennictwie oświeceniowym // Ze skarbcza kultury. – 1984, p. 45-71.

Problematyka książki na łamach „Monitora” (1765-1785) : zestawienie bibliograficzne // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1984, 1/2, p. 121-150.

Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych // Studia o Książce. – 1984, p. 289-298.

„Monitor” stanisławowski jako źródło do badań księgoznawczych // Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych. – Kraków, 1985. – P. 15-36.

Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych // Studia o Książce. – 1985, p. 289-304.

Problematyka źródłoznawcza w bibliologii : sprawozdanie z konferencji naukowej w Bartkowiej (21-24 XI 1984 r.) // Przegląd Biblioteczny. – 1986, 1, p. 73-76.

Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych // Studia o Książce. – 1986, p. 289-306.

Kamilii Mrozowskiej badania nad szkolnictwem Komisji Edukacji Narodowej // Studia Historyczne. – 1987, 2, p. 323-330.

Małgorzata Stolzman (1935-1986) // Roczniki Biblioteczne. – 1987, 2, p. 361-367.

Z metodologicznych problemów badań nad czytelnictwem okresu Oświecenia // Roczniki Biblioteczne. – 1987, 1, p. 99-117.

Bibliografia prac Małgorzaty Stolzman // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1988, 1/2, p. 11-13.

Czytelnictwo wileńskich profesorów literatury w okresie Oświecenia // Roczniki Komisji Historyczno-Literackiej [PAN]. – 1988, p. 3-21.

Literatura staropolska w lekturach profesorów krakowskich i wileńskich okresu Oświecenia // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1988, 1/2, p. 127-141.

Metodologia badań nad historią czytelnictwa : konferencja w Mogilanach // Roczniki Biblioteczne. – 1988, 1, p. 103-107.

Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych // Studia o Książce. – 1988, p. 387-399.

Die nationalsozialistische Bibliothekspolitik in Polen während des Zweiten Weltkrieges // Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte Buchwesens / Krystyna Bednarska-Rusajowa, Jan Pirożyński. – 1989, p. 199-225.

Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych // Studia o Książce. – 1989, p. 341-362.

Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie // Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. – Kraków, 1990. – P. 37-54.

Polska bibliografia bibliologiczna // Książka polska w okresie zaborów : wybrane problemy metodologii i dydaktyki bibliologii, bibliotekoznawstwa i informatologii. – Kraków, 1991. – P. 105-131.

Książka zakazana w odbiorze czytelnictwem oświeceniowych uczonych // Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne. – Warszawa, 1992. – 2, p. 38-56.

Zainteresowania czytelnictwa Joachima Lelewela w okresie wileńsko-warszawskim (do r. 1824) // Joachim Lelewel – bibliotekarz i bibliograf. – Warszawa, 1992. – P. 136-151.

„Dziennik pożyczania książek z Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego” 1805-1816 : poeci w lekturach i lektury poetów – analiza kilku faktów bibliologicznych zapisanych w źródle // Bibliologia dyscypliną integrującą : studia ofiarowane profesor Barbarze Bienkowskiej. – Warszawa, 1993. – P. 247-252.

Šviečiamojo amžiaus mokslininkų skaitybės tyrimų metodologija / Kristina Bednarska-Rusajova ; iš lenkų k. vertė E. Macevičiūtė // Knygotyra. – 20 (1993), p. 5-14.

Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych // Studia o Książce. – 1993, p. 189-197.

Forschungsstand zur Geschichte polnischer Privatbibliotheken im 18. Jahrhundert // Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. – 1993/1994, 1, p. 37-51.

Graf Jan Potocki in der Herzoglichen Bibliothek in Wolfenbüttel // Studien zur Geschichte der deutsch-polnischen Kulturbeziehungen vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. – Kraków, 1994. – P. 23-45.

Wiadomości o Polsce w niemieckim czasopiśmie oświeceniowym „Gemeinnütziges Wochenblatt zur Kenntniss der Staaten” : komunikat // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1994, 1/2, p. 177-182

Między Leibnizem, Lessingiem i Ebertem: Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel jako centrum oświecenia, tolerancji i demokracji // Rola bibliotek w rozwoju demokracji. – Kraków, 1995. – P. 29-37.

Polska bibliografia bibliologiczna tematycznie, chronologicznie i środowiskowo opowiedziana // Stan i perspektywy polskiej bibliologii : konferencja naukowa. – Łódź, 1995. – P. 1-12.

Z badań nad czytelnictwem uczonych : Ludwig H'usser (1818-1867) – niemiecki liberal czasów Bismarcka przy pracy nad genezą pierwszego rozbioru Polski // Studia bibliograficzno-bibliologiczne : praca zbiorowa dla uczczenia 45-lecia pracy naukowej profesora Wiesława Bienkowskiego. – Kraków, 1995. – P. 231-241.

Biblioteki w polskich oświeceniowych opisach podróży zagranicznych // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1996, 1/2, p. 241-251.

Nowe metody w badaniach nad dawną książką w Polsce // Historia. Studia metodologiczne. – 1996, p. 63-69.

Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich : [bibliografia] // FIDES. Biuletyn Bibliotek Kościelnych. – 1997, 1/2, p. 78-172.

Book from antique to enlightenment borrowed by Vilnius professors from the University Library between 1805-1816 // Knygotyra. – 33 (1997), p. 47-55.

Możliwości i efekty współpracy polskich bibliotekoznawców z niemieckim wydawnictwem Peter Lang // Przegląd Biblioteczny. – 1997, 1, p. 133-137.

Opisy bibliotek w polskich utworach literackich : konferencja naukowa w Koninkach 18-20.III.1997 // Ruch Literacki. – 1997, 5, p. 769-773.

Światowe badania nad opisami bibliotek w utworach literackich // Biblioteki i książki w literaturze. – Kraków, 1998. – P. 9-54.

Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich : materiały do bibliografii cd. // FIDES. Biuletyn Bibliotek Kościelnych. – 1999, 1, p. 7-66.

Podypłomowe Studium Bibliotekoznawstwa UJ w świetle standardów wykształcenia zawodowego nauczycieli-bibliotekarzy // Edukacja permanentna bibliotekarzy i pracowników informacji naukowej w międzynarodowej perspektywie. – Kraków, 1999. – P. 125-126.

Wstęp // Biblioteki i książki w literaturze. – Kraków, 1999. – P. 7-8.

Biblioteki i książki w utworach literackich: rozterki badacza // Biblioteka i informacja w komunikowaniu. – Kraków, 2000. – P. 173-178.

Działalność dydaktyczna IBIN UJ. Cz. 1. Studenci // Biblioteka i informacja w komunikowaniu. – Kraków, 2000. – P. 75-84.

Zuzanna Rabska i świat książki // Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej. – Kraków, 2004. – P. 317-322.

Zuzanna Rabska i świat książki. Jubileusz 30-lecia : II Zjazd Absolwentów 26 listopada 2004. – Kraków, 2004. – CD-ROM.

Summary

New Studies by Krystyna Bednarska-Ruszajowa and the Bibliography of Her Works

Marija IVANOVIČ

The publication presents Krystyna Bednarska-Ruszajowa, professor at the Institute of Librarianship and Information Science of Jagiellonian University in Krakow, bibliographer, methodologist, researcher of the processes of social communication of libraries and books.

This anniversary article gives an overview of the professor's main works and presents the bibliography of publications in which processes and development of her research are described. Her comprehensive interest in books, memoirs, and social communication functions of

libraries, is reflected in her articles and presented in book science publications. Her two most important books are: *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII–XX wieku: rekonesans źródlowy* and *Uczyć – bawić – wychowywać: książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia* – the result of a long-lasting and exhaustive research. Those books would be of special interest to Lithuanian and Polish bookmen and library history researchers.

BIBLIOGRAFIJA 2005-2006

Mokslo darbai

Maketavo Tamara Jablonskaja

2007 12 22. 17,4 leidyb. apsk. 1. Tiražas 230 egz. Užsakymas 263. Išleido Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius. Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius.